

UNIVERZITET "DŽEMAL BIJEDIĆ" U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
10/2015

Mostar, 2015.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Dijana Hadžizukić; dr. Elvira Dilberović; dr. Selma Raljević; dr. Džemal Špago; dr. Michael Mayer; dr. Ivan Balta, dr. Dijana Gupta; dr. Faruk Taslidža; dr. Omer Aksoy
Urednik	dr. Adnan Velagić
Sekretar	dr. Belma Šator
Za izdavača	dr. Adnan Velagić
Lektor	mr. Lejla Žujo – Marić
Korektor	mr. Lejla Žujo – Marić
DTP	Impress centar Konjic
Štamparija	Štamparija Fojnica d.d.
Za štampariju	Šehzija Buljina

Časopis izlazi jednom godišnje.

**Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke finansijski je
potpomoglo izdavanje ove publikacije.**

**DŽEMAL BIJEDIĆ UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES**

**"RESEARCHING" – JOURNAL OF FACULTY OF
HUMANITIES
10/2015**

Mostar, 2015.

Publisher	Faculty of Humanities of Mostar
Editorial board	dr. Dijana Hadžizukić; dr. Elvira Dilberović; dr. Selma Rašević; dr. Džemal Špago; dr. Michael Mayer; dr. Ivan Balta, dr. Dijana Gupta; dr. Faruk Taslidža; dr. Omer Aksoy
Editor	dr. Adnan Velagić
Secretary	dr. Belma Šator
For the publisher	dr. Adnan Velagić
Proofreading	mr. Lejla Žujo – Marić
Revision	mr. Lejla Žujo – Marić
DTP	Impress centar Konjic
Printing office	Štamparija Fojnica d.d
For the printing office	Šehzija Buljina

The journal is published once a year.

**The Federal Ministry of Education and Science has financially
aided the publication of this journal.**

SADRŽAJ

Dr. Adnan VELAGIĆ, dekan Fakulteta humanističkih nauka Uvodna riječ dekana povodom desetogodišnjice objavljivanja časopisa „Istraživanja“	9
HISTORIJA – Rasprave i članci	12
Dr. Salih JALIMAM Pristav i knežek u sudskoj, pravosudnoj i društvenoj strukturi srednjovjekovne Bosne i Hercegovine	15
Mr. Adis ZILIĆ Testament kraljice Katarine, mit ili stvarnost? Prilog proučavanju državno – pravnog poretka srednjovjekovne Bosne.....	35
Dr. Senaid HADŽIĆ Bosna i Bošnjaci 40-ih godina 19. stoljeća u koncepcijama Iliraca i spisima savremenika	67
Dr. Adnan VELAGIĆ Bosna i Hercegovina i Bošnjaci prema jugoslovenskoj ideji i jugoslovenskom pitanju	99
HISTORIJA – Prikazi i osvrti	123
Dr. Faruk TASLIDŽA Hannes Grandits, <i>Multikonfesionalna Hercegovina - Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu</i> . Sarajevo: Institut za istoriju, 2014, 547 str.....	125
M.A. Ajla BURKIĆ <i>Uvod u historijsku nauku</i> , Vesna Mušeta-Aščerić, Sarajevo: Univerzitet, 2014, 272.....	131
LINGVISTIKA – Rasprave i članci	135
Dr. Edina ŠPAGO-ĆUMURIJA Identity on the Internet- the Bosnian Context	137

Dr. Sanel HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA	
Netspeak: Linguistic Features of Online Communication in Real Time	155
Dr. Edina SOLAK; Mr. Alica ARNAUT	
Jezička stvarnost kroz eufemizme i tabue	175
Dr. Edna KLIMENTIĆ	
Antroponimijski obrasci za imenovanje žena i muškaraca u narodnim pjesmama zabilježenim u tešanjškome kraju	189
Dr. Enisa GOLOŠ	
Emocionalnost- komponenta ekspresivnosti i konotacije	201
Dr. Deniz MELANLIOĞLU	
Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen ortaokul öğrencilerinin iletişim engelleri üzerine bir değerlendirme	219
Dr. Belma ŠATOR; Mr. Alma MEHIĆ	
Pravi i pseudo-kinogrami u njemačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u bosanskom jeziku	243
Mr. Anisa TRBONJA-OMANIĆ	
O aspektu u njemačkom i bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku	259
Indira ŠABIĆ	
Frazemi s onomastičkom sastavnicom u bosanskome jeziku	281
LINGVISTIKA – Prikazi i osvrti	303
Dr. Safet SARIĆ	
Edina Špago-Ćumurija: <i>Selimović u engleskom, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka, 2015.....</i>	305
NAUKA O KNJIŽEVNOSTI – Rasprave i članci	311

Dr. Vedad SPAHIĆ	
<i>Završna riječ</i> Zlatka Topčića autentičan prilog romanesknom dizajniranju autsajderske paradigme junaka u bosanskohercegovačkoj (post)ratnoj prozi.....	313
Mr. Aida DŽIHO – ŠATOR	
„Mimeza procesa“ u romanu <i>Zlatna bilježnica</i>	331
NAUKA O KNJIŽEVNOSTI – Prikazi i osvrti	343
Dr. Selma RALJEVIĆ	
Slovo o tekstovima koji se tiču književnosti i kulture u <i>Zborniku radova:</i> <i>Naučni skup „Slovo o Aleksi Šantiću, Antunu Branku Šimiću i Zulfikaru</i> <i>Zuki Džumhuru“</i> , Mostar, 24. i 25. april 2014. godine	345
Mr. Irma MARIĆ	
Prikaz knjige <i>Sred Mostara đerđef od behara</i> , Nusreta Omerike, (Narodna biblioteka Mostar, IC štamparija d.o.o. Mostar, 2015)	357
KOMUNIKOLOGIJA – Rasprave i članci	363
Dr. Dijana GUPTA	
Mediji kao identifikacija društva	365
Mr. Sanela KUKO	
Promocija prirodnih resursa kao turističkog potencijala Hercegovine	377
UPUTA AUTORIMA	396
PODACI O AUTORIMA	398

Dr. Adnan VELAGIĆ, dekan Fakulteta humanističkih nauka
**UVODNA RIJEČ DEKANA POVODOM DESETOGODIŠNJICE
OBJAVLJIVANJA ČASOPISA „ISTRAŽIVANJA“**

Poštovani,

davne 2005. godine, kada je Fakultet humanističkih nauka stasavao bilježeći tri godine svoga postojanja, javila se ideja o pokretanju časopisa u kojem bi zaposlenici našeg Fakulteta, ali i naučni radnici iz cijele Bosne i Hercegovine i šireg regiona, prezentirali svoja naučnoistraživačka dostignuća. Zahvaljujući entuzijazmu i nepokolebljivom radnom elanu svih uposlenih, na realizaciju ove ideje nije se dugo čekalo. Naime, Nastavno – naučno vijeće Fakulteta humanističkih nauka je na svojoj sjednici 19.12.2005. godine usvojilo Odluku o pokretanju godišnjaka pod imenom „Istraživanja“. U ovoj Odluci konstatirano je da će redakciju časopisa činiti: prof. dr. Elbisa Ustamujić, doc. dr. Mirjana Popović, doc. dr. Safet Sarić, dr. Ibrahim Pašić, ass. Adi Fejzić, ass. Anisa Trbonja, ass. Alen Kalajdžija. Glavni i odgovorni urednik bila je prof. dr. Elbisa Ustamujić, a lekturu i korekturu su obavljali asistenti Alen Kalajdžija i Elvira Čemalović. Sljedeće 2006. godine izašao je prvi broj „Istraživanja“ i od tada ovaj časopis izlazi u kontinuitetu. Ove godine objavljujemo, jubilarni, deseti broj.

Časopis "Istraživanja" Fakulteta humanističkih nauka prezentira naučne i stručne radove, te ocjene i prikaze iz oblasti koje se primarno izučavaju na Fakultetu, a to su književnost, lingvistika, historija i komunikologija. Pod književnošću i lingvistikom podrazumijevaju se ne samo radovi iz

bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika i književnosti, već i njemačkog i engleskog koji se također izučavaju na ovom fakultetu.

U časopisu "Istraživanja" radove recenziraju eminentni profesori. Časopis okuplja autore sa univerziteta u Bosni i Hercegovini i šire, ali je naglasak stavljen na radove nastavnika i saradnika Fakulteta humanističkih nauka.

Uvrštavanjem časopisa *Istraživanja* u EBSCO Host bazu podataka potvrđen je temeljni cilj i zadatak Fakulteta humanističkih nauka - da proizvodi vrijednosti ljudskog duha. Proces indeksiranja počeo je u januaru 2012. godine. Časopis "Istraživanja" je zadovoljio kriterije, te je u junu potpisan ugovor između Fakulteta humanističkih nauka i menadžmenta EBSCO host baze podataka, sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama. EBSCO Host - omogućava pretraživanje više baza podataka, među kojima su najpoznatije: Academic Search Complete - Multidisciplinarna baza podataka indeksira preko 11.000 časopisa. Više od 7.000 naslova je u punom tekstu: *Business Source Premier* - puni tekst za više od 8.350 naučnih i stručnih časopisa iz biznisa i ekonomije; *Academic Search Premier* - multidisciplinarna baza podataka sa punim tekstom iz 3.600 recenziranih naučnih časopisa; *Medline* - najveća i najpoznatija medicinska baza podataka koja indeksira 4800 naučnih časopisa iz područja biomedicinskih nauka. Veliki dio indeksiranih časopisa je u punom tekstu.

2014. godine časopis *Istraživanja* uvršten je u CEEOL bazu podataka. Indeksiranje koje je počelo u decembru 2013. godine predstavlja veliki uspjeh za naš časopis, jer ga to čini dostupnim širokoj međunarodnoj naučnoj zajednici. C.E.E.O.L. je on – line baza u kojoj se može naći preko

500 cjelovitih članaka u PDF formatu časopisa društvenih i humanističkih nauka, kao i digitalizirani dokumenti u vezi sa temama koje se tiču Srednje, Istočne i Južne Evrope.

S obzirom na to da broji eminentne profesore iz zemlje i regiona, redakcija časopisa *Istraživanja* je od 2014. godine dobila međunarodni karakter.

Dekan

Prof. dr. Adnan Velagić

HISTORIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Salih JALIMAM

**PRISTAV I KNEŽAK U SUDSKOJ, PRAVOSUDNOJ I
DRUŠTVENOJ STRUKTURI SREDNJOVJEKOVNE
BOSNE I HERCEGOVINE**

Sažetak

U jednom već gotovom popisu radova o srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, vidljiv je skroman broj bibliografskih jedinica o pravnoj, sudskoj i društvenoj strukturi srednjovjekovne Bosne i Hercegovine. Tim prije začuđuje činjenica da su u dugom vremenskom periodu identifikovane brojne osobenosti srednjovjekovne strukture bosanskohercegovačkog društva posmatrane kroz prizmu pravnih odnosa i jednog od njenih skoro neistraženih fenomena knežak i pristav. Rad *Pristav i knežak u sudskoj, pravosudnoj i društvenoj strukturi srednjovjekovne Bosne i Hercegovine* analizira pravosudnu, sudsku i društvenu strukturu srednjovjekovne Bosne i Hercegovine kroz dubrovačke historijske izvore i mišljenja u historijskoj literaturi.

U srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini uz svaku porotu određuje se izvršni službenik suda (pristav, knežak, riverius, famulus itd.). Radi se uvijek o uglednim ljudima sa područja srednjovjekovne Bosne i Hercegovine izvježbanih u ovoj vrsti sudskih poslova. Izvještaj pristava i knežaka uživa javnu vjeru i dokaz je o svemu što se odigralo na porotnom suđenju. Ukoliko dolazi do zaklinjanja porotnika, tim činom rukovodi pristav a svjedok tome je knežak. U pojedinim dubrovačkim

dokumentima, u istoj su funkciji i knežak i pristav što samo ukazuje u koliko su važnom položaju bile ove dvije funkcije.

Ključne riječi: knežak, pristav, sud, srednji vijek, Bosna, Dubrovnik, pravni sistem, stanik

Prije nego što se pređe na tumačenje određenih pojava vezanih za odnos i problem državnopravne, pravosudne i društvene strukture srednjovjekovne Bosne i Hercegovine na primjeru pristava i knežaka, moguće je, barem donekle, identifikovati i ukazati na složene društvene i državnopravne odnose sa mnogim karakteristikama na kojima su izgrađeni i djelovali sa određenim historijskim iskustvima, kao i nekim utjecajima iz susjednih državnopravnih i društvenih struktura. U dosadašnjim istraživanjima historijskog, državnopravnog i društvenog razvoja srednjovjekovne bosanske države uglavnom se tragalo za dokumentima koji su identifikovali politički razvoj ove državne tvorevine, tako da su rijetki radovi koji pišu o sudskoj i pravosudnoj strukturi u ovom dugom vremenskom periodu. Kao da se naslućuje da neki elementi čekaju svoje istraživače, pa među te skoro neistražene dionice treba spomenuti i državnopravne i društvene uticaje pojedinih nosilaca sudskih funkcija i njihovo mjesto u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini. S obzirom na različit, neravnomjeran historijski razvoj bosanskohercegovačke države u srednjem vijeku te na dugotrajne razlike u uvjetima njenog državnog, sudskog, pravosudnog, društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog života i određeni strukturalni segmenti nisu se razvijali se jednakim putovima i ravnomjerno.

U dokumentima srednjovjekovne Bosne i Hercegovine spominju se knežak (chnesachus) i pristav, postverbal ili adjunkt (lat. adiunctus — "koji je pridružen"), koji su u srednjovjekovnoj pravnoj komunikaciji bili apparitor (izvršiocu sudskih presuda), koji su latinizirani u pristaldus. Postoji više historijskih potvrda o institutu pristava koji je od davnine poznat u Poljicima, te o njegovoj ulozi na nekoliko mjesta govori i Poljički statut, posebno u odjeljku: „O pristavi“ u kojem stoji: ”Pristavi su, po kih se čine pozovi po zakonu i pravde pitaju i porotja i prodaje i takmine i svidočanstva i svake ine stvari i dugovan’ja meju ljudmi. I pristavi, ki su podobni i dostojni viri, navlastito rotni, jesu vridni kakono pisma, i virovani su, gdi jih je veće a strne se; ako li je i rotni pristav, toj bolje, meju njimi tere pristavaju skladno i strne se, to je virovano, ako ne bi bila koja jala ali hitrost, ča bi se moglo obnaji” (Junković 1968:28).

Pristav u srednjovjekovnim društvima uvijek je bio sinonim pravednosti i čovjek dostojan povjerenja, naročito zaprisegnuti, vrijede jednako kao i isprave, vjerodostojni su kad ih ima više a slažu se u iskazima. „Ako je među njima i zaprisegnuti pristav, utoliko bolje, te ako vrše pristavsku dužnost skladno i slažu se, onda je to vjerodostojno, ako se ne pronade kakva prijevara ili lukavstvo“. (DAD, Cons. Rog., XIII, 13)

U nekim dokumentima dubrovačke provenijencije pristav i knežak imaju i značenja "zakletva, kletva, prisega; djelo i riječi kojima se tko kune". Nalaze se i u svim slavenskim jezicima: u staroslavenskom (zakletva), u ukrajinskom i bugarskom (četa), u ruskom (četa, kletva), u poljskom i češkom (četa; riječi zakletve). Indoevropsko porijeklo nalazi se u sanskrtskom vratam (zapovijed, zavjet, zakon, sveta riječ, religiozna dužnost) (Junković, 1968, 28). U Akademijinu rječniku, koji su pregledali i odobrili Dragutin Boranić i Petar Skok, pod ovim spominje se rota koja

se izvodi od njemačkog Rotte (četa) koja je u njemački jezik došla (preko starofrancuskog rote) iz starolatinskog routa, dok je u novolatinskom spomenuta kao rupta. Mišljenja je da je od njemačkog Rotte "potekla sva ta skupina slovjenskih rieči, kojim značenje prelazi navlastito na suklevetnike, koji stoje uz parbenika, pak se kunu na njegovu dušu, a zatim se proširuje i na zakletvu pojedinca". (Mažuranić 1908.—1922: 423, Nedeljković 1978: 23). Riječ rota javlja se do početka XVIII. vijeka u statutima, ispravama i djelima pisaca čakavaca. U Vinodolskom zakonu ima imperfekt rotati se. U XIV. i XV. vijeku javlja se postverbal (s prefiksom po-) - porota: zbor sudaca koji se rote (zaklinju da će suditi pravo). (Junković 1968: 28).

U srednjem vijeku dubrovačka Republika je sa susjednim balkanskim državama imala mješovitu pograničnu porotu koja je imala karakter međunarodnog suda (ad grancias , ad granizas), a koja je imala cilj "suzbijanje svih vrsta poludržavnih i narodnih sudova kao i autonomnih uopšte".(Nedeljković 1978: 9) „da je porotno suđenje nesumnjivo konkurisalo državnom sudu a srednjovekovna država ide za suzbijanjem svih vrsta poludržavnih i narodnih sudova kao i autonomnih uopšte“ (Nedeljković 1978: 10). Radi porotnog suđenja (iudicium et terminationae porotae) reguliran je sudski postupak u mješovitim sporovima, broj sudija i porotnika kroz paritet i dubrovačke i bosanskohercegovačke strane. Porotno suđenje praktikovano je s obje strane granice, to je van svake sumnje, "ali među pojedincima koji su pripadali istoj državnoj zajednici"(Jalimam 2008: 137). Po načelu actor sequitur reum kao i forum delicti commissi oštećena strana mogla se i svakako obraćala sudu štetnika, tuženika (kao i mjesta gdje je izvršen delikt). (Nedeljković 1978: 10).

U dubrovačkoj knjizi statuta, redigiranoj 1272.godine za kneza Marka Giustiniani, ima nekoliko poglavlja kako valja postupati u parnicama između Dubrovčana i stranaca, a kako je u ovom mješovitom sudstvu vrijedilo načelo reciprociteta, mogla bi se u tim poglavljima naći po koja ustanova koja se u srednjovjekovnim bosanskim spomenicima ne nalazi. Predaleko bi istraživati analizu tih poglavlja, te je dovoljno navesti naslove tih poglavlja. Tako poglavlje XX: O onima koji se zovu na stanik; poglavlje XXI. O strancu koji uzajmi od Dubrovčanina te se zato poziva; poglavlje XXII. O strancu koji ima obveznicu od Dubrovčanina; poglavlje LI. O običajima između Dubrovčana i ljudi humske kneževine; poglavlje LII. O običajima između Dubrovčana i bosanskih ljudi (Jalimam 2008: 50).

U dubrovačkim historijskim izvorima mješovita porota javlja se, nesumnjivo, krajem XIV. vijeka i traje sve do devete decenije XV. vijeka. (Nedeljković 1978: 23). Najstariji do sada poznati spomen pogranične porote je onaj od 9. marta 1390. godine kada se tuženi Radovac Bogoslavić „čovjek Pribila Pripčevića“ obavezuje se Pribinji Bogojeviću da će mu isplatiti za kravu (nestalu u Nevesinju) pet perpera ukoliko bi tuženi bio osuđen u Nevesinju..“ .(DAD, Div. Canc. vol. XXIX, fol. 206). Zanimljivo je mjesto gdje se prva porota održala: kao mjesto porote određeno je neko drvo na modrom Kamenu, vjerovatno iznad dubrovačke Rijeke (Nedeljković 1978: 24-25).

Ukratko, mjesto na kome će se sastati mješovita porota određuje se prema starom običajnom pravu kao i prema sporazumu stranaka. Ona strana koja je jača prilikom sklapanja sporazuma nametnut će svoj prijedlog (naročito kada je tuženik u zatvoru ili priveden sudu a pogotovu ako je morao dati

jemce). Uz svaku porotu određuje se pristav, uz mješovitu dva. To je redovito izvršni službenik suda (riverius, knežak, famulus itd.). To su uvijek ljudi sa područja srednjovjekovne Bosne i Hercegovine izvježbani u ovoj vrsti sudskih poslova jer obje strane vode raspravu na domaćem jeziku. I prepiska sa ljudima iz zaleđa (kada vlada interveniše) vodi se rasprava na domaćem jeziku, što je najzad prirodno. Izvještaj pristava uživa javnu vjeru i dokaz je o svemu što se odigralo na porotnom suđenju. Ukoliko dolazi do zaklinjanja porotnika, tim činom rukovodi pristav. (Ni u jednom aktu ne pominje se učešće svećenika) (Jalimam 2008: 138).

Prema dubrovačkom pravu sva su akta uglavnom pisana na latinskom, a vrlo rijetko na talijanskom jeziku. O dokaznim sredstvima ima pomena, glavni je sok ali i vestigia, signa, indicije. U nekim aktima nalazi se stari običaj svoda, vapaja ili poklika (clamor). Pored soka u dokumentima spominje se i svjedok koji daje pred porotom svoj iskaz. Ali, to je izuzetak. Izvršenje porotne presude obavlja se direktno od osuđenog, ali i posredno, preko zastupnika. Traženje poništenja procesa posredno je dokaz da je obaveza iz porote izvršena. Razlog koji nekad navodi tužilac (brisanje i poništenje) jer čini gratis et amarae, vjerovatno da znači neku vrstu umira među strankama (o čemu ništa u dokumentima se поблиže ne zna). Prema raspoloživim historijskim izvorima mješovita porota je, između ostalog utvrđivala postupak prilikom pronalaženja ukradene stoke (“svod”), nadoknadu pričinjene stoke trgovcima (“priselica”), zatim obaveze “gradozidanija”, postupak brodolomanja u priobalnom području itd (Nedeljković 1978: 34).

Osim odštete, morao je osuđeni platiti globu, osud ili sudstvo i to gospodaru zemlje ili banu, a visina osuda ovisila je o težini zločina. Tako se za razbojstvo ili gusarstvo banu plaćalo po šest volova na glavu

svakog osuđenika. Posebnog istražnog i dokaznog postupka ne poznaje takav sud, jer se okrivljenik ima očistiti krivnje prisegom ili rotom, ali tu nije bila dovoljna njegova prisega, nego je morao staviti toliko rotnika ili kletvenika (Eidhelfer), koliko odredi sud, i koji će s njim zajedno priseći “Bogom i svojom dušom”, da su iskazi tuženoga istiniti. Zaklinjalo se prema tomu samotreti, samošesti ili samosedmi, tj. s dva pet ili šest pomagača rotnika. Tako u jednoj povelji od 1323. godine ban Stjepan II. Kotromanić naređuje da se tuženiku “nareče priseći samošestu” (Truhelka 1942: 610).

Broj porotnika zavisio je od važnosti predmeta, najviše ih je 24, obično 12, a za manje krivice i manje. Pravo izricati smrtnu osudu ima isključivo ban ili kralj, i to jedino za zločin veleizdaje ili nevjere. Zvanje sudac, koji bi sudio u sredovjekovnoj Bosni i Hercegovini, nije nikada bilo. Banovi, kraljevi i druga vlastela vršili su kao gospodari zemlje sudačku funkciju svaki na svom teritoriju, jer je svaki vlastelin podjeljivanjem plemenske baštine dobio i sudačku vlast na svom lenu, a on sam imao je za svoje krivice odgovarati lenskom gospodaru. Međutim, vlastela je obično predsjedavala porotama, pred koje su iznesene rasprave ili prije ili tokom rasprave, a porotnici bili su dobri ljudi ili dobri Bošnjani, koji su morali po staležu biti jednaki okrivljeniku a birale su ih obje zavađene stranke u jednakom broju (Truhelka 1942: 610).

Mješovita porota sastajala se na stanovitom od starine ustanovljenom mjestu gdje bi na kamenoj sudačkoj stolici pod lipom sjedio knez ili vojvoda i pratio tok rasprave. Takve sudačke stolice nađene su u Osovu na Buni, po predaji sto hercega Stjepana Vukčića – Kosače s natpisom: »si kami varda (gledaj!)či li e bio, či lie sade, či li

neće biti!«, zatim stolica kod Bukovice na Neretvici, koja je prema nadpisu »si e sto Pavlovića Ivana« bila vojvode Ivaniša Pavlovića i napokon dvije sudačke stolice „kod crkvice na desnoj obali Bregave više Stoca na kojima su nekoć sudili vojvode Miloradovići i po kojima je grad dobio današnje svoje ime“ (Truhelka 1942: 610).

Mješoviti sud u historjskim izvorima nazivao se stanik, a sastajao se naročito, ako se parnica vodila između pripadnika raznih općina ili jurisdikcija. Već se dubrovački kroničar Junije Rastić u svojoj dubrovačkoj kronici opširnije bavi funkcioniranjem stanika, te piše da su to sastanci sudaca „odabranih jednakim brojem od obih općina, da prijateljskom osudom izmire sve parbe, koje bi im stranke iznijele a osudi da se podvrgavaju obje stranke bez silovanja. Ako bi se koja stranka ustručavala učiniti to, dozvoljeno je drugoj stranci poslužiti se represalijama protiv osobe i imovine osuđenika i njegove svojte ili bratstva, te prisiliti ga, da se pokori. Kao najpoznatiji stanik, navodi Rastić je onaj, koji je uveden između Dubrovnika i Splita a sastajao bi se prve nedjelje uskršnjeg posta na Stonskoj Prevlaci“ (Truhelka 1942: 613).

Stranka, koja bi prva došla na ročište, morala je šest dana čekati na protustranku, a ako ova ne bi do onda došla, „osudili bi ju iz ogluhe“. (Truhelka 1942: 598). U nemirno doba, kada bi se sumnjalo u miroljubivost i pouzdanost humskog kneza ili gospodara Stona, nije se stanik održao na kopnu nego na brodu, te bi se sazivači morali prekrcati na protivnikovu lađu gdje se stanik održao. Jedino vis major bio je razlog, koji bi opravdao izostajanje na staniku. „Rastić još naglasuje, da su ti stanici starodrevni slovjski običaj. Ovakvi stanici svršavali su

često gozbom i slavljem, što vidimo po tome da je 1422. godine veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić, spremajući se da pođe na stanik u Bosnu, poslao u Dubrovnik čovjeka da mu iz njegova kod općine pohranjena poklada donese dva srebrna čabra i dva pehara“ (Truhelka 1942: 599).

Postoje rijetke, ali dragocjene potvrde o vođenju sudskog postupka na mješovitom sudu, tako dubrovački dokumenti spominju i svjedočenje tajnog svjedoka krivice. Tako u jednom aktu od 26. novembra 1412. godine zapisano je: “Die XXVI novembris dictus Priboe dixit invenisse infrascriptos fuisse ad furandum doctos boves (:) Veladin Rochievich, Stiepan Radetich, Pokraiac Ugarcich et Zezin Ugarcich, Dobrvac Ugarcich”. (DAD, Lam. de for., vol. III, fol. 25).

Zanimljiva rasprava vodila se kada je Ljubna Radivojeva iz dubrovačke Rijeke tužila krivičnom sudu kako su joj prošlog utorka noću pokradene sve stvari iz kuće koje nije u stanju sada da nabroji. Tužbu podnosi 4. januara 1462. godine radi očuvanja svojih prava. Ispod tužbe je upisano ime Radoje Pokrajčić kao soka. Tek 22. augusta 1463. godine rektorov sud ispituje soka, ali je vjerovatno (sudeći po mastilu) tek tada sok i priveden. Sok pod zakletvom detaljno opisuje kako je krađa izvršena i imenuje kradljivce. To su Bogdan Mirković iz Žurovića i dva njegova rođaka iz Banjana koje je Bogdan Mirković poveo. Upitan od suda kako je saznao sve te okolnosti sok odgovara da su kradljivci prošli dva puta pored njegove kuće i da su pri odlasku u Rijeku, u Rožat, pozivali njegova brata Radosava a ovaj je odbio govoreći da je on prijatelj sa mužem tužitelje; zatim ih je vidio po povratku, ukradeno su krili od soka. Sam sok je iz Popova, sela Grmljana, teritorije hercega Stjepana Vukčića – Kosače. Upitan koliko iznosi sočbina i šta je primio na ime

sočbine, sok je mješovitoj poroti odgovorio da je primio jednu perperu. (DAD, Lam. de for., vol. III, fol. 29).

Iduće godine (14. februara 1464. godine) osumnjičeni Bogdan Mirković našao se povodom ove tužbe u dubrovačkom zatvoru. Tada su stupila na scenu tri jemca koji su garantovali da će privedi Bogdana Mirkovića za deset dana pred rektora inače će kao jemci platiti i namiriti sve na što bi Bogdan Mirković bio osuđen. Ipak, tek poslije dvadeset dana stranke su sklopile sporazum o porotnom sudu. Ljubna Radivojeva je imala da izabere šest porotnika iz društvenog kruga tuženoga. Posljednje ročište imalo se održati u crkvi sv. Nikole; prvo je zakazano devet dana po Uskrsu, a sljedeće su imali da odrede sami porotnici po svom nahođenju (tako je i po običajnom pravu). (DAD, Lam. de for., vol. III, fol. 111).

Na ročište su došli i izabrani porotnici i to iz Oraha (dvojica) i Žurovića (četvorica), ponuđeni porotnici (*conjuradores*, *suprižeznici*) bili su ljudi koji polaži prisegu zajedno s optuženim ili tužiteljem, a svojom prisegom oni su pred sudom jamčili za stranku (*povotca*), iako, kako su izjavili, nisu prisustvovali kao svjedoci i očevici kod učinjenog krivičnog djela. Oni jamče za čovjeka kao ličnost, a ne za djelo. Na ročištu za pristava je određen Ivko knežak. Jemci za održavanje porote su oni koji su ranije jemčili za Bogdana Mirkovića, ali sada je za ove jemce dao sa svoje strane jemstvo (*jemčev jemac*) dubrovački vlastelin Marin Crijević. Kancelarija dalje nije ništa upisivala ali s obzirom na data jemstva i cio tok mješovita porota se svakako održala i njena eventualna osuda je izvršena (upis povlači plaćanje takse) (Nedeljković 1978: 96-97).

Vrijedno pažnje je ono što je Jovan Matković vunar, na dan 10. septembra 1468. godine sastavio tužbu prema krivičnom sudu protiv Radiča Radovinovića iz Trebinja. Uslijed nedostatka historijske dokumentacije teško je dalje pratiti ovaj sudski proces, ali sama tužba je dragocjena kao potvrda zahtjeva za izvršenje imovinsko – pravnih odnosa. U jednoj dubrovačkoj vijesti iz 1456. godine spomenut je Tuertchus Meduidouicha koji je u društvu pljačkao „in loco dicto Gomiglian“ (Dinić, 2003, 342), te tom prilikom silom ga je lišio njegove kobile, kako to piše u jednoj dubrovačkoj vijesti iz die X septembris 1468. godine. Krivični sud je dao nalog 22. septembra 1468. godine župskom potknezu da uzapti tuženikovih 10 lukna ječma koji su bili u rukama (kao depozit) Mlađena Milišića u Župi. Stranke su izašle 3. oktobra 1468. godine pred krivični sud. Tužilac posebno obrazlaže tužbu navodeći kako je kobilu kupio od Radivoja Bogmilovića zv. Oblega za dva i po dukata i jednu perperu i kako se istu kobilu ostavio kod svoga rođaka Pribata Ivkovića u Trebinju, a da je tuženik onda silom uzeo tu kobilu. Tuženi je odgovorio da on ništa nije uzeo od tužioca, ali da je doista kobilu oduzeo od Pribata Ivkovića (podanika hercega Vlatka) ali zato što je ona njegova stvar i bila mu je ukradena. (DAD, Lam. de for., vol. XL, fol. 164'-165).

Tada je tužilac predložio da dva strica tuženikova braća Andrejaš i Tvrtko Medvjedovići presude pod zakletvom. Kao i kod porote tužilac traži da se zakune i Radič Radovinović. Svakako je Radič Radovanović na to pristao. Za pristava je određen Miloš vladin izvršni organ. Prema sačuvanoj dokumentaciji 14. jula 1470. godine, krivični sud je odredio drugog pristava mjesto bolesnog Miloša; to je bio Božidar knežak “Per

dominos iudices de criminali fuit datus priestavus Bosidarus chnesacus loco contrascripti Milosii qui est infirmus". (DAD, Lam. de for. Vol.XL, fol. 165).

Pred krivičnim sudom u Dubrovniku dana 17. jula 1470. godine Jovan Matković izjavljuje u prisustvu Radiča Radovanovića (koji takođe daje svoju saglasnost na tužiočev prijedlog) kako on pristaje da se samo Andrejaš Medvjedović zakune skupa sa Radičem. Samo desetak dana kasnije, 28. jula 1470. godine (neočekivano) dolazi dosadašnji tuženik Radič Radovanović i u prisustvu sudija izjavljuje da ga je Jovan Matković u cjelosti namirio u pogledu rečene kobile i da on nema ništa da potražuje u buduće od njega. (DAD, Lam. de for. Vol. XL, fol. 165).

Prema daljoj proceduri, pretpostavka je da se na suđenju utvrdilo da je tužilac Jovan Matković učinio omašku kupovinom tuđe kobile..... Per dominos iudices de criminali fuit datus priestavus Bosidarus chnesacus loco contrascripti Milosii qui est infirmus. (DAD, Lam. de for. Vol. XL, fol. 165). Drugo, njegov prijedlog da spor presude dva strica pokazuje da je riječ o uglednim i časnim ljudima u koje on ima povjerenje. Treće, tužiocu je svakako bilo stalo mnogo do te kobile (radi trgovačkih poslova oko nabavke vune). Najzad, moglo bi se misliti da su stričevi pomagači u zakletvi, ali onda bi oni morali doći pred sud. Ipak je to porota po cijelom toku, mjestu gdje se odigrava (Mravinjac) i pristavu. (Nedeljković, 1978, 134).

Prema sačuvanim historijskim dokumentima, rasprava na kojoj se odlučivalo u mješovitoj poroti imala je sljedeći način odvijanja. Prvo, onaj koji je imao protiv nekog parnicu ili svađu tražio je od svog zemaljskog gospodara stanik, a ovaj bi mu odredio rok na koji se je imala

sastati porota. Obje stranke izabrale bi jednak broj porotnika i imale su pravo da nepoćudne porotnike protustranke otklone ili, kako se govorilo, pobjegnu i to samo do polovice njih. Samo ako su porotnici bili vlastela, nije se moglo pobjegnuti. Na čelu svake stranke porotnika bio je po jedan pristav, a cijelom zboru predsjedavao je ili sam knez ili vojvoda ili njegov izaslanik. Tužitelj bi iznio svoju tužbu, a okrivljeni bi na nju odgovarao i svjedocima bi pobijao, a ne temelju toga bi porota izricala osudu koju bi proglasio predsjednik. Osuda je redovito glasila da krivac plati tužitelju štetu, a čak i kada se radilo o umorstvu, sudilo se na odštetu (vražda) (Jalimam 2008: 128).

Na tamnicu ili čak na smrt nije se nikad osuđivalo. Osim odštete morao je osuđeni platiti globu, osud ili sudstvo i to gospodaru zemlje ili banu, a visina osuda ovisila je o težini zločina. Tako se za razbojstvo ili gusarstvo banu plaćalo po šest volova na glavu svakog osuđenika. „Posebnog istražnog i dokaznog postupka ne poznaje takav sud, jer se okrivljenik ima očistiti krivnje prisegom ili rotom, ali tu nije bila dovoljna njegova prisega, nego je morao staviti toliko rotnika ili kletvenika“ (Jalimam 2008: 139).

Pravo izricati smrtnu osudu ima isključivo ban ili kralj, i to jedino za zločin veleizdaje ili nevjere. O postupku kod vražde ima zanimljivih podataka u jednom dokumentu iz godine 1447. godine: Radosav Ivanović optužio je pred dubrovačkim sudom, koji je po formuli “forum securiti reum” bio nadležan da mu plati vraždu, Dubrovčane Ivaniša Bogojevića, Ratka Ilića, Milka Ostojića i Jakšu Radetića koji mu ubiše brata Radića. Kako mu je Jakša platio dio, koji na njega to otpada i to traži, da i ostala trojica plate. Optuženi odvratili su da su krivo optuženi za krv, da su nevini te da su u toj stvari već odabrali porotu od po 12 njihovih i dubrovačkih

kmeta s dva pristava, te su na granici urekli stanik u tri roka na koji nisu došli porotnici tužitelja, na što je bio određen četvrti rok na Markov dan, s time, ako Radoslav ili tko od njegova bratstva ne dođe na taj rok, da tužilac od okrivljenika nema šta da traži (Jalimam 2008:129).

Porotnici tuženih čekali su u određeni dan na staniku uzalud na tužitelja, „te poslaše svog pristava Tomka k Radoslavu da ga dovede, a pošto su sve “do zvijezde” (tj. izlaza mjeseca) uzalud čekali, vratiše se u Dubrovnik i prijaviše stvar knezu i njegovim sudijama, a dubrovački dijak Nikša Zvezdić (de stella) zapisa sve to u zapisnik osam dana poslije Markova dana“. (Truhelka 1942: 612). Na temelju toga održana je u Dubrovniku ponovna sudska rasprava na kojoj su čitani spisi, te je ustanovljeno da nije bilo nikakve opravdane zapreke koja bi onemogućila Radoslavu Pavloviću „doći na urečene stanike ili poslati brata ili koga od bratstva“, te se optuženi rješavaju krivnje “da veće o tome riječi nije” (Truhelka 1942: 612).

Postoje određene vijesti koje samo potvrđuju sudske rasprave između srednjovjekovne Bosne i Hercegovine i Mletačke republike i to u jednoj latinskoj povelji kralja Tvrtka I. Kotromanića od 23. augusta 1385.godine. Naime, ova povelja odnosi se naročito na grad Kotor koji je za mletački promet bio od osobite važnosti. I tu ima određenih pravnih ustanova koje je nemoguće identifikovati u bosanskohercegovačkim poveljama tako da nisu do sada poznate. Tako su kotorske vlasti bile dužne dati mletačkom vjerovniku potpunu zadovoljštinu pod prijetnjom stvarnog i osobnog zatvora i zapljene imovine dužnika, sve dok se dug ne isplati. Ako bi Kotoranin kao vjerovnik za dug tužio Mlečanina koji živi u Kotoru, imao mu je suditi mletački konzul u Kotoru, i pod prijetnjom

zatvora i ovrhe, prisiliti ga na plaćanje. „Ako u koje doba u Kotoru ne bi bilo mletačkog konzula, sudit će po jedan izabrani Kotoranin i Mlečanin, a ako se ovi ne bi mogli složiti, prizivaju svaki još po jednog porotnika i ova četvorica su dužni u roku od osam dana većinom glasova donijeti osudu. Kako se vidi, u Kotoru je postojala i kazna zatvora, čega u Bosni nije bilo“ (Truhelka 1942: 616).

ZAKLJUČAK

Namjera ovog priloga je da se iznesu neka opažanja o obliku i stepenu funkcioniranja sudske vlasti u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini na primjeru pristava i knežaka, te da se ukaže na njihovu ulogu i mjesto unutar feudalnog društva srednjovjekovne Bosne i Hercegovine iz kojih je rezultirao, po nekim svojim crtama, naročit tip feudalne države, različit od drugih srednjovjekovnih država, ako ne po formi a ono po sadržini i po vanjskim manifestacijama njezina funkcioniranja.

Prema raspoloživim historijskim dokumentima, prije svih iz Državnog arhiva u Dubrovniku, te mišljenja u historijskoj literaturi, naglasak je stavljen na dvije strane državnih ingerencija srednjovjekovne Bosne i Hercegovine – naime, pitanje odnosa gornjeg vlasteoskog sloja, velmoža, prema centralnim institucijama vlasti, što znači prema sudsko – pravosudnim mehanizmima kao predstavnika cjeline feudalne države i, drugo, pitanje odnosa gornjeg vlasteoskog sloja, to jest njegovih glavnih predstavnika sudske i pravosudne ingerencije, prema sebi podređenoj vlasteli. Treće pitanje odnosi se na oblik i sadržinu organizacije sudske

vlasti kroz primjer mješovite porote, te odnosa Dubrovačke republike i srednjovjekovne bosanske države i kako je to utjecalo na mehanizam njezinog unutarnjeg i vanjskog funkcioniranja.

PRISTAV AND KNEŽAK IN COURT, JURIDICAL AND SOCIAL STRUCTURE OF MEDIEVAL BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The intent of this paper is to present some observations on the form and level of functioning of the judicial authorities in medieval Bosnia and Herzegovina, in the case of pristav and knežak, and to draw attention to their role and place in the feudal society of medieval Bosnia, from which resulted, according to some its lines, special type of feudal state, different from other medieval state, if not in form and in content and that by outward manifestations of its functioning.

According to available historical documents, particularly from the Državni arhiv in Dubrovnik, and opinions in the historical literature, emphasis is placed on the two sides of government powers of medieval Bosnia, namely, the question of the relationship of the upper layers of patrician, grandees, the central institutions of government, which means the forensic judicial mechanisms as well as representatives of the whole feudal state and, secondly, the question of the relationship of the upper layers of patrician, that is its main representative of the court and judicial powers, to subordinate themselves the lords. The third question relates to the form and content of the organization of judicial power through the

example of a mixed jury as an example of the relationship of the Dubrovnik Republic and the medieval Bosnian state and how it affected the mechanism of its internal and external functioning.

Keywords: knežak, pristav, court, Middle Ages, Bosna, Dubrovnik, legal system, stanik

Izvori i literatura:

Izvori (neobjavljeni)

Archivio di Stato Venezia, Secreta consilii rogatorum, vol. VII
Državni arhiv Dubrovnik (DAD), Cons. Rog., XIII, Cons. Rog., XIV,
Lam. de for. Vol.XL, fol. 165.

Državni arhiv Zadar (DAZ), Ducali e terminazioni

Izvori (objavljeni):

Daniel Farlati, *Illiricum sacrum*, I - VIII, Venecija, 1751.,

Eusebio Fermendžin, *Acta Bosnae, potissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb, 1892.,

Ivan Lučić, *Memoriae storiche di Tragurium ora detto Trau*, Venecija, 1673.,

Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, I-X, Zagreb, 1861 - 1891.,

Vladimir Makušev, *Istorijski spomenici dubrovačke arkive*, I, Zagreb 1897.,

Salih Jalimam, Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Zenica, 2013.

Literatura:

Anto Babić, Iz istorije srednjovjekovne Bosne. –Svjetlost, Sarajevo, 1972, 325

Sima Ćirković, Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba, Beograd, 1964.

Sima Ćirković, Istorija srednjovjekovne bosanske države. SKZ, Beograd, 1964, 415

Vladimir Ćorović, Historija Bosne. Prva knjiga. SKA, Posebna izdanja, knj. CXXIX, društveni i istorijski spisi, knj. 53. Beograd, 1940, 658

Mihailo Dinić, Iz srpske istorije srednjeg veka, Beograd, 2003

Mihilo Dinić, Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije.- SKZ, Beograd, 1978, 446

Salih Jalimam, Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni.- Tuzla 1999, 197

Salih Jalimam, Državnopravni razvitak Bosne i Hercegovine, Zenica, 2008., 378

Salih Jalimam, Historija bosanskih bogomila.-Tuzla 2002, 240

Zvonimir Junković, Bilješke uz tekst i prijevod poljičkog statuta, Poljički zbornik, I, Zagreb, 1968.

Nada Klaić, Srednjovjekovna Bosna- Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377.g., Zagreb, 1994.

Vjekoslav Klaić, Poviest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, III, Zagreb, 1972 - 1973.,

Vjekoslav Klaić, Poviest Bosne do propasti kraljevstva. -Matica hrvatska, Zagreb, 1882, 352

Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik (I–II, Zagreb, 1908–1922.

Branislav M. Nedeljković, Mešovita porota. Dubrovačka dokumenta XIV i XV veka o pograničnoj poroti.-Mešovita građa (Miscellanea).-Beograd, 1978

Grga Novak, Povijest Splita, Knjiga druga.-Matica hrvatska, Split, 1961, 560

Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. .-Napredak, Sarajevo, 1942, 853

Milan Prelog, Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva. Sarajevo, s.a. 78

Ćiro Truhelka, Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka.-Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo, 1901.

Ćiro Truhelka, Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u srednjem vijeku.-Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. .-Napredak, Sarajevo, 1942, 593-616

Marko Vego, Naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1957 ,184

Ignacij Voje, Odnos Celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Zenica 1973, 53-67

Pavo Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni, Travnik, 1982., 252

Mr. Adis ZILIĆ

TESTAMENT KRALJICE KATARINE,

MIT ILI STVARNOST?

**Prilog proučavanju državno – pravnog poretka
srednjovjekovne Bosne**

Sažetak: Roman *Katarina kraljica bosanska* povod je za aktueliziranje historiografskih tema kao što su: nadležnosti krune i državnog sabora u srednjovjekovnoj Bosni, te pitanje vladavine žene. Poseban je akcent na poimanju pravnih normi u turbulentnom vremenu gubitka državne samostalnosti Bosne, mitološkim konstrukcijama vezanim za „posljednju bosansku kraljicu“ koji se protežu do današnjih dana, te na pitanju mogućnosti oporučivanja države. Pošto roman, osim historijske, sadrži i savremenu notu, za sobom također povlači takvu vrstu osvrta.

Ključne riječi: kraljica, Katarina, Bosna, Rimska kurija, papa, Borgia, sabor, plemstvo, herceg, Kujava, Jelena Gruba, Mara, Sigismund.

Povod ovom eseju je šesto izdanje historijskog romana autora Ibrahima Kajana *Katarina kraljica bosanska*¹ kojim je autor na književni način ponovo aktuelizirao pitanja ingerencija nadležnih državnih institucija srednjovjekovne Bosne, te da li je moguće nasljeđivanje kraljevine. Osnovna motivacija za pisanje ovog teksta je pitanje vjerodostojnosti testamenta kraljice Katarine. Na početku treba jasno razdvojiti dva različita naučna principa, a posebno književni pristup temi od historijskog. Naime, književnost je zasnovana na fikciji i imaginarnom, dok je za historičara bilo *samo ono što je zapisano*, tj. iza čega je ostao konkretan pisani trag. U kontekstu zadanog tematskog okvira, postojeći izvori i literatura moraju se dodatno preispitati kako bi se utvrdile eventualne tendencije.

Vrijeme radnje romana *Katarina kraljica bosanska* je politička propast srednjovjekovne kraljevine Bosne. Konkretnije, kraljica Katarina nalazi se u izbjeglištvu u Vječnom gradu; na večeri je ugostila generala dominikanskog reda don Franciska kojem prepričava u osnovnim crtama svoj protekli život. Roman je zasnovan na brojnim historijskim faktima, ali se zbog svoje fikcionalne prirode od njih udaljava dajući historijskoj temi književni okvir. Iz tog razloga, pristup književnika historijskoj tematici ne može biti isti kao kod historičara.

U eseju ćemo se osvrnuti na pojedine ličnosti spomenute u tekstu romana. U kontekstu priče o kraljici Katarini i njenom životnom putu, u Kajanovom romanu spomenuta je čitava galerija historijski osvjedočenih likova, aktivnih protagonista na političkoj sceni Bosne prilikom gubitka njene državne samostalnosti i pada većeg dijela zemlje pod osmansku

---

¹ Riječ je o sljedećim izdanjima spomenutog Kajanovog romana: Tuzla 2003. i 2004.; Zagreb 2007.; Sarajevo 2008.; Zagreb 2012.; Mostar 2015.

vlast. Od značajnijih ličnosti spomenut ćemo kraljice Jelenu Grubu, Vojaču i Maru ili Jelenu, te Katarininog oca hercega Stjepana Vukčića Kosaču i njenog sina Sigismunda.

Na prvi pogled neobično je da je Kajan za kraljičinog sagovornika izabrao generala dominikanskog reda umjesto nekog od franjevaca sa kojima je bila bliska u stvarnom životu. Od udaje do smrti usko je saradivala sa franjevačkim redom, rivalima dominikanaca. Spomenuti don Francisko u romanu je vjerovatno vrsni teoretičar međunarodnog prava Francisco de Vitoria (1483 – 1546). Ovaj poznati filozof, teolog i pravnik pripadao je dominikanskom redu, te je nazivan još *ocem međunarodnog prava* (Woods 2005: 142 – 143). Nije, dakle, stvarni Katarinin savremenik, ali je jasna motivacija autora romana da upravo njega izabere za sagovornika kraljici prilikom potpisivanja testamenta. Tako se teoretičar međunarodnog prava našao usred veoma važne pravne problematike – pitanja mogućnosti nasljeđivanja oporučene države.

* * *

Kroz romaneskni tekst aktuelizirano je pitanje kraljičinog testamenta kojim je papi i katoličkoj crkvi ostavila Bosnu ukoliko njena djeca ostanu privržena islamskoj vjeri. Ona sa čuđenjem prihvata konstataciju svog fiktivnog sugovornika don Franciska kako je u njenu autobiografiju ugrađen testament, dok je general dominikanaca uporno nagovara da potpiše isti. Nakon njegove konstatacije da Bosna postaje vlasništvo Rimske crkve, kraljica odgovara: „Ne, uzoriti generale! Ja nemam pravo na to! Kruna, mač, plašt, pa to su predmeti, ali u slučaju o

kojem vi govorite... i kako ga prikazujete, to nikako ne znači, to mogu potvrditi samo velike bosanske vojvode..., velike vojvode... I stanak bosanski“ (Kajan 2015: 27).

Ovakav stav Katarina ponavlja don Francisku još jednom u romanu, kada joj sagovornik spočitava što joj je sin prešao na islam:

„Zašto mi sina spominjete, i Bosnu; ni njemu ja Bosnu ne mogu pokloniti, ni prijestolje u njoj; ne ide to... Bez stanka bosanskog, bez pristanka vojvoda bosanskih, nikako ne ide. Ne mogu mu ja dati Bosnu“ (Kajan 2015: 137).

U romanu se spominje državni sabor kao jedina nadležna državna institucija u bosanskom kasnom srednjem vijeku koja se bavila ovakvom vrstom pitanja. Zaista je državni sabor Bosne – *stanak*, ili kako se još nazivao *rusag*, *Bosna* ili *sva Bosna*, isključivo bio nadležan po pitanju izbora novog vladara, otuđivanja državne teritorije i općenito se bavio vanjskom politikom zemlje,² ali ova institucija nije više funkcionirala nakon 1463. godine kada su u osmanskome napadu izginuli kralj i dio vlastele, a zemlja izbrisana s političke karte. Osim toga, niko ne bi mogao u normalnim okolnostima garantirati Tomaševom i Katarininom sinu Sigismundu da će jednog dana zaista sjesti na kraljevski tron koji se nije nasljeđivao ni po principu primogeniture, niti seniorata.³ Ključni faktor pri izboru novog kralja bili su interesi i raspoloženje bosanskog plemstva u datom trenutku, artikulirani kroz instituciju stanka.

Vladavina žene se iz ranije državničke prakse tretirala kao *interregnum*, a ni Katarina nije bila posljednja bosanska kraljica. Bila je to Mara ili Jelena, a ona nikom ništa nije oporučila! Da su državnici krajem

---

² Opširnije o nadležnostima stanka po navedenim pitanjima: Динић 1955: 23-38, 42-70.

³ Po principu primogeniture najstariji sin nasljeđuje oca na prijestolju, dok se po principu seniorata nakon smrti kralja na njegovu poziciju imenuje najstariji član porodice.

XV stoljeća zaista vodili računa o oporučivanju uništene kraljevine, zar se na isti korak pored pape ne bi odlučio i osmanski sultan? No, njegova carevina funkcionirala je na drugim principima; smatrao se krvnim i pravnim nasljednikom istočnog rimskog cara, a pretenzije su mu bile univerzalnog karaktera.

Mogao je i sultan teoretski „legalizirati“ zaposjednutu teritoriju po istom principu Katarinine darovnice jer je u njegovoj carevini boravilo dvoje Kotromanića, kraljica Mara i Katarinin sin Sigismund. Posljednji dio života bosanska kraljica Mara provela je u osmanskoj državi. Nakon 1498. preselila se iz Carigrada kod svog ujaka Manojla Paleologa u trakijску oblast Sirgencion, gdje je nakon 1500. godine umrla (Тошић 2002: 58 – 59).

Ime posljednje bosanske kraljice Mare ili Jelene svjesno je i kontinuirano potirano, pa se Katarina često navodila kao *posljednja bosanska kraljica*. Razlog tome je što bi kao *posljednja kraljica*, prema mitološkim konstrukcijama, imala puno pravo na odluku da Bosnu daruje papi Sikstu IV u vlasništvo ukoliko njena djeca ustraju „in perfide Machometane secta,“ kako stoji u prijepisu testamenta. Ako već kraljice ostavljaju u nasljedstvo države umjesto nadležnih institucija, valjda je *posljednja bosanska kraljica Mara* najmjerodavnija da tako nešto učini?

Strah od Turaka prouzrokovao je migracije stanovništva posebno izražene tokom 1463. godine kada je pogubljen kralj Stjepan Tomašević, a Bosna definitivno izgubila samostalnost. Interesantno je spomenuti kako su obje kraljice na vrijeme uspjele izbjeći iz zemlje, što nije bio slučaj sa Katarininom dvoje djece i sa Marinim suprugom, posljednjim bosanskim kraljem (Dautović 2014: 88 – 89).

Kao što se Katarina konačno skrasila u Rimu, tako je i Mara naknadno našla utočište kod Osmanlija; obje su izabrale destinacije na koje su svojevolutno otišle. Također, obje su ostale udovice i time automatski postale bivše kraljice, Katarina od 1461. godine, a Mara od 1463. godine. Nakon smrti Marinog supruga Stjepana Tomaševića nije izabran novi kralj, tako da od tada nije bilo ni nove kraljice.

Katarinin sin i mogući nasljednik na bosanskom kraljevskom tronu iz kuće Kotromanića, princ Sigismund, također je poput Mare boravio u osmanskoj državi. Kao sedamnaestogodišnjak nalazio se 1473. godine u pratnji sultana Mehmeda II na pohodu protiv Uzun Hasana u kojem je učestvovao zajedno sa sinovima morejskog despota i trapezuntskog cara. Savremenici su zabilježili da je sultan Fatih pokazivao veliku naklonost prema mladom bosanskom kraljeviću i rado boravio u njegovom društvu. Krajem 1487. spominje se na funkciji bega u sandžaku Karasi, pod imenom Ishak i prezimenom Kralj Oglu (Тошић 1997: 109 – 110).

Ni Mara, ni Sigismund nisu testamentom darovali sultanu državu, čiji veći dio je on faktički već posjedovao. Dakle, nije postojala praksa kod savremenika da traže oporučivanje države od pojedinih značajnih ličnosti plave krvi! Iz sljedećih primjera, također, možemo vidjeti kako nije istinita tvrdnja da je Katarina „ostala jedini zakoniti predstavnik“ kraljevine Bosne.⁴ Konstatacija o „jedinom zakonitom

---

⁴ Čim je netačna konstatacija izrečena autor je odmah upao u kontradikciju, navodeći podatke iz testamenta kako su kraljčini zakoniti nasljednici sin Sigismund i kći Katarina, koji ukoliko „ustraju u muslimanskoj vjeri Sveta stolica postaje vlasnica bosanskog kraljevstva i o njemu može odlučivati prema svojoj uvidajnosti.“ Pandžić 1979: 112. Ovaj rad ostavio je značajan uticaj na kasniju literaturu i nije se kritički preispitivao. Za Pandžića kraljčina djeca nisu zakoniti predstavnici kraljevine samo zato što su pripadnici druge konfesije. Ako ih Katarina isključuje iz testamenta, ne znači automatski da je ona jedini legitimni predstavnik Bosne.

predstavniku“ dodatno produbljuje mit o kraljici Katarini. Na ovom mjestu ćemo se zadržati kako bismo vidjeli koga su sve savremenici iz drugih država smatrali adekvatnim predstavnicima kraljevine.

Kao prvo, iako je Pandžić analizirao tekst prijepisa testamenta, izgleda da je previdio dio u kojem se za kraljičinog sina kaže *filio suo et prefati Regis Thome legitimo et naturali Sigismundo*. Dalje, osim preživjelih predstavnika vladarskog roda Kotromanića, legitimnim predstavnicima kraljevine mogu se također smatrati prvaci plemićkih rodova, učesnici u radu državnog sabora. Posebno je interesantno što se niko od preživjelih Kotromanića u trenutku Katarinine smrti nije nalazio na upražnjenom kraljevskom tronu. Pored kralja koji je personificirao instituciju svete krune, drugi bitan segment srednjovjekovne bosanske državnosti bilo je plemstvo koje je djelovalo kroz instituciju sabora.

Nakon 1463. kada je princ Sigismund tek teoretski mogao biti izabran za kralja, u isto vrijeme kada su Katarina i Mara već postale bivše kraljice, još je bilo živih predstavnika plemićkih rodova, nekadašnjih učesnika u radu stanka. Ukoliko ih posmatramo sve skupa u kontekstu poimanja državno – pravnog poretka srednjovjekovne Bosne, onda je preživjelo bosansko plemstvo bilo značajnije u političkom smislu u odnosu na preostale Kotromaniće iz razloga što niko od članova vladarske dinastije nije popunio upražnjeni tron.

O aktivnoj ulozi plemstva ili vlastele u političkom životu zemlje svjedoče brojne povelje čiji je autor vladar. Osim učešća u radu stanka, predstavnici vlastele bili su također nezaobilazan faktor prilikom izdavanja kraljevskih potvrda privilegija stranim političkim subjektima, dodjeljivanju posjeda nekom od pripadnika vlastelinskog staleža u duhu *vjerne službe* i sizerenovog davanja *vjere gospodske*, otuđenju državnih

teritorija ili općenito sklapanja bilo kakvih ugovora iz kojih proizilaze pravne posljedice. Dakle, aktivni su učesnici i u vanjskoj politici, shodno tome, i legitimni predstavnici zemlje u inostranstvu.

Još od vremena bana Mateja Ninoslava predstavnici vlastelinskih rodova se redovno, u periodu dužem od dva stoljeća, javljaju kao svjedoci na poveljama, te su uz vladara spominjani u svojstvu garanta ispunjenja pravnog čina. Uz ime predstavnika roda obično je stajao dodatak с **БРАТИВМЪ**, što znači da pojedinac spomenut u povelji nije bio svjedok samo u svoje ime, nego je istupao u ime cijelog roda. Također se isticalo kojoj oblasti pripadaju i obično ih je bilo 12, simbolički broj kojim se podrazumijevalo da je *sva Bosna* saglasna sa pravnim činom.⁵ Zbog prostorne ograničenosti navest ćemo manji broj primjera o bosanskoj vlasteli kao nosiocima političkog života i legitimnim predstavnicima zemlje prema stranim subjektima, pored predstavnika vladarske dinastije Kotromanića.

U slučajevima kada su Dubrovčani po dolasku na prijesto novog bosanskog vladara tražili potvrdu ranijih privilegija dobivenih od njegovih prethodnika, ili ako se radilo o sklapanju važnijeg međudržavnog ugovora, nastojali su redovno postići da se kao svjedoci pravnog čina navedu što značajniji predstavnici vlastelinskih rodova. Znali su kraći period čekati bitniji događaj, poput zasjedanja stanka ili vojnog pohoda, kada se vlastela nalazila na okupu uz vladara. Navest ćemo sa više aspekata interesantan primjer otuđenja bosanske državne teritorije, prodaju Primorja Dubrovniku. Diplomatski predstavnici Dubrovačke republike, prisutni na kraljevom dvoru, dobili su zadatak da

---

⁵ O značaju svjedoka u bosanskim poveljama opširnije na više primjera: Динић 1955: 14-22.

tajno pokušaju isposlovati potpis kraljice, te da se što veći broj ugledne vlastele nađe u svojstvu svjedoka na veoma važnom dokumentu koji je kralj trebao ovjeriti svojim pečatom.⁶ Bosanski kralj Ostoja izdao je potom povelju писано на ђсори ва славнои нашои воисци ђ Лишници, prilikom smotre vojske i u prisustvu najznačajnije vlastele,⁷ ali ovaj put bez navođenja imena kraljice iako su destinatari priželjkivali da se njeno ime također spomene.

Svoju suprugu Ostoja navodi tek sljedeći mjesec, prilikom uobičajene potvrde privilegija kralja Tvrtka iz 1378. godine. U ekspozitivu ove povelje autor kaže sljedeće: *имаѡѡше свѣтъи зговоръ с прѣвисокомъ госпоиномъ богомъ дарованомъ ми кралицомъ кирь Кѡѡвомъ и властели и велеможами кралевѡства ми створи милостъ кралевѡство ми...*⁸ Kraljica Kujava nije spomenuta u svojstvu koautora ugovora u protokolu, niti se navodi међу свједоцима u eshatokolu, gdje se, kao u prethodnom primjeru, navode redom najznačajniji predstavnici vlastelinskih rodova kraljevine. Ostoja u ekspoziciji navodi samo kako je imao зговоръ sa kraljicom.

Na sličan način navodi se ime kraljice Kujave na još dvije povelje koje je Dubrovčanima izdao njen i Ostojin sin Stjepan Ostojić,

⁶ Prima pars est de rescribendo nostris Ambasatoribus super literis donationum terrarum nobis fiendis per Regem Bossine, ipsi Ambassiatores non querant ad dictas literas saluo quam Bullam dicti Regis in eis tibi scribi faciant nomina Baronum Bossinam quot plurium poterunt scribi facere. Et penos hoc faciatis ad dictam exinacione facere iurare quot plurimes Barones potitis et nichilo in discretione vostra sit non faciendi Iurare quot poteri. Captum per xxxiii. Državni arhiv u Dubrovniku, *Reformationes*, vol. 31, 124' (21. XII 1398). Prethodna odluka Vijeća umoljenih da se *in discrecione* kontaktira gospođa kraljica objavljena u: Lučić 1968-69: str. 145, br. 1.

⁷ ...тѡзи биѡѡ кралевѡства ми властеле, а на име воєвода Хрѡвое, кнезь Паваль Радиновиѡ, воєвода Саньдаль, тепачиѡ Батало и воєвода Влатко Тврьтковиѡ, воєвода Вѡкашинь Милатовиѡ, воєвода Паваль Клешиѡ, кнезь Прѣвое Масновиѡ, кнезь Радое Радосалиѡ, кнезь Радое Драгосалиѡ, кнез Воисавь Воєводиѡ, кнезь Вѡкашинь Златоносовиѡ, кнезь Ковачь Диничиѡ. Miklosich 1864, 233-235, br. CCXXV (15. I 1399).

⁸ Isto, 235-237, br. CCXXVI (5. II 1399).

naredni bosanski kralj. Oba puta Kujava se spominje u ekspozitivnom dijelu, u svojstvu kraljice majke. U prvoj povelji mladi kralj spominje je na sljedeći način: *имавшѣ свитѣ и зговорѣ с превисокомѣ госпомѣ КѠѢвомѣ, кралицомѣ кралевѣства ми матерью, а у другој: азѣ господинѣ краль Стѣпанѣ и са привисокомѣ госпомѣ кралевѣства ми матерью, съ госпомѣ кралицомѣ КѠѢвомѣ.*⁹

Što se tiče ostalih „prvih dama“ kraljevine, prethodno se kraljica Jelena Gruba također spominje na potvrdi privilegija njenog supruga Dabiše, dok se na Tvtkovoj svečanoj povelji navode imena njegove majke Jelene i supruge Doroteje. U oba slučaja kraljice se zaklinju zajedno sa kraljevima prije navođenja vlastele u svojstvu svjedoka.¹⁰ Kako možemo vidjeti, za vladavine Ostoje i njegovog sina Stjepana Ostojića pozicija kraljice degradirana je na ekspozitivni dio dokumenta.

Politička pozicija kraljica u sljedećim međudržavnim ugovorima ostaje veoma dinamičnog karaktera i dalje ide silaznom putanjom. Nakon Ostoje i Ostojića potpuno nestaje iz dokumentacije, pa tako Tvrtko II, Tomaš i njegov sin Stjepan Tomašević uopće ne spominju kraljice prilikom potvrda privilegija Dubrovniku.¹¹ Kod Tvrtka II se među svjedocima koji garantuju ispunjenje pravnog čina navodi samo vlastela: а

---

⁹ Isto, 282-284, 291-294, br. CCLXVI i CCLXIX (5. III; 4. XII 1419).

¹⁰ Zakletva u Tvtkovoj povelji glasi: *записа и потврѣди кралевѣство ми (...) въ славни дворѣ кралевѣства ми Тръстивницѣ, и та господа кѣра Елена и господа кралица кѣра Доротея (...) присегасмо прѣдѣ чѣстнимѣ крѣстомѣ христовѣмѣ въ цркви светаго Гръгѣра и с нашими властели симизи и съ симизи...* Nakon toga se nabraja vlastela. U slučaju povelje kralja Dabiše, 14 godina kasnije, ovako izgleda završni dio dokumenta: *и на то више писанно прѣсегохѣ азѣ речени краль Стефанѣ Давиша и съ вогодарованномѣ ми госпомѣ кралицомѣ кѣрѣ Еленомѣ на светомѣ еванѣлѣи и на часномѣ крѣсти господни и с властели кралевѣства ми...* Dalje se nabraja vlastela u svojstvu svjedoka. Isto, 186-190, 220-222 br. CLXXXI, CCVI (10. IV 1378; 17. VII 1392).

¹¹ Isto, 316-318, 427-429, 485-488, br. CCLXXX, CCCXLVI, CCCXCI (18. VIII 1421; 3. IX 1444; 23. XI 1461).

всемѣ томѣи свидоци наши добри бошпане властеле и вельможане рѣсага: воевода велики кралевѣства босаньскога воевода Сандаль з братиѣмъ и воевода Вѣкмирь з братиѣмъ и жѣпанъ Драгиша Диничиѣ з братиѣмъ и кнезь Привиѣ з братиѣмъ и воевода Юриѣ Воисалиѣ з братиѣмъ а пристаѣ дворьски кралевѣства ми кнезь Петаръ Клешиѣ и кнезь Юриѣ Драгиѣвиѣ.

Slično je u poveljama dvojice posljednjih bosanskih kraljeva, Tomaša i Stjepana Tomaševića. Kod njih se, osim u svojstvu svjedoka u poveljama dubrovačkim destinatarima – а *всемѣ вельмѣи рѣтъници и свидоци наши добри вельможе* nakon čega se poimenično nabraja vlastela, prethodno u ekspoziciji također spominje samo *зговоръ са властели и са вельможами кралевѣства ми*. U navedenim slučajevima politička pozicija plemstva stoji „rame uz rame“ s kraljevima i dominantna je u odnosu na gospođe kraljice, među njima i Katarinu.

Bosansko plemstvo općenito je uživalo jako visok stepen autonomije u odnosu na instituciju krune. Autonomija im je bila znatno veća u odnosu na npr. ugarsko plemstvo, značajan politički faktor dominantne države Istočno – Centralne Evrope u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Bošnjani su bili puni vlasnici nad posjedima do te mjere da monarh u nekim slučajevima nije mogao konfiskovati zemljišta osobama koja odbiju vojnu službu. Na svojim domenima uživali su puni suverenitet, uključujući ingerencije sudstva, prikupljanja poreza, pa čak i vanjske poslove (Sedlar 1994: 76, 281). Konfiskacija posjeda za počinjenu nevjeru mogla se izvršiti samo uz postignutu saglasnost sabora, kao što je slučaj sa Sankovićima krajem XIV stoljeća. Kad je riječ o odbijanju učešća u vojnoj službi, dobar primjer je s početka XV stoljeća kada kralj Ostoja nije mogao izvršiti opću mobilizaciju u ratu protiv

Dubrovnika. Većina vlastele bila je suzdržana ili protiv kampanje, održavajući u kontinuitetu poslovne veze sa Dubrovčanima. Ne samo da Ostoja nije bio u stanju pokrenuti vojsku u punom kapacitetu, nego je ubrzo došlo do smjene na tronu.

Navest ćemo još jedan u mnoštvu primjera iz međunarodne diplomacije kojim se bosanska vlastela prikazuje u svojstvu legitimnih predstavnika zemlje, ovaj put van njenih granica. Tokom ljeta 1463. godine nekoliko vlastelina našlo se na mletačkoj teritoriji u izbjeglištvu, te su zatražili posredovanje najviših instanci Venecije kod hercega i druge rusaške gospode u pojedinim dijelovima Bosne kako bi se ujedinili napori u borbi protiv Osmanlija. Mletačka vlada izlazi u susret zahtjevima i daje ovlaštenja svom plemiću Antoniju de Prioli da se sastane u Splitu sa predstavnicima bosanske vlastele, primjereno im se obrati, te mu je posebno skrenuta pažnja na značaj Ivaniša Vlatkovića. Potom je Prioli trebao otići hercegu Stjepanu.¹² Nakon 15 godina, kada kraljica Katarina umire, vojvoda Ivaniš Vlatković nalazio se na novim posjedima oko rijeke Cetine. Niko mu se tada nije obraćao kao jednom od učesnika u radu stanka i legitimnom predstavniku bosanske kraljevine jer su se Osmanlije već učvrstile na zaposjednutom terenu, a on je bio u službi kod novog sizerena, ugarskog kralja.

Odgovor Katarininog sagovornika u romanesknom tekstu povodom kraljičine opaske o stanku zaslužuje kraći osvrt:

---

¹² ...et cuius auctoritatis ac virium est unusquisque illorum Bossinensium, qui Spalatum profugi se receperunt, et inter ceteros hic, qui apud nos est, nomine Ivanis. (...) Illos autem Bossinenses, qui Spaleti sunt, bonis verbis suasos et contentos facere et tenere procurabis. Ljubić 1891: 261, 266-268, br. CCLXVI i CCLXXI (12. i 26. VIII 1463).

To je OPORUKA! To je vjerodostojan dokument... Kakva bosanska gospoda! Stanak?! Što vam je sad to? Vojvode bosanske, ma dajte, molim vas! Rogovi u vreći, svaki će Turkom postati samo da napakosti drugome... pa sam je papa potvrdio krunu bosanskom kralju, vašem pokojnom suprugu (on je, doduše, nije smio uzeti iz straha “da ne izazove Turke“, eno je još uvijek u splitskom sv. Dujmu). (Kajan 2015: 27)

Kruna koju je papa poslao Tomašu zaista je bila pohranjena u Splitu u julu 1446. godine. Papski legat Toma Tomasini je pred svjedocima preuzeo draguljima i biserjem ukrašenu zlatnu krunu 20. VII 1446. iz riznice crkve sv. Dujma, koju je prethodno poslao papa po posebnom izaslaniku (Tallóczy 1916: 48). Papina kruna je po prvi put poslana u Bosnu, ali joj se nakon preuzimanja iz riznice crkve gubi trag. Planirana ceremonija krunisanja u Milama kod Visokog tada nije obavljena.

Kada su nakon 15 godina bosanski izaslanici istim povodom bili kod pape Pia II, tvrdili su da je njegov prethodnik Eugen IV nudio krunu i pokazao spremnost za osnivanjem biskupije u Bosni. Tomaš to nije prihvatio kako *ne bi izazvao tursku zlovolju*. Bojao se jer je bio novi kršćanin i još nije istjerao manihejce iz kraljevine. Međutim, kruna nije zadržavana samo zbog straha od Osmanlija, nego i zbog povrede patronatskog prava Ugarske i njenog protivljenja. Patronatsko pravo ugarskih kraljeva bilo je također prepreka osnivanju novih biskupija i slanju papske krune u Bosnu (Lovrenović 2006: 292 – 295). Pored navedenih vanjskih otpora, ni unutar zemlje nije postojao jedinstven stav. Prilikom Tomaševog pokušaja okrunjenja papskom krunom bosansko

plemstvo dobrim dijelom još nije podržavalo kraljevu konfesionalnu orijentaciju.

Dodijeljena papska kruna predstavljala je prema srednjovjekovnim mjerilima zapadnoevropskog kulturno – civilizacijskog kruga formu međunarodnog priznanja zemlje, poput današnjeg primanja države u Ujedinjene nacije. Ugarska je Bosnu smatrala svojom neposrednom interesnom sferom još od kraja XII stoljeća i protivila se činu krunidbe bosanskog kralja papskom krunom, kako 1446., tako i 1461. godine kada je u novim okolnostima krunidba zaista obavljena u Jajcu. To je i stvarni razlog njene „zakašnjele“ vojne intervencije tokom 1463. godine. Ugri su taktički sačekali da Bosna u političkom smislu prestane postojati kao samostalna država i da se povuče glavina osmanske vojske. Čim se to desilo, odmah su formirali tampon zonu južno od Save koju su narednih šest decenija grčevito branili od Osmanlija.

Od kraja XII do sredine XV stoljeća Bosna se nalazila u okvirima Zapada. Preciznije rečeno, u tom vremenskom intervalu postala je rubna zapadna zemlja, na rascjepu između dvije civilizacije, sa posebnom crkvenom organizacijom. Prethodno je pripadala bizantijskom komonveltu, da bi od druge polovine XV stoljeća ponovo ušla u sastav istočne, ovaj put islamske kulture i civilizacije. Posmatrano u širim evropskim okvirima, Bosna se u drugoj polovini XV stoljeća može jedino porediti sa Sicilijom pod arapskom i normanskom vlašću – na malom prostoru zastupljena su sva tri kulturno – civilizacijska kruga evropskog srednjeg vijeka.

* * *

Na više mjesta su u romanu uočljive povučene paralele između srednjovjekovne Bosne i današnje države Bosne i Hercegovine. Npr. nakon što je Katarina pod iznudom potpisala dokument, njen sagovornik don Francisco primjećuje: „Niste ni svjesni veličine svoje odluke, svoga krupnog djela, svog jedinstvenog poteza perom. Možda sad potpis ne vrijedi mnogo, ali vremenom...“ (Kajan 2015: 31)

Vremena je dosta prošlo, više od pola milenija, do prve posjete poglavara katoličke crkve zemljama u regiji. Kad je papa Ivan Pavao II došao 1994. u Zagreb dočekao ga je tadašnji predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman. Tri godine kasnije isti papa došao je po prvi put u Bosnu i Hercegovinu, u Sarajevo, gdje ga je dočekao hrvatski član predsjedništva Krešimir Zubak. Obojica političara podsjetili su Ivana Pavla II da je Bosna u biti vlasništvo katoličke crkve jer je ovoj vjerskoj zajednici zemlju oporukom darovala bosanska kraljica Katarina davne 1478. Pošto se današnji katolici Bosne i Hercegovine većinski nacionalno izjašnjavaju kao Hrvati, lahko je zaključiti šta je motivacija spomenutih državnika i zašto predsjednik susjedne države u savremenoj diplomatskoj korespondenciji spominje Katarinin testament.

U savremenim etno – konfesionalnim percepcijama srednjovjekovne prošlosti kraljica Katarina predstavljena je redovno kao Hrvatica, prvenstveno zbog svoje katoličke vjerske opredijeljenosti u životnoj dobi od udaje do smrti. Prema takvim shvatanjima, zbog katoličanstva je postala unaprijed *predodređena* za kroatizaciju. Tako je u brojnim radovima, najčešće publicističkog karaktera, kontinuirano stvarana predodžba o *hrvatskoj* bosanskoj kraljici što je zaista čudna kombinacija. Metodološki je potpuno pogrešna jer se srednjovjekovna

prošlost ne može tumačiti današnjom percepcijom! Događaji i historijski procesi iz XV stoljeća mogu se tumačiti samo stečenim iskustvom ljudi do tog vremena. Nikako ne mogu u obzir doći kasnija stoljeća, od XVI pa dalje, a pogotovo ne XIX i XX stoljeće – period savremenog doba kada svijest ljudi funkcionira na sasvim drugačiji način od srednjovjekovnog poimanja!

No, medalja o Katarini ima i svoj revers koji je u znatnoj mjeri *bljeđi* od aversa, vjerovatno zbog njene privrženosti katoličkoj vjeri. Bosanska kraljica je u pojedinačnim slučajevima također posmatrana *savremenom dioptrijom* kao žena „iz srpskih zemalja“ ili pak kao preteča Bošnjaka. U posljednjem slučaju posvećena je veća pažnja Katarininoj istoimenoj kćeri zbog njene opredijeljenosti za islamsku vjeru, dok su se kraljičina vjerska uvjerenja nastojala minimizirati. Kraljica se prikazivala kao da je svojevrijedno predala djecu Osmanlijama i svom pobratimu sultanu Fatihu, a nakon toga iz neobjašnjivih razloga izbjegla u Rim.¹³ Ovakav kontraški način suprostavljanja intenzivnom kroatiziranju bosanske kraljice, lišen argumenata i uz sličan pristup problemu kao kod graditelja mita, samo pogoršava stvari i učvršćuje mitološke konstrukcije.

Moderne nacije traže svoje korijene u srednjem vijeku, što se u Evropi manifestiralo kroz romantičarski pokret u XIX stoljeću. Patuljaste nacije Zapadnog Balkana, zbog spleta historijskih okolnosti, kasne skoro dva stoljeća za evropskim trendovima. Kraljicu Katarinu, u ovom slučaju, možemo tretirati kao svojevrsan integrativni faktor – u smislu spomenutog *otimanja* oko kraljice, naglašavamo kako su bliži članovi

---

¹³ O kraljici Katarini nastala je brojna literatura, pretežno publicističkog karaktera, u kojoj se svojatala za moderne nacije. O velikom interesu za kraljicu u stručnoj i publicističkoj literaturi svjedoči iscrpan spisak od 140 bibliografskih jedinica, sabranih u: Kurtović 2005: 201-211.

njene porodice bili sljedbenici četiri različite konfesije: bosanske, pravoslavne, katoličke i islamske. Otac joj je vjerovatno pripadao prvoj, majka drugoj, ona trećoj, a djeca četvrtoj vjeroispovijesti. Kada bismo ih smjestili u kontekst savremenog poimanja različitih konfesija u regiji, onda bi unutar samo jedne porodice bilo pripadnika više različitih nacija.

Mit o Katarini prvi su počeli graditi franjevci još u prvoj polovini XVI stoljeća, nedugo nakon kraljičine smrti dok su još bila živa sjećanja na nju. Nakon jednog stoljeća zabilježena je u liturgijskoj knjizi *Martyrologium Franciscanum* kao blažena (Pandžić 1979: 111). Kraljičina uloga se ponovo aktuelizira na samom početku XVII stoljeća, kada je bosanski biskup Frančesko Stefani u svom izvještaju pisao papi kako je bosanska kraljica ostavila u depozit sva dobra Dubrovniku u nadi da će se osloboditi njeno kraljevstvo (Тошић 1997: 85). Za Katarininom *ostavštinom* poseže se upravo dok traje rat između Habsburgovaca i Osmanlija, u osjetljivom političkom trenutku kada su se očekivala moguća prekrajanja granica. I nakon toga nastavilo se sa konstrukcijom mita.¹⁴

Dva puta istaknuto *historijsko pravo* na Bosnu, izrečeno u kratkom vremenskom roku na izmaku XX stoljeća prvom čovjeku katoličke crkve, rezultiralo je daljnjom konstrukcijom mita o kraljici, ovaj put u modernom ruhu. Testament je ponovo u žiži zbog nedovršenog procesa formiranja nacionalnih država na Zapadnom Balkanu. Da li su 1994. i 1997. godine bile samo u pitanju ratna i poratna euforija i

---

¹⁴ Admir Mulaosmanović, „Kraljica Katarina – mit u nastajanju.“ Rad nije objavljen, dostupan je na: <http://folk.uio.no/palk/Dubrovnik/Admir%20Mulaosmanovic%20-%20essay.htm>. Rukopis je prilog naučnom skupu *Historijski mitovi u zemljama nasljednicama Jugoslavije*, održanom u Dubrovniku 16.-18. IX 2004. Kroz tekst autor prati narodna predanja i najznačajnije radove iz publicistike kojima se gradio mit o Katarini.

aktuelnost trenutka u vremenu kada se upravo realizirao *povijesni dogovor* iz Karadorđeva i završavao proces *humanog preseljenja* naroda? Nakon dvije decenije vrijeme je već pokazalo u kojoj mjeri je takva politika pogubna po katoličko stanovništvo u Bosni i Hercegovini.

Dozu optimizma ulijevaju stavovi pape Franje prilikom treće posjete Bosni i Hercegovini 2015. godine, te njegova vizionarski iskazana briga za katoličku pastvu u ovoj zemlji. Tom prilikom domaći politički establišment nije spominjao kraljičin *testament* i *historijsko pravo*. Naime, papa je ponovo došao u glavni grad i time poslao jasnu poruku. Nije došao u posjetu samo kao vjerski poglavar, nego i kao politički predstavnik države Vatikan.

* * *

Čudno je i kontradiktorno da Katarina ispisuje svoj testament pet dana prije smrti koja ju je zadesila u 54. godini života, a pisala ga je, kako u prijepisu dokumenta stoji, *sana tamen et compos mente animo volvens*.¹⁵ U historiografiji je odavno uvriježena proizvoljna konstatacija kako je kraljica duže vrijeme bila teško bolesna, pa se odlučila napisati testament nakon čega je odmah umrla. Treba se konačno opredijeliti za jednu opciju – ili je teško oboljela, ili je bila zdrava i pri zdravoj pameti kada je pisala testament!

Dokument je preuzeo kardinal Rodrigo de Borgia, kasniji papa Alexandar VI (1492.-1503), poznat po tome što je sve poslove koje je radio podređivao svojim političkim ambicijama. Neobuzdanim

---

¹⁵ Objavljen u: Theiner 1863: 509-511, br. DCLXXXIII (datacija testamenta je 20. X 1478, ne piše kada je izvršen prijepis). Kod Theinera je objavljen kasniji prijepis iz XVI stoljeća.

nepotizmom nastojao je svojoj nezakonitoj djeci bez imalo ustezanja obezbijediti unosne kneževske i crkvene pozicije. Riječ je o čovjeku koji je simonijom¹⁶ stekao kardinalsku i papsku službu bestidno se služeći prevarama do te mjere da ga savremenici uopće nisu smatrali kršćaninom nego su ga poredili sa Maurom iz Španije. Općenito je ocijenjen kao nemoralna osoba i personifikacija je „najniže tačke papstva.“ Svog kritičara dominikanca Savonarolu dao je mučiti i spaliti na lomači onog trenutka kada mu se umiješao u političke planove i svjetovne poslove. Osudio ga je kao „krivovjerca, raskolnika i čovjeka koji prezire Svetu Stolicu.“ S druge strane, dominikanski red od 1955. godine traži Savonarolinu kanonizaciju i predstavlja ga kao sveca (Franzen 2004: 113 – 114).

Osim toga, nikada nije pronađen originalan Katarinin testament. Postoji kasniji prijepis koji baca veliku sjenu sumnje na autentičnost isprave. Proteklo je „nekoliko dana“ od nastanka testamenta do kada je tadašnji kardinal i vicekancelar Borgia izveo pred papu neke kraljičine dvorjane. Papa je tada izdao nalog vicekancelaru da testament sačuva u arhivu svog ureda. Borgia ga je „čuvao“ kod sebe, naknadno prepisao u knjigu papske riznice *Camerario cenci* i potpisao prijepis zajedno sa svojim saradnicima (Pandžić 1979: 113). Možemo konstatirati kako se u historiografiji uopće nije preispitivala autentičnost navedenih podataka, iako postoji mnoštvo sumnjivih elemenata.

---

¹⁶ Simonija je u klinijevskoj terminologiji predstavljala koruptivnu radnju kupovine ili prodaje crkvenih službi od strane laičkih ličnosti, koje su zahvaljujući političkom položaju imale mogućnost dodjeljivati prelatske položaje nezavisno od viših crkvenih poglavara. Pojam potiče od imena Novozavjetne ličnosti Simona maga koji je od apostola tražio da mu prodaju svoje moći. Zahvaljujući kupovini crkvenih položaja, nerijetko se dešavalo da su prelati i svećenici živjeli raskalašenim načinom života, imali brojne konkubine i djecu sa njima, sudjelovali u pijankama, lovu i oružanim bitkama, organizirali urote, ubistva i činili druga zlodjela, a sve zbog borbe za vlast i stjecanja materijalnih dobara. Brandt 1980: 479.

Zadatak historičara je da uvijek sumnja, prikuplja i preispituje podatke, a u ovom slučaju nameću se sljedeća pitanja: koliko je trajalo „nekoliko dana“ i šta se dešavalo u vremenskom intervalu od nastanka testamenta do prijepisa teksta u registar? Kada se tekst prepisivao, kraljica više nije bila među živima! Dalje, kako vjerovati kardinalu Borgiji koji je već tada bio poznat kao čovjek sa *debelim dosjeom*, izrazito sklon kriminalnim radnjama i na kraju, zašto nema originalnog dokumenta? Kraljica ostavlja u nasljedstvo državu, a kurija nije bila u stanju sačuvati original!? Poređenja radi, kako je npr. dubrovačka vlastela mogla uredno sačuvati sve svoje privilegije dodijeljene od bosanskih vladara i vlastele i iz puno starijeg perioda? Kad god bi im neko iz Bosne osporio pravo po bilo kojoj osnovi, izvlačili bi iz arhive originale, argumentovano raspravljali i dobivali sporove.

Ovako *delikatan* dokument može se potvrđivati ili osporavati, između ostalog, i metodom komparacije sa drugim izvorima ili usklađivanjem sadržaja istog sa općim životnim i društvenim tokovima u datom trenutku. Bosansko plemstvo je isključivo mjerodavno da kroz kroz instituciju stanka rješava sva važna pitanja od državnog značaja. Takvi slučajevi zabilježeni su u više navrata u praksi kroz XIV i XV stoljeće.

O moralnosti i iskrenosti rimske kurije moglo bi se posebno raspravljati. Ovom prilikom prisjetit ćemo se Konstantinove darovnice – dokumenta na kojem je ova vjerska institucija gradila svoju superiornost na Zapadu kroz srednjovjekovnu epohu. Prema darovnici je rimski car Konstantin I Veliki početkom IV stoljeća prilikom prenosa prijestolnice iz Rima u Carigrad darovao papi Silvestru I pravo na svjetovnu i duhovnu vlast nad zapadnim dijelom Rimskog carstva. Dokumentom su se

kontinuirano služile pape kako bi dokazali svoje pravo i istakli supremaciju nad zapadnim carevima u dužem vremenskom intervalu. U sporu oko investiture, u kojem je na kraju pobijedio papa početkom XII stoljeća, ovo je bio temeljni dokument – u to vrijeme neborivi argument katoličke crkve. U tom trenutku niko se nije usuđivao sumnjati u njegovu autentičnost. Tek je humanista Lorenzo Vala na osnovu paleografske i diplomatske analize 1440. godine dokazao da je darovnica falsifikat iz VIII stoljeća.

Gotovo punih 700 godina rimska kurija gradila je autoritet na falsifikatu. Na ovoj osnovi katolička crkva kontinuirano je utjecala na kreiranje političkih tokova prostora za koji je bila zainteresirana. Stoga se u slučaju kraljice Katarine nužno nameće pitanje: može li se povući paralela između Katarinine i Konstantinove darovnice? Razlikuju se po tome što je prva bitna za malu zemlju na Balkanu, dok je druga već prouzrokovala značajne posljedice u evropskim okvirima. Vala je raskrinkao falsifikat tako da Konstantinova darovnica odavno ne predstavlja nikakvu prijetnju po politički poredak.

Nedostaje original Katarinine darovnice, pa se ne može paleografskom i diplomatskom analizom definitivno utvrditi njena autentičnost, te ispitati da li eventualno sadrži interpolirani dio teksta. U tom smislu je posebno interesantan prvi dio prijepisa u kojem se obrazlaže oporučivanje države. U drugom dijelu poduzetog teksta obezbjeđuju se sredstva za ukop, spominje se izmirivanje dugova kraljice i isplaćivanje njenih dvorjana, te se oporučuju predmeti poput odjeće ili različitih relikvija – sasvim normalne i uobičajene stvari za ovakvu vrstu dokumentacije. Postavlja se pitanje kako možemo znati šta je kraljica zaista oporučila u testamentu, ako ga je ona uopće pisala? U trenutku

kraljičine smrti još uvijek je hodnicima vatikanskih palača odzvanjao eho Valine spoznaje! Da li je to razlog što nema originala, dok pravo pitanje predstavlja tek – šta je Borgia zapravo držao pred sobom prilikom prepisivanja teksta u registar?

Interesantno je također spomenuti kako je kraljica Katarina predstavljana kao članica Konstantinove kuće u Vatikanu, te je pokopana u neposrednoj blizini careve majke svete Helene. Kraljičin portret nalazi se u prirodnoj veličini u vatikanskoj dvorani Konstantina I Velikog, kako je prvobitno tvrdio dubrovački hroničar Luccari. Pored Luccarija je više evropskih hroničara od kraja XVI do početka XVIII stoljeća tvrdilo kako kraljica Katarina pripada Konstantinovoj kući. Indikativno je kako su tvrdnje hroničara o pripadnosti Katarine kući cara Konstantina dugo vremena ignorisane, ili bolje reći svjesno prešućivane.¹⁷ Pozadina predstavljanja kraljice Katarine kao članice ugledne carske kuće u Vatikanu je zbog države koju je navodno oporučila katoličkoj crkvi, poput rimskog cara Konstantina koji je istoj instituciji prethodno darovao zapadnu polovicu carstva.

* * *

Katarina se u Kajanovom romanu poredi sa kraljicom Jelenom Grubom.¹⁸ Period vladavine kraljice Jelene Grube (1395 – 1398) općenito

---

¹⁷ Opširnije o povezanosti kraljice Katarine sa Konstantinovom kućom i njenom portretu, u: Mekanović 2014: 199-209. Autor je iznio hipotezu o mogućem falsificiranju darovnice kraljice, što je bila osnova za povezivanje Katarine sa Konstantinovom kućom.

¹⁸ *Trebala sam se svima snažnije suprotstaviti, svima! (...) JA nisam bila kraljica, ja sam bila samo kraljeva supruga..., ili kako vi kažete..., njegova žena. Gruba je već bila ono što ja nisam bila. Jelena Dabišina, Gruba. Ona se opirala. Svima sam se trebala opirati.* Kajan 2015: 49.

se smatra *interregnumom* ili međuvlašćem. Veoma je interesantna s aspekta poređenja sa Katarinom i njenim pravom na oporučivanje države. Specifičan i kratkotrajan period vladavine kraljice Jelene nastao je kao posljedica sklapanja Đakovačkog ugovora u julu 1394. godine po kojem su kralj Dabiša i bosanska vlastela pristali da nakon smrti Dabiše bosansku krunu naslijedi Sigismund Luksemburški, ugarski kralj. Time bi umjesto Kotromanića Bosnom zavladao Luksemburgovci, čime bi zemlja u suštini izgubila samostalnost.

Dabiša je umro u septembru 1395. godine i umjesto da se implementira ugovor, isti je izigran na način da se nije imenovao novi kralj, nego je umjesto Dabiše zavladao njegova udovica Jelena Gruba. Nije vladala poput kralja, Dubrovčanima nije potvrdila privilegije svojih prethodnika, što je bio uobičajen postupak kada novi bosanski vladar sjedne na tron. Njena vladavina tretirala se kao produžetak vladavine kralja Dabiše. Kada je prošla opasnost od Ugarske i Sigismund bio aktivno angažiran u drugim dijelovima Evrope, stanak je bez problema izabrao novog kralja Ostoju. Nakon toga se detronizirana Jelena i dalje spominjala kao kraljica, ali se potpisivala narodnim imenom Gruba. Posmatrano u kontekstu legitimiteta oporuke kraljice Katarine, vidimo kako se njena prethodnica nakon 1398. također tretirala kao *bivša* kraljica, od kada nije više imala uticaja u politici zemlje.

Evidentna je moderna vizura autora romana o kraljici Katarini jer poistovjećuje bosanske običaje srednjeg vijeka sa azijskim, odnosno islamskim, zato što pod pojmom Evrope podrazumijeva ekskluzivno kršćanski klub država i naroda.¹⁹ Zajednički evropski identitet ipak je tada

---

¹⁹ Don Francisco ljutito govori kraljici: *Vojača nije bila udana ni kako Bog zapovijeda. To je bio divlji, bosanski brak, bez ikakve svetosti, bez sakramenta, a ona ga nije ni mogla dobiti, pa bila je poganka, nije ga mogla ni primiti!* „Hoćeš li mi biti dobra i

bio potpuna nepoznanica. Prema teoretičarima i ideolozima evropskog identiteta, prihvatanje kršćanstva od barbarskih naroda naseljenih na ruševinama rimske imperije bilo je poput „vađenja pasoša,“ što je „značilo da taj narod prerasta u naciju i ulazi u civilizaciju“²⁰ (Le Goff 2005: 32). Na tragu prethodno citiranih misli Kajana i Le Goffa, značilo bi da su npr. Mađari *pravi* Evropljani iako su azijskog etničkog porijekla, dok Bošnjaci nisu iako su autohtono stanovništvo, na što je dijelimično aludirao Kajan. Prvi su ubrzo po doseljenju „izvadili pasoš“ početkom drugog milenija, a drugim je istekao – posjeduju drugačije identifikacijske dokumente.²¹

Kajan opisuje kozmopolitski ambijent na hercegovom dvoru u Blagaju u kojem je odrastala buduća kraljica Katarina. Tek po udaji, njen odgoj preuzimaju na sebe franjevci. Kakav je ambijent u kojem je

---

vjerna?“ – „*Bit ću ti dobra i vjerna do kraja života!*“ *to nije ništa! Ljudski? Azijski, eto što je to! Ovo je kršćanska Evropa, milostiva kraljice Katarina.* Isto, 74 – 75. O papinomu pismu kojim je razriješio Tomaša bračne veze sa njegovom prvom suprugom Vojačom, oženjenom po narodnom običaju, tj. po principu *si eris mihi bona* – dok bude dobra i vjerna, u: Čošković 2005: 46.

²⁰ U svojim posljednjim izdanjima Le Goff, poput Kajana, Evropu suprotstavlja pojmu Azije. Čitav evropski kontinent općenito definira kao Zapad, iako priznaje da ovakva upotreba navedenog pojma nije bila zastupljena u srednjem vijeku. Le Goff 2010: 12-13.

²¹ Le Goff također smatra Bošnjake Azijatima koji su se naselili u Evropu sa turskim osvajanjima; mišljenje je koje iznosi u okviru poglavlja o međusobnim uticajima Evrope i Azije i njihove kulturne razmjene. Le Goff 2005: 13. Krupan propust čuvenog mediaveliste i velikog pobornika evropske ideje! Djeluje razočaravajuće kada autoritet poput Le Goffa podliježe stereotipima, čak ih i proizvodi. Potpuno je pogrešan pristup određivati na osnovu konfesije pripadnost kontinentu jer je kršćanska vjera također ponikla u Svetoj zemlji, na Bliskom Istoku, gdje i danas egzistiraju brojne kršćanske manjine. S druge strane, osim većinskih Bošnjaka, Albanaca i Turaka, na Balkanu su prisutne značajne autohtone muslimanske manjine u svakoj zemlji, bez izuzetka. U širim evropskim okvirima također su prisutni autohtoni muslimani na prostoru sjevernog Kavkaza i južnim dijelovima evropske Rusije. Do početka XVII stoljeća živjeli su i na Iberskom poluostrvu punih 900 godina, gdje su iza sebe ostavili tragove sjajne civilizacije. Ostala su sačuvana i svjedočanstva o bogaćenju Evrope „azijatskom“ kulturom nekada prisutnih muslimana na prostorima Sicilije sa južnom Italijom, Balearskih ostrva, južne Francuske i Krima, u vremenskim okvirima sa ograničenim rokom trajanja, kao u prethodno spomenutom slučaju.

Katarina provela djetinjstvo i djevojačke dane? Majka joj je pravoslavka iz kuće Balšića, a otac? Nedokučiv je hercegov duhovni život, zaključuje doktorsku disertaciju Sima Ćirković, doajen historiografije južnoslavenskih prostora (Ћирковић 1964: 277). Na samrtničkoj postelji uz Kosaču su bili mileševski mitropolit David i gost Radin, hercegov diplomata i visoki službenik Crkve bosanske.

Njegov istoimeni najmlađi sin prelazi na islamsku vjeru i postaje veliki vezir osmanske carevine, prvi čovjek u državi iza sultana. Vladislav, drugi sin, ostatak života provodi u izbjeglištvu u Ugarskoj; treći, Vlatko, na mletačkoj teritoriji. Njihovi potomci mogu se pratiti kroz izvore (Атанасовски 1979: 126 – 219). Kći Katarina provodi veći dio izbjegličkog života u Rimu. Hercegov potomci završili su svoje životne puteve na različitim stranama svijeta, u različitim državama, slično kozmopolitskom ambijentu u kojem su odrastali.

Zaključak

Inspirirani tekstem Kajanovog romana *Katarina kraljica bosanska*, slijedili smo književne motive zasnovane na historiografskim podacima i dali historiografski osvrt. Osim Katarine bilo je još preživjelih iz vladarske dinastije Kotromanića, od kojih niko nije oporučivao državu. Među njima je i posljednja bosanska kraljica Mara ili Jelena. Takav čin bio je nepoznat u praksi savremenika. *Stanak* nije zasjedao nakon 1463. godine, tako da uopće nije bilo mjerodavne institucije koja se mogla baviti takvom vrstom važnih državnih pitanja.

Referentna godina na koju se stalno vraćamo je 1463. Nakon te godine obje posljednje bosanske kraljice bile su udovice, te su kao takve

mogle biti samo *bivše* kraljice. Novi kralj se nije mogao izabrati, pa prema tome nije bilo ni nove kraljice. Život srednjovjekovne Bosne tada se nasilno ugasio, tj. država je izgubila svoju samostalnost – nakon višedecenijskog otpora podijeljena je između regionalnih sila, Osmanskog carstva i Ugarske.

Žena nije mogla biti legitimni vladar i vladati poput kralja, tako da ni s te strane nije imala pravo, niti mogućnost oporučivati državu. Naveli smo primjer kraljice Jelene Grube iz ranije državničke prakse s kraja XIV stoljeća, kada se njena vladavina, produkt specifičnih okolnosti svog vremena, tretirala kao *interregnum* ili kao produžetak vladavine njenog supruga kralja Dabiše. Sve okolnosti, bez izuzetka, idu u prilog tome da Katarinina darovnica nije autentičan dokument. Međutim, problem predstavlja što originalan dokument nije sačuvan zbog čega nije moguće uraditi detaljnu analizu istog. Iz tog razloga izražavamo samo veliku sumnju po pitanju autentičnosti darovnice i suzdržavamo se od donošenja definitivnog zaključka u spomenutom pravcu. Sumnju dodatno produbljuje umiješanost kardinala Borgije u cijeli slučaj.

QUEEN KATARINA'S TESTAMENT – MITH OR REALITY?

A Contribution in the Study of State and Legal System in Medieval Bosnia

Key words: Queen, Katarina, Bosna, Roman Curia, Pope, Borgia, Parliament, nobility, herceg, Kujava, Jelena Gruba, Mara, Sigismund.

Summary

Inspired by Kajan's novel *Katarina – The Bosnian Queen*, this paper follows the literary motifs based on historiographic data, and tries to offer a historiographic review. Besides Katarina, there were other members of the ruling Kotromanić dynasty alive; however, no one of them bequeathed to the state. Among them was also the last Bosnian Queen Mara or Jelena. Such practice was unknown to their contemporaries. The Parliament did not meet after 1463, hence there was no authoritative body that could address such important state issues.

The year 1463 is a constant reference point – after that year, both Bosnian Queens were widows, hence could only be *former* queens. A new king could not be elected, which is why there could be no new queen. Medieval Bosnia witnessed a violent shutdown i.e. the state lost its sovereignty. After a decade-long resistance, the state was divided among the regional powers – the Ottoman Empire and Hungary.

Women could not legitimately rule as a king could i.e. they had neither the right nor the possibility to bequeath to the state. Jelena Gruba was given as an example from earlier state practice from the end of the 14th century, when her rule – a product of specific circumstances – was treated as *interregnum* i.e. an extension to her husband's, King Dabiša's, rule. All circumstances in the case lead to the conclusion that Katarina's charter is not authentic. However, there remains the problem that the original document is not preserved, which prevents a more detailed analysis. As a conclusion, a strong suspicion can be entertained about the authenticity of the charter and, in this paper, we withhold from a final

verdict on the case. The doubt is further deepened by cardinal Borgia's involvement in the whole case.

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

Državni arhiv u Dubrovniku, *Reformationes*, vol. 31.

Objavljeni izvori:

Ljubić, Sime (1891): *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, knj. X (1453-1469), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XXII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagrabiae.

Lučić, Josip (1968-69): *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog Primorja 1399-1405*, Arhivski vjesnik XI-XII, Zagreb, 99-201.

Miklosich, Franz (1864): *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Graz.

Theiner, Augustin (1863): *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, tom. I, Typis Vaticanis, Roma.

LITERATURA

Атанасовски, Вељан (1979): *Пад Херцеговине*, Народна књига, Историјски институт, Београд.

Brandt, Miroslav (1980): *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Ђирковић, Сима (1964): *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања књ. CCCLXXVI, Одељење друштвених наука књ. 48, Београд.

Ćošković, Pejo (2005): *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Institut za istoriju, Historijske monografije, knj. 2, Sarajevo.

Dautović, Dženan (2014): „Metus Turchorum – strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni,“ *Osmansko osvajanje bosanske kraljevine*, Posebna izdanja, knj. 11, Zbornik radova s okruglog stola: 550 godina od osmanskog osvajanja srednjovjekovne Bosanske kraljevine održanog u Sarajevu 14. maja 2013. godine, Institut za istoriju, Sarajevo, 75-103.

Динић, Михајло (1955): *Државни сабор средњовековне Босне*, Српска академија наука, Посебна издања, књ. CCXXXI, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. 13, Београд.

Franzen, August (2004): *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb. Naslov originala: A. Franzen, *Kleine Kirchengeschichte*, Verlag Herder, Freiburg 1968.

Кажан, Ибрахим (2015): *Katarina kraljica bosanska*, Mostar.

Kurtović, Esad (2005): „Prilog bibliografiji radova o bosanskoj kraljici Katarini Kotromanić (1425-1478). (U povodu 580. obljetnice rođenja i 525. obljetnice smrti),“ *Bosna franciscana*, XIII/22, Sarajevo, 201-211.

Le Gof, Žak (2005): *Priča o Evropi*, Službeni glasnik, Beograd. Naslov originala: Jacques Le Goff, *L'Europe racontée aux jeunes*, Editions du Seuil, Paris 1996.

Le Gof, Žak (2010): *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, Clio, Beograd. Naslov originala: Jacques Le Goff, *L'Europe est – elle née au Moyen age?*, Editions du Seuil, Paris 2003.

Lovrenović, Dubravko (2006): *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387-1463*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb.

Mekanović, Husein Sejko (2014): „Portret i nadgrobna ploča bosanske kraljice Katarine Kotromanić (1425-1478) u Rimu,“ *Okrugli stol Žene u srednjovjekovnoj Bosni*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, knj. 3, Spomenica prof. dr. Ibrahimu Karabegoviću (1931-2011), Sarajevo, 199-211.

Mulaosmanović, Admir, „Kraljica Katarina – mit u nastajanju,“ referat na naučnom skupu *Historijski mitovi u zemljama nasljednicama Jugoslavije*, Dubrovnik 2004 (rukopis).

Pandžić, Bazilije (1979): „Katarina Vukčić Kosača (1424-1478),“ *Povijesnoteološki simpozij u povodu 500. godišnjice smrti bosanske kraljice Katarine*, Kršćanska sadašnjost – Franjevačka teologija Sarajevo, 105-115.

Sedlar, Jean W. (1994): *East Central Europe in the Middle Ages, 1000 – 1500*, University of Washington Press, Seattle and London.

Thallóczy, Ljudevit (1916): *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527.*, Znanstvena knjižnica Kraljevine hrvatsko – slavonsko – dalmatinske Zemaljske vlade, Zagreb.

Тошић, Ђуро (1997): „Босанска краљица Катарина (1425-1478),“ *Зборник за историју Босне и Херцеговине 3*, Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Босне и Херцеговине, Београд, 73-112.

Тошић, Ђуро (2002): „Посљедња босанска краљица Мара (Јелена),“ *Зборник за историју Босне и Херцеговине 3*, Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Босне и Херцеговине, Београд, 29-60.

Woods, Thomas E. Jr. (2005): *How the Catholic Church built Western Civilization*, Regnery Publishing, Washington DC.

UDK 930.85 (497.6)

94 (497.6=163.43*)

Dr. Senaid HADŽIĆ

**BOSNA I BOŠNJACI 40-IH GODINA 19. STOLJEĆA U
KONCEPCIJAMA ILIRACA I SPISIMA
SAVREMENIKA**

Sažetak: U radu je, na osnovu izvora onovremenih novina: Danice ilirske, Novina horvatskih, radova Matije Mažuranića, Dragoslava Seljana, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, te stručne literature, istraženo djelovanje vodećih ličnosti ilirskog pokreta ili, prema nekima, hrvatskog narodnog preporoda za 40 – te godine 19. stoljeća. Poseban prostor posvećen je prilikama u Bosni i Hercegovini u naznačeno vrijeme, zatim radu Matije Mažuranića *Putovanje u Bosnu* i njegovo viđenje Bosne i njenog stanovništva, potom radovima Ivana Kukuljevića Sakcinskog i način na koji je on vidio i predstavio Bosnu i Bošnjake. Osnovni cilj je da se sagleda teritorijalni opseg, mjesto i uloga koja je bila namijenjena Bosni i Hercegovini, njenom stanovništvu (pravoslavicima, katolicima, muslimanima i drugim) u vrijeme nastanka i širenja ilirske ideje i ideologije tokom 40-ih godina 19. stoljeća, s posebnim akcentom na doprinos Matije Mažuranića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog ilirskom pokretu, te analizi i značaju njihovih radova.

Ključne riječi: ilirski pokret, hrvatski narodni preporod, Ljudevit Gaj, Matija Mažuranić, Bosna i Hercegovina, Osmansko carstvo, Ivan Kukuljević Sakcinski.

Opće napomene o mjestu Bosne i Bošnjaka u ideologiji ilirizma

Važno mjesto u ideologiji ilirizma zauzimala je Bosna i Hercegovina koja je u 19. stoljeću bila više nego ikad u svojoj historiji ugrožena i izložena različitim pritiscima. Izvana su je ugrožavali pretendenti na njezin teritorij, a iznutra potresale bune hrišćanske/kršćanske raje protiv osmanskog timarsko – spahijskog sistema i domaćih prvaka protiv centralne osmanske vlasti (Uzvišene Porte). Regularne osmanske jedinice su oštro intervenisale protiv jednih i drugih ostavljajući pustoš za sobom, tako da je jednako stradalo i kršćansko –hrišćansko i muslimansko stanovništvo, ali i bosanski prvaci. O pogubljenjima bosanskih kapetana govori i narodna pjesma¹(Martić 1843: 53-54; Aličić 1996; Šljivo 1977; Šljivo 1985; Šljivo 1988; Šljivo 1990; Šljivo 1992; Šljivo 1998; Šljivo 2001; Šljivo 2005; Šljivo 2007; Šljivo 2007a; Šljivo 2008).

Općenito, ideolozi ilirizma su Bosnu i Hercegovinu percipirali kao dio šireg ilirskog geografskog prostora, ali i područje čiji je zapadni dio, smatrali su zagovornici ilirske ideje, u prošlosti pripadao državi Hrvatskoj. Taj prostor, zapadni dio Bosne, pod nazivom „Turska Hrvatska“, trebalo je uključiti u strukturu Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Ali, u vrijeme Narodnog preporoda, koji je kod Hrvata nazvan ilirizam, jedan od prvih problema s kojim su se morali suočiti ilirski „domorodci“² (Tomasović 2002; Dančić, Valjavac, Budmani

---

¹(...) *Ja imadoh sina jedinoga, Jedinoga ko oko u glavi – Udavi ga paša Dželajlia, I sve Bosne silne kapetane, Podavi ih, da ga Bog ubio, I nikada sunca nevidio, Jer ostavi mlogo siroticah, I ucvili mnogo udovicah!*

²Domorodac (kajkavski domorodec) je riječ relativno nedavnog porijekla, a javlja se u 18. stoljeću sa značenjem: „(...) a) čovjek koji se rodio u domu (...); b) čovjek koji se rodio u nekom kraju, a suprotno je tuđinac, stranac, došljak (...); c) (...) onaj koji je iz istoga kraja, zemljak“.

1884–1886: 629) bio je problem jezika, koji je, ustvari, podrazumijevao jedno još kompleksnije pitanje: pitanje narodnosti. Stvaranje hrvatskoga književnog jezika je složeno i mučno: on se afirmiše u borbi protiv nametanja drugih jezika, na prvom mjestu mađarskog, a potom njemačkog i talijanskog. Kroz jezik se želi istaći vlastita narodnost, ali dokle prostirati tu narodnost? To objašnjava raznovrsnost programa koji karakterišu ilirski pokret u raznim fazama: buduća Ilirija je trebala obuhvatati sve Slavene sa Balkana ili samo Hrvate, Dalmatince i Slavonce? Da li je postojao neki glavni program, i minimalni program, kao što tvrde neki proučavatelji Ilirizma (Anonimno 1842: 92)? Prostoru Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, smatrali su, pripada i Hercegovina u kojoj žive Dalmatinci³ (Šicel 1997:142; Ravlić 1965: 302; Žanić2003: 161-200).

Iako ilirski ideolozi u svojim spisima ističu ilirski pokret kao kulturnu, a hrvatstvo kao političku kategoriju, nije moguće povući granicu između ovih komplementarnih pojmova kada su u pitanju njihovi pogledi na Bosnu. Inače, u početku je ilirizam zamišljen kao književni pokret s minimalnim programom da na osnovi zajedničkog pravopisa i književnog jezika razvije jedinstven narodni osjećaj i jedinstvenu književnost kod svih Južnih Slavena. Vremenom nadrašta prvobitne težnje i postaje društveni i politički pokret s maksimalnim programom da ostvari teritorijalnu cjelovitost Hrvatske, a zatim ujedinjenje svih Južnih Slavena

---

³Dragutin Seljan, *Zemljopis pokrajina ilirskih iliti ogledalo zemlje, ...*, Zagreb 1843; D. Seljan, *Početak, naprédak i vrédnost Literature Ilirske*, 79-83. Iako Seljan razlikuje Bosnu, Tursku, Hrvatsku i Hercegovinu, u svom izvještaju navodi ukupne površine i stanovništvo koje se sastoji od ova tri dijela. Kada spominje Bošnjake onda piše da su:

„(...) svi po kervi i jeziku starinah Iliri-Slavjani, ali da su sa dolaskom Osmanlija (...) vjerozakone i njihove običaje primili. Dalje navodi da je Bošnjak (...) zdrava i živahna tela, osobito prikladan za boj u brežnatih okolica h voditi, k tomu je jako vešt i verstan na puški, sablji i ćordi, te uvek oboružan hodi u svome narodnom odelu (...)“.

od Trsta do Varne. Takvim utopijskim idejama zanosili su se ilirci punih sedam godina sve do zabrane ilirskog imena i simbola 1843. godine, kada je sumnjičava austrijska cenzura shvatila da se ilirskim programom u biti promoviše zamaskirano hrvatstvo. Ta je zabrana teško pogodila vodeće ilirske ličnosti, mnogo više od njihovih saradnika koji su svoje ilirstvo češće manifestirali vinskim (opijenim) rodoljubljem (u znaku romantičarskog paradiranja, amblema, zastava, titula, i slično) nego korisnim društvenim akcijama. Ukidanjem ilirskog imena, počinju se gasiti i maglovite ideje maksimalnog programa, a romantičarski zanos gotovo sasvim nestaje nakon uvođenja Bachovog apsolutizma. Sljedbenici ilirskog pokreta traže tada utočište u austroslavizmu (Grbešić2013: 85-107; Korunić1981: 113; Korunić 1989). Tako je i predodžba o "Turcima" koju su ilirci imali u suglasju s programskim ciljevima tematiziranja historije južnoslavenskih naroda, što su ih Ljudevit Gaj i njegovi saradnici nagovijestili već u "Oglasu" za prvi broj *Novina i Danice*. U skladu s navedenim, u *Oglasu za Novine horvatske (Narodne ilirske novine)* i *Danicu horvatsku, slavonsku i dalmatinsku (Danica ilirska)*, napisanom krajem 1834, stajalo je šta će *Danica* sadržavati.⁴

---

⁴(...) ne samo u Horvatzkom, nego i vu drugeh Ilirskih narečjah vnogoverstne, tak na lahko zabavu i razveselenje, kak na primerno razsvećenje i vugodno, ter hasnovito podvučanje zapadajuće stvari. Navlastito pako spomenka vredna znanja od našega Naroda Slovenskoga vu občinzkom: od njegve starine i događajev, od njegovih pisem i knjig, z jednum rečjum vsa ona, koja Horvatom i njihovoj Ilirskoj Bratji od starodavnoga i vezdašnjega stališa vseh Slovenskeh pukov zvedati i znati potrebno je. Največjum nadalje marlivostjum vu našeh Novinah pisali se budu, iz dobreh zviralisch izvađeni događaji drage naše trojedne Domovine, to jest pripovesti od starinskoga Ilirov i Horvatov prebivanja ter življenja, od njihovih Županov, Knezov, Banov, Kraljev, Vitezov, i vučeneh ter glasoviteh Ljudih, – razgovori zverhu prešestnoga države ladanja, zverhu sreče i nesreče Pređev, zverhu starev gradov, varašev, znameniteh mest i starinskih plemen. Sim jošče pridadu se različne narodne i druge domorodne, navlastito pako domače događaje zadržavajuće pesme, kak takaj iz drugeh jezikov prenešene boljše vitije. Osebito pako tersiti se hoćemo, viteške i znamenite na peldu i

Na stranicama je *Danice*, u pjesmama i u historijskoj prozi, stvoren hrvatski „antiturski“ narativ, koji se po svojim osnovnim motivima vjerovatno ne razlikuje od odgovarajućih narativa u drugim kršćanskim južnoslavenskim kulturama. Prema tom su narativu „Turci“ (uglavnom se odnosi na muslimane u jugoistočnoj Evropi pod osmanskom vlašću) "nevjernici s Istoka", koji su osvojili kršćanski prostor u jugoistočnoj Evropi, te nasilno – tlačeći kršćane – vladali u njemu više stoljeća, odvajajući ga od civiliziranog kršćanskog Zapada i uzrokujući tako njegovo civilizacijsko zaostajanje⁵(Clerval1999: 292-324; Šamić1981). U taj se „antiturski“ narativ dobro uklapaju i kanonska djela ilirskog perioda s osmanskom temom: putopis *Pogled u Bosnu* (1842) Matije Mažuranića, koji osmansku Bosnu prikazuje kao egzotičan prostor udaljen od evropske civilizacije što počinje već s druge strane Une i Save, zatim drama *Juran i Sofija* (1838) Ivana Kukuljevića Sakcinskog koja podupire mit o Hrvatskoj kao predziđu kršćanstva, ali i dotiče problem južnoslavenske konfesionalne podjele, te ep *Smrt Smail-age Čengića* (1845) Ivana Mažuranića, vrhunac sotonizacije „Turaka“ u hrvatskoj kulturi, u kojem se hiperbolizira „tursko“ nasilje i apsolutizira vjerska mržnja iako je općepoznato da historijski Smail-aga nije bio neman,

---

nasledovanje službe stvari drugeh razsvetlane i vučene Europe Narodov, – najmre vendar dugovanja na domaće i zvanzko gospodarstvo spadajuća spominjati.

Vidi: *Danica*, br. 39-40, Zagreb, 1835, 255-256, 258-260; *Danica*, br. 47-48, Zagreb, 1837, 189-191, 195-196; *Danica*, br. 14-17, Zagreb, 1838, 53-59, 63-64, 67-68; *Danica*, br. 42-43, Zagreb, 1838, 165-167, 170-171; *Danica*, br. 47, Zagreb, 1838, 192; Maria Rita Leto, *Danica Ilirska* i pitanje hrvatskog književnog jezika, www.openstarts.units.it/dspace/bistream/10077/2425/1/07.pdf.

⁵Ovakvom narativu su direktno ili indirektno doprinosili i strani putopisci koji su boravili u Bosni. Tako Henri Massieu de Clerval, koji je dolazio u Bosnu 1855, izvještava da „domaći Muslimani žive u žalosnoj izoliranosti između svojih katoličkih i pravoslavnih zemljaka, koji ih gledaju kao otpadnike, i Osmanlija, koji u njima vide samo nekakve nesavršene Turke (...). Mladi carigradski Turci nazivaju ih barbarima – stari Osmanlije iz Azije rugaju im se što ne znaju turski, a Slavofili ih prikazuju kao čudovišta (...).“

zvijer i monstrum kako ga karakteriše Mažuranić, nego, objektivno, naročiti uglednik i viteški predstavnik osmanskog sistema (Mažuranić1842, 1938; Sakcinski 1839; Sakcinski1838; Mažuranić1846; Zejak1975).

Analizirajući kulturne (južnoslavenske) i političke (hrvatske) komponente ilirskog programa u vezi s Bosnom, može se konstatirati (vidjeti) da je on bio izraz dobro utvrđenih uvjerenja o historijskom i političkom pravu Hrvatske na bosanski teritorij. S jedne strane, to je zbog nedostatka jasno definisanih odnosa između nacionalnog, etničkog i teritorijalnog identiteta⁶(Katunarić2003; Maalouf 2008; Rajić2004: 11-15). S druge strane, brojne nedosljednosti i kontradikcije, koje su karakteristične za ilirsku ideologiju, najviše su se manifestirale upravo u pogledima pristalica ilirizma u Bosni, gdje je njihovu dilemu dodatno produbila konfesionalna raznolikost bosanskog stanovništva, politička i socijalna struktura i nedostatak znanja o lokalnom okruženju⁷ (Stančić1985: 24; Šidak 1990).

Tako Ljudevit Gaj na početku svoga djelovanja (1835) cjelokupno stanovništvo Bosne naziva hrvatskim imenom. Nešto kasnije, Gaj stanovništvo Bosne dijeli na Hrvate (turska Hrvatska), Dalmatince (Hercegovina) i Bošnjake (ostali dijelovi Bosne i Hercegovine). U nekima

---

⁶Onome kome želimo pripisati „neki identitet“, pronalazimo ime, prezime, datum i mjesto rođenja, fotografiju, nekoliko tjelesnih osobina, otisak prsta – jednu zbirku oznaka koje će pokazati, bez moguće zabune, da je nosilac tog dokumenta Taj i Taj i da, među milijardama drugih ljudskih bića, ne postoji jedna jedina osoba s kojom bismo ga mogli zamijeniti. Dakle, ne postoje i ne mogu postojati dva istovjetna ljudska bića.

Identitet se izgrađuje i preobražava tokom cijelog života. Na oblikovanje identiteta utječu mnogi faktori: društvena sredina, pripadnost nekoj vjerskoj tradiciji, jezičnoj skupini, ponekad dvjema, porodici, pripadnost nekoj pokrajini ili selu, sportskom društvu, strukovnom udruženju, sindikatu, preduzeću, stranci, zajednici osoba koje imaju iste strasti, iste spolne sklonosti, iste tjelesne nedostatke i slično.

⁷Ideologija ilirizma predstavljena u nizu programskih spisa, članaka, pamfleta, Gajevih izjava, u novinama, Danici Ilirskoj, pjesmama itd., nigdje nije cjelovito formulisana.

od Programa ilirizma 30 – ih i 40 – ih godina 19. stoljeća stanovnici Bosne navode se pod imenom Bošnjaci, kao jedna od podskupina ilirskog naroda koji uživa ravnopravan status s Hrvatima, Srbima, Slavoncima i Dalmatincima. Takve stavove, u kojima je razlika između etničkih i regionalnih imena, vidimo, naprimjer, u nekoliko Gajevih izjava (1834, 1837, 1839). U isto vrijeme Gaj ignoriše postojanje muslimanskog stanovništva zapadno od rijeke Vrbas i Hercegovine, odnosno, na području *Turske Hrvatske* i *Turske Dalmacije* (Stehlik 2012: 27 – 43; Stehlik 2015). Nakon ovih pokušaja, Gaj i drugi ilirci izbjegavaju bliže određivanje nacionalnog identiteta bosanskog stanovništva i zadovoljavaju se svojim konstatacijama da su Iliri (nacionalna zajednica)⁸ (Rakovac 1842: 14-25).

---

⁸Tako, naprimjer, između ostalih, Dragutin Rakovac (1813–1854), u jednom od najopsežnijih programa ilirizma imena Hrvat, Srbin i Slovenac opisuje samo kao "grančice na grani ilirskoj", čiji je položaj sličan u odnosu na Saksonsko ime u njemačkom okruženju. Istovremeno, Rakovac je naglasio da se hrvatskim, srpskim i slovenskim imenom ne može nazvati zajednički jezik i književnost:

„Najveće pravo na obćenitost naimenovanja za naš jezik i literaturu imali bi imena: hervatsko, serbsko, slovensko. Ova tri imena su rodoslovna u jugozapadnoj Slavii, kao imena trih glavnih granah naroda jugozapado-slavenskoga. Nu znamo, da brat bratova gospodstva ne terpi, i iskustvo nas uči, da Hervat serbsko ili slovensko, Serbljin hervatsko ili slovensko, Slovenac hervatsko ili serbsko ime nikad primiti neće. (...) Ako dakle uistinu želimo, da se svi jugozapadni Slaveni duševno sjedinimo po jeziku i literaturi pod obćim imenovanjem, ne ostaje nam ino, nego da prigerlino ime ilirsko, (...)“Kada govori o različitosti vjeroispovijedanja, onda navodi: „(...) Ona će dotle biti protivnik duševnoga sjedinjenja jugozapadnih slavenah po jeziku i literaturi, dok se god narod naš neprosvete. Gde neima prosvete, tamo se vera izopači u fanatizam, a znamo, da fanatizam radja merzost i progonstvo“.

Uloga Matije Mažuranića i njegovog *Pogleda u Bosnu* pri oblikovanju ilirske ideje prema Bosni

Moguće je da je ilircima, u definisanju nacionalnog identiteta stanovnika Bosne i Hercegovine, pomogao Izvještaj koji je podnio Matija Mažuranić (1817–1881) u svom putopisu *Pogled u Bosnu iz 1842. godine* (Mažuranić 1842; Paić–Vukić, Čaušević 2007:177–192). Ohrabren od starije braće, iliraca Ivana i Antuna, Matija je otputovao 1839. i 1840. godine u Bosnu, hrvatskoj javnosti još uvijek slabo poznatu susjednu provinciju Osmanskog carstva. Dvije godine kasnije, nakon zajedničke cenzure sve trojice braće u kojoj su izbačeni politički nepotrebni dijelovi teksta, u Gajevoj je štampariji objavljen putopis *Pogled u Bosnu*. Knjiga se sastoji od dva dijela: u prvom je Mažuranić opisao osobne doživljaje s puta (*Put u Bosnu i natrag*),⁹ (Mažuranić 1842:XIII) dok je u drugom iznio svoja zapažanja o kulturi, običajima i karakteru Bošnjaka (*Različne opazke o Bosni*). Kao dvadesetdvogodišnjak, Matija Mažuranić je prešao rijeku Savu na tajnoj političkoj misiji ilirskog nacionalnog pokreta Hrvatske kako bi evidentirao stvarno političko i društveno stanje u Bosni, te kako bi se upoznao sa stepenom nacionalnog osvještenja među Bosancima. Članovi ilirskog pokreta su tada bili svjesni da su njihovi susjedi Bosanci i Srbijanci, koji su bili pod osmanskom vlašću, ustvari njihova ilirska braća koji trebaju da se riješe „okupatora“ i ujedine u zajedničku državu. Ova tanka, anonimno objavljena knjiga je imala važnu ulogu u procesu formiranja ideje hrvatske javnosti o aktuelnim prilikama

---

⁹Mažuranić *Putopis* počinje konstatacijom: „(...) Bosna, bližnja ova turska krajina, s priklopljenom sebi Hercegovinom i turskom Hrvatskom, obkoljena je sa svih stranah austrijskim krainami, t. j. Hrvatskom, Slavoniom, i Dalmaciom. Turska granica od prilike uzimajuć na najkratjoj liniji nije dalje od Zagreba nego Bjelovara (...)“.

u Bosni i ponudila je neposredan uvid u život njenog stanovništva (Mažuranić 1842:XIII).

Matija Mažuranić prikazuje, na sebi svojstven način, tadašnji život, navike i tradicije bosanskog čovjeka. On je posebno zainteresovan za muslimanske običaje, pa njima i daje najveću pažnju u svome putopisu. On opisuje kako se bosanski musliman moli bogu (klanja), kako posti tokom ramazana i kako slavi Bajram, kako se hrani, ali opisuje i život u bosanskim gradovima, donosi podatke o zanatima i objašnjava mnoge bosanske turcizme (na kraju knjige je stavio listu mnogih “turskih barbarizama”). Pisac u više navrata piše o legendama i anegdotama koje je čuo od Bošnjaka (potrebno je naglasiti da Mažuranić konsekventno naziva sve stanovnike Bosne Bošnjacima, bilo da su muslimani, pravoslavci, katolici ili Jevreji, što je tada bilo i uobičajeno). Jedna od njih je priča o lijepoj Fati i Mehmedu koji su se voljeli i susretali (ašikovali) u sarajevskoj Ašik mahali. *Pogled u Bosnu* je fascinantna zapis jednog “Švabe”, stranca koji dotad nije imao priliku susresti se s osmanskim i bosanskim običajima i načinom ophođenja. Ova knjiga ima veliku vrijednost jer nam iz prve ruke prikazuje tadašnje bosansko društvo i ljude. U više navrata je Mažuranić bio izložen smrtnoj opasnosti, a nezaboravni su njegovi susreti sa seljanima koji su ga zamijenili sa đavolom koji je došao po njihovu djecu. Vrlo precizno je opisao i ponašanje bosanske vlastele, jer je bio na pašinom dvoru i imao je priliku susresti se sa kadijama, begovima i spahijama (Mažuranić 1842:15–45, 49–74).

Moguće je da je Matija Mažuranić posjetio Bosnu u okviru tajne politike Ljudevita Gaja, te da je imao zadatak uspostaviti kontakt s vođama bosanskih kršćana i utvrditi stupanj njihove spremnosti da svrgnu

osmansku dominaciju i prihvate nacionalne političke ciljeve sljedbenika ilirizma. Mažuranić piše da „su nam Turci“ prvi susjedi, i da je malene „ove kraljevine naše Hrvatske još malo ne tretji dio (vas prostor izmed Une i Vrbasa) pod Turčinom,“ a ipak hrvatski znanstvenici znaju manje o Bosni nego o Americi, Kini i Indiji, da su se vremenom, gledajući na zapad, naučili poznati Nijemce i Talijane, Francuze i Engleze bolje nego nas same, a o „svem ostalom svetu znasmo samo toliko, koliko se mogasmo naučiti od bližnjih naših zapadnih susedah, koji naravno ni sami skoro ništa o Bosni neznadu“ (Mažuranić 1842:XIII-XIV). A onda se piscu nameće pitanje samo po sebi: Da li je vrijeme da se već jedan put „obazremo, i najprečim putem sami vidimo, u kakvom se bitju ovaj dio naše Ilirie nalazi?“ (Mažuranić 1842:XIV) Nakon postavljenog pitanja, Mažuranić pokušava da ponudi i odgovor. Između ostalog, Bosnu prikazuje kao siromašnu i nazadnu zemlju, iako navodi: „(...) gde sam ju ja vidio, ima planinah dosta, nego izmeh planinah ima prekrasnih zemaljah; ali najviše leže puste, žalosti moja! Bosna je, u obće reći, zemlja plodna: to svedoči najviše voće, koga obilno imaju (...)“ (Mažuranić 1842:51). Kada govori o zaostalosti, onda, naprimjer, piše o *starom odrpanom spahiji*, kojeg Mažuranić susreće već na početku putovanja, a koji ne poznaje riječ za kišobran, pa ga naziva *čador* (Mažuranić 1842:5-7). Ili, primjer drugi: jedan čehaja nikad nije vidio žig (pečat), pa ga s Mažuranićeve putnog lista pokušava odlijepiti noktom (Mažuranić 1842:40-41). Bosansko je seosko stanovništvo tako siromašno da gosta može ponuditi samo “kukuruznim kruhom, rakijom i kavom” (Mažuranić 1842: 8-10). Mažuranić smatra da je Bosna „prostor bezakonja“; da „Turci nemaju čvrstih zakona i propisa“, već samo običaj – „hadet“, ali „hadet ide kako je njima bolje“. Mažuranić prikazuje Bosnu

i kao prostor snažnih proturječnih osjećaja: "A poslije kavazi, kao i svi Turci, čas jedan s drugim živu kao bratja, a čas opet gledaju, kako bi jedan drugomu ulomili vrat"¹⁰ (Drašković1836: 25-27). Osim vjerske, u Bosni vlada i međuetnička mržnja: franjevci propovijedaju protiv Muhameda i Kur`ana, muslimanski Bošnjaci i bosanske Osmanlije međusobno se mrze, a mrze se, što autoru posebno teško pada, i katolici i pravoslavci, premda su i "po krvi i po svetoj vjeri prava rodjena bratja". U Bosni, koju Mažuranić naziva "Illyria", žive "samo naša braća", kaže - Iliri. U isto vrijeme, podsjeća čitatelja na činjenicu da je jedna trećina Hrvatske, tj. "Cijelo područje između rijeka Una i Vrbas" još uvijek pod „turskom“ dominacijom. O stanovništvu na jednom mjestu piše kako je:

*(...) dvanaest Bošnjakah turske vere putovalo (...), a na drugom donosi slijedeće: U Bosni se Krstjani nesmiju zvati Bošnjaci: kad se reče Bošnjaci: onda Muhamedovci samo sebe razumiu, a krstjani su raja Bošnjačka, a drugačije vlasi. Bošnjaci i Osmanlije, premda su Muhamedovci i jedni i drugi, opet se mrze strašno kao prava nebratja. Bošnjak mrzi Osmanliu, jerbo kaže, da neima pod nebom gadniega čoveka od Osmanlie: a Osmanlia kaže, da su Bošnjaci poturice, i da su gori od djaura; zato da jih treba daviti i gaziti, nek se boje poturice, i nek znadu tko jim zapoveda. I od tuda dolazi, da se Bošnjaci boje Osmanliah kao i Krstjani od Bošnjakah Turakah.*¹¹

(Mažuranić 1842:53-54; Aličić 1996: 362-363)

¹⁰Nekoliko godina ranije Janko Drašković, obraćajući se *mladeži ilirskoj*, navodi slijedeće: „(...) Čuvajte se, mili, gorkog jala: Po njemu je domovina pala; Izdaice jesu tomu krive, Da naš narod u neslogi žive. Samo tak se naši razdružiše, Za preteći brata i bit više, Věru, jezik, zakon razoriše, Slavsku srětju po sve povališe (...)“.

¹¹M. Mažuranić vjerovatno nije mogao da shvati da su čifčije (kmetovi) uglavnom novodoseljeno stanovništvo pa se zato eksplicitno ne zovu Bošnjaci.

U etničkoj karakterizaciji bosanskih “Turaka”, u Mažuranićevoj se knjizi javljaju varijante stereotipa poznatih još iz literature ranog novog vijeka: tako su Turci bogobožni; svojim su vladarima i gospodarima slijepo poslušni, rado pomažu ljudima u nevolji bez obzira na njihovu vjersku pripadnost, ali su isto tako samoljubivi i pohlepni; njihovi su razgovori besramni, u čemu ih počinje slijediti i kršćanska mladež¹² (Mažuranić 1842:211-236). On vidi Bosnu u jakoj vezi sa ostatkom Evrope i svojim čitaocima sugerije da je preduslov za osiguravanje sretnije budućnosti ove zemlje njena emancipacija od otomanske dominacije i reintegracija u kontekstu evropske civilizacije.

Tekst Mažuranićeva *Pogleda u Bosnu* implicira da su bosanski Slaveni svih triju vjera žrtve dugogodišnje osmanske vladavine, što ima za posljedicu da žive u neznanju, siromaštvu i strahu za svoje živote i imovinu, čega nisu pošteđeni ni najmoćniji (Mažuranić 1842: 212 - 214). Iako autor ne traži da se ukloni osmanska dominacija, njegov putopis, za razdoblje o kojem piše, upućuje čitatelja da sadašnje jedno stanje u kojem se zemlja nalazi nije održivo. Bosnu opisuje kao egzotičnu, opasnu i zaostalu pokrajinu u svijetu u kojem je prisutna nepravda, mržnja i pasivnost (O historijskoj vjerodostojnosti Mažuranićeva *Putopisa* vidi: Vukić, Čaušević 2001:177-191). Između redaka, autor upućuje na to da ova regija ima veliki ekonomski i ljudski potencijal koji se može razviti samo ako Bosna dobije prosvijetljenu vladu i njegovo stanovništvo dobije bolje obrazovanje (Mažuranić 1842: 220, 229, 236).

---

¹²Treba napomenuti da Mažuranićeva karakterizacija bosanskih muslimana, uglavnom, odgovara stereotipu negativne slike islama, što je dominantna percepcija suvremenog hrvatskog društva. Bosanske muslimane prikazuje kao čudan, ratoboran i lako manipulirani element koji osjeća bezgraničnu odanost autoritetu i ponos na pripadnost islamu, koji ponekad prerasta u mržnju prema drugim vjerama.

Bosna i Bošnjaci u pravaškoj koncepciji Ivana Kukuljevića Sakcinskog

Na sličan način kao Matija Mažuranić, na formiranju svijesti i stavova hrvatske javnosti o Bosni i njenim stanovnicima, radio je i Ivan Kukuljević Sakcinski kroz niz članaka objavljenih 40-ih i 50-ih godina 19. stoljeća, a posebno objavljivanjem bosanskih putopisa iz 1858. čiji rad jasno odražava dvosmislenost položaja Bosne u hrvatskom nacionalno - političkom konceptu 19. stoljeća¹³ (Sakcinski 1858: 3–8). On je svojim idejama nagovijestio pravašku konceptualizaciju bosanskih muslimana kao sastavni i ravnopravan dio hrvatskog naroda. Bio je jedan od glavnih nosilaca ilirizma u drugoj polovini 19. stoljeća koji su pravili jasnu razliku između regionalnih i etničkih imena pojedinih jugoslavenskih "rasa" ili "naroda"¹⁴ (Đilas 1990: 47-48).

¹³U Predgovoru ovog izdanja navodi se da za hrvatski narod nema zanimljivije zemlje od Bosne, srodne po krvi i jeziku naroda, susjedne po geografskom položaju i združene po historijskoj prošlosti, *pa ipak sadašnjem našem naraštaju s ove strane Une i Save skoro sasvim nepoznate (...)*. Dalje autor nastavlja: *(...) i koja nam je ipak, poradi različne vlade i upravljanja, dalja i stranija od Rima i Pariza (...)*. Kada je, putujući prema Bosni, došao do Jasenovca piše da leži na obali rijeke Save u koju se ulijeva Una, koja *(...) dieli u dvoje dva velika carstva a jedan te isti narod.*

¹⁴Hrvatski nacionalni identitet, kao čisto hrvatski (a ne kao južnoslovenski ili „ilirski“), prevashodno se temeljio na sjećanjima i tradicijama srednjovjekovne hrvatske države. Početkom 19. stoljeća, sjećanja na tu državu su počela da gasnu. Njih će u drugoj polovini 19. stoljeća oživjeti nacionalni, često i nacionalistički, hrvatski historičari i Hrvatska stranka prava, koja je težila da legitimnost svog programa hrvatske nezavisnosti zasnuje na preostalim dokumentima i ugovorima srednjovjekovne hrvatske države i Sabora. Nazivi „Hrvat“ i „hrvatski“ su se 20-tih i 30-tih godina 19. stoljeća uglavnom odnosili na narod koji je govorio kajkavskim dijalektom, tj. na stanovništvo u širem području oko Zagreba i Varaždina. Ovaj dijalekt, koji je imao vlastitu književnu tradiciju, tada je nazivan hrvatskim jezikom. Uz to je tradicionalno (konzervativno) sitno plemstvo ove hrvatske Vandeje bilo mađarofilsko (takozvani mađaroni), tj. prougarsko. Ante Starčević, hrvatski nacionalista i osnivač Hrvatske stranke prava, branio je ilirstvo svoje mladosti tvrdeći 1870. godine da je nazivati sebe Hrvatom 1830. značilo proglasiti se mađaronom. Hrvatski narodni preporod, koji je bio, prije svega, koncentrisan u Zagrebu i užoj Hrvatskoj, morao je prijeći te granice da bi obuhvatio sve hrvatske zemlje. Ilirsko ime bilo je odgovarajuće jer je obuhvatalo više od hrvatskog imena, koje je tada obuhvatalo tek Hrvate uže Hrvatske.

Inače, stavovi sljedbenika ilirskog pokreta prema Bosni i bosanskim muslimanima odražavali su se u dvije suprotne tendencije koje su pripadale osnovnoj ideološkoj pozadini ovog kulturno – političkog pokreta. Napori iliraca bili su usmjereni ka tome da sve Južne Slavene, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost, dominantni „ilirski“ etnos i druge različitosti, suprotstave protuosmanskoj ideologiji¹⁵ (Drašković 1832; Novak 2008: 156). S jedne strane, u savremenoj književnosti i onovremenoj štampi – novinama često se susreću (mogu pročitati) tekstovi u kojima se nastoje prikazati slavenski muslimani kao mrzitelji „Turaka“ i osmanske vladavine, a s druge pak strane, znajući o njihovom slavenskom identitetu, ilirci su nastojali da prodube raskol između slavenskih muslimana i „Turaka“, te im bar teoretski osiguraju ravnopravan status unutar široke ilirske nacionalne zajednice¹⁶ (Stančić 2002: 6 – 11; Anderson 1990; Stančić 1999: 143 – 147; Novak 2008: 147 – 150).

---

¹⁵Iako je pojam „ilirski“ kroz historiju bio korišten i izvana za etničke grupe s bivših područja ilirskih provincija, u prvoj polovini 19. stoljeća taj pojam očigledno je kolektiv, tj. nacionalni pokret sam odabrao kao pojam koji bi bio nadređen regionalnim partikularizmima. Da to nije bilo ime bez dodatnih konotacija, pokazuje niz činjenica. Ovaj korpus, naprimjer, ne predstavlja realno stanje upotrebe tih imena, jer je 11. januara 1843. uredbom zabranjena upotreba ilirskog imena u javnosti. Ilirsko je ime bilo zabranjeno do 1845, kada ga je opet dopušteno koristiti za književni jezik i literaturu. Izraz „ilirski“ nije u svim fazama ilirskoga pokreta značio nužno i „južnoslavenski“. Drašković je u svojoj „Disertaciji“, naprimjer, „kraljevstvo iliričko“ vidio u području koje bi obuhvaćalo užu Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru, slovenske zemlje i Bosnu. Njemu su ilirsko i hrvatsko bile istoznačnice.

¹⁶Izrazi „nacija“, „nacionalizam“ i „nacionalni identitet“ u ovom radu označavaju konkretne fenomene na makroplanu, ali i na planu jezične prakse pojedinaca i manjih grupa. Naciju određujemo kao veliku ljudsku zajednicu s osjećajem vlastitog identiteta, a pojam nacionalnog identiteta obuhvata specifična obilježja određene društvene zajednice i osjećaj pripadnosti toj zajednici. Izraz „nacionalizam“ se u radu koristi u neutralnom značenju. Shvaćen u širem smislu, nacionalizam je sklop nacionalnih uvjerenja i nacionalno motivisanoga djelovanja.

Iako se savremenom čovjeku pojam nacije i nacionalne države može učiniti nečim što je oduvijek postojalo u ljudskom društvu, stajalište je savremene nauke da je model nacionalne države, u kojemu leže korijeni mnogih današnjih parlamentarno – demokratskih država, fenomen 19. stoljeća.

Uporedo sa naprijed navedenim suprotnostima po pitanju Bosne i bosanskohercegovačkih muslimana, u vrijeme oblikovanja i nastojanja da se proširi hrvatska nacionalna integracija, javljaju se i prvi izrazi divljenja za bosanske muslimane i poziv za muslimansko – kršćanski dijalog i toleranciju. Njihov najznačajniji predstavnik i zagovornik, bar u početku, bio je Ivan Kukuljević Sakcinski (1816 – 1889.), koji je u svojim nastupima i djelovanjima, svojim promišljanjima nagovještavao pravašku konceptualizaciju bosanskih muslimana koje on, ali vremenom i drugi pravaši, vide kao sastavni i ravnopravan dio hrvatskog naroda (Šidak 1972: 48). Ovaj političar, književnik i historičar plemićkog porijekla objavio je tokom 40-ih godina 19. stoljeća niz članaka u kojima je pohvalio ulogu slavenskih muslimana u historiji Osmanskog carstva i jugoistočnoj Europi (Knezović 2001: 209–237; Sakcinski 1839; Sakcinski 1838: 192). Zatim je, 1847. godine, na zasjedanju Hrvatskog sabora održao govor u kojem je naveo da je "(...) Naš narod dao turskomu carstvu najslavnije vezire, vojvode i podkraljeve, skidao je care s prijestolja i podizao druge (...)" (Sakcinski 1847: 349-350; Sakcinski 1997: 641-645). U isto vrijeme, međutim, izražava žaljenje što zbog nedostatka nacionalne svijesti i nedostatka interesa za provedbu svog jezika i nacionalnosti iako su isti narod, jer, između ostaloga, kaže: „(...) ali ne imajući narodnoga duha i ne braneći jezik s narodnostju, mora se još uvijek u najljepših stranah južne Evrope, kao što i u velikoj strani naše domovine horvatske, klanjati šaki tursko-azijatskih tiranah (...)" (Sakcinski 1847:349-350). Kukuljević stoga smatra muslimane na južnoslavenskom prostoru („islamizirane Slavene“) kao sastavni dio vlastitog naroda, što je donekle dio za koji se koriste i nazivi slavenski, ilirski i hrvatski (Novak 2008: 147–174). Međutim, Kukuljević kritikuje slavenske državljane, kako kaže

„posebne snage“ koji su činili intelektualnu elitu Osmanskog carstva, kao i druge poznate ličnosti slavenskog porijekla, koji su "otuđeni iz naroda", zbog njihovog navodnog „kozmpolitizama“(Sakcinski 1842). Prema Kukuljeviću, ovi velikani, posvećeni ciljevima i vrijednostima stranih država, vremenom su postali stranci i zaboravili su svoju domovinu i porijeklo. Slaveni mogu biti ponosni na činjenicu da su među sobom imali historijskih osoba koje su u svoje vrijeme potresale svijet, ali i žaljenje što je to obično „bio otpadnik koji je služio stranim interesima.“ Tako Kukuljević, između ostaloga, piše slijedeće:

(...) To su pojedine one zvijezde, koje u tamnoj dogodovštini našoj sijahu. – Mi se imamo visoko ponositi š njimi; jer su proizišle iz naroda našega, i ponajviše iz prostog naroda; budući dokazuju time, koliko sposobnosti, koliko duha, koliko moći u narodu tomu sakriveno leži, čim su toliki, ne samo pod rimskom vladom, nego i pod drugim vladanji, osobito pod turskom, iz ništa tako visoko uspeli se, da su – tako rekuć – zaista svētom dērmati mogli. (...) Svi toliki veliki ljudi od naroda našega, (...), čim se popeše do najvišeg stupnja, zaboraviše narod svoj, i pod tudjim vladanjem tudji, ostali su i kao vladari tudji. – Oni su bili sve, samo ne domorodci, oni su poznavali sva ćutjenja u obće izobraženih ljudih, samo ne ljubav k rodu i domovini. – Oni su bili kosmopolite, oni su bili kerštjani, samo ne domorodci (...). Šta bi bio naš narod – u kojega zaista mnoge sile u svakom smislu počivaju – šta bi bio on postati mogao, da je velike domorodce porodio, a ne velike ljude. – Iliri bi mogli biti u svem onom pērvi, u čemu su sada posljednji, da nije i u njihovih najvećih osobah – kleta sebičnost vladala, i s vlastoljubljem sebi ljublje rukovalo se

– što jošte i danas, žalibože, biva! – Naša budućnost zavisi jedino od toga, da narod velike i pravedne rodoljube porodi (...).

(Sakcinski 1842: 14)

Kukuljević vjeruje u navodno iskonsko jedinstvo nacije koja je oštećena zbog nepovoljnih historijskih okolnosti i nekritičkog prihvaćanja stranih vjerskih i kulturnih utjecaja. Umjesto vjere u slogu i vlastite snage, Slaveni pod Osmanlijama su tjerali svoje srednjovjekovne vladare da se priklanjaju različitim strancima. Zato smatra da se Slaveni pod Osmanlijama moraju sami *uzvisiti* i postati složni, što im nitko sa strane ne može donijeti. Ukoliko žele ujedinjenje, rascjepkane nacionalne snage, po Kukuljeviću, trebaju pokazati veći osjećaj zajedničkog porijekla, tradicije i jezika, promicanja nacionalnih interesa iznad lojalnosti prema stranim vladarima i prevladavanje vjerske isključivosti (Sakcinski 1842a: 46 – 47, 56). Kukuljević smatra da je nastupilo doba slobode, ali da zbog nesloge “turski Slaveni” njemu ne mogu odgovoriti (osim Srba) jer ne shvaćaju da su „grane od južno-slavjanskog stabla, da su potomci stanovnikah Velike Ilirije, da su članovi jednog tjeła, i da tada, kada se jedan član oli ud od tjeła razdèli, cèlo tjeło pati, i da čim jedan ud boluje, svi tražiti i skèrbiti se moraju, kako da mu pomognu” (Sakcinski 1842a: 25 – 26; Knezović 2001: 213).

Kakve su tragične posljedice nacionalnog nejedinstva, Kukuljevićeva su tema u igri *Juran i Sofija* (1839), koja se bavi okolnostima bitke kod Siska 1593. godine u kojoj je poražena osmanska vojska predvođena Hasan – pašom Predojevićem, a sastavljena uglavnom od bosanskih muslimana. Tokom priprema za odlučnu bitku kod Siska, poslao je Hasan – paša svoga poklisara (Mehmed) Tomi Erdediu (Horvat, 1900: 97 – 98) da mu ponudi uslove predaje Siska. Kada Toma nije

pristao, poklisar je u povjerljivom razgovoru ponudio Tomi „(...) mir, polovinu Hrvatske i još k tomu najveća dobra u Bosni (...)“¹⁷(Sakcinski 1839: 24). U jednom činu autor daje riječ srpskom starcu, (Sakcinski 1839: 53 – 54; Sakcinski 1997: 233 – 235) koji je mirno sjedio u osmanskome taboru, ali kada je ustao i počeo govoriti (ni)je poljuljao moral osmanskih vojnika (većina mobilizirana u Bosni) svojim govorom o zajedničkom ilirskom porijeklu Hrvata, Srba i Bošnjaka, kada kaže: „(...) Jedna biše nama glava I od neгда jedna slava, Jedna zгода i bojište, Jedna srčca i ognjište. Nu ta zlatna minu doba, Rod i ljubav skarši zloba; Brata bratac rukom rani, Koju dobi da ga brani (...)“¹⁸(Sakcinski 1839: 53 – 54). Iako su neki napadači bili obaviješteni o „bratoubilačkoj“ prirodi predstojeće bitke (kod Siska), većini osmanske vojske prioritet je bila lojalnost trenutnom vladaru, te poslušati poziv svog zapovjednika u borbi s Hrvatima. To se vidi iz obraćanja vođe Bošnjaka koji je rekao prisutnima: „(...)Šta će nama staro vrěme, Sad nosimo tursko brěme, Turčinu smo sad podani I š njim u boj simo zvani, Š njime dakle mi umrimo, Dužnost našu ispunim: Zato hajde na Horvate Naše ćorde nek ih mlate! (...)“¹⁹(Sakcinski 1839: 54). Prizor završava retoričkim pitanjem

---

¹⁷Radi se o drami koja podupire mit o Hrvatskoj kao predziđu kršćanstva, ali i dotiče problem južnoslavenske konfesionalne podjele.

¹⁸Njegov govor počinje (...) *Ej! – junaci bratjo mila! Zla vam radost danas bila. Naših dēdah jer sinovi Dušmani su, znajte, ovi; Svi mi skup smo dēca jedne Majke tužne, majke bēdne; Jedna karvca nam i njima, Slavno ime Ilir svima (...)*.

¹⁹Na problem južnoslavenske konfesionalne podjele najdirektnije upućuje peta scena prvoga čina u kojoj u versificiranom dijalogu jedan stari Srbin naglašava ilirsko srodstvo sva tri naroda koji sudjeluju u bitci pod Siskom, dok se vođa muslimanskih Bošnjaka zalaže za savremeni politički realitet, dakle za rat s Hrvatima. U taboru Bošnjaka neki daju za pravo starom Srbinu, neki svom vođi. Rad je najavljen u *Danici* a Kukuljević je pohvaljen slijedećim riječima: (...) *Mi nemožemo ništa drugo za pohvalu ovoga dēlca, u kojem prvi i čisti ilirski duh diše, reći, nego ga svakomu rodoljubivom Iliru osobito preporučiti. Dēlce ovo izpisano je u razrěšenom govoru, nu znamenit je u svezanom govoru iz čina drugoga prizor peti, kojega našim rodoljubivim i slavnim čitateljem ovdě radosno priopćujemo (...)*. Peti čin je objavljen u *Danici Ilirskoj*, broj 48, subota 1. prosinca 1838, 192.

srpskog starca: „(...) Da l' će tako svedj ostati ? - Dokle će se brajta klati!? (...)“ (Sakcinski 1839: 54; Sakcinski 1997: 235).

Kada je u pitanju Kukuljevićevo bavljenje Bosnom i Hercegovinom i njezin odnos s Hrvatskom, potrebno je naglasiti da je ključni elemenat već prije njegovo postupno odstupanje od *ilirstva* i približavanje *hrvatstvu* (Šidak 1972: 60). Za Kukuljevića je barem jedan dio tadašnje Bosne i Hercegovine dio hrvatskog teritorija. Inače, odnosom Hrvatske i Bosne najviše se bavio u članku “Die Nationalitat in Kroatien und Slawonien (Državljanstvo u Hrvatskoj i Slavoniji)”. Tu naglašava da sultan među svoje pokrajine ubraja i “Tursku Hrvatsku”. Prema tom spisu, Bosna i Hercegovina ne zanima preporoditelje samo kroz kulturni “ilirizam”, nego i kroz politički “ – kroatizam”. Prema Kukuljeviću, preporoditelji imaju pravo “bacati čeznutljive poglede” preko osmanske granice, (Šidak, 1972: 47-48) jer, smatra Kukuljević, radi se o čvrstim etničkim i jezičnim vezama s dijelom vlastita tijela, braćom po porijeklu i jeziku, koja *stenje u ropstvu*, vjerskim vezama, ali i o vezama utemeljenim na hrvatskom historijskom pravu. S njima su Hrvati nekada usko bili povezani, plemstvo tu ima svoje posjede, pa i sam kralj se svečano obavezao na njihov povratak. Za Kukuljevića su takva nastojanja sasvim legitimna, kako po prirodnom pravu jezičnog i etničkog srodstva, tako i po historijskom pravu utemeljenom u stoljetnim feudalnim tradicijama (Sakcinski 1842b: 6 – 8; Kukuljević, 1842c; Gross 1981: 205-209).

U odnosu na analizirano djelo *Juran i Sofia*, istaknuto mjesto u Kukuljevićevoj stvaralačkoj djelatnosti 40-ih godina 19. stoljeća zauzima novela *Braća* (Sakcinski 1843; Sakcinski 1997: 111–141; Šaban 1982: 193 – 208) u kojoj vodeći predstavnik ilirskog pokreta najcjelovitije formuliše

svoje stavove o Bosni i svoju poziciju u nacionalno – integracijskim i političkim naporima hrvatskog narodnog preporoda. Proza je to o dva brata iz sjeverne Dalmacije – Jaromir i Ivan, koji idu u potragu za Jaromirovom nevjestom Mirinom otetom od „Turaka“. Dok se Jaromir uputio prema Bosni gdje se sasvim slučajno susreo i sprijateljio s lokalnim pravoslavnim hrišćanima, Ivan donosi odluku da putuje Dalmacijom i dalje prema Hercegovini gdje ga je znatiželja tjerala da ovu „sebi toli malo poznatu državu Ilirah poseti“, (Sakcinski 1843: 21) a zatim da se uputi u Mostar tamošnjem paši²⁰ (Sakcinski 1843: 23 – 24, 51 – 52). Pisac govori paralelne priče o dva brata i izlaže svoje romantične predodžbe o bosanskim kršćanima i muslimanima, te tako u obliku književnog teksta ocrtava program sljedbenika ilirizma (dakle, hrvatske politike) u Bosni i lokalnom "ilirskom braćom".

Kukuljević u djelu *Braća* razlikuje „Turski Hrvatsku“ i Bosnu, „Tursku Dalmaciju“ i Hercegovinu, tako što Jaromir, prema pripovijedanju, „dosegne Bosnu tek nakon prolaska Turske Hrvatske“ (Sakcinski 1843: 17). Zatim, tokom svog putovanja, Jaromir dođe do ruševine hrama sačuvanog iz „pogansko – ilirskih vremena“ (Sakcinski 1843: 18-19) u kojem nailazi na hajduke prikupljene iz lokalnog pravoslavnog stanovništva. Oni ga uvjeravaju da nisu razbojnici i nasilnici, nego obični ljudi koji odbijaju izdržati mnogo nepravdi na njih i njihove najmilije koji dolaze od „Turaka“. Autor ih hrabri i opisuje kao osvetnike koji su odlučni da žrtvuju svoje živote za slobodu, (Sakcinski 1843: 19), ali ih vidi i kao „svjesne Slavene“, (Sakcinski 1843: 19-20) za koje je Jaromir kao brat koga cijene zbog hrvatskog porijekla. Prema

---

²⁰Stupivši u pašin dvorac zaustavio ga je jedan od nadzornika Mujo kojeg pisac naziva „Mahomedanac, koji je po rodu i po duši pravi Ilir Hercegovac bio“, na drugom mjestu „Turčin“, a negdje „Osmanlia“.

mišljenju jednog od hajduka, kada je neko Hrvat to znači da je time "rođeni dušman svih Turakah" (Sakcinski 1843: 20; Knezović 2001: 214).

Kroz priču o Jaromirovom bratu Ivanu govori Kukuljević i o bosanskim muslimanima. Središnji lik je „Mahomedanac“ Mujo "po rodu i po dušu pravi Ilir Hercegovac" (Sakcinski 1843: 23-24; Sakcinski 1842b: 137) koji postaje vjerni kršćanski pobratim s Ivanom nakon što ovaj zadobije povjerenje i ljubav svojim poštenim i hrabrim djelima. Iako autor smatra da je Mujo strogi i okrutni „rob – sluga“, ipak ga prikazuje kroz temeljne ljudske vrijednosti kao iskrenog i tolerantnog čovjeka koji teži, iznad svega, istinskim vrijednostima, kao što su čast i prijateljstvo. Zahvaljujući Ivanovom obrazovanju, koji mu nadugo i naširoko priča o vjerskoj različitosti i položaju čitave stare Ilirie, Mujo shvata svoju odgovornost prema ilirskom narodu i ulogu koju ima Hercegovina kao dio velike Ilirije. To će se dogoditi nakon što Muju očara Ivanova interpretacija slavne prošlosti i sadašnja veličina Ilira i Slavena, tokom koje Ivan potencira na nacionalnom jedinstvu i ističe da su Iliri bili i muslimani, bez obzira na njihovu vjeru, te da su usvojili ilirsko ime i usmjereni su prema istom cilju kao i njihova braća. (Sakcinski 1843: 28; Sakcinski 1842b: 127) Vjerske razlike su dužni da povlače u pozadinu. Zbog toga se Ivanova uspješna "obrazovna misija" može tumačiti kao književni izraz umjetnikovog modela, kao dio strategije za pravu akciju hrvatskog preporoda kod bosanskih muslimana. Autor implicira da kršćani i muslimani mogu konačno postati braća ne samo na temelju uzajamnog poštovanja moralnog kodeksa koji ide zajedno s patrijarhalnom tradicijom pobratimstva, nego i zahvaljujući modernoj svijesti o zajedničkoj nacionalnoj i kulturnoj pripadnosti kojoj im pričaju hrvatski preporoditelji i koju kod njih razvijaju i treba da razviju ilirci.

Zato Kukuljević vjeruje u moć obrazovanja i mogućnosti jačanja nacionalne svijesti bosanskih muslimana preko ciljanog obrazovanja, što će dovesti do njihovog postupnog odmaka od osmanskog utjecaja i identifikacije nacionalnih i političkih ciljeva hrvatskoga narodnog preporoda²¹ (Sakcinski 1858:114-116). Ključnu ulogu u tom procesu treba da igraju ne samo zajednički jezik i kulturna tradicija Južnih Slavena, nego i tolerancije kršćana na vjerski identitet slavenskih muslimana²²(Sakcinski 1843: 34-35; Sakcinski 1842b: 131). Iako je Kukuljevićev izuzetno idealistički pristup obilježen velikim paternalizmom, njegova žalba na vjersku toleranciju i odbacivanje nekih ukorijenjenih predrasuda donosi nove ideje u ilirizmu i ocrtava smjer budućeg razvoja hrvatskih nacionalno – integracijskih koncepata.

---

²¹Kada piše o stanovništvu Bosne, Kukuljević navodi i neke nedostatke kada kaže: „(...) Nehajnost za svoje, lukavost prema nepoznatom i poglavarstvu, meržnja prema napredku i svemu što je tuđe, a i povjerenje u udes (...)“. Zatim nastavlja: (...) *Nit je kerstjan niti ristjan ono što su bili stari Bošnjaci i njegovi pradjedovi, ali nije ni turski Bošnjak turčin, jer nauk Muhameda nije satro u njemu narav i ćud slavensku, ni ljubav k običajim i jeziku pradjedovah svojih. Ja bi reko da turski Bošnjak još uvijek najčistije govori bosanski, samo kad hoće da ne mieša turske rieči. Njemu je Osmanlija još uvijek tako tuđ, kao svakomu od našega naroda. On ima u svome ponašanju još uvijek nješta ugladjenoga i prijaznoga što je nasljedio od svojih plemenitih predjah, ili štogod skrovnoga što mu je ostalo od stare vjede Bogumilah (...). Ljudi rimske vjere nehaju toliko za svoj narod, za svoj jezik i za stare običaje, koliko ljudi vjere gerčke. Fratrovi bosanski niesu nikad pomislili da uvedu u cerkvu jezik slavenski, jer su priljubili zapadnu skromnost i tajnost. Često zovu starovjerci katolike magjarima i latinima jer su primili vjeru i običaje ili od strane magjarske ili talijanske, dočim nje katolici opet zovu ili gercima ili vlasima, a sve je prekrililo duh proroka od Meke i Medine i zatro im put da nemogu ni duševno ni materialno napred, niti mogu mislima poletiti u visine. Duh prosvjete i napredka može se usaditi u Bosni samo putem probudjene narodnosti i samosvjesti, dok ova spava, ostat će i Bosna u barbarskom mertvilu s kojim se nemože nijedan narod spasiti“.*

²²Kukuljević pokazuje da još nije prevaziđena netrpeljivost kršćana protiv muslimana. To se vidi iz slijedećeg pisanja: Na Ivanov poziv da krene u njegovu domovinu Mujo je svjestan da on ne može ići, jer ne namjerava odustati od svoje vjere, a zatim kaže: „Ja sam se“, reče on, u turskoj vjeri rodio, njoj ću i do smerti vćran ostati, idem li ja s vama u domovinu vašu, zemljaci vaši nećedu Osmanliu medju vami terpiti, a svoju vćru i zakon svoj promćniti, znaći toliko, kao ćud i narav, (...) i sćtite se većputah vašega Hercegovca, koj ako i Turćin, ostat će ipak Ilir, i na vas i na svoju braću nikad zaboraviti neće!“

Tome u prilog govori dio priče o pridobivanju hercegovačkog “mohamedanca” Muje za ilirsku ideju. Hrvat Ivan približava se Muji preko zajedničkih narodnih tradicija (ljubavi za narodnu pjesmu i običaje)²³(Zejak 1975). Poučava ga prošlosti i rasprostiranju i običajima “Ilira” i o Slavenima, kao najvećem narodu na svijetu. Upozorava ga na potrebu prevladavanja vjerskih i kulturnih prepreka među “Ilirima”. Rezultat toga bit će sloga koja će omogućiti odbranu od svih neprijatelja. Mujo postupno počinje prevladavati svoj isključivo regionalni osjećaj vezan za Hercegovinu i počinje u “Velikoj Iliriji” gledati svoju domovinu²⁴(Knezović 2001: 213-214).

Zaključak

Radovi ovdje analiziranih i navedenih, ali i drugih autora iz 19. stoljeća, pokazuju da je patriotska poezija predstavljala odgovarajući medij za izražavanje političkih poruka koje se nisu mogle otvoreno prikazati u programskim dokumentima iliraca. Primarni cilj putopisa, pjesama i sličnih tekstova, štampanih posebno ili u novinama 40-ih godina 19. stoljeća, bio je izazvati osjećaj pripadnosti kršćana koji žive pod osmanskom vlašću i ojačati čitatelja da vjeruje da Hrvatska (ili "austrijski" Ilirik) ima važnu ulogu u rješavanju Istočnog pitanja. Iako su pjesnički, poetski, putopisni i drugi pozivi za nacionalnu skladnost namjeravali pridobiti i Bošnjake (stanovnike Bosne), zbog njihove

---

²³U Mažuranićovom epu *Smrt Smail-age*, koji predstavlja vrhunac sotonizacije „Turaka“ u hrvatskoj kulturi, hiperbolizira se „tursko“ nasilje i apsolutizira vjerska mržnja iako je općepoznato da historijski Smail-aga nije bio neman, zvijer i monstrum kako ga karakteriše Mažuranić, nego, objektivno, naročiti uglednik i viteški predstavnik osmanskog sistema.

²⁴S hrvatske strane ilirsku ideju će, znatno izmijenjenu, nastaviti provoditi Ante Starčević i Eugen Kvaternik, te Franjo Rački i Josip Juraj Štrossmayer. Naravno, u potpuno različitim pravcima.

protuosmanske netrpeljivosti se teško može očekivati da su bili upućeni i na bosanske muslimane. Očigledno je da mnogima suština života, suživota na prostoru Bosne i Hercegovine nije bila potpuno jasna niti su je razumjeli²⁵(Sušić 1971). Isto vrijedi i za slične žalbe sadržane u spisima ilirskog programa čiji su autori pozivali na svrgavanje osmanske vladavine i pomoći kršćanske braće, ali, kada se izjašnjavaju između religija, ilirci nikada ne spominju islam. Iako su zadobili značajnu podršku za svoje protuosmansko djelovanje, pristalice ilirske ideje i njezini sljedbenici ipak nisu odustajali ni od Bosne i bosanskih muslimana za koje su znali da su slavenskog porijekla i jezika. Istovremeno, oni su tako bili suočeni s dilemom kako je moguće tu zajednicu uključiti u svoje nacionalno – integracijske planove koji se temelje na ideji slavenske uzajamnosti. Obraćajući pažnju na ovo pitanje, mogućnost je često viđena u podizanju i širenju svijesti o zajedničkom jeziku, kulturnoj tradiciji i etničkom srodstvu Južnih Slavena, iz kojeg se nastojalo postupno pridobiti bosanske muslimane za svoje nacionalno – integracijske i političke ciljeve. Činjenica da su se hrvatski preporoditelji – ilirci uveliko rukovodili stajalištima koje je definisao Ljudevit Vukotinović u spisu *Ilirisam i kroatizam* iz 1842. godine, gdje je istaknuo da je ilirizam samo „život naš duševni (kulturni)“, dok je kroatizam odredio kao „život naš politički“.

---

²⁵Derviš Sušić je zapisao: „Vidite, ta suština postoji, ali je još niko logikom nije spoznao (...) naša Evropa (...) pati od golemih zabluda o Bosni. Prva zabluda je da je Bosna Orijent na Zapadu (...). Imperijalna hipokrizija s istoka i sa zapada dogmatski neuko pojednostavljuje nas kao objekat svojih planova. Ali nasilje nema ključeva za naše kapije (...) Naše šifre su mu neodgonetljive“. Isti pisac Evropi nečasnih namjera otkriva bit onoga što je njegova zemlja kada kaže: „(...) Bosna je etnički i religijski šarenija od Levanta. Isključivosti su arnautski tvrdoglave, pa se – od krvavog iskustva dodiruju mazno i meko i oprezno, a onda se s vremena na vrijeme potiru na stravičan način, krvoprolićima toliko emocionalno i žestokim da bi svaka intervencija kulturne Evrope bila od boga poslana milost. Valjda zbog toga je profil ovdašnjeg čovjeka za pojednostavljene evropske kriterije velika tajna. (...) Ne Bosna je nešto deseto, tragično, prizemno, dostojanstveno, smireno, bolećivo, a ustrajno (...)“.

U vrijeme uobličavanja ilirskog pokreta i ilirske ideje, M. Mažuranić u putopisu *Pogled u Bosnu* ukazuje na to da postoji mogući potencijal za realizaciju ilirskih ideja kroz uzajamnu mržnju koja je prevladavala između „Turaka“ i bosanskih muslimana, navodeći da su svi vrlo ponosni na svoj materinski jezik i bosansko porijeklo. Korak dalje u razradi ilirske ideje i mogućnosti njene provedbe na prostoru Bosne i njenog stanovništva učinio je Ivan Kukuljević Sakcinski. Za njega je barem jedan dio tadašnje Bosne dio hrvatskog teritorija, jer „preporoditelji imaju pravo bacati čeznutljive poglede” preko osmanske granice. On vjeruje u značaj obrazovanja i mogućnosti jačanja nacionalne svijesti bosanskih muslimana preko ciljanog obrazovanja, što će dovesti do njihovog postupnog odmaka od osmanskog utjecaja i identifikacije sa nacionalnim i političkim ciljevima hrvatskoga narodnog preporoda. Ključnu ulogu u tom procesu treba da igraju zajednički jezik, kulturna tradicija Južnih Slavena i tolerancija kršćana na vjerski identitet slavenskih muslimana. Kukuljevićeva žalba na vjersku toleranciju i odbacivanje nekih ukorijenjenih predrasuda donosi inovativne ideje u ideologiji ilirizma i ocrtava smjer budućeg razvoja hrvatskih nacionalno – integracijskih koncepata.

**BOSNIA AND BOSNIACS IN THE CONCEPT OF ILLYRIANS
AND WRITINGS OF CONTEMPORARIES DURING THE 40`s OF
THE 19th CENTURY**

Summary: This paper is based on sources, contemporary newspapers: Danice ilirske, Novina horvatskih, works of Matija Mažuranić, Dragoslav Seljan, Ivan Kukuljević Sakcinski, professional literature, investigated actions leading figures of the Illyrian movement,

or, according to some, the Croatian National Revival in the first half 19th century. Special attention was paid to the situation in Bosnia and Herzegovina in the specified time, then the work of Matija Mažuranić's trip to Bosnia and his vision of Bosnia and its population, then works of Bosnian Franciscan Ivan Kukuljević Sakcinski and the way he saw and presented Bosnia and Bosniaks. The main objective is to discuss the territorial scope, place and role which it was intended to Bosnia and Herzegovina, its population (Orthodox, Catholics, Muslims and others), to the emergence and spread of the Illyrian ideas and ideology during the first half of the 19th century, with special emphasis the contribution to the Illyrian movement of Matija Mažuranić, Ivan Kukuljević Sakcinski, and analysis and the importance of their work.

Keywords: Illyrian Movement, Croatian National Revival, Ljudevit Gaj, Matija Mažuranić, Bosnia and Herzegovina, the Ottoman Empire, Ivan Kukuljević Sakcinski.

Izvori i literatura

Izvori

Objavljeni izvori:

- Cipek, Tihomir, Stjepan, Matković (2006), *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842–1914*, Zagreb.
- Drašković, Janko (1832), *Disertatia iliti razgovor (...)*, Karlovac.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1839), *Juran i Sofija ili Turci kod Siska, junačka igra u trih činih*, Zagreb.

- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1838), „Juran i Sofija ili Turci kod Siska, junačka igra u trih činih“, *Danica ilirska*, br. 48, subota 1. prosinca Zagreb.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1842b), *Die Nationalität in Kroatien und Slawonien*, Zagreb.
- Kukuljević, I. von, Sacci (1842c), Die Nationalität in Kroatien und Slavonien, *Luna Agramer Zeitschrift*, br. 77 i 78, Zagreb.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1843), *Različita djela. Pripovjesti (Bratja i Pauk)*, knjiga druga, Zagreb.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1842a), *Pripovjesti Ivana Kukuljevića Sakcinskog, dio pèrvi*, Zagreb.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1858), *Putovanje po Bosni*, Zagreb.
- Kvaternik, Eugen (knjiga objavljena anonimno) (1860), *Hrvatska i talijanska federacija*, Pariz.
- Mažuranić, Ivan (1846), *Smrt Smail-age Čengića*, Zagreb.
- Mažuranić, Matija (1838, 1842²), *Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839-40. po Jednom Domorodcu*, Zagreb.
- Rakovac, Dragutin (1842), *Mali katekizam za velike ljude*, Zagreb.
- Seljan, Dragutin (1843), *Zemljopis pokrajina ilirskih iliti ogledalo zemlje, ...*, Zagreb.
- Šicel, Miroslav (priredio) (1997), *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb.

Rukopisi:

- Stehlik, Petr (2012), *Bosna v Chorvatskýh národně-integračnìh ideologiich 19. stoletì*, Brno. (Doktorska disertacija)

Literatura

Knjige, studije:

- Aličić, S. Ahmed (1996), *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orientalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, XIX, Sarajevo.
- Anderson, Benedict (1990), *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb.
- Batušić, Nikola (priredio) (1997), Ivan Kukuljević Sakcinski, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Dančić, Đ., Valjavac, M., Budmani, P. (obr.) (1884-1886), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio II, Zagreb.
- Đilas, Aleksa (1990), *Osporavana zemlja. Jugoslovenstvo i revolucija*, Beograd.
- Gross, Mirjana (1973), *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb.
- Gross Mirjana (uredila) (1981), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*, Zagreb.
- Gross, Mirjana (2004), *Vijek i djelovanje Franje Račkog*, Novi liber, Zagreb.
- Horvat, Karlo (1900), *Toma Erdedi-Bakač, ban hrvatski*, Zagreb.
- Katunarić, Vjeran (2003), *Sporna zajednica, Najnovije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb.
- Korunić, Petar (1989), *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji*, Globus, Zagreb.
- Maalouf, Amin (2008), *U ime identiteta – nasilje i potreba za pripadnošću*, Zagreb.

- Matković, Stjepan (2001), *Čista stranka prava 1895–1903*, Zagreb.
- Popović, Miodrag (1964), *Vuk Stefanović Karadžić 1787–1864*, Beograd.
- Ravlić, Jakša (priredio) (1965), *Hrvatski narodni preporod I: Ilirska knjiga*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Stančić, Nikša (1985), *Hrvatski nacionalni preporod 1790–1848. Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Zagreb.
- Stančić, Nikša (2002), *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb.
- Starčević, Ante (1894, 1995²), „Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu? Dva razgovora“, *Djela Dra Ante Starčevića. Knjiga III. Znanstveno-političke razprave*, Zagreb–Varaždin.
- Stehlik, Petr (2015), *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832–1878.*, Srednja Europa, d.o.o., Zagreb.
- Šamić, Midhat (1981), *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću 1836.-1878.*, Sarajevo.
- Šidak, Jaroslav i drugi (1990), *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Zagreb.
- Šljivo, Galib (1977), *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850–1852*, Sarajevo.
- Šljivo, Galib (1985, 1988²), *Bosna i Hercegovina 1813–1826*, Banjaluka.
- Šljivo, Galib (1988), *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Banjaluka.
- Šljivo, Galib (1990), *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, Banjaluka.
- Šljivo, Galib (1992), *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, Banjaluka.

- Šljivo, Galib (1998), *Bosna i Hercegovina 1854–1860*, Landshut.
- Šljivo, Galib (2001), *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815–1878*, Tešanj.
- Šljivo, Galib (2005), *Bosna i Hercegovina 1861–1869*, Tešanj.
- Šljivo, Galib (2007), *Omer Lutvi paša*, Tešanj.
- Šljivo, Galib (2007a), *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, studije i članci*, Tešanj.
- Šljivo, Galib (2008), *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Izvještaji stranih diplomata*, Tešanj.
- Tomasović, Mirko (2002), *Domorodstvo i europejstvo. Rasprave i refleksije o hrvatskoj književnosti XIX i XX stoljeća*, Zagreb.
- Tomljanovich, William, Brooks (2001), *Biskup J. J. Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, Dom i svijet, Zagreb.

Članci, rasprave:

- Anonimno, (1842), „Nékoliko réčih na domorodce“, *Danica ilirska*, br. 23, u subotu 4. lipnja, Zagreb.
- Clerval, de Masieu (1999), „Putovanje u Bosnu 1855“, *Forum Bosnae*, 5/99, Sarajevo.
- Drašković, Janko (1836), „Mladeži ilirskoj“, *Danica ilirska*, br. 7, 13. veljače, Zagreb.
- Grbešić, Grgo (2013), „Od ilirskog pokreta i jugoslavenske ideje do neuralgičnih točaka u hrvatsko – srpskim odnosima u 20. stoljeću“, *Diaconvensia*, broj 21, Zagreb.
- Knezović, Marin (2001), „Ivan Kukuljević Sakcinski o Bosni i Hercegovini u doba preporoda“, *Povijesni prilozi*, 20, Zagreb.

- Korunić, Petar (1981), „Jugoslavenska ideja u Hrvatskoj i Slovenskoj politici za revolucije 1848–1849.“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, Vol. 14 (1), Zagreb.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1847), „Govor održan 23. listopada 1847. u Hrvatskom saboru“, *Novine dalmat.-horvatsko-slavonske*, XIII, br. 87, 30. listopada, Zagreb.
- Kukuljević, Sakcinski, Ivan (1842), „Něšto iz Dogodovštine Velike Ilirije“, *Danica ilirska*, br. 4, 22. siječnja, Zagreb.
- Leto, Maria, Rita, „*Danica Ilirska* i pitanje hrvatskog književnog jezika“, www.openstarts.units.it/dspace/bistream/10077/2425/1/07.pdf.
- Martić, Ljubomir (1843), „Narodna pěsma bosanska“, *Danica, horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 14, subota 8. travnja, Zagreb.
- Novak, Kristian (2008), „Po rodu, po karvi i po jeziku: Nacionalni identitet u političkim i publicističkim tekstovima Ivana Kukuljevića Sakcinskog“, *Povijesni prilozi*, 34, Zagreb.
- Paić – Vukić, Tatjana, Čaušević, Ekrem (2007), „Pogled u Bosnu` Matije Mažuranića kao povijesni izvor“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 56, Sarajevo.
- Rajić, Ljubiša (2004), „Preduslovi rasprave o identitetu“, *Identitet kao osnova tranzicije*, Zbornik radova sa Okruglog stola održanog 22. aprila 2004, Beograd.
- Stančić, Nikša (1999), „Hrvatski identitet kao razlika u Europi nacija 19. stoljeća“, *Historijski zbornik*, god. LII., Zagreb.
- Šaban, Ladislav (1982), „Dnevnički zapisi iz mladih dana Ivana Kukuljevića Sakcinskog“, *Historijski zbornik*, god. XXXV, br. 1, Zagreb.

- Šidak, Jaroslav (1972), „Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskog“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 2, Zagreb.
- Trkulja, Jasna (2008), „Ideologija Ante Starčevića u pravaškim humorističko-satiričnim listovima druge polovice 19. stoljeća (do kraja 1880-ih)“, *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti, Zagreb.
- Zejak, Božidar (1975), „Smrt Smail-age Čengića, istorijska pozadina i umjetnička transpozicija“, *Prosvjetni rad*, XXV, br. 17, Titograd.
- Žanić, Ivo (2003), „Simbolični identiteti Hrvatske u trokutu Raskrižje – Predziđe – Most“, *Historijski mitovi na Balkanu: Zbornik radova*, knj. 1, Sarajevo.

Novine-štampa:

- *Danica*, br. 39 – 40, Zagreb 1835.
- *Danica*, br. 47 – 48, Zagreb 1837.
- *Danica*, br. 14 – 17, 42 – 43, 47, Zagreb 1838.
- *Danica ilirska*, br. 20, 13. svibnja 1848.

Dr. Adnan VELAGIĆ

**BOSNA I HERCEGOVINA I BOŠNJACI PREMA
JUGOSLAVENSKIM IDEJAMA I JUGOSLAVENSKOM PITANJU**

Sažetak: Pitanje pozicioniranja jugoslavenskih ideja unutar političkog proiciranja jugoslavenskog pitanja predstavlja dugotrajan i složen proces koji se u pojedinim aspektima direktno reflektirao na zauzimanje stavova heterogenih političkih partija u Bosni i Hercegovini. Uzimajući u obzir činjenicu da se pod pojmom jugoslavenstvo može uvrstiti svaka ideja, odnosno, ideologija koja je podrazumijevala integraciju južnoslavenskih naroda, naravno, najčešće u državotvornom smislu, u ovom radu ću izložiti različite pristupe jugoslavenske uzajamnosti tokom XIX stoljeća i pozicioniranje bosanskohercegovačkih političara, prije svega, Bošnjaka prema njima.

Ključne riječi: jugoslavenske ideje, jugoslavensko pitanje, Bosna i Hercegovina, bošnjački političari.

Jugoslavenske ideje, nastanak, razvoj, ideološki koncepti

Tokom XIX stoljeća, kada je u srednjoj Evropi završeno konstituiranje nacionalnih država, na Balkanskom poluotoku je otvoreno nekoliko

pitanja usko povezanih sa buđenjem snažnog nacionalizma i otvorene netrpeljivosti prema muslimanskom stanovništvu. Ovi procesi dešavali su se u karakterističnom ambijentu obilježenom:

- a) izrazitim slabljenjem Osmanskog carstva koje i pored provođenja reformi nije uspijevalo ublažiti centrifugalne sile na pojedinim, dominantno pravoslavnim, teritorijama; zatim
- b) hegemonističkom politikom Monarhije unutar koje je zbog sve izraženijih austrougarskih ambivalencija do izražaja dolazilo njezino nesnalaženje u pogledu rješavanja pitanja na slavenskom jugu; te
- c) vrlo izraženim nacionalizmom unutar hrišćanskih krugova, kod kojih se na krilima konfesionalne afirmacije porađala snažna nacionalna ideja.¹

Prva polovina XIX stoljeća predstavlja razdoblje u kojem započinje vrlo snažno eksponiranje velikosrpske nacionalne ideje na području Jugoistočne Evrope. Prva razmišljanja o stvaranju velikosrpske države („slavjanoserbskog carstva“) u XIX stoljeću izložili su pivski arhimandrit Arsenije Gagović 1803. i karlovački mitropolit Stevan Stratimirović 1804. godine ruskom caru Aleksandru I Pavloviču. Teodor Pavlović je 1837. godine isticao da je „čudo zaista da braća naša u Bosni, Slavonii, Dalmaciji, Hrvatskoj, u Bačkoj, Sremu i po drugi častij Ungarije živeći Srbl’i rimskog zakona neče da se zovu Srbl’ima, a jezyk Srbskij govore, i podreklo i koleno svoje Srbsko znaju, i slogu i jedinstvo u kn’ižestvu žele“ (Banac 1988: 62). Vuk Stefanović Karadžić (1787 – 1864) je, proširujući

---

¹ Nacionalna ideja pravoslavnih Slavena je u mnogim segmentima nosila vrlo izraženu klicu šovinističkog naboja prema Slavenima muslimanima koje su u to vrijeme, na području Bosne i Hercegovine, Beogradskog pašaluka (Srbije) i Skadarskog sandžaka (Crne Gore), „pogrdno“ nazivali „Turci“, a vjeru islam „turska vjera“.

Pavlovićevu definiciju srpstva i izvodeći vlastite lingvističke zaključke, postavio temelje velikosrpske ideološke misli. Prema njegovu shvatanju, najbitnija odrednica srpstva jeste štokavica, na osnovu čega je tvrdio da su svi štokavci Srbi.² Karadžićeva lingvistička promišljanja postala su temelj za razvoj velikosrpske nacionalne ideologije koja je 1844. godine, u spisu ministra unutrašnjih poslova Srbije Ilije Garašanina (1812–1874) pod nazivom *Načertanije*, dobila svoj potpuni politički izraz.³ Srpska

---

² Vuk Stefanović Karadžić, *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (podnaslov *Srbi svi i svuda*), Beč (u štamparija Jermenskoga manastira), 1849, 1. U pogledu svojih lingvističkih promišljanja Vuk Karadžić bio je pod utjecajem slovenačkoga nacionalističkog književnika Jerneja Kopitara, koji je još 1809. godine tvrdio da na južnoslavenskom području postoje samo dva jezika – slovenački i srpski. Osnovica toga srpskog jezika, prema Vuku Karadžiću, jeste narodni govor istočne Hercegovine – ijekavica i štokavština. U svome spisu *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (podnaslov *Srbi svi i svuda*) Karadžić je naveo da na području tadašnje Srbije (između Drine i Timoka, te između Dunava i Stare Planine), Kosova i Metohije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Banata, Bačke, Srijema, Slavonije, Hrvatske, Dalmacije i „na cijelom Adriatičkom primorju od Trsta do Bojane“ u etničkom pogledu postoje samo Srbi, koji se međusobno razlikuju u konfesionalnom pogledu, odnosno u pripadnosti, kako navodi, rimokatoličkom, pravoslavnom i turskom zakonu.

³ Vasa Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd, 1958, 276; u: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918–1991–2003)*, Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, 2003, 22–24; u: I. Banac, *n. dj.*, 64–65; u: Božić, Ćirković, Ekmečić, Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972, 242 (dalje: *Istorija Jugoslavije*); u: Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike*, Sarajevo, 2000, 134–135 (dalje: E. Redžić, *Sto godina*); u: Horst Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Evropi*, Zagreb, 1997, 60–63. *Nacrt spoljne i nacionalne politike Srbije na kraju 1844. godine* ili *Načertanije* jeste tajni dokument za koji je javnost saznala tek 1906. godine, nakon što ga je u beogradskom *Delu* objavio Milenko Vukičević (U Monarhiji se za Načertanije saznalo 1883. godine). Temeljne postavke ovoga dokumenta utvrdio je František Zach, rodom iz Moravske, kasnije srpski general i komandant Vojne akademije u Beogradu, koji je bio u službi poljskog emigranta kneza Adama Georga Czartoryskog. U svojoj predstavi pod nazivom *Savjeti o djelovanju Srbije*, Czartoryski je izložio svoja promišljanja o unutrašnopolitičkom i vanjskopolitičkom pozicioniranju Kneževine Srbije unutar južnoslavenskog korpusa. Tu predstavku je u Beogradu obrazložio František Zach, koji je na zahtijev Ilije Garašanina sačinio dokument, na osnovu kojega je nastalo *Načertanije*. *Zachov Nacrt* je u prvi plan postavio princip slavenske uzajamnosti i jačanje Srbije do onih granica kada će ona imati snage da postane predvodnik južnoslavenskog ujedinjenja. Na taj način u jugoistočnoj Evropi nastala bi snažna država južnoslavenskih naroda, koja bi bila prepreka ruskom i habsburškom hegemonizmu na području jugoistočne Evrope. Međutim, Garašaninovi i Zachovi stavovi samo su u osnovnim naznakama slični. Naime, Garašanin, kao i Zach, polazi od tvrdnje da je nova

propaganda, zasnovana na jezičkoj pripadnosti, budila je nacionalistički duh, oličen u strofi borbenog pjesnika Stevana Vladislava Kaćanskog (1828 – 1890), osnivača lista *Velika Srbija*“, koji je pjevao: „Sa svih strana na dušmana složno Srbi sad. Preko Šare i Balkana, hajd na Carigrad“.⁴ Propagirajući srpsko pravo na Bosnu i Hercegovinu, Kaćanski je kroz svoje pjesme pozivao: „Ta vrijeme je Srbadijo, da se jedna inokosna spase naša tužna Bosna“. U sličnom kontekstu djelovali su pjesnici Davorin Jenko i Jovan Đorđević, autori muzike i teksta za pjesmu „Bože pravde“,⁵ te pjesnik Stanislav Binički (1872 – 1942), autor muzike za marš „Na Drinu“.⁶

Prva razmišljanja o stvaranju zajedničke države Južnih Slavena javila su se u doba ilirskog pokreta u XIX stoljeću na području hrvatskih zemalja, kada je proklamovana misao o njihovoj jezičkoj i kulturnoj srodnosti. Protivilirski istupi, koji su dolazili iz srpskog tabora, direktno

---

Srbija samo nastavljač Dušanova carstva. No, dok Zach takvu Srbiju posmatra kao osovinu oko koje će se, na ravnopravnim osnovama, okupiti svi Južni Slaveni (slavenska uzajamnost), Garašaninovi pogledi strogo su velikosrpski. Također, Zach je Južne Slavene vidio kao etnički skup srodnih naroda, a Garašanin isključivo kao Srbe dviju religija (muslimane ne spominje). Zbog toga je on preinačio Zachov *Nacrt* i u svim njegovim tačkama gdje se spominju „Južni Slaveni“ jednostavno umetnuo „Srbi“, a gdje se spominje „južnoslavenska država“, preinačio u „srbska država“. Garašanin je, kao i Zach, vjerovao da će Osmansko carstvo brzo propasti u Evropi, te da taj trenutak treba iskoristiti i realizirati *Načertanije*. Politika Ilije Garašanina i dokument *Načertanije* imali su presudan utjecaj na oblikovanje buduće hegemonističke politike Srbije i pojavu čitave plejade velikosrpskih ideologa i političara, koji su na njegovim postavkama pokušavali dokazati srpsko porijeklo Južnih Slavena, te samim tim i pravo Srbije da obuhvati Makedoniju, Crnu Goru, Dalmaciju, Kosovo, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, te dio Bugarske.

⁴ Navedena strofa preuzeta je iz pjesme S. V. Kaćanskog „Hej, trubaču s bujne Drine“.

⁵ Pjesma „Bože pravde“ je od 2004. godine postala zvanična himna Republike Srbije. Muziku za ovu pjesmu napisao je Davorin Jenko, a tekst Jovan Đorđević (1872).

⁶ Muziku za ovaj marš napisao je Stanislav Binički, za vrijeme Prvog svjetskog rata, u čast srpske pobjede na planini Cer. Tek je 1964. godine Miloje Popović napisao riječi za ovaj marš koji je tada nazvan „Marš na Drinu“. U periodu od 1992. do 2004. pjesma „Marš na Drinu“ je bila neslužbena himna Republike Srbije. Danas ova pjesma oličava velikosrpske pretenzije na područja zapadno od rijeke Drine.

su oslabili ilirski program. Naime, Srbi su Gajevu modificiranu štokavicu doživljavali kao prepreku za uvođenje ćirilice na cijelom južnoslavenskom prostoru, te kao hrvatski pokušaj denacionalizacije Srba (uvođenjem imenom Ilir) i nastojanje da se spriječi širenje „srpske nacionalne svijesti“ na ostatak Južnih Slavena.

Uspon srpskog jezičkog i političkog nacionalizma utjecao je na pokolebavanje iliraca i afirmiranje hrvatskog nacionalizma. Njegovi predstavnici bili su Ante Starčević (1823 –1896) i Eugen Kvaternik (1825 – 1871).⁷ Njih dvojica bili su tvorci hrvatske nacionalne politike koja je ilirsku ideju poricala u korijenu. Nastupajući sa pozicija izrazitog velikohrvatstva Starčević je često isticao da Srbi nisu poseban narod, nego „samo kolebljivi Hrvati“, odnosno, „nečista pasmina raznolikog porijekla“.

Ipak, znatan dio hrvatske inteligencije nikada nije napustio ilirsku ideju koja je u 60 - im godinama XIX stoljeća ponovo aktivirana samo pod drugim imenom – jugoslavenstvo. Glavni zagovornici jugoslavenske ideje bili su Josip Juraj Štrosmajer (1815-1905)⁸ i Franjo Rački (1828-1894).⁹ U mlađoj dobi, Štrosmajer je polazio od austroslavizma, tj. od uvjerenja da se položaj slovenskih naroda u Habsburškoj monarhiji može

---

⁷ Ante Starčević je rođen u selu Žitnik blizu Gospića, od oca katolika i majke pravoslavke. U Pešti je doktorirao filozofiju. Eugen Kvaternik je rođen u Zagrebu. U Pešti je diplomirao pravo, a ubijen je iz zasjede nakon što je u Rakovici (pretežno srpski kraj) organizirao ustanak protiv austrijske vlasti.

⁸ Štrosmajer je rođen u Osijeku. Bio je đakovački biskup i zastupnik u Hrvatskom saboru, te osnivač Narodne stranke. Na diplomatskom polju jačao je veze između Vatikana i pravoslavlja (Konkordat Crne Gore sa Vatikanom, rad oko konkordata sa Srbijom i Rusijom itd.). Kao inicijator i graditelj katedrale u Đakovu na nju je postavio natpis: „Slavi Božijoj, jedinstvu Crkava, slozi i ljubavi naroda svoga“. U nastojanju da sjedini katoličku i pravoslavnu crkvu Štrosmajer je govorio da je: „griješ pred Bogom, a sramota pred narodom o jedinstvu šutjeti (...)“.

⁹ Rački je bio hrvatski historičar i prvi predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koju je pomogao osnovati Štrosmajer 1866. godine.

riješti uspostavom federacije u kojoj će Hrvati biti potpuno ravnopravni sa Austrijancima i Mađarima. Pošto je takvo rješenje izostalo, u toku 1848/49 godine, Štrosmajer je napustio austroslavizam i počeo zagovarati panslavizam. Prema ovoj ideji najprije je trebalo izvršiti ujedinjenje Južnih Slavena na principu zajedničkog jezika i kulture, a nakon toga formirati državnu zajednicu federativnog tipa. Kao preduvjet ostvarenju toga cilja on je naveo slom Habsburške monarhije i podrška Rusije. Zbog toga je stupio u kontakte sa ruskim misliocem Vladimirom Solovjevim koji je zajedno sa Dostojevskim i Tolstojem vodio borbu protiv filozofskog materijalizma u Rusiji. Smatrajući da je konfesionalna različitost najveća prepreka ka političkom objedinjavanju slavenskoga svijeta, Štrosmajer i Solovjev su plasirali ideju o ujedinjenju pravoslavne i rimokatoličke crkve.¹⁰ Tokom svoga boravka u Zagrebu 1866. godine Solovjev je napisao „Spomenicu o ujedinjenju crkava“ i poslao je papi Leonu XIII. Naravno, njegove stavove nisu dijelili konzervativni krugovi u Rusiji koji su djelatnost Štrosmajera i Solovjeva okarakterizirali kao vrlo opasan misionarski rad Rima protiv autohtonosti pravoslavne crkve, tim više što je Štrosmajer, kao katolički biskup, često naglašavao da je spas za Rusiju u „preporodjaju ruskog naroda u pravcu kršćanstva“. Kao izraziti protivnici islama i Osmanskog carstva, Štrosmajer i Rački su pomagali protivosmanske pokrete u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj. Političko oruđe za ostvarenje toga cilja bila je Narodna stranka koja je djelovala dvolično – javno kao stranka koja je izražavala podršku habsburškoj dinastiji i tajno kao partner srpske vlade u hrvatskim zemljama protiv Habsburške monarhije. Godne 1867. Narodna stranka je

---

¹⁰ Slavko Platz, Solovjev i Strossmayer o sjedinjenju crkava. Prilog u povodu stogodišnjice boravka Vladimira Solovjeva u Đakovu, *Crkva u svijetu*, br. 3, Zagreb, 1986, 316-327.

postigla tajni sporazum sa srpskom vladom čiji je cilj bio postepeno stvaranje zajedničke južnoslavenske države. Međutim, taj cilj se pokazao neostvarivim jer se politika Obrenovića u tom periodu sve više okretala u pravcu jačanja Srbije uz podršku Habsburške monarhije. Također, treba navesti da je Štrosmajer, još prije približavanja Garašaninu, bio vrlo sklon knezu Mihailu (o tim vezama mnogo se govorilo, ali je malo dokumenata koji tu tezu potkrepljuju) i srpskim nastojanjima da se prošire na područje Bosne i Hercegovine. Tako je Atanasije Nikolić, savjetnik Ilije Garašanina, u svojim memoarima zabilježio sljedeće:¹¹

Štrosmajer je bio posvećen u planove kneza Mihaila o opštem hrišćanskom ustanku na Balkanu i te je planove odobravao. On je izdavao upustva bosanskim fratrima da šire kod svoje pastve ideju ustanka. Preko njega je srpska vlada vodila pregovore sa graničarskim oficirima, koji bi u slučaju ustanka imali preći u srpsku vojsku.

Do slabljenja jugoslavenske ideje došlo je u toku hrišćanskog ustanka u Bosni i Hercegovini 1875. godine, kada su bosanskohercegovački Hrvati, po preporuci Štrosmajera, podržali ustanak (osim Starčevićevih slijedbenika). Međutim, ubrzo su se razočarali i povukli kada su ustanici proglasili ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom. U pogledu rješenja nacionalnog pitanja Štrosmajer i Rački su, za razliku od Starčevića, priznavali nacionalnost Srba i Slovenaca. Međutim, snažan angažman Rusije u toku ovog ustanka naveo je i pravaše da u njoj prepoznaju snagu koja bi mogla pomoći ujedinjenju hrvatskih zemalja.

Stjepan Radić je 1904. godine osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS), koja je stajala na pozicijama austroslavizma, odnosno,

---

¹¹ Josip Juraj Štrosmajer (7. Studenoga 1926), Spomen – spis prigodom otkrivanja spomenika hrvatskom rodoljubi i narodnom prosvjetitelju (Štrosmajer i Srbi), Zagreb, MCMXXVI, 27.

formiranja češke, galicijske, mađarske, cislajtanijske i hrvatske federalne jedinice unutar Austro – Ugarske monarhije. Ova hrvatska federalna jedinica bi, prema političkoj platformi HPSS – a, obuhvatila sve južnoslavenske zemlje unutar Monarhije. S druge strane, Radić je smatrao da bi Srbi i Bugari izvan Monarhije trebali formirati posebnu jugoslavensku ili balkansku federaciju. Ono što treba naglasiti, odnosi se na dosljednost politike Stjepana Radića. Naime, on je bio otvoreni protivnik jedne južnoslavenske države i dosljedno se držao austroslavizma, čak i poslije 1918. godine. U svoj austroslavizam Radić je unio velikohrvatske aspiracije prema Bosni i Hercegovini. Nastupajući isključivo sa tih pozicija, on je isticao sljedeće:

Radi Bosne i Hercegovine bilo je dosta pravde među Hrvatima samima, a još više među Hrvatima i Srbima, koji kažu da su Bosna i Hercegovina srpske. Razumije se da mi nismo sada nakanili dokazivati čija je Bosna i Hercegovina. Dosta je o tome kazati to da veći dio tih pokrajina pripada nesumnjivo, po državnom pravu, hrvatskoj državi, a da će njoj i pripasti ako Hrvati budu svoje pravo branili i radili onako kako treba raditi.

(Radić 1994: 193)

Na pitanje *Šta će biti sa Bosnom i Hercegovinom*, Radić je u svojim političkim promišljanjima zabilježio sljedeće:

Mi smo se Hrvati naučili već kako tako misliti da slobodne i ujedinjenje Hrvatske nema bez Bosne i Hercegovine, koje bi zajedno sa Dalmacijom, našu domovinu za jedan i pol puta

---

povećale. Nema ga valjda među nama tko ne bi želio da nam domovina bude što veća, jača, slavnija i sretnija (...)

(Radić 1994: 193)

Bošnjaci i jugoslavenske ideje – između nacionalizacije i nacije

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, a prije svega o bosanskohercegovačkim Muslimanima, odnosno Bošnjacima, Ferdo Šišić konstatira da „bijaše bosanskih pisaca XVII i XVIII vijeka koji nazivlju svoj jezik bosanskim“. Ipak, u posljednjem desetljeću XIX stoljeća započinju vrlo intenzivni sukobi između hrvatskog i srpskog nacionalizma oko svojatanja Bosne i Hercegovine. U tom pogledu, najaktivniji su bili radikali u Srbiji koji su od 1889. godine započeli kršiti svoje ranije obaveze prema Austro – Ugarskoj monarhiji, posebno u pogledu Bosne i Hercegovine.¹² Od 1896. do 1905. bosanskohercegovački pravoslavci su vodili kampanju za crkveno – prosvjetnu autonomiju, nastojeći afirmirati nacionalnu ideju unutar pravoslavnog korpusa i oslabiti austrougarsku upravu u Bosni i Hercegovini. S druge strane, bosanskohercegovački katolici su sve otvorenije prihvatili Starčevićevu ideju integralnog hrvatstva prema kojoj su svi Južni Slaveni, osim Bugara, etnički Hrvati.

Uvidom u demografski karakter Bosne i Hercegovine, može se zaključiti da je implementacija velikosrpske, odnosno velikohrvatske ideje, najvećim dijelom zavisila od pozicioniranja Bošnjaka. Prema zvaničnim podacima, 1910. godine je na teritoriji Bosne i Hercegovine

---

¹² U junu 1881. godine Srbija je sa Austro-Ugarskom monarhijom zaključila „Tajnu konvenciju“, prema kojoj se obavezala da neće voditi nikakvu agitaciju na teritoriji Bosne i Hercegovine i da neće zaključivati političke sporazume bez saglasnosti Monarhije. S druge strane, Austro-Ugarska se obavezala da će podržati širenje Srbije prema jugu i da će garantirati knezu nasljedno prijestolje.

živjelo 43, 49 % pravoslavaca, 32, 25 % muslimana i 22, 87 % katolika. Očito je bilo da se ni srpska ni hrvatska velikonacionalna ideja nisu mogle implementirati na teritoriji Bosne i Hercegovine bez pridobijanja Bošnjaka. Zbog toga su se pojavile asimilaciono – nacionalističke ideje koje su podrazumijevale provođenje tzv. „nacionalizacije bosanskohercegovačkih Muslimana“. U suštini, to je značilo da je Bošnjake trebalo uvjeriti u njihovo, navodno, srpsko, odnosno, hrvatsko etničko porijeklo.

U nastojanju da bosanskohercegovačke Muslimane preobrate u srpstvo i pravoslavlje, velikosrpski ideolozi, državnici i političari su započeli ispoljavati vrlo izraženu mržnju i antagonizam prema Turcima i islamu. Tako je crnogorski vladika Petar II Petrović Njegoš u *Gorskom vijencu* zapisao sljedeće:¹³

*Udri za krst, za obraz junački,
ko god paše svijetlo oružje,
ko god čuje srce u prsima!
Hulitelje imena Hristova
da krstimo vodom ali krvlju!
Trijebimo gubu iz torine!
Nek propoje pjesma od užasa,
oltar pravi na kamen krvavi!*

Čak su i najliberalniji Srbi, poput Jovana Jovanovića Zmaja, prikazivali muslimanske likove povezane sa pravoslavljem. Tako je Zmaj, pod pseudonimom Aliverić Tuzlak, u listu „Bosanska vila“ 1898. godine

---

¹³ Ep *Gorski vijenac* napisao je vladika Petar II Petrović Njegoš 1846. godine. Sljedeće godine štampan je u armenskom samostanu u Beču.

objavio pjesmu *Amanet od đeda*, u kojoj je, između ostalog, zapisao sljedeće:

*U dolafu moga đeda
s desne strane u pretincu,
kad još bijah grješno d'jete
viđah malu ikonicu.*

*Prikradoh se da razgledam,
Kakva li je na njoj slika,
Bješe srebrom optočena
Slika Đurđa mučenika.*

*Ja to onda nisam znao.
Zazir'o sam od aždaje,
Al' s aždajom ko se bori,
Osjeć'o sam, junak da je.*

*Samo zato, samo zato,
Ja poljubih tog čovjeka.
Đed uniđe – ja se zbunih –
A on reče: Neka, neka!*

*Istog Đurđa, ljubili su
Naši preci ko svečari,
Pa zar da jađunah ljubnut
Što ljubljahu naši stari.*

*Al' ti n'jesi poljubio
Samo hader – Ilijaza,
I poljupce si poljubio
Svojih rahmet praotaca'.*

*Tako dedo, al' on ode
Već odavno s ovog sv'jeta,
A ja čuvam ikonicu
Pored drugih amaneta.*

*Al' ja zato, Alah-ikber,
Čvrsto s držim svog mezheba,
A mezheb mi ništ' ne smeta
Da srbujem kako treba.*

Ovakva nastupanja velikosrpskih književnih ideologa prouzrokovala su odbojnost bosanskohercegovačkih Muslimana prema svemu onome što je dolazilo iz srpskog nacionalnog i kulturnog identiteta. Zbog toga su pojedini Srbi, kao npr. Nikola Šumonja, urednik bosanskohercegovačkog lista za književnost, kulturu i društvena pitanja „Bosanska vila“, kritizirali srpske književnike zbog toga što njihova djela „još uvijek odišu osvetnim gnjevom protiv krvoločnih i zvjerskih Turaka“. No, i pored evidentnih hegemonističkih nastojanja i mržnje, jedan dio muslimanskih intelektualaca prihvatao je velikosrpsku „nacionalizaciju“ nastojeći dokazati da su svi južnoslavenski narodi, u nacionalnom smislu, etnički

Srbi. Takav slučaj bio je sa Osmanom Đikićem (1879-1912) koji je u pjesmi „Srpska vila“ zapisao:

*Oh ne plači vilo, utri gorke suze!
Jer već Sunce milo i nama se rađa,
Brat se s bratom miri, prestanut će svađa!
I Srbin će stresti opet teške uze.*

Đikić je zajedno sa Avdom Karabegovićem (1875-1908) i Omer – begom Sulejmanpašićem napisao zbirku pjesama *Pobratimstvo* u kojoj se odaje slava i hvalospjev „kosovskom mučeništvu“:

*Pojala je slavu pređa mojih
davnih. I moć Srbinovu
Dušanova doba. Pojala je
hrabrost borioca slavnih, s
Kosova krvava – Srbinova
groba.*

S druge strane, slično je bilo i u pjesništvu Muse Ćazima Ćatića (1878 – 1915), koji je, žaleći što je Bosna pala pod osmansku vlast 1463. godine, proklinjao dan kada je „zlobni Arapov unuk na rodni kucnuo nam prag“. Ipak, za razliku od Đikića, on je hvalio osmanski period kao doba preporoda Bosne i Hercegovine.

Nasuprot srpskom stajalištu, hrvatska nacionalna ideologija podilazila je Bošnjacima. Iako Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića*

završava klanjanjem ubijenog age na kršćanskome križu, Hrvati su sve više potiskivali svoj protivislamski i protivmuslimanski duh. Tako se Ante Starčević vrlo često eksponirao kao izraziti turkofil naglašavajući da je iz svećeničkog staleža istupio pošto se uvjerio „da samo turska vjera nešto vrijedi, a sve ostalo baš ništa“.¹⁴ Osmansko carstvo je, u pogledu slobode vjerskog ispoljavanja, smatrao tolerantnijim od bilo koje evropske države, a osmanski feudalizam najpodnošljiviji od bilo kojeg njegova evropskog ekvivalenta. U nastojanju da velikohrvatsku ideju proširi na Bošnjake, Ante Starčević je 1853. godine planirao da centar svoga političkog djelovanja prenese u Sarajevo konstatirajući da je bosanskohercegovački begovat najstarije i najčistije hrvatsko plemstvo.

Često su se hrvatski nacionalni ideolozi služili književnošću i umjetnošću kako bi pridobili Bošnjake. Tako su Josip Eugen Tomić i Milan Ogrizović pisali romane na teme iz muslimanskog života. Tomićev roman *Zmaj od Bosne* (1879) veliča bosanskog kapetana i njegovu pobunu za autonomiju Bosne. Također, znatan broj hrvatskih književnika i pjesnika prihvatao je muslimanski identitet. Tako su Milan Ogrizović, član Čiste stranke prava, i Fran Binički, član Stranke prava, pisali neka djela pod pseudonimom Omer i Ivo; Krsto Pavletić pisao je pod pseudonimom Osman – beg Štafić; Ferdo Juzbašić se potpisivao kao Deli Selim ili Selim Juzbašić; Josip Šebečić je bio poznat kao Jusuf; Ferdo Vrbančić bio je poznat kao Ferid Maglajlić, dok su pisci iz Mostara Osman Nuri Hadžić i Ivan Miličević uzimali zajednički pseudonim Osman – Aziz. S druge strane, Štadlerov jezuitski svjetonazor, izražen kroz nastojanje crkvenih krugova da izvrši pokatoličavanja bosanskohercegovačkih Muslimana, narušavao je dotadašnje evidentno

---

¹⁴ Ovo je Starčević izjavio 1848. godine, kada je napustio bogosloviju.

muslimansko – katoličko zbližavanje i izazivao sumnje kod Bošnjaka u iskrenost hrvatskih namjera.

Uviđajući da su velikonacionalne aspiracije prisutne ne samo sa srpske, nego i sa hrvatske strane, velika većina Bošnjaka početkom XX stoljeća je izbjegavala da bude zahvaćena procesom „nacionalizacije“. Prvi odgovor bosanskohercegovačkih Muslimana na ovakve tendencije bilo je proklamiranje bošnjaštva kao njihove nacionalne odrednice. Tako je Mehmed – beg Kapetanović Ljubušak¹⁵ pokrenuo list *Bošnjak* koji je od 1891. do 1910. godine izlazio u Sarajevu. U ovom prvom nacionalnom listu Bošnjaka, Mehmed – beg Kapetanović je zastupao stanovište da su Muslimani u Bosni i Hercegovini nacionalni Bošnjaci, te da je njihovo drugačije izjašanjavanje (Srbin ili Hrvat) protivno islamskom dostojanstvu.

Na radu u listu *Bošnjak* istakao se i jedan iz nešto mlađe plejade bošnjačkih prosvjetitelja – Safvet – beg Bašagić¹⁶ koji je u svojoj pjesmi „Bošnjaku“ 1891. godine zapisao sljedeće:

---

¹⁵ Mehmed-beg Kapetanović rođen je 1839. godine u Vitini, kod Ljubuškog, gdje je završio medresu. Bio je odličan poznavalac orijentalnih jezika i osmanski kajmakam u nekoliko hercegovačkih okruga (Stocu, Ljubuškom, Foči i Trebinju). Od 1876. do 1898. godine dva puta je obnašao dužnost gradonačelnika Sarajeva. Sakupljao je narodne poslovice, priče, pjesmice, a izdao je i dvije zbirke: *Narodno blago* i *Istočno blago*. Objavio je i dvije brošure koje tretiraju nacionalni pogled Bošnjaka: *Što misle muhamedanci u Bosni*“ (1886) i *Budućnost ili napredak Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* (1893). Nakon moždanog udara 1898. godine bio je narušenog zdravlja. Umro je u Sarajevu 1902. godine. Na njegovom mezarju stoji natpis: „O Uzvišeni, kada bi moj grijeh bio koliko planina Kaf, ništa ne mari, jer je to naspram Tvoje milosti neznatna stvar“.

¹⁶ Safvet-beg Bašagić je rođen u Nevesinju 1870. godine. Bio je odličan poznavalac arapskog i perzijskog jezika, koje je studirao u Beču. U Zagrebu je stekao diplomu profesora orijentalnih jezika. Autor je više dijela, od kojih se mogu izdvojiti: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, Sarajevo, 1900.; *Najstariji ferman begova Čengića*, Sarajevo, 1907.; *Najstarija turska vijest o Kosovskom boju*, Sarajevo, 1924.; *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931., itd. Umro je u Sarajevu 1934. godine.

*Znaš, Bošnjače, nije davno bilo,
sveg mi svijeta, nema petnaest ljeta,
kad u našoj Bosni ponosnoj
i junačkoj zemlji Hercegovoj
od Trebinja do brodskih vrata,
nije bilo Srba ni Hrvata.
A danas se kroz svoje hire
oba stranca ko u svome šire.
Oba su nas gosta saletila
da nam otmu najsvjetlije blago
naše ime ponosno i drago.*

Među istaknutijim predstavnicima bošnjačkog kulturnog kruga bio je i Edhem Mulabdić,¹⁷ jedan od pokretača lista *Behar* (zajedno sa Safvet – begom Bašagićem i Osman Nuri Hadžićem¹⁸) i osnivač kulturno – prosvjetnog društva Gajret.

No, kada su se 1918. godine Bošnjaci našli u zajedničkoj južnoslavenskoj državi pod srpskom dominacijom, zvanični Beograd je Bosnu i Hercegovinu okarakterizirao kao neotuđivi dio srpskog teritorijalnog prava. Kao posljedica provođenja velikosrpske politike, započela su ubistva Bošnjaka i otmanje njihovih privatnih posjeda.¹⁹

---

¹⁷ Edhem Mulabdić je rođen 1862. godine u Maglaju, gdje je završio mekteb i ruždiju. Djelovao je i radio u Brčkom i Sarajevu. Među brojnim djelima treba istaći roman *Nova vremena* i zbirku novela *Na obali Bosne*. Umro je 1954. godine.

¹⁸ Osman Nuri Hadžić je rođen u Mostaru 1869. godine. Zajedno sa svojim prijateljem Ivanom Miličevićem objavljivao je pod pseudonimom Osman–Aziz. Umro je 1937. godine u Beogradu.

¹⁹ Ukoliko analiziramo vlasničku strukturu u Bosni i Hercegovini uočit ćemo da je prema popisu iz 1910. čak 91,15 % zemljoposjednika potjecalo iz muslimanskog

Bosna i Hercegovina i Bošnjaci prema jugoslavenskom pitanju u Prvom svjetskom ratu

Početak Prvog svjetskog rata Bošnjaci su dočekali u poziciji totalne političke indisponiranosti. Stjepan Sarkotić, posljednji Zemaljski poglavar u Bosni i Hercegovini, pisao je tada da su bosanskohercegovački Muslimani podijeljeni u pogledu pozicioniranja Bosne i Hercegovine, te da ih je „pola za ostanak (u Monarhiji, op.a.), a pola za Jugoslaviju“. I Safvet – beg Bašagić je kritizirao odsustvo zajedničke vizije kod Bošnjaka. Ipak, njegova gledišta su bila toliko nestabilna da je on, zasigurno, pripadao onoj vrsti bosanskohercegovačkih političara koji su se, uistinu, „povijali kako (politički) vjetar puše“ (Velagić 2015: 81). Naime, sredinom maja 1917. godine Bašagić je zagovarao autonomiju Bosne i Hercegovine u sastavu Austro – Ugarske monarhije. Zbog toga je dva puta odbio da se sastane sa predsjednikom Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću Antonom Korošecom. Ipak, u septembru 1917. godine prihvatio je ujedinjenje južnoslavenskih zemalja bez Srbije i Crne Gore, da bi godinu dana kasnije izjavio kako je najbolja opcija „ujedinjenje svih hrvatskih zemalja uz eventualno izvjesnu autonomiju Bosne i Hercegovine“. Kada je uvidio da se približava dan jugoslavenskog

---

stanovništva, a da su čifčije (obrađivači zemlje) bili 73,92 % pravoslavci i 21,49 % katolici. Također, treba istaći da u Bosni i Hercegovini nije bilo velikih zemljoposjeda, jer je svega 17 zemljoposjednika (ili 0,18 % od ukupnog broja zemljoposjednika) raspolagalo sa više od 1.000 hektara zemlje. Prema tome agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini nije bilo isključivo pitanje klasnog karaktera, nego, između ostalog, i pitanje nacionalnih odnosa, u kojem je do izražaja dolazio velikosrpski nacionalizam i ekspanzionizam.

ujedinjenja, Bašagić je prihvatio program Narodnog vijeća SHS – a i o tome obavijestio Glavni odbor Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu.

Pitanje pozicioniranja Bosne i Hercegovine razmatrano je i u *Memorandumu* Ujedinjenje muslimanske organizacije koji je caru Karlu dostavio Šerif Arnautović 17. augusta 1917. godine. Jugoslavensko ujedinjenje u ovom traktatu je vrlo rezolutno odbačeno, jer su, kako se navodi, „elementi sa kojima bi se ujedinili bosanskohercegovački Muslimani nacionalno veliki šovinisti, a religiozno jako intolerantni“ (Jahić 2010: 63). Zbog toga se u *Memorandumu* predlaže autonoman status Bosne i Hercegovine u sastavu Austro – Ugarske monarhije. Međutim, ako to ne bi bilo moguće, onda se kao alternativa nudila autonomija Bosne i Hercegovine u sastavu Ugarske. Ova ideja naišla je na široku podršku unutar muslimanskih masa u Bosni i Hercegovini, te je započelo prikupljanje potpisa o „neodložnom ujedinjenjenju dviju zemalja“. Međutim, presudan utjecaj na realizaciju određenih ideja imala su ratna i politička kretanja u Evropi.

U jesen 1917. godine javili su se prvi pobornici jugoslavenske ideje. Tako je dr. Mehmed Spaho, tadašnji sekretar Trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu, u februaru 1918. godine izjavio da „muslimanska inteligencija, a većim dijelom i široke narodne mase, uviđaju da im je spas u slozi i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca“.

Nekoliko dana nakon što je Šerif Arnautović predao *Memorandum* caru Karlu u septembru 1917.godine, u Sarajevo je došao Anton Korošec da bi od reisul – uleme Džemaludina ef.

Čauševića saznao kakvo je raspoloženje među Bošnjacima. Iz policijskog izvještaja koji je sačinjen nakon toga, može se uvidjeti da reisul – ulema nije prihvatao Arnautovićevu inicijativu, nego opću amnestiju i stvaranje jugoslavenske državne zajednice. Iz navedenih kontakata može se uočiti da reisul – ulema nije bio zabrinut kao Bašagić ili Arnautović za budući položaj Bošnjaka u zajedničkoj državi. Prilikom boravka Antona Korošeca u Sarajevu oglasili su se i bosanski franjevci. Oni su izjavili da je ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba na slavenskom jugu jedan prirodan i pravedan zahtjev, te da u tom smislu bosanski franjevci izražavaju svoju solidarnost sa Jugoslavenskim klubom u Beču i njegovom *Deklaracijom* od 30. maja 1917. godine.

Nadbiskup Stadler i njegova klerikalna politička opcija podržavali su tzv. „hrvatsko rješenje“ prema kojem bi Monarhiju trebalo sačuvati, ali preuređenu na trijalističkom konceptu. Prema tom rješenju, pored Austrije i Ugarske, bila bi formirana i treća jedinica sa državno – pravnim statusom koja bi obuhvatila Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, te, ukoliko se ne bi protivila Austrija, Istru i Kranjsku (Sloveniju).

Rezoluciju hrvatskih, slovenačkih i srpskih političara, koja je usvojena na sastanku u Zagrebu 3. marta 1918. godine sa zahtjevom da se uspostavi demokratski utemeljena država Slovenaca, Hrvata i Srba, potpisala su i petorica političara iz Bosne i Hercegovine: Danilo Dimović, Đuro Džamonja, Kosta Majkić, Jozo Sunarić i Vojislav Šola.

Zaključna razmatranja

Razlike između asimilacionog srpskog i integrativnog jugoslavenstva ostalih južnoslavenskih nacija dovode nas pred pitanje: *Šta je zapravo jugoslavenska ideja?* Ako uporedimo srpsku i hrvatsku viziju jugoslavenske uzajamnosti, onda ćemo vidjeti da su ove dvije integrativne vizije, iako često opredjeljene prema istom ili sličnom cilju, u suštini vrlo različite, ne samo u pogledima na način njenoga sprovođenja nego i u samim ideološkim postavkama. U srpskoj historiografiji ona predstavlja svaki pokušaj južnoslavenskog okupljanja, pa čak i ako se radi (a kod Srba itekako) o asimilacionom procesu. Tako se Ujedinjena omladina srpska (1866. godine u Novom Sadu) posmatra kao izrazita jugoslovenska grupacija, a njen program nije odmakao dalje od Karadžićevih ili Protićevih stajališta o stvaranju „Velike Srbije“. Naime, srpska ideološka misao je na južnoslavensku uzajamnost gledala iz dva različita ugla. U ranoj fazi pravoslavlje i srpstvo su bili neraskidiva kopča koja je determinisala nacionalni karakter. Zbog toga je kod Srba u tom periodu preovladavao senzibilitet prema pravoslavnim Slavenima, a posebno prema Rusima. S druge strane, za razliku od Bošnjaka, Hrvata, Čeha ili Slovenaca, općeslavenskog oduševljenja nikada nije bilo u potpunosti. U drugoj fazi srpske nacionalne ideologije vjersko određenje srpstva znatno je oslabilo na štetu navodnog „prirodnog prava na nacionalno osjećanje“, koje je bilo definirano na osnovu lingvističkih zaključaka (kao kod Vuka Karadžića). Početkom druge polovine XIX st. velikosrpska asimilacija je provedena uzajamnom vjersko –lingvističkom komparacijom. Tamo gdje pravoslavlje nije bilo dovoljno kao mehanizam za posrbljavanje, uključivana je lingvistička metoda. Iz navedenog se može zaključiti da je

srpska nacionalna misao, za razliku od ostalih južnoslavenskih nacionalnih koncepcija, nastala i razvijala se pod okriljem pravoslavne crkve, a da su modifikacije prihvatane samo onda kada bi „konfesionalni adut“ bilo očigledno apsurdno primjenjivati. Ipak, od ovoga „aduta“ se vrlo rijetko odustajalo, o čemu svjedoče kontinuirani nasrtaji velikosrpskih agitatora iz krugova pravoslavne crkve (ali i izvan nje) u pravcu bosanskohercegovačkih Muslimana kojima se već stoljećima „preporučuje povratak u pradedovsku veru“.

S druge strane, hrvatska nacionalna misao je, zbog okolnosti u kojima je djelovala (podijeljenost hrvatskih teritorija u okviru Austro – Ugarske monarhije, snažan pritisak mađarizacije i sl.), najčešće podržavala stvaranje integralne cjeline od posebnih južnoslavenskih nacija. O tome je često govorio i jedan od vodećih hrvatskih intelektualaca Miroslav Krleža (1893 – 1981) tvrdeći da su se Hrvati uvijek „odricali svog konkretnog subjektiviteta radi volje jedne apstraktne cjeline“. No, postoje i određena odstupanja, kao npr. kod Ante Starčevića za kojega je „Velika Hrvatska“ predstavljala moralnu zajednicu, a ne zajednicu krvi, čije su granice postavljene na osnovu historijskih predispozicija, a ne seobama jezičkih zajednica. Zbog toga se na području hrvatskih zemalja u XIX stoljeću nije razvila nacionalna misao koja je podrazumijevala znak jednakosti između katoličanstva i hrvatstva. Međutim, u Bosni i Hercegovini je početkom XIX st. katoličko – hrvatska jednačina dobila snažan zamah. U tome se posebno isticao nadbiskup Josip Štadlera (1843 – 1918) koji je nastojao izgraditi hrvatsku nacionalnost na čvrstim katoličkim osnovama. Nastupajući isključivo sa velikonacionalnih pozicija, ubijeđen da je za hrvatstvo neophodnan katolički preduvjet, Štadler je ogromnu energiju ulagao u pokrštanje

bosanskohercegovačkih Muslimana. Naravno, baš kao i kod najradikalnijih srpsko – pravoslavnih krugova, koji su tražili od Bošnjaka „povratak u pradedovsku veru“, cilj je bio isti – ostvariti dominaciju u Bosni i Hercegovini i riješiti isprovocirano pitanje: *Čija je Bosna i Hercegovina– srpska ili hrvatska?*

BOSNIA AND HERZEGOVINA AND BOSNIACS WITHIN THE YUGOSLAV IDEAS AND YUGOSLAV QUESTION

Summary: The issue of the positioning of the Yugoslav ideas with in the political projectioning of the Yugoslav questionis a long and complex process, which has in some aspects directly reflect edit self in the attitudes of heterogeneous political parties in Bosnia and Herzegovina. Considering the fact that the term Yugoslavianism can include any idea or ideology that implied the integration of the South Slav peoples, of course, mostly in terms of state-building, in this paper I will set out the different approaches of the Yugoslav reciprocity during the nineteenth century and the positioning of Bosnian and Herzegovinian politicians, especially Bosniacs in that context.

Key words: Yugoslav ideas, the Yugoslav question, Bosnia and Herzegovina, Bosniac politicians.

Objavljeni izvori, knjige i članci

1. Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije*, Zagreb, 2010.
2. Adnan Velagić, *Historija monarhističke Jugoslavije*, Mostar, 2015.

3. Božić, Ćirković, Ekmečić, Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972.
4. Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike*, Sarajevo, 2000.
5. Horst Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi*, Zagreb, 1997.
6. Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918–1991–2003)*, Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, 2003.
7. Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988.
8. Josip Juraj Štrosmajer (7. Studenoga 1926), *Spomen – spis prigodom otkrivanja spomenika hrvatskom rodoljubu i narodnom prosvjetitelju (Štrosmajer i Srbi)*, Zagreb, MCMXXVI.
9. Slavko Platz, Solovjev i Strossmayer o sjedinjenju crkava. Prilog u povodu stogodišnjice boravka Vladimira Solovjeva u Đakovu, *Crkva u svijetu*, br. 3, Zagreb, 1986, 316-327.
10. Stjepan Radić, *Politički spisi, govori, dokumenti*, Zagreb, 1994.
11. Vasa Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd, 1958.
12. Vuk Stefanović Karadžić, *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (podnaslov *Srbi svi i svuda*), Beč (u štamparija Jermenskoga manastira), 1849.

HISTORIJA
PRIKAZI I OSVRTI

Dr. Faruk TASLIDŽA

**HANNES GRANDITS, *MULTIKONFESIONALNA
HERCEGOVINA- VLAST I LOJALNOST U
KASNOOSMANSKOM DRUŠTVU. SARAJEVO:
INSTITUT ZA ISTORIJU, 2014, 547 STR.***

Knjiga *Multikonfesionalna Hercegovina - Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu* autora Hannesa Granditsa bitan je prilog u proučavanju posljednjih decenija osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini. Knjiga predstavlja temeljito propitivanje lojalnosti u hercegovačkom društvu na osnovu stvarnih ljudskih interakcija. U fokusu su ključna socijalna polja XIX stoljeća koja autor naziva *arenama za sprovođenje moći*. Posebno interesantna je Granditsova kombinacija etnološke i historijske metodologije, kao i historijsko – antropološki pristup kojim je čovjek stavljen u središte istraživanja. Svako novo poglavlje ove knjige upotpunjuje sliku seoskog i gradskog svijeta u Hercegovini iz vremena kada traje "revolucija odozgo", tj. postepeno se u osmanskom društvu provode reforme Tanzimata (1839 – 1876).

Iako je fokusiran na *novu eru* koja započinje okončanjem vladavine Ali – paše Rizvanbegovića (1832 – 1851), autor je pokazao potpuno razumijevanje ključnih historijskih procesa koji su obilježili cijelu osmansku epohu u Hercegovini. Zapravo, u knjizi su pomno

analizirane sve historijske mijene koje su odredile kasnoosmanske društvene odnose i lojalnosti na području tri hercegovačka sela (Zavođe, Brotnjo, Ošanjici). Autor je na jezgrovit način pojasnio složeni proces čiflučenja i čiflučkih odnosa (kojim je u Hercegovini bilo pogođeno gotovo cijelo seosko stanovništvo), kao i okolnosti nastale neposredno nakon ukidanja tradicionalnog timarskog sistema u Bosanskom ejaletu. S pravom, Grandits je naglasio značaj Saferske naredbe iz 1859. godine koja je, prema njegovom mišljenju, osigurala pravnu sigurnost i pozitivne promjene u hercegovačkim selima.

Sa istom preciznošću i oprezom autor je analizirao i novi socijalni poredak koji je tanzimatskim reformama uspostavljen u hercegovačkim gradovima, prije svega, u Mostaru. Na objektivan način je sagledao izvore ekonomske moći begovata iz predtanzimatskog doba, kao i kasniju sudbinu demobilisanih hercegovačkih spahija. Također, na isti način je pristupio "tektonskom poremećaju" koji je reformskim zahvatom pogodio tradicionalni staleški poredak u gradu Mostaru. Po prvi put su poblizje prikazani i ljudi (stranci) koji su bili dio osmanskog državnog aparata u Hercegovini nakon prelomnih dešavanja iz 1851. godine.

Nakon čitanja ove knjige znatno su nam jasnije i okolnosti pod kojim je došlo do uspona nove kapitalističke elite u Mostaru nakon proglašenja novog reformskog edikta (*Hatt-i humayun*) iz 1856. godine. Kao što je poznato, liberalizacijom privrednih odnosa na poslovnoj sceni pojavili su se tada trgovci *novog mentaliteta*, koji su, uglavnom, dolazili iz pravoslavnih mostarskih porodica. Poslujući u uvjetima austrijskog trgovačkog monopola, oni su stekli bogatstvo čiju veličinu, kako primjećuje autor, simbolizira i mostarska pravoslavna crkva izgrađena 1873. godine.

U ovoj knjizi Grandits "pod lupu" stavlja i ulogu vjerskih lidera u Hercegovini za vrijeme Tanzimata. Provjerava sve ideje kojima se u to vrijeme vodila muslimanska ulema, pravoslavni sveštenici i franjevci. Autor zaključuje da su te duhovne elite bile sklone potencirati razlike među vjerskim zajednicama u Mostaru. Posebno je naglasio interes hercegovačkih crkvenih autoriteta za tada sve popularnije nacionalne teme, što se kasnije pokazalo više nego presudnim za sudbinu cijelog regiona.

Pišući jasnim stilom, Grandits demaskira i konzularne službe evropskih sila, prije svega, Austrije i Rusije koje su u kasnoosmanskom periodu djelovale i u Mostaru. Kao ključne aktere na tada vrućoj hercegovačkoj političkoj sceni prepoznaje i razne agente i njihove mreže, koje su naročito tokom sedme decenije XIX stoljeća promicale iredentističke velikosrpske ideje. Pažljivo birajući i citirajući njihova pisma (npr. Miće Ljubibratića), Grandits jasno oslikava direktan utjecaj kneževine Srbije na lokalne prvake u Hercegovini. Isto važi i za *planinsku kneževinu Crnu Goru*, bez koje bi, kako se navodi, *bilo kakav ustanak u Hercegovini bio nemoguć*. Uz to, u knjizi nije zaobiđeno ni podrivanje osmanskog državnog poretka od austrijskih agenata čije je djelovanje bilo olakšano posredstvom hercegovačkih franjevaca. Naravno, posebno poglavlje Grandits je posvetio i finansijskim nevoljama osmanske administracije koje su pratile proces modernizacije. Pojasnio je izmijenjeni poreski sistem, novu ulogu muhtara, tj. knezova u Hercegovini, kao i općenito položaj seoskog i gradskog stanovništva u novim tanzimatskim okolnostima.

Nasilju u Hercegovini, zapravo njegovim stvarnim uzrocima, mjestu i vremenu početka, autor prilazi na jedan posve novi način. Ne

slijedi slijepo dosadašnja pisanja u kojima je korijen nasilja redovno povezivan sa *seoskim nezadovoljstvom ili nacionalnim buđenjima*. On sve to bitno proširuje i modificira. U vezi s tim, i poznati ustanci Luke Vukalovića (1852 – 1862) dirigirani iz Crne Gore, dobivaju nove dimenzije. Naročito interesantnim čine se do sada rijetko korišteni izvještaji Murad efendije, službenika Visoke Porte, koji je u sklopu zvanične misije tokom 1858. godine boravio u Mostaru i Hercegovini. Ovdje samo izdvajamo njegovo viđenje poznate Grahovske bitke (time se raskrinkavaju laži kojim se tada evropska javnost dovodila u zabludu u vezi sa stanjem na hercegovačko – crnogorskoj granici), te malo poznate podatke koje iznosi o velikim zločinima izvršenim u Kolašinu jula 1858. godine (grad je tada srušen sa zemljom, a pobunjenici su poklali 400 muškaraca, žena i djece).

Na isti način Grandits pristupa i temi Hercegovačkog ustanka koji je započeo 1875. godine. Autor dolazi do zaključka koji je suprotan dosadašnjem historiografskom diskursu. Naime, cijelo seosko stanovništvo, kao ni cijela jedna vjerska zajednica nisu krenuli u borbu protiv osmanske vlasti u spomenutom ustanku. Prema njegovom mišljenju, jasno precizirane grupacije pokrenule su *spiralu nasilja*, koja je, opet, pokrenula *dinamiku procesa lojalnosti*. Zapravo, nužna grupna solidarnost u ovom slučaju iznuđena je upravo nasiljem potaknutim aktivnostima iz egzila. Na taj način ostvarena je homogenizacija, tj. nacionalizacija multikonfesionalnog hercegovačkog društva. Nasilje se ovdje jasno ocrtava kao resurs za provođenje političkih ciljeva. Grandits se osvrnuo i na brojne dobrovoljačke i legionarske jedinice koje su u pojedinim fazama Hercegovački ustanak, faktički, održavale u životu.

Na koncu, može se postaviti i pitanje da li je (i u kojoj mjeri) ovom knjigom dekonstruiran poznati mit o postojanju nacionalne svijesti koja u kasnoosmanskoj Hercegovini zbacuje "turski jaram". Pomno analizirajući rodbinske, patronske, staleške, vjerske, zapravo, sve oblike lojalnosti među tadašnjim socijalnim i religijskim grupama, autor sugerira da je nacionalni aspekt u burnim historijskim događajima XIX stoljeća u Hercegovini imao potpuno sporednu ulogu. Grandits zaključuje da je nacionalna ideja u kasnoosmanskoj Hercegovini bila *ograničena tema*, proširena uglavnom među gradskom elitom i vjerskim prvacima, te da je u sklopu tzv. istočnog pitanja po potrebi podgrijavana iz evropskih centara moći.

Autor knjige *Multikonfesionalna Hercegovina - Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu* Hannes Grandits je šef Katedre za historiju jugoistočne Evrope na Univerzitetu Humboldt u Berlinu. Knjiga je štampana 2014. godine u izdanju Instituta za istoriju Sarajevo. Prevodioci sa njemačkog jezika bili su Naser Šećerović, Ivana Nevesinjac i Nina Osmanović. Bez sumnje, ovo vrijedno djelo bit će interesantno naučnoj javnosti, ali i širem čitateljstvu. Naravno, može koristiti i studentima kao dodatna literatura za period XIX stoljeća.

M.A. Ajla BURKIĆ

**UVOD U HISTORIJSKU NAUKU, VESNA MUŠETA - AŠČERIĆ,
SARAJEVO: UNIVERZITET, 2014, 272.**

Tempus projekt BIHERIT, koji je realiziran 2014. godine, imao je za cilj reformu nastavnog plana i programa drugog ciklusa studija na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, modernizaciju postojećeg nastavnog programa, razvoj i predstavljanje studija „naslijeđe“ na nekoliko univerziteta u Bosni i Hercegovini na odsjecima za historiju, kao i stvaranje uvjeta za održivi nastavak odvijanja reforme studijskog programa, a time i promociju kulturnog naslijeđa za zajedničke vrijednosti, povećanje kvaliteta života i doprinos održivom razvoju. U sklopu ovog projekta objavljeno je i više publikacija kao i djelo *Uvod u historijsku nauku* autorice Vesne Mušete – Aščerić koje će biti prikazano u ovom radu.

Vesna Mušeta – Aščerić je rođena 1948. godine u Bosanskom Petrovcu. Studij historije završila je na Odsjeku za istoriju Filozofskog fakulteta u Sarajevu 1972. godine. Na istom Fakultetu 1982. godine je završila postdiplomski studij i odbranila magistarski rad pod nazivom *Srednjovjekovna župa Vrhbosna*. Vesna Mušeta – Aščerić je 1996. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu odbranila i doktorsku disertaciju pod nazivom *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*. Na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu radila je od 1973. kao asistent profesora dr. Branislava Đurđeva, a u periodu 1976 - 1998. radila je u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Sarajevu. Od 1998.

ponovo radi na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Godine 2004. izabrana je za vanrednog profesora na predmetima Uvod u historijsku nauku, Pomoćne historijske nauke, Arhivistika i Metodologija pisanja naučnog rada. Iako je prevashodno medievalista, Vesna Mušeta - Aščerić je svoj predavački opus, ponijevši breme zaostavštine Branislava Đurđeva, usmjerila ka teoriji historije i njenoj metodologiji.

Knjiga *Uvod u historijsku nauku* profesorice Vesne Mušete – Aščerić predstavlja sintezu historiografije i historijske metodologije nastalu na osnovu dugogodišnjeg rada u nastavi. Kako sama autorica u predgovoru kaže, knjiga je, prije svega, namijenjena studentima historije i njen karakter je udžbenički. Samim tim je donekle uvjetovan i sadržaj ovog djela koje se okvirno može podijeliti na tri cjeline. Prvi, ujedno i najveći dio posvećen je upravo pregledu i razvoju historiografije od antičkog doba do 20. stoljeća. Nekih stotinjak stranica posvećeno je historijskoj metodologiji u kojoj se posebna pažnja pridaje izvorima historijske spoznaje i fazama istraživačkog postupka. Posljednji, ali ne i manje značajan dio je posvećen izradi naučnog rada kroz pregled svih njegovih faza.

U prvom dijelu, koji se bavi historijom historiografije, autorica govori o razvoju historiografije u historijsku nauku dotičući se tu pitanja historije, historičara, periodizacije historije i odnosa između tradicionalne i strukturalne historije. Kako bi ukazala na kompleksnost ovih pitanja, ali i u svrhu objašnjenja istih, ona kroz cijeli svoj tekst donosi rasprave, odnosno, oprečna gledanja na istu problematiku dvaju značajnih historičara, Mirjane Gross i Branislava Đurđeva. Tako kroz pregled razvoja historiografije čitamo upravo valorizaciju pojedinih škola, ali i autora, ova dva historijska teoretičara. Vremenski, pregled se završava

negdje na sedamdesetim godinama prošlog vijeka sa postmodernom i takozvanim *skretanjem ka literarnom* (prim. A.B.) tako da nema osvrta na neka važna djela Hayden V. Whitea, Aluna Munslowa, Keitha Jenkinsa, iako je Gross u nekim svojim kasnijim radovima dala svoje mišljenje i ocjenu rada ovih autora. Iako je izostao ovaj, sada već važan dio u razvoju historijske misli, obrađena tematika predstavlja kompaktnu cjelinu koja je i više nego čvrsta baza za svu dalju nadgradnju.

Drugi dio, posvećen historijskoj metodologiji, nešto konkretnije govori o *zanatu* (prim.A.B.) historičara, metodama i tehnikama kojima se koristi, historijskom mišljenju i spoznajnom procesu u historijskom istraživanju. Kada govori o izvorima historijske spoznaje, autorica, pored objašnjenja pojmova, nudi i uvid u problematiku klasifikacije istih. Primjenom određenih kriterija, historičar vrednuje izvore na način da odredi da li su originalni ili falsifikati, izvori prvog ili drugog reda, posredni ili neposredni i sl. Kada obrađuje faze istraživačkog postupka, autorica obraća pažnju na kritiku izvora, kritičko sređivanje materijala, te u konačnici interpretaciju i prezentaciju rezultata istraživanja. Sve ove faze posložene su na način na koji bi trebao da se kreće istraživački proces jednog historičara uz sva pitanja i dileme koje su njegov sastavni dio.

Treća cjelina posvećena je izradi naučnog rada. Ovaj dio je upravo za mladog istraživača, kome je ovaj udžbenik i namijenjen, i najkorisniji iz razloga što mu vrlo slikovito prikazuje način izrade naučnog rada. Postojanje ideje vodi ka izboru teme za naučni rad nakon čega se pristupa izradi plana rada i uspostavi hipoteze. Nakon toga slijedi prikupljanje, obrada i proučavanje izvora i literature te početak pisanja. Objašnjenje strukture naučnog teksta, načina citiranja izvora i literature osposobljava

mladog istraživača za ono što je njegovo osnovno sredstvo izražavanja - pisanje naučnog teksta.

Knjiga profesorice Mušeta - Aščerić *Uvod u historijsku nauku* služi svrsi za koju je nastala, a to je da koristi kao udžbenik studentima historije. Ona je produkt višegodišnjeg rada autorice i njene posvećenosti kao predavača na ovim predmetima. Kao takva, ona pruža temeljno znanje o historiografiji i metodologiji historijske nauke. Vrlo je jasna, koncizna, te kao i svaki udžbenik ima praktičnu vrijednost. Iako se kroz tekst dotiče većine i sada aktuelnih teorijskih pitanja o karakteru historije, njenoj naučnosti i umješnosti, knjiga je oslobođena šireg teorijskog raspravljanja i polemisanja, upravo iz razloga što je njena namjena jasno postavljena, pa to autorici vjerovatno nije bio ni cilj.

LINGVISTIKA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Edina ŠPAGO-ĆUMURIJA

IDENTITY ON THE INTERNET – THE BOSNIAN CONTEXT

Abstract

Identity is built on individual and social characteristics of every person, indicating one's belonging to certain social groups, based on the criteria of race, gender, ethnicity, language etc. In addition to this, identity today is represented in a specific way in the virtual world, which is a new setting for communication.

Cyber space erases traditional understanding of space and time, and our identities as well.

This paper explores the issue of nicknames which are the very first element of someone's identity on the internet. This paper analyses a corpus of four hundred nicknames found at bihforum.net website, within twenty-six topics.

It is aimed at revealing original, source concepts and conventions the nicknames are based on, providing thus information about beliefs and values Bosnians chose to engage in their communication on the internet, and consequently, come to the elements of identity the Bosnian people use, and therefore see as part of their value systems.

Key words: identity, language, nicknames

1.0 Introduction

The term *identity* represents the essence of someone's being, however it can be understood in many different ways. From various authors and definitions provided for the concept of identity, it can be concluded that identity basically refers to either individual *self* or *social* characteristics that make/ or mark a person's belonging to specific social groups according to their race, ethnicity, language, religion etc. (Wendt: 1992; Deng: 1995; Fearon: 1999, cited in Awan: 2007). Recently, technological progress and new technologies, together with media, add to the shaping of our identities some new aspects and trends. In a study conducted in the Great Britain in 2007, on the interrelatedness between identity and media, some trends have been recorded when it comes to identity of young people, revealing shifts in understanding and building of identity. Gender or rather masculinity in modern Western societies reflected in some new patterns of girls' behavior and attitudes, producing a new *girl power*. Also, a very strong element of identity is *individualism*, which can go beyond gender differences. Interestingly, in this project, the author did not find ethnicity as an important element in understanding of identity in diverse ethnic groups in the UK. Another interesting finding is that media have a distinctive influence on young people in a way that they use media to conceptualize and construct their identities.¹

Having in mind complexity of the concept of *identity*, speaking generally and globally, we must feel discouraged to even start thinking about identity in our, Bosnian context. Without any intention to analyze all the

---

¹ Fatimah Awan, *Young people, identity and media*, Bournemouth University, UK, a PhD thesis, 2007

details and possible building blocks of Bosnian identities, we can still say with certainty that the Bosnian society has been burdened with its own identity or all possible identity compounds of Bosnian individuals. The question of any identity: *Who am I?* is the question of our society, especially if we think about recent years of our history.

2.0 Communication in the virtual world

While we are witnessing the complex situation in Bosnia&Herzegovina concerning identities on individual, ethnic and all other levels, globally a new world is emerging, run by and within a virtual network of interwoven individual identities meeting each other in the wide cyber space.

In recent years culture has been replaced with a virtual world which can be considered not only postmodern, but *posthuman*. New technologies cause erosion of communication and weaken our identities and attitudes, due to the permanent circulation in private and public spheres, in which process the cultural *elite* and *the masses* are being mixed. (Brstilo: 2009)

The new, cyber space erases traditional understanding of space and time, which are now being compressed (Harvey: 1989).

Communication is becoming more and more complex. Signs for communication that are exchanged among people are selected and used according to the level of their conventionality, in other words their usefulness in the community (Millican: 2004). In this process, new users of a sign map sign's characteristics in a way that they use its known elements to the new, similar patterns. In that way, people can understand new situations (Millican: 2004).

In the virtual reality constructed on the internet, which itself functions as a big, global neural system (McLuhan: 2008), signs are relayed and

multiplied globally. Thanks to the global nature of the internet, even small cultures and communities, just like ours, can join the global communication and start using signs in a new context that goes beyond national and ethnic. The question that appears in that new context is whether and how this global network of communication affects local communities and their value systems. Knowing that around 60% of population in Bosnia-Herzegovina use internet², it can be considered a relevant source for research.

3.0. Nicknames

It is certain that the virtual world of internet provides a completely new space for research of communication and language issues. This paper analyses a corpus of four hundred nicknames found at bihforum.net³ website, within twenty-six topics.

Members of this forum site have profiles with a nickname, and optionally some additional information they want to share: gender, place they come from, activity on the forum and finally a signature, which is some kind of statement, famous quotation or some other message that appears on the forum members' profiles.

Nicknames are specific kind of names. Proper names have not been considered a linguistic issue for centuries, but rather philosophical. The problem of motivation behind names has been discussed on philosophical levels, especially what names denote and how a person that uses a name understands it. In cognitive linguistics, names have been discussed from a

---

² <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>

³ The site has around 2.500 members, 26 topics, and includes members from all parts of Bosnia-Herzegovina

different point of view, trying to reveal original concepts and values mapped to the current names, bringing into light several problems, especially one concerning new understanding of old names and how their symbolic and associative meaning have changed (Dobric: 2010).

The main difference between names in real life and nicknames on the internet is that nicknames can be considered very motivated names, since people create and use them on the internet to depict their own identity and specific characteristics of their personality. On the other hand, names are given, so it is difficult to connect them with their bearers' personalities/identities.

Nicknames or nicks are products of the internet era. Identity in today's globalized world is developing in the two directions: globally, with universal and broader scopes of functioning, creating new identity values such as Europeanism, world citizens etc.; and locally, with specific groups that are trying to re-build their own identities, very often threatened by global trends and developments (Wunderlich&Warrier: 2010).

Speaking about Bosnia-Herzegovina, it is a part of the global world, especially global virtual world of the internet, and we can assume that people using internet express and feel certain characteristics of global identity and values. However, what is interesting to us is how they incorporate their local and Bosnia-specific values in their virtual identities. Nicks are chosen for this analysis because of their motivated nature.

The biological theory of language says that we react to the signs we recognize as conventional (signs used earlier by the members of our community that proved to be useful in previous experiences). In this way,

by repeated use, the conventionality of these signs is being even more strengthened (Millican: 2004).

This paper will analyze nicknames trying to reveal original, source concepts and conventions they are based on. In this process, we will be able to learn about beliefs and values Bosnians chose to engage in their communication on the internet, and consequently, come to the elements of identity the Bosnian people use, and therefore see as part of their value systems.

The nicknames found at this forum site can be classified into several thematic groups, on the basis of what motivated their form and meaning, and they are shown below, according to their share within the corpus:

1. names/nicknames from real life – 18.75
2. language and concepts – 18.5 %
3. self-related - 16.25%
4. world/culture/art – 10.25%
5. characters from movies, comics, cartoons etc.– 10%
6. numbers – 5.75%
7. technology – 4.25%
8. animals – 3.75 %
9. well-known products – 3.25%
10. geographic locations – 2.75%
11. spirituality/religion – 2.25%
12. nature – 1.55%
13. body-related – 1.25%
14. plants – 1%

3.1. Nicknames directly linked with their bearers' personalities

Almost 19% of the analyzed nicks is based on personal names. We cannot say if these nicks are always original names or nicknames of the people who use them, but in many cases we can assume that they are, since these are mostly ordinary nicknames, shorter forms of names or some kind of modification of proper names we can hear and use every day with people around us. In most cases, it's the first name, few are examples of family names, and only two examples where people used both their first names and surnames for communication on the internet.

The second largest group is based on some linguistic feature: one subgroup is based on meaning - as puns, metaphors, or words that bring some interesting associations or represent some concepts; another one based on phonetics or some sound effects (assonance, unexpected combinations of prefixes or suffixes, onomatopoeic words etc). In this subgroup, very often we cannot understand the motivation behind these nicks.

The third biggest group consists of nicknames that express certain personal characteristics and individual qualities expressed directly, in the form of nouns, noun phrases, or adjectives describing some human characteristics. It can be assumed that these are characteristics people recognize as their prominent, or maybe desired. Only three examples of these nicks have negative meaning, and all others have positive connotations, which confirm that people who use them perceive them as desirable.

The three groups described above together make up to 53.5% of all nicks analyzed.

3.2. World, culture and art

The next two groups are related to some characters from culture, art, or entertainment world (movies, comic books, cartoons, music etc.), which again express human characteristics and phenomena, but now in a less direct way. In total, as high as 20% of people use such nicks, which will not reveal their identity directly, but it will certainly discover the characteristics they appreciate and value.

It is very interesting that these two groups share universal values. From the world culture(s), people use names of supernatural beings from ancient civilizations, from Greek, Egyptian Japanese, Irish or Spanish mythology or cultures. Only few names refer to some local characters.

When it comes to the entertainment world, the same universal quality can be recognized in the analyzed nicks. They are famous male and female characters from modern, pop culture, cartoons, computer games, movies, mainly from the English speaking countries and production. It is interesting that most of the movie characters come from the two science-fiction movies: Star Trek and Star Wars. They also include some other epic characters, fighters and warriors, and some other very tough and heroic fictional characters. This applies to both male and female nicknames. These nicks are always positive and very active in their fight against *the dark side* of life. The very few nicknames from this group refer to some local heroes, in which case it is always somebody from a folk song, either man or a woman who is fearless and brave. Only one fourth of these nicks are female.

Another interesting fact is that some of these nicks hide very subtle information on some rare artistic practices and skills, from e.g. Japanese,

Hindu or some other distant culture and art. Only with research and careful reading can such nicknames be understood and decoded.

3.3. Numbers, technology and products

Another, approximately 10% of the analyzed nicks goes to those that contain numbers or some terms from technology. Speaking about those that use numbers, they never appear coded only in numbers. It is always some combination of letters and numbers, and sometimes numbers are used to replace certain letters (0=O, 1=I, 1=L, 3=E etc.). In that case, numbers can be considered only a modification of letters. For other examples of numbers, it can be concluded that they represent some important dates or have certain symbolism for their users.

Some people use famous products as their nicks on the internet, such as cosmetics, guns, food or clothes.

When it comes to technology, the nicks used mostly refer to some unit of measurement from some science or IT-related terms.

It is interesting that male users prevail in these three groups. In the group based on numbers, the number of females using such nicks is approximately half of the number of males. The same ratio applies to the group that uses names of products. In technology, only one female forum member uses such a nick.

3.4. Nature

Only few forum users decided to use nicks based on nature-related terms, or animals and plants. If they did, then they are mostly some stars and

planets, or light (moonlight, Aurora etc.). Plants are only females, no male chose such nicks.

When it comes to animals, male forum members use mostly names of strong and powerful animals, while females use nicks referring to some smaller, fast and gentle ones.

3.5. Local, religious and physical markers in nicknames

A small percentage of analyzed nicks is related to geographical locations. In such examples, the city or place these people live or come from is obviously considered the most significant element of identity they want to reveal on the internet. These names are always very specific and local, i.e. related to some Bosnian city. It is interesting that such nicks mostly have a form (e.g. Mostarka), in which they emphasize their own belonging to that place. Only few of these nicks are referring to some place outside of Bosnia-Herzegovina.

Religion, maybe surprisingly for such a country, proved to be not a relevant factor for building of identity in the virtual world within Bosnia-Herzegovina. A very small number of people choose to use nicknames related to religion, and even if they do, in almost all nicknames found they use names or phenomena with negative connotation, referring to devil, heresy or some other negative or rebellious aspect of religion.

Only 1% of the forum users chose to use some body-related nickname and it is always related to some physical ability, e.g. to see or fly.

3.6. Gender identity

As already stated, there is a possibility for a forum user to state or not their gender. Out of total number of analyzed nicks, around 52% are male

users, ca 30% are females, and the rest of them (ca 18%) decided not to state their gender identity. Such nicks appear in the groups motivated by language and concepts (28%), world/culture/art (21%), names (16%) and self-related nicknames (15%). The fact is that the Bosnian language has grammatical gender, so it basically cannot be hidden since it is visible in the structure of words, so it is easy to recognize it in forum users' discussions. However the fact that about 18% of the forum members chose not to state their gender reveals some aspects of virtual communication. These people find it more important to state some facts about their interests, rather than some facts about their private affiliation(s). This is supported by the fact that only 2.25% of nicks are motivated by religion.

As stated earlier, females are outnumbering male forum users when nicks are motivated by plants. In all other groups, we can find more male nicknames, and that is especially visible in the nicks motivated by technology.

4.0. Signatures

In addition to the thematic scope of analyzed nicknames, some forum users have so-called signatures stated on their profiles. These signatures are sentences, quotes or phrases, written to personalize a user's profile, by sending some specific message to other users. In the analyzed nicknames, around 20% use signatures. Among them, there is approximately same number of male and female users, and only one user with no gender markers.

These signatures can be classified according to their nature/source, and their share in the corpus, as follows:

1. entertainment (music, movies etc.) - 40%
2. individual thoughts of forum users - 19 %
3. literature - 11,3%
4. proverbs and common sayings - 9.9%
5. famous philosophers and public speakers - 9.9%
6. religion and morality - 9.9%.

The highest number of the signatures comes from popular movies or songs, computer games etc., out of which 50% are Bosnian (or from the region), and the other half is either American or British. Out of the 50% of signatures originating from the local sources, 30% come from outside of Bosnia-Herzegovina, and these are verses from Djordje Balasevic, a singer popular in the entire region, and a TV series *Bolji zivot/Better life*, probably the most popular TV series in ex-Yugoslavia. All others are quotes from Bosnian movies, pop and turbo-folk songs. The most popular source when it comes to Bosnian music is the rock band *Dubioza kolektiv*, who are very active in fighting (with their lyrics and concerts) against difficult political and social situation in Bosnia-Herzegovina.

The second largest group of signatures can be referred to as individual, original thoughts of the forum members. These are short, often humorous phrases or exclamations. They are in the first or third person singular, or imperative, but always describing the mood and emotions of the forum user.

Literature sources reveal that the forum users read Shakespeare, Marquez and other famous writers, and only Bosnian author quoted is Mesa Selimovic.

In the signatures which are actually original or slightly modified folk sayings and proverbs, it can be seen that the most interesting topics are difficulties of life, money and social injustice. In this group of signatures, concerns of people who communicate on the internet are thoroughly motivated by today's situation in Bosnian society.

When it comes to famous speakers, quotes from Greek philosophers, stand-up comedians and public speakers have been found. Only one, contemporary Bosnian sociologist is cited. It is interesting that in folk sayings and literary sources not only positive thoughts appear, but also more aggressive and provocative (e.g. by Machiavelli).

Eventually, there are some signatures referring to religion or, in a wider sense, morality. These are almost always directly linked to the Bosnian context, so one can find quotes from Quran, or even direct expressions about ethnic and national borders within Bosnia-Herzegovina. These signatures are always positive messages, promoting humanity, brotherhood and peace.

6.0. Conclusion

By analyzing the most popular Bosnian forum site, some conclusions can be drawn on its members, their identity and value system:

- Nicknames on the internet code interesting information and must be viewed as different from given names from the real life.
- Internet is a different context for communication, and this analysis proves that importance of gender, nation or any other affiliation from the real world changes in the virtual world.
- Global world and communication network obviously have a great influence when it comes to language. Out of four hundred of

nicknames analyzed in this paper, almost 50% are from the English language or have some elements of English. Most of the nicknames in English or with English elements are found in nicknames motivated by technology (80%), self-related group (60%) and world/culture/art (58%). There is no difference in male vs. female usage of English nicks.

- Topics which motivated nicknames analyzed reveal that the forum members are mainly focused on their personal characteristics which are always very positive, reflecting strength, morality, super powers and boldness. Basically, they reflect universal human values, with almost no references to the local community or any of its aspects, with an exception of geographic locations which sometimes appear in nicknames. Religion, if it is visible in the nicknames, is presented only in a negative manner, with references to the devil and heresy.
- Going into deeper meaning, to the signatures of the forum members (keeping in mind the fact that only 20% of the forum members use any), more details on values and identity can be learned. Signatures hide more local, religious, Bosnia-specific information. The most concerns about Bosnian reality can be found in folk sayings, and as opposed to exclusively positive personal characteristics in nicknames, the signatures express more aggressive and rebellious thoughts.

We can finally say that people who communicate within virtual borders of Bosnia-Herzegovina use universal and global signs, and positive human characteristics as their most visible identity elements. In most cases, they consider it sufficient for communication with other members. However, if

they want to reveal more of their identity on their profiles, the information becomes more local and realistic. It is encouraging to see that, at least internet users in the *virtual* Bosnia-Herzegovina are expressing positive elements of identity, taking the best from universal values, which will hopefully help in re-constructing of negative local values in our country.

Zaključci

Analizom najpopularnijeg bh foruma, mogu se izvući određeni zaključci o njegovim članovima, njihovom identitetu i sistemu vrijednosti:

- Nikovi na internetu kodiraju zanimljive informacije i treba ih posmatrati odvojeno od ličnih imena iz stvarnog života.
- Internet je drugačiji kontekst za komuniciranje, i ova analiza dokazuje da se značaj roda, nacionalne pripadnosti ili bilo koje druge pripadnosti iz stvarnog svijeta mijenja u virtualnom svijetu.
- Globalnost komuniciranja očito ima veliki uticaj na jezik. Skoro 50% analiziranih nikova u ovom radu su iz engleskog jezika ili imaju neke elemente engleskog jezika. Većina takvih nikova nađena je u tematskim grupama o tehnologiji (80%), ličnim osobinama (60%) i svijetu/ kulturi/ umjetnosti (58%). Ne postoji vidljiva razlika između upotrebe engleskih nikova kad je u pitanju spol.
- Teme koju su motivirale nikove otkrivaju da su članovi foruma uglavnom usmjereni na lične osobine koje su uvijek pozitivne, i odražavaju snagu, moralnost, supermoći i hrabrost. U osnovi, odražavaju univerzalne ljudske vrijednosti, bez ikakvih referenci na lokalnu zajednicu ili bilo koji njen aspekt, sa izuzetkom

geografskih lokacija koje se nekad javljaju kao dio nika. Religija, ukoliko je vidljiva u niku, predstavljena je isključivo negativno, sa referencama na đavola ili herezu.

- Daljom analizom tzv. *potpisa* članova foruma (imajući u vidu da ih piše samo 20% članova), mogu se otkriti i dodatne informacije o vrijednostima i identitetu. Potpisi kriju više lokalnih, religijskih i specifičnih informacija u vezi sa bosanskohercegovačkim kontekstom. Najčešće korištene su narodne izreke. Za razliku od pozitivnih ličnih osobina u nikovima, potpisi izražavaju više agresivne i buntovničke misli.

Može se zaključiti da ljudi koji komuniciraju unutar virtualnih granica Bosne i Hercegovine koriste univerzalne i globalne znakove, te pozitivne ljudske osobine kao najvidljivije elemente identiteta. U većini slučajeva, te informacije su dovoljne za međusobnu komunikaciju članova. Međutim, ukoliko žele otkriti više informacija, onda one postaju više lokalne i konkretnije. Ohrabrujuće je da korisnici interneta u *virtualnoj* Bosni i Hercegovini koriste pozitivne elemente identiteta, uzimajući najbolje od univerzalnih vrijednosti, što je mogući pozitivni element za buduće rekonstruisanje negativne lokalne vrijednosti u našoj državi.

References:

1. Awan, Fatimah (2007) *Young people, identity and media*, Bournemouth University, UK, a PhD thesis, 2007, <http://www.artlab.org.uk/fatimah-awan-phd.htm>
2. Brstilo, Ivana (2009), „Tijelo i tehnologija u postmodernoj perspektivi“, *Soc. ekologija*, Zagreb, vol. 18, No.3-4

3. Dobrić, Nikola (2010), *Theory of names and cognitive linguistics – the case of metaphor*, Center for Philosophy and Social Theory, Belgrade, 2010, <http://doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2010-0353-5781001135D.pdf>
4. Harvey, David (1989), *The condition of postmodernity*, Blackwell
5. Klaić, Bratoljub (1974), *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb
6. McLuhan, Marshall (2008), *Razumijevanje medija*, Golden Marketing-tehnička knjiga
7. Millikan, Ruth Gareth (2004), *Varieties of Meaning*, The Jean Nicod Lectures 2002, MIT Press
8. Wunderlich, Jens-Uwe, Warriar, Meera (2010), *A Dictionary of Globalization*, Routledge, London and new York
9. <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>

UDK 811.111'1

316.77 : 004.738.5

Dr. Sanel HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA

**NETSPEAK: LINGUISTIC FEATURES OF
ONLINE COMMUNICATION IN REAL TIME**

SUMMARY:

Given that synchronicity is one of the dimensions upon which electronic communication can be categorised, this paper examines the linguistic aspects and distinctive features of online communication in real time, within the context of English as a global language, and Netspeak as a new electronic medium of communication. The paper portrays various ways in which the nature of the electronic medium and the global use of the Internet produce impact on the English language. In this corpus-based study, data were collected from a number of Internet sites, the focus is on the characteristics of English used in synchronous settings such as various discussion forums. The analysis, based on Crystal's model (2001), highlights a number of highly distinctive features of Netspeak, and therefore produces evidence that the language of communication in real time is heavily affected in terms of the lexicon and graphology, with particular areas where it is relatively easy to introduce both innovation (nonce formation and other ludic Netspeak extensions) and deviation (abbreviations, acronyms).

Key words: online communication in real time, Internet, linguistic features, synchronicity, distinctive features of Netspeak

1. Introduction

This paper examines the linguistic aspects and distinctive features of online communication in real time (synchronous), in the context of English as a global language, and Netspeak as a new electronic medium of communication. The brand new medium of communication labelled Netspeak is closely related to the Internet, whose dominant effect in everyday lives is fast growing. The paper further examines and describes a number of distinctive features of Netspeak, primarily on the lexical and orthographic levels, highlighting its innovative nature given that, according to Crystal (2001: 91), the most general features of Netspeak distinctiveness are currently found mainly in graphology and the lexicon, these being the levels of language where it is relatively easy to introduce both innovation and deviation.

1.1. Internet and Netspeak – Basic Facts

The Internet¹ has beyond any doubt appeared almost from nowhere to take an important role in our lives. Computers have changed the way people communicate with one another. An increasing number of people throughout the world heavily rely on the World Wide Web as the primary source of information on various enquiries. Online chatting has, in the recent years, become extremely popular. Crystal (2001) argues that Netspeak is a radically new linguistic medium. The nature of the impact which the Internet is making on the English language has not been

---

¹ Capitalised 'I' in the word Internet shows the significance of the new medium.

---

thoroughly investigated since the emergence of the Internet. It is only in the most recent years that this area has become popular.

A starting point in my deliberations is the approach taken by Crystal (2001), who argues that 'Netspeak' is actually a radically new linguistic medium. According to Crystal (2001: 24), the fact that the Internet is an electronic, global, and interactive medium is crucial for the kind of language used on the Internet. The term *Netspeak* serves as an alternative to terms such as *Netlish*, *Weblish*, *Internet language*, *cyberspeak*, *electronic language*, *computer-mediated communication*, etc. Both *Netlish* and *Weblish* can be said to have been simply derived from English, 'electronic discourse' highlights the interactive nature of Internet dialogues, while 'computer-mediated communication' focuses on the medium itself. As a term, *Netspeak* joins the club of to-be famous '-speaks' such as *Newspeak*, *Oldspeak*, *Doublespeak*, *Royalspeak* and *Blairspeak*, while as a name, *Netspeak* is believed to be functional enough, as long as it is borne in mind that '-speak' here actually involves both writing and speaking, as well as the receptive elements of listening and reading. The present study looks at the ways in which the nature of the electronic medium and the global use of the Internet are having an impact on the English language. Crystal argues (2001: 5) that the electronic medium presents us with a channel which at the same time facilitates and constraints the human ability to communicate in ways rather different from any other situations. This paper will give a brief introduction to chatgroups and the language of chatgroups. More specifically, it will focus on some of its major innovative features found in online chatgroup communication in real time (synchronous online communication).

2. The Study, the Corpus and the Methodology

The study is based on Netspeak as a brand new electronic medium of communication. It examines the linguistic properties and distinctive features of online communication in real time (the language used in online communication also known as chat) and highlights particular functionally distinct elements that constitute such communication. Finally, the study describes the distinctive features primarily on the lexical and orthographic levels, highlighting its highly innovative nature.

As far as selecting the corpus, I was guided by the idea of choosing public Internet sites with free access, which provided for the option of online chatting, simply for reasons of convenience, and the fact that most users automatically opt for such Internet sites.

One of the sites I selected for taking samples of synchronous chatgroup language was www.escnation.com. Concerning synchronous chatgroup language, samples were collected from www.esctoday.com, which hosts its own chatroom.

As stated above, online chat data were collected from two sources: the chatrooms available at www.esctoday.com, www.escnation.com, and the Internet Relay Chat (IRC). Collecting the data meant joining the given chat group while chat was in progress. This is deemed particularly important as it allows the researcher to have access to the electronic discourse, and consequently copying the text by marking it with a mouse and then copying. The copied text was then pasted in a Microsoft Word document and saved into own computer. Following this, the texts were printed out in order for some frequency counts to be made. This was

followed by an analysis of the linguistic elements, and, subsequently, their presentation.

Another chatroom I visited quite often in order to collect random samples of online chat was one of the well-known chatrooms hosted by the Internet Relay Chat (IRC). Obviously, to access it, I had to have the necessary IRC software downloaded into my personal computer. The IRC is a form of instant communication over the Internet, mainly designed for group (many-to-many) communication in discussion forums called channels, but also allowing one-to-one communication. A number of conversations were identified, downloaded into my personal computer, analysed and will be presented in the following sections.

The data were relatively easy to collect as they were available in a large number of public venues, not requiring any special permission to be used (free access to various Internet sites). A number of samples were identified, downloaded into personal computer and an analysis of linguistic elements was made.

The corpus included a total of 25 chat samples collected from the online communication in real time time, comprising a total of 2,635 words.

2.1.Chatgroups

In chatgroups, people can communicate with an indefinite number of other people, while at the same time paying equal attention to everything each of them is saying. Crystal (2002: 133) compares this online chatting with traditional multi-party conversational settings, such as a cocktail party, where people may be surrounded by a number of other people each

involved in a dozen or so individual conversations. Evidently, these two are in a contrast, as it is simply impossible to be involved in all of them at the same time at the 'cocktail party'. However, on a chat screen, Crystal further argues, contributions of each participant appear on the screen and can be seen by all other participants. This is the key factor that enables us to pay equal attention to all messages (provided we wanted to). One of the typical features of chatgroup interaction is the option of following any sub-conversations in both, the many-to-many and one-to-one modes.

Chatgroups are organised at particular Internet sites in the so-called 'rooms' in which computer users with an interest in a particular topic or topics can freely participate thus contributing to ongoing discussions on particular topics. These are continuous discussions, and Crystal divides them into two situations relating to chatgroups, depending on whether the interaction between computer users takes place in real time (synchronous) or in postponed time (asynchronous). Considering that synchronicity is one of the dimensions upon which electronic communication can be categorised (Baron, 2008: 11), the present paper examines the linguistic properties and distinctive features of online communication in real time, as stated earlier.

Furthermore, Freiermuth (2001) adds that the physiological mechanisms of online chatting are identical to those required for keyboard skills; dexterity, speed and precision are assets. Naturally, online chatting is different from writing, as it mandates a keyboard, a monitor, online access and client-server software. He further argues that, to have online chatting one must have all of these as prerequisite – they cannot be substituted for nor eliminated if interaction is to occur.

2.2. How things work in real time online interaction

As it may be observed from this example, a number of chatters are on the same message board, engaging in the same conversation in real time. One of the problems observed in such interaction, which is also highlighted by Crystal (2001: 152) is that it departs from the principles of face-to-face conversation. The notion of turn-taking may appear to be undermined, since it is not always the case that A waits for B to finish typing a message as a response before A actually sends a reply:

A sends message 1

B starts to reply to message 1

A sends an afterthought to message 1 while B's reply is still coming in

A reacts to B's reply

B reacts to A's afterthought

B makes another point

etc.

2.3. Some distinctive lexical features of Netspeak in online communication in real time

As has been stated earlier, the term *Netspeak* is an alternative to many other terms that can be found in use, such as; *Netlish*, *Weblish*, *Internet language*, *cyberspeak*, *electronic discourse*, *computer-mediated communication* etc. Its name suggests speaking, but we must remember that it actually involves writing primarily.

Here is an illustration of how electronically produced language affects spoken language (Crystal, 2001):

- a. It's my turn to download now. (i.e. I've heard all your gossip, now hear mine)
- b. I need more bandwidth to handle that point. (i.e. I can't take it all in at once)
- c. She's multitasking. (said of someone doing two things at once)
- d. Let's go offline for a few minutes (i.e. let's talk in private)
- g. He's 404. (i.e. he's not around)
- j. He's living in hypertext. (i.e. he's got a lot to hide)
- k. E you later (said as a farewell)

It is evident that it is not possible to say how many of these developments will become a permanent feature of the language. Language change can never be predicted, but only recognised once it has happened. Crystal (2001: 22) concludes that a certain notion of Netspeak has begun to evolve which is rapidly becoming a part of popular linguistic consciousness, and evoking strong language attitudes. Hence the importance of determining its main linguistic properties and aspects.

Netspeak can, therefore, be considered an eclectic resource,² but is arguably more than just an aggregate of spoken and written features. While Crystal (2001: 48) finds it "a new species of communication,"

---

² Davis and Brewer (in Crystal, 2001: 47): Writing in the electronic medium, people adopt conventions or oral and written discourse to their own, individual communicative needs.

Baron (in Crystal, 2001: 48) calls it, metaphorically, “an emerging language centaur – part speech, part writing.” Crystal goes on to further develop the metaphor to include “speech + writing + electronically mediated properties.” In fact, Crystal calls Netspeak a genuine “third medium,” comprising several properties of both speech and writing, combined with the properties electronic texts display.

According to Crystal (2001: 81), one of the most obvious features of Netspeak is the lexicon that belongs to the internet. The lexicon is encountered whenever someone enters one of the Internet situations. Terms traditionally found in technology and computer science, such as *cable*, *disk*, *bit*, *binary*, and *computer* are not part of this lexicon, as they form part of the jargon of science and technology, extending well beyond the Internet. On the other hand, there is a large number of words and phrases that have emerged in the realm of Internet-restricted situations and activities in which all major lexical processes in English take place.

According to Hudson (2000: 411), one of the causes of language change is expression of new meanings. With the changes in societies, there is always a need to express new meanings in languages. Hudson argues that it is the characteristic of openness that enables languages readily to create new words to express new things, events, and ideas that come along.

As far as new meaning is concerned, Hudson (2000: 241) argues that there is no evidence that languages place any limits on imagination, or therefore on new possibilities of meaning. Because of the principle of limited novelty, new meanings with new forms are relatively rare.

However, one of the ways to get such words, particularly in an Internet situation, is invention.

One of the highly distinctive features of synchronous chatgroup language is the use of nicknames (*nicks*). Crystal (2001: 159) reports that the nick practice is primarily associated with synchronous groups and the interactions of virtual worlds, where people rarely use their real names, whereas some use of nicks is also found in asynchronous groups (replacing or supplementing the use of real names). He finds the choice of a nick a ritual act, imposed by the culture to which the individual aspires to belong, and is a matter of great sensitivity. It can be said that the nick is the chatter's electronic identity, and this is governed by the core principle being that nicknames are not owned permanently. Upon entering a chatroom, a user chooses his or her nick (within the system's limitations – number of characters mainly), which cannot be identical to another user's (nick clashes are not allowed).

3. Distinctive Features of Netspeak: the Findings and the Results

The analysis of the corpus, based on Crystal's model (2001), highlighted almost all of the highly distinctive features of Netspeak and asynchronous communication. Only 6 features were not observed in the corpus: AmE vs. BrE spelling; Prepositional phrases; Participles; Prefixes; Suffixes; Threads.

On the other hand, a total of 44 distinctive features were observed in the corpus, as follows (most are simply listed, those in bold are exemplified

in the brackets, and others elaborated on separately in the paragraphs and sections to follow): Abbreviation and acronyms, Absence of lengthy quotation, Anaphoric cross-reference between messages, Attributive adjectives, **Blends** (bottop, netizen, netiquette, cybercide, bugzilla, etc.), Compounds, Conjoining/coordination, **Contractions** (he's happy misha...looks like we'll be stuck with the ukrainian frenchie; we wont, cos i dont really speak it...i understand it), **Emotive punctuation** (hey!!!!, whadda f...!?!?!), Frequency of *it*, used to introduce a personal comment, **Frequent perverse spellings and typographical errors** (outta, seemz, cee ya), General feedback reactions found as opening sentences, Grammatical variation, Identification of message-types generated by the software, **Ignorance of capitalisation** (Vasilis7: if i am what?, Raul-espWiGrBF: i said are u here?are u?), Innovation, Linking words by hyphens into higher elements (phrases and clauses), **Lower-case letters** (do you have a citizens advice bureau there?), Members accommodating other members, thus sharing linguistic character, **Messages in capitals are 'shouting'** (u 2 will I KNOW U WILL... speak to each other in UA), **Nick-initiated lineation** (<Superstar>), Non-standard concord between subject and verb, **Non-standard spelling** (gamez, yup, nope, phreak, kool, etc.), **Omission of a copular verb** (i fine), Other ludic Netspeak extensions, Overwhelming use of the pronoun *I*, Particular format of a chatgroup message body, Personal pronoun references, Presence of nonce-formations, Providing opportunity for equal participation , **Punctuation** (while Israel was giving votes it sais Urovision in the background!????!??), **Reliance on private verbs** (e.g. *think, feel, know*), Replacement of a word-element by a similar sounding item, **Several sources of visual distinctiveness** (emoticons, rebus-like abbreviations,

colloquial elisions), Short messages, Special fonts and styles, Substitution of one case form with another, The peer-group factor, **The use of nicknames** (Y_not_Chat, Pompompom, groggy, EuCROVision_Man, PaddyD, etc.), Topics embedded into other topics, Use of nicknames, Use of non-standard formations, jargon and slang, Word class conversion.

As far as grammar is concerned, Crystal (2001: 165) finds it chiefly characterised by highly colloquial constructions and non-standard usage: The omission of a copular verb: *i fine*; Non-standard concord between subject and verb: *me is fine*; The substitution of one case form for another: *you feeling any better*, as well as frequent nonce-formations, or grouping words together into a compound (e.g. *what a unifreakiversitynerd*), or linking a number of words by hyphens (e.g. *dead-slow-and-stop computer*).

In conclusion, Crystal (2001: 165) finds that all synchronous chatgroups heavily rely on the use of non-standard formations, jargon, and slang, although they vary from one group to another, finally noting that one of the most interesting features of the medium is its anonymity. Generally speaking, graphology is believed to be one of the major features of Netspeak. The following table shows the extent to which **emoticons** were used in the various chats taken from the corpus:

No.	Source of Internet data	Number of words	Number of emoticons (percentage)
1	Internet Relay Chat (IRC)	771	35 (4.5%)
2	www.esctoday.com and www.escnation.com	1,864	214 (11.4%)
	Total	2,635	249 (9.4%)

Table 1: Internet chat samples: Words vs. Emoticons

In addition to emoticons, the corpus also proved to display another feature of Netspeak – the use of **abbreviations** and **acronyms**, shown in the table below:

No.	Source of Internet data	Number of words	Number of abbreviations (percentage)
1	Internet Relay Chat (IRC)	771	21 (2.7%)
2	www.esctoday.com and www.escnation.com	1,864	77 (4.1%)
	Total	2,635	98 (3.7%)

Table 2: Internet chat samples: Words vs. Abbreviations

The figures reveal that, in the corpus, abbreviations were used to a much lesser degree than emoticons.

In terms of **vocabulary**, my findings concur with Crystal (2001), recalling that colloquial language is what one would tend to normally find in conversational situations, especially ‘lexically fresh’ words, while literary

language is the language that one would normally associate with more formal styles of writing. The chat sample above (lines 1-25) is a clear illustration of this claim. Almost all individual messages are quite typically colloquial, with sentence structures typical of everyday English, and are quite informal, with simple phrasing, as well as simple tenses.

Neologisms

Concerning the emergence of neologisms, a number of patterns have been observed in terms of the following recently observed trends, broken down by several categories:

Blends

Blends, where part of one word is joined to part of another, are instantiated in examples like:

netiquette, netizen, infonet, cybercide, datagram, Infobahn, Internaut, bugzilla

Blends are typically found in Netspeak as two words of a phrase with parts of both, ordinarily the first part of the first and the last part of the other. In comparison to clippings and acronyms, blends can be said to start out as simple abbreviations, but given their appearance which is more word-alike, they become new words, like in the following example taken from synchronous chat:

Belgium 15.. (postebly by tonyvision on 2015-04-18 8:37:24 pm)

- flop top or average? Who came up with this flop top thing?
- **Bottop!!** [R] – TomofLondon ☺ 2015-04-18 8:39:52 pm

Innovations

Several cases of **innovation** have been observed, as follows:

- Influence of other foreign languages in English:
- Spanish: Glassos espanoles (www.escnation.com)
- French: Je deteste, mes amis (www.escnation.com)

- Reducing an utterance to the bare minimum to form a question: Thesaloniki 2007? (www.esctoday.com) → is the next contest going to be held in Thesaloniki in 2007?
- Buhbye xxx (www.esctoday.com) → replacing an item of spelling with another, similar sounding item, considered a case of perverse spelling, too

Several types of lexical innovations have been observed, too, as follows. The replacement of a word-element by a similar sounding item, as in: a) ecruiting: electronic recruiting; b) etailing: electronic retailing; looks like a special type of blending, heavily relying on subtraction. Further, we note productive use of word-class conversion, normally from noun to verb, as in:

to mouse, to clipboard, to geek out, to 404

Lexical innovation through unusual spelling

Some examples of nicknames include the following;

- Nicks taken from the corpus this study is based on, as collected from www.esctoday.com: TomTom!, Xplolode
EuCROVision_Man, EuroFan, Groggy, Impreza,

Ivan_macedonian, Le-Royaume-Uni, Nikki, Norwegian, Pompompom, Superstar, Lalalala, mijumaru, Y_not_Chat, Yiorgos, MindCrush, Sognu in Rewind, xrate,

- Nicks taken from the data collected from IRC: PaddyD, andi, Ashea, bex, Chris_away, MinnHinstiDans, Steenfort, and

Furthermore, these nicknames fall into several categories (taken from the corpus):

- Empty: Y_not_Chat, bex, frtk
- Sonic: Lalalala, Pompompom, TomTom!, Xplolode
- Ludic: Impreza, Groggy, ChreesDoubleyou, MindCrush
- Typographically playful: Xplolode, PaddyD, Le-Royaume-Uni, EuCROVision_Man, etc.

4. Concluding Remarks

The data for this study were collected from naturally occurring sources available from the Internet chosen as the corpus for this paper. All data examined in this work were obtained from collected from two sources: the chatrooms available at www.esctoday.com, www.escnation.com, and the Internet Relay Chat (IRC). They were further analysed, bearing mind at all times the model used by David Crystal (2001), and starting with most of his suppositions and claims.

In addition to my overall conclusion that online communication in real time (synchronous) clearly displays a vast number of distinctive features, here are some of my other major observations and conclusions:

Vocabulary:

- Chatters increase variety through the use of creative and highly innovative language forms; Chatters are limited by their environment; Chatters almost always prefer colloquial to literary language; Chatters freely reduce multi-word sentences and sequences of response utterances to a sequence of initial letters: *bbfn* (bye bye for now).

Grammar:

- Chatters frequently use comment clauses, introduced with *it*. Chatters use the pronoun *I* without much hesitation, while other pronouns are not as frequent. Chatters tend not to use copular verbs, with registered cases of no subject-verb agreement.

Spelling:

- Chatters tend to use less words, and modify spelling as to meet their needs, thus producing non-standard or perverse spellings. Chatters seem to be aware of the information value of consonants as opposed to vowels, judging by such vowel-less items as *txt* (text), and *tmrw* (tomorrow). Most chatters comply with the lower-case letters rule; cases of messages in capitals were registered where chatters were either frustrated over something or wished to underline their points.

Punctuation:

- Chatters tend to use emoticons quite frequently as a way to express their feelings and attitudes. Chatters use emoticons freely and without much hesitation.

I would like to conclude this work by quoting David Crystal on the emergence and future of Netspeak (2001: 242):

I see the arrival of Netspeak as similarly enriching the range of communicative options available to us. And the Internet is going to record this linguistic diversity more fully and accurately than was ever possible before. What is truly remarkable is that so many people have learned so quickly to adapt their language to meet the demands of the new situations, and to exploit the potential of the new medium so creatively to form new areas of expression.

SAŽETAK:

Polazeći od toga da je sinkronost jedna od dimenzija na osnovu kojih se elektronička komunikacija može kategorizirati, u ovom se radu ispituju lingvistički aspekti i razlikovna obilježja *online* komunikacije u stvarnom vremenu, u kontekstu engleskog kao globalnog jezika, i Netspeak – a kao novog elektroničkog medija komunikacije. Rad pruža uvid u mnogobrojne načine na koji priroda ovog elektroničkog medija i globalna upotreba interneta imaju na engleski jezik. Za ovu studiju zasnovanu na korpusu, podaci su prikupljeni s izvjesnog broja internetskih stranica, a naglasak se stavlja na karakteristike engleskog jezika koji se koristi u sinkronom okruženju koji podrazumijeva različite forume za diskusiju. Analiza, zasnovana na modelu koji je razvio David Crystal (2001), posebno naglašava veliki broj izrazito razlikovnih obilježja Netspeak – a, i prema tome, pruža dokaz da je jezik na kojem se komunicira u stvarnom

vremenu pod velikim uticajem i promjenama u oblasti leksikona i grafologije, područjima gdje je relativno lako uvesti inovacije (neologizme poput riječi za jednokratnu upotrebu ili ostalih sličnih 'luckastih' proizvoda Netspeak – a), kao i odstupanja (skraćenice, akronimi).

Ključne riječi: *online* komunikacija u stvarnom vremenu, Internet, lingvistička obilježja, sinkronost, razlikovna obilježja Netspeak – a

References

- Baron, Naomi (2008). *Always on: Language in an Online and MobileWorld*. Oxford University Press
- Bauer, Lauri (1983). *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David (2004). *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Crystal, David (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Freiermuth, Mark (2001). *Features of Electronic Synchronous Communication: A*

Comparative Analysis of Online Chat, Spoken ad Written Texts.

Unpublished PhD

dissertation. Stillwater: Oklahoma State University

Gunther, Marc (1998). The Internet is Mr.Case's neighbourhood. *Fortune* 137.6: 68-80.

Hudson, Grover (2000). *Essential Introductory Linguistics*. Oxford: Blackwell.

The Oxford Dictionary of New Words (1997). Oxford: Oxford University Press.

Internet source:

www.escnation.com

UDK 811.163.4 (497.6)'373.49

Dr. Edina SOLAK; Mr. Alica ARNAUT

JEZIČKA STVARNOST KROZ EUFEMIZME I TABUE

Sažetak

Eufemizmi su oblici u jeziku koje koristimo u komunikaciji kako bismo zamijenili neugodne, neprimjerene i nepoželjne riječi. S druge strane, riječi koje su zabranjene i nepoželjne u nekom društvu nazvane su jezičnim tabuima. Budući da ova dva termina imaju sasvim suprotno značenje, naročito je interesantno baviti se istovremeno njihovom upotrebom. Različite su njihove ekspresivne i impresivne vrijednosti u različitim funkcionalnim stilovima. Ovaj rad se bavi upotrebom i jezičko – stilskim vrijednostima eufemizama i tabua u različitim funkcionalnim stilovima.

Ključne riječi: eufemizmi, tabui, funkcionalni stilovi, ekspresivne i impresivne vrijednosti

EUFEMIZMI

Eufemizmi se obrađuju unutar retorike i teorije književnosti. U posljednje vrijeme zbog životnosti i značenja te sve češće pojave u komunikaciji postali su temom savremenih semantički, pragmalingvistički i sociolingvistički usmjerenih istraživanja, te predmetom leksiografskih istraživanja u nekim jezicima. „Eufemizmi su jezični oblici, riječi i fraze

koje koristimo u komunikaciji kada treba zamijeniti nepoželjne i situaciji neprimjerene i neodgovarajuće riječi koje upućuju na referenta te imaju neugodne asocijacije“ (Kuna 2007).

Eufemizme ne možemo ignorirati jer prožimaju različite oblike privatne i javne komunikacije. Različito su vrednovani, te mogu biti znakom jezičke elegancije, političke korektnosti, poštivanja prava na razlike, verbalne higijene ali i sredstvo ideološke manipulacije: iskrivljivanja, krivotvorenja ili prikrivanja stvarnosti.

Potreba za eufemizmima te svijest o njihovoj ulozi seže još u antičko doba, a u to vrijeme posebno su pobuđivali zanimanje u političkom i pjesničkom jeziku. Eufemizmi su sve do danas dijelom retorike i teorije književnosti. Neke riječi mogu sačinjavati i sinonimijske nizove, odnosno jedna riječ može zamijeniti drugu riječ s obzirom na preosjetljivost društvenog konteksta. Među članovima dolazi do istiskivanja jednog eufemizma drugim ili prelaska pojedinih članova iz aktivnog u pasivno područje upotrebe (npr: sinonimi za leksem trudnoća su drugo stanje, gradvidnost, blagoslovljeno stanje).

Eufemizmi su na određeni način u sistemu leksike suprotstavljani vulgarizmima. Oni su zamjena za vulgarizme i tabu riječi, odnosno baš eufemizmi se odnose na pojave i pojmove koji se smatraju neprimjerenim ili delikatnim (smrt, bolest, neke tjelesne funkcije, sfera seksualnosti i sl.), te se u datoj kulturi smatraju tabuom. Eufemizam je ponekad blizak litoti, jer i ona znači ublažavanje tvrdnje. Eufemizmi su, također, mjesta u tekstu koji odlikuju kulturu, što uvjetuje i uspješnu konverzaciju. Oni djeluju u svakodnevnom govoru. Pretjerana upotreba eufemizama govori o indirektnom stilu govornika, te izbjegavanje da se stvari nazovu pravim imenom.

Eufemizmima se emotivna funkcija jezika svodi na minimum jer se umjesto afektivnih koriste opisni označitelji. Sam proces nastanka eufemizama posljedica je tabuiranja tj. težnje jezika da odustane od imenovanja i pribjegne kakvoj uvriježenoj formuli. To odustajanje od obavijesnosti, tvrdi Vladimir Anić (1991) prešutni je sporazum sudionika komunikacije o najmanje uznemirujućem suočavanju s prirodnim činjenicama. Stari su Grci biće zla prozvali *diábolos* (klevetnik). Iz te su riječi izvedeni moderni nazivi za sotonu – francuski *diable*, španjolski *diablo*, engleski *devil*, danski *djével*, češki *d'ábel*, poljski *diabeł*, talijanski *diavolo* ili bosanski đavo. Riječ đavo je iznova bilo potrebno ublažiti te je *đavo* postao *nečastivi*. Osim tabua, ublažavale su se i neželjene stvari u životu društva. Stoga se u javnosti češće govori o *osjetljivim pitanjima* nego o *problemima*, o *složenoj situaciji* nego o *krizi*, vlasnici izrazom *restrukturiranje poduzeća* nerijetko nagovještavaju *otpuštanje radnika* i sl. Proces eufemizacije temelji se na stilističkoj sinonimiji. Uspostavljanje odnosa dopušteno -zabranjeno ili direktno – indirektno potiče različite oblike leksičkoga uspoređivanja i figuracije. Eufemizam se kroz historiju različito određivao. Za Aristotela eufemizam je podvrsta metafore, a za Kvintilijana podvrsta alegorije.

TABU RIJEČI

Riječi koje su bile zabranjene u nekom društvu nazvane su jezičnim tabuima. Postojanje tabua opća je pojava u svim kulturama a njihov je utjecaj jedan od razloga semantičkih promjena u jezicima. Budući da je riječ društveno neugodna, neprikladna ili opasna, njezino mjesto zauzima neka druga, blaža riječ.

Tabu je riječ koja potječe iz maorskog jezika. Kod primitivnih naroda značila je zabranu koja se stavljala na neki predmet, rad, riječ i sl. Po vjerovanju, narušavanje te zabrane povlačilo je za sobom tešku bolest ili smrt. Danas u prenesenom značenju tabu znači nešto što se ne smije dirati, o čemu se ne smije govoriti. U totalitarnim režimima značila je uglavnom zabranu na neke razgovore ("tabu" teme), govore, misli, rad, i sl.

EUFEMIZMI I TABU RIJEČI U SAKRALNOM STILU

Sakralni funkcionalni stil naziva se još i vjerskim, odnosno religijskim stilom. Neki autori odvajaju ga od sistema funkcionalnih stilova, smatrajući da podjela na sakralni stil i profane stilove prethodi daljoj klasifikaciji. Kod drugih autora sakralni stil jedan je od registara književnog jezika i proučava se ravnopravno s njima. Sakralni stil obuhvata sferu usmene i pismene religijske komunikacije, tako da je žanrovski veoma raznorodan – počev od svetih knjiga različitih religija pa do jezika i stila izvođenja religijskih obreda i molitvi.

Eufemizmi se upotrebljavaju u sakralnom stilu, naročito u vjerskim knjigama, obredima, molitvama. Eufemizme često susrećemo u svetim knjigama da bi se izbjegli vulgarizmi koji nisu primjereni za vjerske knjige. Funkcija eufemizama u sakralnom stilu jeste uljepšavanje nekih riječi i izbjegavanje neugodnih i neprimjerenih riječi za svete knjige.

*Kada se Događaj dogodi
događanje njegovo niko neće poricati*

*neke će poniziti, a neke uzvisiti
kad se Zemlja jako potrese
i brda se u komadiće zdrobe,
i postanu prašina razasuta
vas će tri vrste biti:
oni sretni – ko su sretni?!
i oni nesretni – ko su nesretni?!*

U prvom stihu *dogadžaj* je eufemizam za smrt i sudnji dan, a u drugom stihu glagol *poniziti* je eufemizam za kaznu koja će stići sve nevjernike na sudnjem danu. Četvrti, peti i šesti stih (kad se Zemlja jako potrese i brda se u komadiće zdrobe, i postanu prašina razasuta) predstavljaju eufemizam za sudnji dan. U posljednjem, devetom stihu *nesretni* je eufemizam za sve nevjernike.

Allah je zapečatio srca njihova i uši njihove, a pred očima njihovim je koprena; njih čeka patnja golema.

U ovom primjeru *patnja golema* je eufemizam za džehennem, vatru pripremljenu za nevjernike.

A na Dan kada od svakog naroda sakupimo gomilu onih koji su dokaze Naše poricali - oni će biti zadržani

U ovom primjeru *dan* je eufemizam za sudnji dan.

U Kur'anu su prisutne i tabu riječi. Najčešće su prisutne na mjestima gdje se želi upozoriti na neku kaznu, zatim na mjestima gdje se nevjernici pozivaju na vjeru i u nekim detaljima iz života poslanika.

I njih dvojica krenuše. I kad sretoše jednog dječaka pa ga onaj *ubi*, Musa reče: 'Što *ubi* dijete bezgrješno, koje nije nikoga *ubilo*! Učinio si, zaista, nešto vrlo ružno!' A kada je Musa rekao narodu svome: 'Allah vam naređuje da zakoljete kravu' – oni upitaše: 'Zbijaš li ti to s nama šalu?' – 'Ne dao mi Allah da budem neznalica!' – reče on.

U ovim primjerima tabu riječi su *ubiti* i *zaklati* jer se odnose na smrt.

„Pa ako ne učinite, a nećete učiniti, onda se čuvajte *vatre* za nevjernike pripremljene, čije će gorivo biti ljudi i kamenje.“

Vatra je tabu riječ je predstavlja džehennem i kaznu.

Riječ *život* (El Hajat) je u Kur'anu spomenuta 145 puta, a isto toliko puta je spomenuta i riječ *smrt* (El Meut), koja je tabu riječ. *Meleki* (*anđeli*) su u Kur'anu spomenuti 88 puta, a isto toliko puta su spomenuti i *šejtani* (*đavoli*) koji, također, predstavljaju tabu riječ.

EUFEMIZMI I TABU RIJEČI U NAUČNOM STILU

Naučni funkcionalni stil jedan je od pet stilova i realizira se u pismenoj formi. Stilističari ovome stilu pripisuju svojstva objektivnosti, preciznosti, tačnosti i racionalnosti. Naučni stil može se podijeliti na dva podstila: naučni u užem smislu i naučnoudžbenički.

Eufemizme i tabu riječi ne susrećemo u naučnom stilu jer umjesto eufemizama koriste se termini, definicije i aksiomi. Tabu riječi su izostavljene u ovom funkcionalnom stilu jer se koriste stručni termini. Tako, naprimjer, u knjizi anatomije za sve dijelove tijela postoje stručni nazivi: vagina, analni otvor: (U anatomiji, analni otvor jest posljednji dio probavnog trakta, i konačni otvor rektuma. Sam se otvor zove čmar. Vagina (potječe od lat. riječi vagina što znači "korice mača") je naziv za ženski spolni organ odnosno rodnicu) Također, za probavne smetnje koristimo izraz dijareja. Tabu riječ seks zamijenjen je terminom polni odnos. Dakle, u naučnom stilu ne susrećemo eufemizme i tabu riječi jer se koriste stručni termini (npr. medicinski).

Termini polni odnos, vagina, dijareja su stručni medicinski termini i koriste se samo u komunikaciji između ljekara i pacijenta. Ne ubrajaju se u eufemizme jer nisu prisutni u nekoj drugoj sferi komunikacije. Ipak, mogli bismo ih posmatrati i kao eufemizme jer zamjenjuju neprikladne i vulgarne riječi, odnosno zamjenjuju tabu riječi.

EUFEMIZMI I TABU RIJEČI U ADMINISTRATIVNOM STILU

Ovome stilu svojstven je visok stepen determiniranosti jezičnih sredstava, što je rezultat njegove funkcije. Administrativni tekstovi služe za zvaničnu komunikaciju između pojedinca i ustanova, kao i između država i državnika. U administrativnom stilu, kao i u naučnom, ne susrećemo eufemizme i tabu riječi, a odlikuje ga, također, i odsustvo figurativnosti i ekspresivno – emocionalne markiranosti. U administrativnom stilu razvila su se stroga pravila i sheme.

EUFEMIZMI I TABU RIJEČI U RAZGOVORNOM STILU

Razgovorni stil je nizom karakteristika suprotavljen ostalim funkcionalnim stilovima. Realizira se u usmenoj formi. U razgovornom stilu se često radi o spontanom, nepripremljenom govoru i lingvisti su ga dugo ignorirali u svome proučavanju. Odlikuje se nepripremljenošću, spontanošću, zahtijeva brzo reagiranje, kao i smjenu govornika. Tipično za ovaj stil jeste naglo mijenjanje tema. Posebni stilovi: religijski, reklamni, scenaristički, esejistički i stripovni.

U razgovornom funkcionalnom stilu, možda i najčešće, susrećemo eufemizme i tabu riječi. Dosta faktora utječe na to da li će razgovor biti bogatiji eufemizmima ili tabu riječima. Jedan od faktora može biti i ustanova u kojoj se razgovor obavlja. U školi, na fakultetu, kod doktora, u općini ili u bilo kojoj drugoj zvaničnoj komunikaciji razgovor će biti bogatiji eufemizmima, dok će u razgovoru na ulici, u kafiću, na igralištu i drugim privatnim vidovima komunikacije biti upotrijebljeno više tabu riječi. Također, bitan faktor su i sudionici razgovora. Ukoliko je riječ o obrazovanim ljudima više će se koristiti eufemizimi.

U svakodnevnoj komunikaciji upotreba eufemizama i tabua zavisić će, dakle, od sudionika govornog čina, ali i od samog konteksta govorne situacije.

1. Kako ti je supruga, da li je ozdravio? Nažalost, nije više s nama. (eufemizam) Umro je. (tabu)
2. Želim kupiti hlače. Vama treba odjeća za punije. (eufemizam) Vama treba odjeća za debele. (tabu)

3. Kakav je on čovjek? Nije baš najbolji čovjek. (eufemizam) On je đubre. (tabu)
4. Kako nisi to shvatio? On je ograničen. (eufemizam) On je glup. (tabu)

EUFEMIZMI I TABU RIJEČI U KNJIŽEVNOUMJETNIČKOM STILU

Književnoumjetnički stil je najslobodniji stil standardnog jezika. Poseban je odnos prema gramatičkoj i pravopisnoj normi. Prihvatljivi su i nerealni gramatički oblici i drugačiji pravopis.

U književnoumjetničkom funkcionalnom stilu susrećemo eufemizme i tabu riječi. Tabu riječi najčešće nalazimo u situacijama kada se neka slika ili događaj žele vjerodostojno prikazati, kao i seksualne scene, scene ubistva, prevare, žudnje i slično. Prisutne su i u historijskim romanima gdje se nastoji na najbolji način prikazati neki rat ili bitka. U savremeno doba u našoj književnosti se pojavljuje sve veći broj erotskih romana koji obiluju tabu riječima gdje pisci bez cenzure opisuju seksualne scene, kao i dijelove ženskog i muškog tijela. Erotski romani su prisutni u svakoj književnosti. Odnos između književnosti i erotike kroz povijest je bio veoma različit, od perioda cenzure i autocenzure do liberalizma.

Seksualnost i muško – ženski odnosi su, kako u društvu tako i u književnosti, veliki tabu. Iz ovog razloga dolazi do raznih predrasuda. Žena je uvijek prikazana kao nježna, dok je muškarac taj koji je grub, koji ima portebe za seksualnošću.

U književnosti su prisutni i eufemizmi. Upotreba eufemizama zavisi često od ličnih stavova i uvjerenja samog pisca, kao i od političkih dešavanja u svijetu. Tako u nekim historijskim romanima uviđamo prikrivanje istine, odnosno pisac izbjegava opisati pravo stanje, i stoga neke stvari naziva drugim imenom.

- **Eufemizmi i tabu riječi u poeziji**

U poeziji su zastupljeni eufemizmi i tabu riječi. Najviše prisutni su eufemizmi za smrt, a prisutan je i veliki broj tabu riječi (smrt, bolest, krv, jama).

SLOVO O *SMRTI* (MD)

Zemlja je *smrtnim* sjemenom posijana/Ali *smrt* nije kraj Jer *smrti* zapravo i nema/I nema kraja/*Smrcu* je samo obasjana staza uspona/Od gnijezda do zvijezda.

KRVAVA BAJKA (DM)

...Bilo je to u nekoj zemlji seljaka/na brdovitom Balkanu,*umrla je mucenickom smrću* četa đaka/u jednom danu...

- **Eufemizmi i tabu riječi u prozi**

U prozi, kao i u poeziji, prisutni su eufemizmi i tabu riječi. Eufemizme susrećemo u romanima, pripovijetkama i drugim proznim oblicima. Pisci se njima koriste iz nekoliko razloga: lični stil kojim se žele izbjeći vulgarizmi i tabu riječi, kao i iz političkih ili socijalnih razloga

(pisac koristi eufemizme jer iz nekih razloga izbjegava napisati pravu istinu te se koristi prikriivanjem pravog stanja).

„Ali evo, golubovi na tavanu se javljaju tihim gukanjem, kiša još lije, tako već danima, i ne mogu da izađu ispod strehe, to je nagovještaj *dana koga još nema.*“ (MSDS)
(Sudnji dan)

Tabu riječi su podjednako zastupljene u prozi i najčešće ih susrećemo u erotskim romanima kojih je u savremeno doba sve više u našoj književnosti, zatim u djelima nekih pisaca koji se „ne boje“ prikazati pravo stanje ili u djelima čija tematika je vezana za smrt.

„Na dan moje *smrti*, kad bude nošen moj tabut, ne misli da ću osjećati bol za ovim svijetom, ne plači i ne govori: šteta, šteta. Kada se mlijeko pokvari veća je šteta. Kad vidiš da me polože u *grob*, ja neću nestati. Zar mjesec i sunce nestanu kad zađu? Tebi se čini *smrt*, a to je rađanje. *Grob* ti se čini tamnica, a duša je slobodna postala...“ (MSDS)

„Živi ništa ne znaju. Poučite me, *mrtvi*, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer, *smrt* je besmisao, kao i život.“(MSDS)

U ovim odlomcima možemo uočiti tabu riječi (*smrt*, *grob*, *mrtvi*) . U romanu *Derviš i smrt* često se spominje tabu riječ *smrt*. Štaviše, ova riječ je, kako vidimo, prisutna i u samom naslovu romana. Međutim, u romanu su na nekim mjestima prisutni i eufemizmi za **smrt**.

„I reci: došla je *istina*. Došao je *čas*. Jer svako kruži svojom putanjom do određenog *roka*.“ (MSDS)

EUFEMIZMI I TABU RIJEČI U ŽURNALISTIČKOM STILU

Žurnalistički stil odlikuje se izuzetno širokom sferom upotrebe, kao i velikom žanrovskom raznovrsnošću. Kao takav, on je namijenjen velikom broju adresata. U tekstovima žurnalističkog stila prisutni su eufemizmi. Oni su prisutni u informativnim i sportskim tekstovima i osnovni cilj jeste da zamijene neku riječ koja je neprikladna za novinski članak ili pak imaju za cilj prikriivanje istine.

Gdje je osam miliona dolara? (D)

Bosna i Hercegovina nije u *dobroj situaciji*. (DA)

Prijelaz koji „*života košta*“ (NA)

Ljudima *nije do smijeha* (E)

Viktorija drži predavanja po školama o *porocima* (E)

Tabu riječi su najprisutnije u žutoj štampi i najčešće ih nalazimo u naslovima. Ove riječi su sredstvo kojim se privlače čitatelji. Najviše se susreću lekseme seks, silikoni, alkohol, droga i sl.

Maja Marijana se počastila novim *grudima* (E)

Pijana Sandra Afrika zamalo *ubila* sebe i Sašu Kapora (E)

Nisam *gej* (Express)

Ne sviđa mi se *seks* na studentskim zabavama.. (E)

Turski avioni *bombardirali* kurdske baze na sjeveru Iraka.(S-x)

U eksploziji plina u rudniku u Kini jedanaest *mrtvih*.(S-x)

Pljačka firme "Selming": Nema osumnjičenih za *krađu* 269.000 KM (DA)

ZAKLJUČAK

Za stilistiku eufemizmi i tabu riječi su posebno značajni. Oni su prisutni u našem jeziku, a zastupljeni su u različitim stilovima i njihova upotreba uvjetovana je različitim faktorima. Različita je njihova upotreba u različitim funkcionalnim stilovima, u nekim stilovima zastupljeniji su eufemizmi, u nekim stilovima tabu riječi, dok ih u naučnom i administrativnom uopće nema. Oni tu izostaju, jer je naučni stil određen stručnim terminima, a u administrativnom stilu koriste se stroge forme i sheme i zbog toga u njemu nema mjesta za tabu riječi i eufemizme. Susrećemo ih i u poeziji i prozi, zastupljeni su podjednako. Prisutni su i u sakralnom stilu, u vjerskim knjigama. U žurnalističkom stilu, također, nalazimo veliki broj eufemizama i tabu riječi (eufemizmi su zastupljeniji u političkim i sportskim časopisima, a tabu riječi u žutoj štampi). U svakodnevnom govoru su podjednako zastupljeni, ovisno u govornicima, kontekstu, socijalnom statusu i sl.

LINGUISTIC REALITY THROUGH EUPHEMISMS AND TABOOS

Summary

Euphemisms are forms of the language used in communication in order to replace awkward, inappropriate and undesirable words. On the other hand, the words that are prohibited and undesirable in a society are named the linguistic taboos. Since these two terms have completely opposite meaning, it is particularly interesting to deal with their use at the

same time. Their expressive and impressive values in different functional styles are different. This paper deals with the use and linguistic – stylistic values of euphemisms and taboos in different functional styles.

Key words: euphemisms, taboos, functional styles, expressive and impressive values

LITERATURA

1. Katnić – Bakaršić 2001 – Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Sarajevo
2. Kuna 2007 – Kuna, Branko, „Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia*, 19/1, str. 95.113

IZVORI

BSNK – Stanković, Borisav, *Nečista krv*

D – Dani

DA – Dnevni avaz

DMP – Maksimović, Desanka, *Pjesme*

E – Express

MDKS – Dizdar, Mak, *Kameni spavač*

MSDS – Selimović, Meša, *Derviš i smrt*

NR – Naša riječ

S-x – Sarajevo-x.com

UDK 811.163.4 (497.6)'373.23 : [821.163.4(497.6)-13 : 398] (496.6

Tešanj)

Dr. Edna KLIMENTIĆ

**ANTROPONIMIJSKI OBRASCI ZA IMENOVANJE ŽENA I
MUŠKARACA U NARODNIM PJESMAMA¹ ZABILJEŽENIM U
TEŠANJSKOME KRAJU**

Sažetak:

U radu se analiziraju strukturne osobine muških i ženskih imena ekscerpiranih iz rukopisne zbirke narodnih pjesama koje su zabilježene na tešanjškome terenu. Strukturne osobine imena porede se sa stanjem u jeziku danas u pogledu imenovanja.

Ključne riječi: antroponimi, struktura, narodne pjesme, tešanjški kraj

1. Vrlo je interesantna potreba narodnih pjevača da imenuju protagoniste, mjesta događanja, uže lokalitete i sl. Ta je potreba, najvjerojatnije, proizišla iz cilja i namjene narodne poezije koja je, osim zabave, trebala i

---

¹Izvor za ovaj rad uzet je iz doktorske disertacije odbranjene u maju 2015. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli pod naslovom *Jezik i dijalekatska baza narodnih pjesama iz rukopisne zbirke Saliha Mešića*. Doktorska disertacija rađena je pod mentorstvom prof. dr. Refika Bulića.

da pouči i pruži adekvatnu informaciju. Da bi recipijenti vjerovali u određenu informaciju, pjevači i kazivači moraju je personificirati, apstraktne likove oslikati tako da ih recipijenti vide, identificiraju se s njima, da ih razumiju i sl. Otud toliko imena u narodnim pjesmama. Ta imena ne moraju nužno biti stvarna imena osoba o kojim pjevaju. Ne možemo znati da li je u trenutku pjevanja izmišljena sama radnja, priča ili su to možda imena protagonista, da li je sve istinito ili je narodni pjevač „pustio mašti na volju”. Bez obzira na sve to antroponimi su važno područje istraživanja koje otkriva kulturna i religijska opredjeljenja, društvene prilike vremena u kojem su zabilježene pjesme nastale.

1.1. Antroponimi ekscerpirani iz rukopisne zbirke narodnih pjesama koju je na tešanjškome terenu zabilježio Salih Mešić¹ dominantno su orijentalnog porijekla i islamske provenijencije. Ima među imenima i starih slavenskih imena, a u nekim se pjesmama navode i kršćanska imena različitog porijekla. Imena se u analiziranim pjesmama najčešće navode uz prezimena, ali su za potrebe ovoga rada izdvojena samo muška i ženska imena. Sva ekscerpirana imena idu u sferu općeupotrebnih i zabilježio ih je Ismet Smailović (1990) u knjizi *Muslimanska imena orijentalnog porijekla*, pa se ovaj rad neće baviti njihovim značenjima.

2. Muška imena orijentalnoga porijekla potvrđena u zbirci ukazuju na tri različita strukturna modela. Jedna od dominantnih karakteristika vezanih za muška imena potvrđena u analiziranoj zbirci jeste pojava srastanja

---

¹Rukopisna zbirka Saliha Mešića nastajala je na terenu Tešnja i okoline početkom dvadesetoga stoljeća. Zbirka ima 314 pjesama, počinje rednim brojem 5 i završava rednim brojem 318, s tim da posljednja pjesma u zbirci nije potpuna. Pjesme su uglavnom lirske i epsko – lirske, a Salih Mešić ih je uglavnom bilježio od žena na terenu Tešnja. Značajan dio pjesama zabilježio je od svoje majke Dilfe i od Azre Pobrić.

titule sa osnovnim imenom. Ta titula ukazuje na društveni položaj nositelja imena u određenoj zajednici. Ovako strukturirana imena uglavnom nisu porijeklom samo iz jednoga orijentalnoga jezika već su arapsko-turskoga porijekla.²

Strukturu *muško ime + titula (aga, beg, paša)* imaju sljedeća imena:

Ahmeraga (88), *Alaga* (85, 134, 241, 263), *Alajbeg* (90, 208), *Alibeg* (56, 73, 171, 172, 255, 273), *Alipaša* (292), *Avdaga* (7), *Bećirbeg* (155, 258), *Behlulaga* (6), *Biserbeg* (298), *Bojaga* (113, 176), *Ćejvanaga* (24), *Dervišefendija* (15), *Dervišbeg* (15), *Džaferbeg* (21, 140), *Eminaga* (219), *Ganibeg* (131, 208), *Gjonlaga* (278), *Halilaga* (65, 151), *Halilbeg* (15), *Hasanaga* (13, 14, 25, 99, 153, 155, 162, 167, 170, 183, 184, 187, 190, 191, 259, 277, 293, 294, 307, 312), *Hasanbeg* (246), *Hasanpaša* (308), *Jusufaga* (213), *Jusufbeg* (227), *Latifaga* (76), *Mehmedaga* (99), *Mehmedbeg* (23, 207), *Memaga* (11), *Muharembeg* (192), *Mujaga* (149, 179, 228, 271), *Mustajbeg* (10, 61, 130, 179, 180), *Nurbeg* (27), *Omeraga* (9, 11), *Omerbeg* (314), *Osmanaga* (11, 241), *Osmanbeg* (12, 23, 45, 234), *Rahman paša* (261), *Salihaga* (10, 94, 130, 318), *Sejdinbeg* (138), *Selimaga* (79), *Šaćirbeg* (148), *Šahin* (229), *Šećerbeg* (165), *Šehaga* (7).

Danas u Bosni i Hercegovini titule *beg* i *aga* nemaju više istu frekvenciju i značaj za društvenu zajednicu pa ih stvarna imena više ne sadrže. Njihova se upotrebnost ogleda uglavnom u sposobnostima da

² „Priličan broj muslimanskih imena po svome etimološkom porijeklu ne pripada samo jednom orijentalnom jeziku. To su obično složena imena, čiji jedan dio potječe iz jednog, a drugi iz drugog jezika. Tako je npr. u imenima: Alaga, Abdaga, Fazlaga, Hadžaga, Hajraga, Hasaga, Husaga, Nuraga i sl. prvi dio iz arapskog, a drugi dio (-aga) iz turskog jezika. To su, dakle, imena arapsko – turskoga porijekla” (Smailović 1990: 83).

iskažu pozitivnu ili negativnu konotaciju³ u razgovornom stilu i tako stilski markiraju određeni izraz.

2.1. U drugu grupu ekscerpiranih primjera svrstana su imena nastala srastanjem orijentalne osnove i nastavka:

Alija (19, 24, 27, 138, 176, 200, 231, 233, 239, 245), *Aljo* (112, 124, 200, 233, 284), *Avdo* (7, 172), *Began* (238), *Bego* (8, 15, 18, 74, 152, 267), *Gizdar* (208), *Hajdar* (13), *Hasan* (244, 245, 286), *Haso* (280, 286) *Husein* (8, 57, 90, 151, 274, 315), *Ibrahim* (307), *Ibro* (32, 307), *Jusuf* (88, 243), *Mehemed* (256, 263), *Mehmed* (265, 277, 285), *Meho* (263, 283, 295), *Muhamed* (14, 131, 140, 169, 171, 197, 234), *Mujo*⁴ (22, 29, 44, 58, 63, 74, 113, 123, 135, 138, 182, 183, 188, 189, 211, 231, 232, 245, 248, 249, 251, 275, 302, 306, 316), *Mušo* (271), *Omer* (39, 314), *Osman* (5, 190, 261), *Osmo* (296), *Salih* (62), *Salko* (97, 188, 271), *Sefer* (103), *Smajo* (85), *Sulejman* (76, 188, 211, 243), *Zahir* (6, 7), *Zaim* (212), *Zuko* (96).

2.2. Trećoj strukturnoj grupi pripadaju i neki oblici muških imena koji svojim oblikom upućuju na to da je riječ o nadimcima:

Ahmo (51, 304), *Ale* (239), *Aljo* (112, 124, 200, 233, 284), *Avdo* (7, 172), *Haso* (280, 286), *Ibro* (32, 307), *Meho* (263, 283, 295), *Mujo* (22, 29, 44, 58, 63, 74, 113, 123, 135, 138, 182, 183, 188, 189, 211, 231, 232, 245,

---

³U govoru Tuzle i okoline nerijetko se čuju izrazi tipa *Majkin beg*, *Nenin paša*, *Ljubi majka pašu svoga*, ali i izrazi u kojim su ove nekadašnje titule negativno konotirane: *Zavalio se u fotelju kao paša* (kolokvijalno).

⁴Ismet Smailović za ime *Mujo*, uz objašnjenje da je to muško ime, navodi i da je hipokoristik od imena *Mustafa* (I. Smailović 1990: 368).

248, 249, 251, 275, 302, 306, 316), *Mušo* (271), *Osmo* (296), *Salko* (97, 188, 271), *Smajo* (85), *Zuko* (96).

Ova se skraćivanja uklapaju u sveukupni onomastički ambijent na prostoru Bosne i Hercegovine. Pojavu je uočio i Evlija Čelebija pa je pišući o Bosni 1660. godine zapisao: „Narod u ovoj zemlji svoja imena izgovara skraćeno, pa mjesto Mehmed kaže Meho, mjesto Ahmed - Ahmo, Šaban - Šabo, Ibrahim - Ibro, Zulfikar - Zuko, Hasan - Haso, Husein - Huso, Sulejman - Suljo, Ramadan - Ramo, Alija - Aljo.” (E. Čelebija 1957: 131). U pjesmama iz kojih su ovi oblici ekscerpirani nisu pronađeni puni oblici imena pa je zapravo pitanje da li su ovo nadimci ili prava imena. Neki od ekscerpiranih oblika nadimaka danas se više ne osjećaju nadimcima jer su izgubili hipokorističnu obojenost i osjećaju se kao pravi antroponimi. Tako je danas *Mujo* uobičajeno i vrlo frekventno muško ime.

2.3. Pored imena orijentalnog porijekla potvrđena su i imena kršćanske provenijencije porijeklom iz starohebrejskoga jezika: *Ivan* (81), *Jovan* (88) i *Ivo* (81).

2.4. Najčešće spominjana muška imena u zbirci su *Hasanaga* (u dvadeset pjesama) i *Mujo* (u dvadeset pet pjesama). Od ostalih tvorbenih odlika za muška imena može se zaključiti da se ona mogu završavati nekim od vokala (-a, -o) ili suglasnikom. Muška imena imaju tzv. bosansku promjenu pa je u genitivu nastavak -e umjesto -a. Dakle, sva muška imena na samoglasnik mijenjaju se po principu: *Mujo, Muje, Muji.../ Alija, Alije, Aliji...* sa nastavkom -e u genitivu singulara:

„U *Alije* nigdi ništa nejma” (27), „a viš *Muje* vinova lozica” (123).

Muška imena na suglasnik mijenjaju se kao imenice *a*-vrste:

„Pita care nejakoga *Jusufa*” (243), „Proj se sine Hane *Halilbega*” (15).

2.5. Jedno od općih mjesta u zbirci je upotreba vokativa umjesto nominativa u imenovanju:

„Ali nehtje *Behlulaginice*” (6), „Odkud meni Careviću *Mujo*” (29), Vino pije Džinić *Muhamede*” (197), „Al moj brato *beže Mehmedbeže*” (207), „Govorio *beže Ganibeže*” (208), „Onda veli *beže Ganibeže*” (208), „*Pripade* se *beže Biserbeže*” (298).

Mogući su i genitivi umjesto akuzativa: „*Dovikuje* seka *Behlulage*” (6)⁵.

3. I među ženskim imenima u zbirci dominiraju ona orijentalnoga porijekla i islamske provenijencije, ali ima i nekoliko primjera iz kršćanske tradicije. Evidentne su i neke strukturne razlike. Ženskim imenima se također pripajaju statusni termini: *Adem-kada* (14), *Zilkaduna* (99).

„Vezak vezla *Adem-kada*

„Molio se aga Mehmedaga

---

⁵Upotreba genitiva umjesto akuzativa nije svojstvena samo imenima. Pojava je potvrđena i za druge imenice: čekam *babe* (66), nepravi *jada golema* (71), da ne nose *šiše* (78), išće *blagoslova* (92), ja ne gledam *veza* (96), čuvaj *Stolca*, pazi *Počitelja* (110), nejmam *majke* (125).

Starja nevjesta,

Sav je gjergef pokapala,

Biser suzama.” (14)

Nevjestici Hasanaginici:

Pros' mi svoju *Zilkadunu* mladu

Il' *Zilkadu* il' *Zildžihu...*” (99)

U obje pjesme imenu je dodana imenica *kada/kaduna*. Ova se imenica u *Rječniku bosanskoga jezika* tumači kao riječ turskoga porijekla sa značenjima *gospođa, dobra domaćica, kućanica* (2010: 479). U Škaljićevom rječniku *kada* ili *kaduna* ima značenje „gospođa, ugledna žena” (Škaljić 1989: 379). Navedena značenja ukazuju na status ovih žena neovisno o njihovim muževima koji su age (*Hasanaga*, 14; *Mehmedaga*, 99).

3.1. U analiziranim pjesmama je specifičan način imenovanja žena koje u tom procesu gube vlastiti identitet i prepoznaju se samo kao supruge. Ovakav način imenovanja sastoji se iz četiri dijela: *osnova muškog imena* + *titula (beg, aga)* + *-ov / ev* + *ica*:

Alibegovica (56, 46, 171, 172, 255), *Bajrambegovica* (85), *Bećirbegovica* (17, 258), *Behlulaginica* (6, 7), *Biserbegovica* (264, 298), *Ćejvanaginica* (24), *Defterdarovica* (293), *Džaferbegovica* (21), *Ganibegovica* (131, 208), *Hasanaginica* (99, 146, 162, 183, 184, 195, 259, 292, 293, 294), *Isajbegovica* (126), *Mehmedbegovica* (166, 207), *Mustajbegovica* (161).

U samoj strukturi uočavaju se i neke etimološke karakteristike. Muško ime najčešće je arapskoga porijekla, titule su iz turskoga jezika, a nastavci

su slavenski⁶. Navedeni primjeri ukazuju na pojavu da žena, pored izgubljenog prezimena, udajom gubi i vlastito ime koje biva zamijenjeno imenom njenoga supruga.

U zbirci nisu potvrđena imena udatih žena čiji muževi nemaju titule, što bi moglo značiti da su i pjesme nastajale u vezi sa osobama koje u određenoj sredini uživaju neki ugled.

3.2. Na drugoj strani prepoznaju se imena djevojaka sa osnovom preuzetom iz nekog od orijentalnih jezika i gramatičkim nastavkom:

Ajkuna (88, 249, 258, 313), *Ajša* (175), *Altuna* (81), *Bahtija* (154), *Begzada* (17, 213), *Ćima* (316), *Devla* (96), *Džehva* (267), *Em* (148), *Emina* (98, 162), *Fatija* (13, 45, 58, 155), *Fatima* (184), *Gjanbegija* (156), *Hajrija* (231), *Hanka* (12, 50, 90, 147, 258, 302, 305, 318), *Hana* (15), *Kademplija* (86), *Mejra* (17, 19, 61, 126, 189, 250), *Mulija* (179), *Paša* (96), *Sehvinaza* (29), *Sija* (206), *Umihana* (48, 84, 190).

3.3. I među ženskim imenima ima primjera koji su oblikom nadimci:

Ajka (8, 23, 51, 103, 113, 123, 132, 155, 176, 239, 251, 258, 280, 313), *Fata* (26, 66, 77, 109, 155, 187, 191, 228, 232, 286, 300),

---

⁶Ovakav način imenovanja žena i danas je prisutan u Bosni i Hercegovini. Pod imenima svojih muževa prepoznaju se najčešće žene domaćice (Munibov'ca, Redžinica, Beginica, Salihov'ca...u Gornjoj Tuzli).

aza (29), *Nefa* (108), *Niza* (200), *Safa* (87), *Sija* (45), *Zejna* (131), *Zilka* (167).⁷

Sva ova ženska nadimačka imena u zbirci su zapravo djevojačka imena. Hipokorističan ton tih imena pojačava mladalačku ushićenost:

„Čuvala *ih* l'jepa *Ajka*” (251), „Pjevaj *Fato*, još ove godine” (300), „Nisam *Fato* ti mi živa bila” (58), „To je *Zilki* vrlo mučno bilo” (167), „Dok je lepe *Zejne* na Novome” (131), „Lepa Hanka i još ljepša *Ajka*” (258), „*Ajka* babu poljubi u ruku” (239)...

3.4. Imena *Zlata* (187, 208) i *Zlatija* (208) nisu orijentalnoga porijekla. Ta su imena naslijeđe iz predislamskoga vremena u vezi sa njegovanjem kulta prema boginji Zlatni: „Kult Zlatne kao da je bio toliko jak, da je kod bosanskih Muslimana sve do danas ostalo jedno od rijetkih imena na narodnom jeziku ime Zlatija ili Zlatka” (M. Hadžijahić 1973: 43).

3.5. Ekscerpirani su i primjeri kršćanskih ženskih imena: *Angjelija* (130), *Anica* (267), *Anka* (287), *Jagoda* (165), *Janja* (211), *Jefa* (267), *Lucija* (267), *Savka* (267), *Smiljanka* (287). Osnova ovih imena preuzeta je iz latinskoga ili grčkoga jezika.

3.6. Najčešće se u zbirci koriste imena *Ajka* (u četrnaest pjesama), *Fata* (u jedanaest pjesama) te *Hasanaginica* (u deset pjesama). Sva potvrđena

⁷Iako za to nema potvrda u zbirci možemo pretpostaviti da je *Ajka* skraćeno ime za *Ajkuna*, a *Fata* za *Fatima* ili *Fatija*. *Nefa* je kraći oblik od imena *Nefija*, *Niza* od *Nizama*.

ženska imena imaju nastavak *-a* u nominativu (*Ajkuna* 239, 249, *Ajka* 251, *Alibegovica* 255) i promjenu po *e*-vrsti imenica:

„Veće pamet *Fatije* djevojke” (45), „Dok je lepe *Zejne* na Novome” (131), „I lijepe *Savke* Samardžića” (267).

4. Analiza muških i ženskih imena u narodnim pjesmama zabilježenim na terenu Tešnja pokazala je da je proces imenovanja u narodnim pjesmama veoma važan proces i da je zanemariv broj narodnih pjesama bez imena. Analizom su utvrđena po tri osnovna strukturna obrasca po kojim nastaju muška i ženska imena. Utvrđeno je da muška imena sa nazivima titula u sastavu danas više nisu u upotrebi jer su nestali uvjeti za upotrebu ovih titula u stvarnim imenima. Danas se ove titule koriste više kao stilski markirana sredstva. Sva ekscerpirana imena uglavnom su orijentalnoga porijekla, uz rijetke primjere kršćanskih imena. Muška imena na suglasnik mijenjaju se kao imenice *a - vrste*, a imena na samoglasnik imaju tzv. *bosansku promjenu*. Za ženska imena utvrđena je nominacija po ugledu na patrijarhalno uređena društva u kojim žena udajom u potpunosti gubi svoj djevojački identitet, što se vidi i u načinu imenovanja. Imena djevojaka su stvarna imena, nerijetko i hipokoristična. Sva ženska imena u nominativu singulara imaju nastavak *-a* i mijenjaju se kao imenice *e-vrste*.

**ANTHROPONYMIC FORMS FOR WOMEN'S AND MEN'S
PERSONAL NAMES IN FOLK SONGS REGISTERED IN TESANJ
AREA**

Abstract:

This paper analyzes the structural characteristics of male and female names confirmed in the manuscript collection of folk songs that were recorded in Tešanj area. Structural features of names are compared with the situation in the today's language.

Key words: anthroponyms, structure, folk songs, Tešanj area

Literatura:

- Bulić, Refik (2001), *Bosanski jezik: jezičko - pravopisni priručnik za učenike osnovnih i srednjih škola*, Bosanska riječ, Tuzla
- Čelebija, Evlija (1954), *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Knj. I, Svjetlost, Sarajevo.
- Hadžijahić, Muhamed (1973), *Predislamski elementi u kulturi bosanskih Muslimana*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo.
- Halilović, Senahid; Ismail Palić; Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Smailović, Ismet (1990), *Muslimanska imena orijentalnog porijekla Bosne i Hercegovine*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo

Dr. Enisa GOLOŠ

EMOCIONALNOST – KOMPONENTA EKSPRESIVNOSTI I KONOTACIJE

Sažetak

Predmet razmatranja ovog rada jest emocionalnost, kategorija semantike, pojam koji se dovodi u vezu sa ekspresivnošću i konotacijom. Osnovni motiv dovođenja u vezu navedenih pojmova jest razgraničavanje pojmova emocionalnosti i ekspresivnosti, za koje se nalazi da se ukrštaju, prožimaju i uvjetuju jedan drugi. Poseban akcenat stavljen je na samoizražavajuću emocionalnost kao jedan od pojavnih oblika emocionalnosti.

U drugom dijelu rada akcenat je stavljen na rasvjetljavanje fenomena emocionalnosti kao komponente konotacije. Istaknuto je značenje pojedinih riječi koje mogu da čine sinonimski par i koje imaju istu denotaciju, a različitu konotaciju. Dakle, na primjeru sinonimije predstavljene su riječi koje imaju jake konotacije i emocionalnu funkciju u odnosu na riječi za koje se može reći da imaju neutralnu konotaciju jer nisu emocionalno obojene. Potom se preko emocionalne funkcije ukazalo na ocjenu koja je ili poželjna ili nepoželjna.

Ključne riječi: emocionalnost, ekspresivnost, konotacija.

1. Uvod

Na pitanje šta je emocionalnost, odnosno šta ona izražava, može se odgovoriti da je to komponenta ekspresivnosti ali i da je komponenta konotacije. Isto tako, može se reći da navedeni fenomeni čine trougao i da se razmatraju i objašnjavaju međusobno, određujući se i razgraničavajući kao posebni pojmovi.

Emocionalno značenje nominacionih jedinica „sadrži informacije o emocionalnom stanju subjekta imenovanja“ (Ristić 2004: 24). Značenje novoizbranog imena pruža informaciju o odnosu govornika prema označenom. Riječ je o emotivnom, odnosno subjektivnom odnosu ili lično doživljenom odnosu prema označenom. A za realizaciju emocija važnu ulogu ima kontekst. Stoga je analiza u radu i njeni rezultati zasnovana na kontekstu.

Osim toga, potrebno je pomenuti i konotativno markiranu leksiku koja uz stilski markiranu leksiku predstavlja sredstvo gipkosti govorne kulture. Navedena leksika sadrži dopunske informacije koje imaju jako složenu strukturu, a za ovo istraživanje je zanimljivo to što između ostalih elemenata konotativna leksika sadrži i elemente emocionalnosti.

U okviru konotacije emocionalnost kao njena komponenta služi za izražavanje emocionalnih odnosa, a govornici istog jezika mogu imati različite konotacije, asocijacije u odnosu na jedan pojam, što se povezuje sa ocjenom kojoj podliježu ljudi, njihovi postupci te proizvodi njihovog djelovanja i sl. Uslijed povezanosti navedenih elemenata konotacije, dalje se može govoriti i o nijansama, o pozitivnoj i negativnoj konotaciji.

Predmet ovog rada jest osvjetljavanje emocionalnosti kao komponente ekspresivnosti, u prvom dijelu rada, da bi se u drugom djelu rada govorilo o emocionalnosti kao komponenti konotacije. Ali prije toga

potrebno je istaći da se na emocionalnost gleda kao na sinonim afektivnosti (Jovanović 2005: 242), odnosno, emocionalnost se dovodi u vezu sa stilistikom koja se bavi proučavanjem emocionalne ekspresije (Tošović 2004: 28).

Ovo istraživanje zasnovano je na korpusu osam pripovijedaka Hamze Hume: *Svetski čovek*, *Grešno iskušenje*, *Babanova bijeda*, *Oluja*, *Džigit*, *Bjelkan*, *Kad tutnji iza brda* i *Krnata*. Navedeni korpus omogućio je uvid u komponente emocionalnosti i i rasvjetljavanje istog u okviru semantike.

2. Emocionalnost – komponenta ekspresivnosti

Emocionalnost je termin karakterističan za određene uvjete u kojima se upotrebom jezičkih sredstava prenosi emocionalan odnos govornika prema označenom, odnosno stanje govornika u momentu govora. Navedeni jezički fenomen vrlo je blizak ekspresivnosti, mada se nalazi da je ekspresivnost širi pojam od emocionalnosti (Tošović 2004:32), te da se oba termina upotrebljavaju u semantici u okviru klasifikacije značenja, s tim da „ekspresivno značenje jednog izraza označava i njegovu emocionalnu sadržinu i identitet koji ima na osnovu ličnosti ili individualne kreativnosti korisnika“ (Kristal 1985:61). Kod razgraničavanja pojmova nalazi se i to da svako iskazivanje emocija nije ekspresivno, ali da je svako iskazivanje ekspresije nužno i emocionalno (Tošović 2004: 32). Pod pojmom **emocionalan** R. Simeon okuplja pojmove: „osjećajni, osjećajno obojeni, afektivni“¹, zatim navodi i pojam

---

¹ ali i terminološke obrte: „emocionalna izražajnost – *emocionalni način izražavanja*; emocionalni leksik, emocionalne riječi – *emocionalni fond riječi, osjećajno obojene ili emocionalne riječi*, emocionalna obojenost – *osjećajna ili emocionalna obojenost*;

„emocionalno–ekspresivan“.² Dalje se nalazi da je emocionalnost jedna od najvažnijih komponenti ekspresivnosti³ (Tošović 2004:30). Poređenjem emocije i ekspresije dolazi se do saznanja da su emocije osjećanja, a da ekspresija nastaje pod utjecajem emocije te da se smatra njihovim proizvodom. Zapravo, emocije je teško definisati. Moguće ih je na razne načine opisati. Tako možemo reći da se osjećamo dobro ili loše ili jednostavno da to osjećanje uporedimo sa osjećanjem neke druge osobe u sličnoj situaciji. Problemom emocija bavi se prije svega psihologija, koja ih tumači kao psihofizički proces.⁴ Emocije nastaju pod utjecajem spoljašnjih ili unutrašnjih faktora i predstavljaju vrstu duševnog stanja, odnosno to su osjećaji, uzbuđenja i sl. Narušavaju psihičku i fizičku ravnotežu i prethode ekspresiji (Tošović 2004:30). Može se govoriti o pozitivnoj i o negativnoj vrijednosti emocije koja utječe na razvoj odgovarajuće ekspresije. Ove dvije komponente se ukrštaju, prožimaju, pa je teško izdvojiti jasna razlikovna obilježja. Dakle, radi se o različitim i istovremeno povezanim fenomenima. U samom tumačenju emocija većina autora daje prednost terminu emocionalnost umjesto emocija (Tošović 2004: 30). I najzad, za ekspresivne riječi koje iskazuju odnos govornika/sagovornika prema onome što je rečeno, odnosno prema sadržini rečenog kažemo da pripadaju emocionalno obojenoj leksici.⁵

---

emocionalno ponavljanje – *osjećajno ponavljanje*; emocionalni govor – *osjećajno obojen govor*; emocionalna vrijednost – *emocionalno značenje*“ (Simeon1969: 301)

² kao emocionalno – ekspresivna riječ - rečenica – *emocionalno ekspresivna riječ u značenju rečenice*, tip jednočlanih rečenica“ (Simeon 1969: 301).

³ Kod razgraničavanja termina nalazi se da su emocionalnost i afektivnost sinonimi, s tim da se prednost daje upotrebi termina emocionalnost, dok je ekspresivnost širi pojam (Ristić 2004: 15).

⁴ Emocije „odražavaju naš odnos prema stvarima i događajima što nas okružuju, prema drugim ljudima i prema svojim vlastitim postupcima, akcijama i doživljajima“ (Selimović 2001: 85).

⁵ Ove riječi svrstavaju se u ekspresivnu leksiku. (Ristić 2004: 14).

2.1. Samoizražavajuća emocionalnost

Razgraničavajući pojmove emocionalno i ekspresivno već je pomenuto da se u osnovi ekspresivnosti nalazi emocija i da ta emocija uvjetuje ekspresiju kao njen nagovještaj, reakcija i obrnuto jer ponekad emocija biva izazvana ekspresijom, dakle slijedi kao njena reakcija. Stoga se može govoriti o dva oblika emocija ili kako je već istaknuto, bolje je upotrijebiti oblik emocionalnost. To su: *samoizražavajuća i inficirajuća*⁶ *emocionalnost* (Tošović 2004: 30). U ovom radu akcenat je stavljen na samoizražavajuću emocionalnost za koju se nalazi da nastaje kad autor „treperi“, odnosno podrhtava, drhti uslijed kakvog jakog uzbuđenja, straha i sl. Tako u primjeru *Eh, eh, mašala! – oduševljava se on, gledajući nabrekle grozdove i udišući svježju i mirisnu vlagu ispod razgranale loze.* (PŽV 1928:4) iskazano je osjećanje zadovoljstva zbog sočnih plodova vinove loze. Alaga veličajući Stevanov rad i trud nesvjesno ispoljava uzbuđenje da bi to oduševljenje ubrzo bilo zamijenjeno ljutnjom kad opazi da ima plodova koji nisu sočni: *A ovde prihvatila bolest. Ih, pobogu si brat, Stevane, šta učini! Kažeš: ne sumporaj po drugi put, Alaga, a ono gledaj šta učini. Ih, ih, brate slatki. Tako je bivalo svakog jutra, iz dana u dan, sve do berbe.* (PŽV 1928: 4) Dakle, smjena raspoloženja je prisutna uslijed jake emocije.

Posebnu grupu čine primjeri u kojima je predstavljeno uzbuđenje izazvano ljubavnom čežnjom, iščekivanjem da se ostvari nedosanjani san „*Jesi li sama? Tiho prikrašču ti se bos, na prstima*“. A zatim, zatim joj kaže: „*Bože, kako ti lice sja u mjesečini. U očima ti gori stid. Poljubiću te*

---

⁶ Ovaj oblik neće biti razmatran u radu, ali može se samo pomenuti da nastaje kad recipijent „treperi“.

ovdje, ovdje u podvoljak. I on je ljubi. O, ne!“ (HM 1955: 178) I u ovom snu -polusnu Šemsa osjeća stid zbog „počinjenog grijeha“. Paralelno pisac predstavlja Mešinu ljubavnu čežnju čiji je sagovornik krnata: *Sviraj krnato, nek poludi ceo grad! Sviraj, jer ti prosipaš sreću, a nosiš nesreću.* (HM 1955: 178) Zvukovima krnate Meša Cakan prenosi svoja osjećanja. U tom razgovoru sa instrumentom, kojeg ne ispušta iz ruku, Meša žali i želi istovremeno da se približi djevojci koju voli: *Što nemam krila da se vinem nad njenu baštu i da vidim kako se na busenju bjelasa košulja kroz srebrnu noć! Što nisam vjetar da joj kradom pomilujem grudi i da opisujem svoju pustu želju! Krnato, kaži joj da mi kap po kap teče iz srca od bola za njom. U kasnu noć, ne umijem da nađem vrata doma mog, jer mi je svijest pomutila vječita misao na nju.* (HM 1955:177) Osjećanje ljubavi i ljubavne čežnje iskazane zvucima i razgovorom u kojem se oba lika obraćaju krnati toliko je jako da je pomutilo misli, zamaglilo stvarnost što vodi do čina kada Šemsa traži pomoć, obraća se Bogu: *Bože moj, šta se sa mnom dogodi – uzdahnu žalosno Šemsa...* (HM 1955: 180). Nestaje čarolije, a ostvareni san je ostavio pustoš u njenoj duši. One ne želi nastaviti sa takvim životom: *Zar da ostavim sve i da pođem s njim? Jadna majko moja, kako ćeš me prežaliti!* (HM 1955: 180) Ovo je ekstremni oblik emocionalnosti predstavljen autističkim jezikom jer su likovi povučeni u sebe i nemaju povjerenja u osobe iz okruženja. Može se reći da su i sanjari i da u tom svijetu osjećaju sigurnost. Razotkrivanje i stvarni svijet unosi dozu nesigurnosti.

I slijedeći primjer A, *jadan ti sam ja nesrećnik! – jeknu Suljaga, sa otrgnutim listom u ruci.* (HM: 31) ukazuje na jaku emocionalnost koja predstavlja kajanje i grižnju savjesti zbog učinjenog lošeg djela. Suljaga je pod utjecajem požude ili strasti prema cigareti istrgnuo list iz svete knjige

– Kur'ana kako bi zamotao cigaretu. Svoj postupak objašnjava djelovanjem đavola koji ga je nagovorio na taj čin. To je stanje u kojem se osoba osjeća bijedno i loše. Svoj postupak ne može zaboraviti niti popraviti. Za razliku od navedenog, češći su primjeri u kojima je predstavljeno vjerovanje u Boga i njegovu moć. Istovremeno u tom obraćanju osjeća se nota zahvalnosti iz straha da je moglo biti i lošije od doživljenog: *Moćni bože, moćni bože! – prošapta Baban sa suzom u očima...* (HM 1955:33). Zahvalnost Bogu uočava se i u primjeru: *Sva je zemlja popucala od suše - primjećuje dalje on, govoreći sam sa sobom. Izgleda biće kiše. Oblaci se kupe nad Kobilom (...) Hvala ti, bože, kiša će – kaže ponovo Ante...* (HM 1955: 64) jer govornik zna važnost kiše, jedinog spasa za žedne, posebno biljke ali i za zemlju koja je nemoćna bez vlage. Svoj stav o žednoj zemlji, biljkama i uopće suši govornik iznosi na taj način kao da se radi o nekom stvarnom komunikatoru.

I slijedeći primjer *Luca zakuka i pohita niz podrum, a mali Blaško potjera obruč za njom. Kad dođedo sv. Ante, ona se opruži po podnožju kapelice i zavapi:- Pomozi nam, blaženi sv. Ante! Smiluj se mome Ivanu, jadna ti sam ja!* (HM 1955: 144), ukazuje na razgovor sa imaginarnim, ovaj put predstavljenim ikonom. To obraćanje svecu, nijemom svjedoku stvarnih dešavanja uz traženje pomoći, pomalo je i ironično, za osobu koja to ne zaslužuje. Ona je griješna i treba da snosi posljedice svojih nedjela, ali obraćanje svecu jedini je način da se osoba koja žaluje oslobodi tereta. Osim žaljenja, prisutan je i strah za život bliske osobe. Slično se nalazi i u primjeru *Bjelkane, sine moj! Bjelkane, gdje si?* (HM 1955:89) koji sadrži majčino očajničko dozivanje sina jedinca. I dok navedeni primjeri govore o strahu za drugog, primjer *Rano ujutro gazdu Ivana probudiše zloslutne misli. Još mu se ne razmače pred očima, a on*

zapita sam sebe: „*Tutnji li još? Primiću li se? Je li ovo počela akcija?*“ (HM 1955: 110) ističe strah individue za sopstveni život. U govoru koji predstavlja susret sa svojom savješću govornik postavlja sebi pitanja, ali ne daje odgovor jer šutnjom ukazuju na svjesnost da treba odgovarati za učinjena nedjela. Ovo je jedan od primjera jake emocije ili bolje reći ekstremni oblik, svođenje računa sa samim sobom.

Posebnu grupu čine primjeri u kojima je predstavljen razgovor sa životinjom: *Hej! Džigo, Džigo, Džigitiću moj! – tepa mu Šaćiraga i miluje ga a on se prosto smeje na nj i veselo kopa nogom kao da mu pruža drugarsku ruku.* (HM 1955: 81) *Hej, Džigo, razgovore moj!* (HM 1955: 81) *Hej, Džigo, Džigitiću, sirotane moj! Hej, rano moja neprebolna!* (HM 1955: 84). U prva dva primjera iskazana je Šaćiragina sreća zbog pomisli da ima takvog konja, dok u trećem primjeru pisac predstavlja Šaćiragino žalovanje i tugu zbog Džigitove nesreće i iznenadne smrti. Jaka emocija tuge predstavljena je opisom pogleda, u momentu kad Šaćiraga puca u konja da mu, kako kaže, skрати muke. Od tog pucnja i uši su mu zagluhnule, a srce pretrnulo, jer je postao sirotinja. Džigit ga je uzdizao, bio razlog njegova postojanja, a bez njega je on ništa.

Uočava se da junaci vode razgovor sa predmetima, životinjama ili osobama za koje zamišljaju da su u njihovom okruženju ili bi željeli da to jesu. U svojoj nemoći obraćaju se Bogu za pomoć, odnosno svecu – ikoni i sl. Takav vid razgovora smatra se ekstremnim oblikom u autističkom jeziku jer govornik govori samo za sebe, zapravo nema sagovornika ili je to lažni komunikator (Tošović 2004: 30).

Navedeni primjeri ukazuju na dvije vrijednosti emocija. Jedne su pozitivne tipa *ljubav, radost* za koju se veže *oduševljenje i zadovoljsvo*, dok su druge negativne tipa *strah, srdžba, tuga* koje su povezane sa

nemirom, čežnjom, ljutnjom, bijesom, kajanjem i nemoći. Iako se pod utjecajem emocija razvija odgovarajuća ekspresija, nije uvijek i nužno zastupljeno pravilo da pozitivna emocija stvara pozitivnu ekspresiju, odnosno da negativna emocija za proizvod ima negativnu ekspresiju. Tako se primjerom *brate slatki* iskazuje oblik ljutnje zbog učinjenog lošeg djela, što se prema značenju riječi ne može svrstati u negativne ekspresive. Ali, kako je ovo razmatranje emocionalnosti i ekspresivnosti zasnovano na kontekstu, to ga je moguće ocijeniti kao takvo. Dakle, ovo je samo jedan od primjera gdje je oblik pozitivnog ekspresiva uslijedio kao proizvod negativne emocije.

3. Emocionalnost – komponenta konotacije

Pojam konotacije dovodi se u vezu sa emocionalnim asocijacijama koje su povezane s nekim riječima i njihovim značenjima. To nije nikakva dopuna leksičkom značenju, već se javlja kao neodvojivi dio složenog ali i djelimično ekspresivno obojenog značenja (Ristić 2004). Sam termin konotacija i njemu sličan, izveden od njega – konotativan, javlja se u semantici a služi za klasifikaciju značenja. U stvaranju jasnije slike o odnosu emocionalnosti i konotacije dolazi se u dodir sa pojmom ekspresivnosti diferencirajući ga na ekspresivnost u užem i ekspresivnost u širem smislu. Pod ovim drugim podrazumijeva se emocionalnost kao komponenta konotacije koja služi za izražavanje emocionalnog odnosa.

Ako se uporedi riječ *đavo* iz primjera *Taj đavo, čije ime, po svoj prilici, nećemo moći nikad ni da saznamo...*(HM 1955: 30) koja znači „*po religioznom shvatanju zao duh koji čoveka zavodi i navodi na greh, vrag, sotona...*“ (RMS-MH 1967: 814/1) sa riječju *vrag* iz rečenice *...a vrag mi je bio zasjeo u misli...*(HM 1955: 36) za čije se značenje nalazi da je „*po*

narodnom verovanju natprirodno biće koje je oličenje zla, đavo, sotona.“ (RMS-MH 1967: 420/1) uočava se izjednačavanje, odnosno dovođenje u ravan paradigmatškog odnosa – sinonimije. Razlika postoji u samom odnosu govornika prema situaciji u kojoj je riječ upotrijebljena, odnosno sam kontekst je odredio upotrebu određene riječi. Dakle, može se govoriti o istoj denotaciji a različitoj konotaciji. Prema ocjeni, obje su riječi nepoželjne, s tim da riječ đavo ima neutralniju konotaciju u odnosu na riječ vrag. Potrebno je istaći i to da se navedene riječi u korpusu paralelno upotrebljavaju i da se s pravom mogu smatrati pravim sinonimima.

I u slijedećim primjerima *Samo značenje ove rugalice nije niko u palanci znao...* (HM 1955:34) i *Onda bi mu se svi u čaršiji prijatno i s poštovanjem javljali...* (HM 1955: 36) za analizu se izdvojene dvije riječi: palanka i čaršija, koje ukazuju na geografski pojam, mjesto, s tim da postoji djelimično razilaženje u samom značenju pojmova. Za riječ palanka nalazi se da znači „*provincijski gradić, varošica*“ (RMS-MH 1967: 309/4), a riječ čaršija „*dio naselja gdje se razvio trg, poslovni dio grada, trgovačka četvrt*“ (RMS-MH 1967: 844/6). Dakle, čaršija jest uže značenje u odnosu na palanku jer predstavlja samo dio urbanog naselja. Obje riječi imaju dodatnu vrijednost u odnosu na riječ grad iz primjera *Dolje, pod njim grad se utiša kao da priželjkuje...* (HM 1955: 177) koja bi bila okarakterisana kao riječ sa neutralnom konotacijom. Interesantno je istaći da se prve dvije riječi paralelno koriste u istoj pripovijeci, s tim da je riječ čaršija poželjnija i da ima prisutnu pozitivnu emocionalnost.

Primjeri: *Šaćiraga je ustvari bio dobar čovjek, ali nepopravljiva prznica...* (HM 1955: 78) i *Zbog njegove naprasite ćudi prozvali su ga i Hršum.* (HM 1955: 78) imaju istaknute riječi *prznica* i *hršum*, gdje se druga riječ koristi kao njegov nadimak. Riječ *prznica* znači "*prgav*

čovjek, *svađalica*...“ (RMS-MH 1967: 29/5) a riječ hršum upućuje na značenje „*povika, grdnja*“ (RMS-MH, 1967: 753/6) ali i „*ljutnja, plahovitost, razjarenost*“ (Škaljić 1989: 334) što navodi na zaključak da se izdvojene riječi i ne mogu dovesti u istu ravan. Međutim, sam kontekst pripovijetke *Džigit* upravo ukazuje na to da je osoba imenovana riječju Hršum prepoznatljiva po svađi praćenoj navedenim obilježjima povike i sl. Dakle, obje riječi su emotivno obojene i imaju negativne konotacije. Ne može se reći ni da je denotativno značenje isto, ono se samo djelimično podudara.

Iz primjera: *...on pomisli na gutljaj stare lozovače...* (HM 1955: 110) i *...ispijajući čaše žilavke...* (HM 1955: 112) izdvojene su riječi lozovača i žilavka za koje se može reći da ukazuju na isti denotat jer riječ lozovača znači „*rakija ispečena od iscedena grožđa, lozova rakija*...“ (RMS-MH 1967: 228/3) kao i riječ žilavka koja se odnosi na lozu. Dakle, u kontekstu se ukazuje na vrstu rakije ispečenu od posebne sorte grožđa – žilavke. Ova druga riječ pripada sloju dijalektizama, odnosno lokalizama i karakteristična je za podneblje Hercegovine. Istovremeno riječ žilavka ima jače emocionalno djelovanje i znak jednakosti u smislu zamjenjivosti i sinonimske funkcije, a karakteristična je samo za određeno područje za koje se vežu navedeni pomovi.

U slijedećim primjerima: *-Kenjci! Kakvi junaci!* (HM 1955: 116), *Magarče stari, ja ću tebi pokazati...* (HM 1955: 116) izdvajaju se riječi kenjac što upućuje na „*magarac*“, odnosno figurativno „*tvrdoglav čovjek*“ (RMS-MH 1967: 698/2) i riječ magarac, koja upućuje na domaću životinju a figurativno „*čovjek slabe pameti, budala, glupak*“ (RMS-MH 1967: 266/3). Dakle, u samom objašnjenju značenja uočava se sinonimija što povlači za sobom zaključak da se radi o istom denotatu. Međutim,

konotativno značenje se djelimično razlikuje, a objašnjava se samim kontekstom iste pripovijetke kao i upotrebom izdvojenih riječi u neformalnoj upotrebi izraza tipa „kenjac i magarac“. Ovakvo obrazloženje navodi na zaključak da postoje različite nijanse značenja, različito konotaciono vrednovanje. Riječ kenjac ima ekspresivno značenje i jaču emotivnu funkciju u odnosu na riječ magarac, za koju se može reći da ima neutralnu konotaciju. Treba istaći da je upotrebom riječi kenjac pisac ukazao na još jedan lokalizam.

U ovom dijelu rada ukazalo se na značenje pojedinih riječi koje imaju istu denotaciju. Radi se o semantički markiranoj leksici i o odnosu govorne zajednice prema onome što znače pojedine riječi. Stoga se za objašnjenje značenja koristio Rječnik MS-MH kao i jezička stvarnost podneblja Hercegovine, konkretno njenih sadašnjih govornika.

Važno je naglasiti da je korišten stav jedne jezičke zajednice prema leksičkom značenju a ne stav individue, pojedinačnog govornika tog jezika. Dakle, lični odnos nije i ne može imati utjecaja na značenje riječi. U skladu s tim i konotacija je činila zajednički dio kodne kompetencije.

Poređenjem dvije jezičke jedinice koje bi se mogle javiti u istom kontekstu, predstavljena je konotacija. Uz pomoć sinonima rasvijetljena je konotacija kao fenomen koji sadrži emocionalnost ali i ekspresivnost. Istraživani korpus ponudio je primjere pravih sinonima, riječi istog jezika gdje jedan primjer pripada književnom jeziku i ima dominantniju ulogu a drugi se vremenom povukao i rjeđe je u upotrebi tipa đavo i vrag, magarac i kenjac. U primjeru sinonimskog para tipa lozovača i žilavka ne može se govoriti o pravim sinonimima kao općeprihvaćenim i karakterističnim za jedan jezik jer svaka lozovača nije i žilavka, te nije

moгуće međusobno zamjenjivanje bez narušavanja stvarnog konteksta. O izjednačavanju i mogućoj zamjeni unutar konteksta moguće je govoriti u podneblju Hercegovine za koju se veže značenje i gdje se izdvojeni parnjaci smatraju sinonimima istog značenja. Stoga parnjak žilavka kao i parnjak kenjac iz ranije navedenog sinonimskog para imaju obilježje lokalizma.

Korpus je ponudio i primjere sinonima gdje je parnjak riječ turskog porijekla koja se odomaćila i postala sastavni dio leksike našeg jezika tipa čaršija, hršum. Ni u ovim posljednjim primjerima gdje su njihovi parnjaci palanka i prznica nije riječ o pravoj sinonimiji. Dakle, korpus je ponudio primjere nepravih sinonima u kojima jedan parnjak ima uže značenje tipa čaršija ili ima samo djelimično podudaranje tipa prznica.

Primjer sinonimije poslužio je za ukazivanje na razliku koja postoji među riječima iste denotacije a različite konotacije. Povezivanjem pojma konotacije sa ocjenom neke pojave ukazano je na različitosti jer ona može biti poželjna ili nepoželjna. I najzad, emocionalno značenje imenovanih jedinica sadrži informacije o stanju subjekta imenovanja u momentu govora što dovodi do postavljanja znaka jednakosti između termina emocionalna ocjena i psihološka ocjena. (Ristić 2004: 32).

4. Zaključak

Emocionalnost je fenomen semantike veoma bitan za razumijevanje leksičkog značenja. U ovom radu isti je doveden u vezu sa ekspresivnošću i konotacijom, tako da je posmatran prvo kao komponenta ekspresivnosti a zatim kao komponenta konotacije. Istraživanje je urađeno na korpusu osam pripovijedaka Hamze Hume, ali prije samog istraživanja

teoretski su razgraničeni navedeni pojmovi i istovremeno dovedeni u međuodnos.

Semantički aspekt analize omogućio je stavljanje u prvi plan značenja riječi i njegovu analizu jer emocionalne komponente su često situaciono uslovljene, a sam tip i kvalitet emocije određuje kontekst. Posmatranje navedenih pojmova u kontekstu omogućilo je utvrđivanje nijansa ocjene. Upotreba određenih jezičkih jedinica označena je kao poželjna ili nepoželjna, upravo u kontekstu. Istaknuta je i važnost stava govornika prema označenom, odnosno njegovo emocionalno stanje u momentu govora. Ukazano je i na razliku između denotacije i konotacije. I najzad je zaključeno da su termini: ekspresivno, emocionalno i konotativno vezani za klasifikaciju značenja. Samo razgraničavanje pojmova ekspresivno i emocionalno predstavljeno je samoizražavajućom emocionalnošću koja se javlja u autističkom jeziku. Dakle, u govornoj situaciji kad nema sagovornika ili je imaginaran. Jednostavno, govori se samo za sebe.

Izdvojeni primjeri u kojima je naglašeno stanje govornika uzrokovano jakom emocijom pokazatelj je pojave emocionalnosti koja uvjetuje ekspresiju, odnosno uzrokuje jake konotacije emocionalno obojene ponekad praćene i ekspresijom. Istraživanjem je ukazano na dvije vrijednosti emocije: pozitivnu i negativnu, odnosno povezivanjem konotacije sa ocjenom ukazano je na poželjnost ili nepoželjnost određene pojave.

Konotacija koja sadrži emocionalnost predstavljena je primjerima sinonima gdje dva pojma imaju istu denotaciju, dok se razlika uočava kod konotacije. U zavisnosti od emocionalne reakcije subjekta na označeno, njegovog psihičkog doživljaja javlja se emocionalna ocjena izrečena

---

određenom leksemom. Tako je konotacija okarakterisana kao komponenta leksičkog značenja koja sadrži dodatne komponente.

EMOTIONALITY – A COMPONENT OF EXPRESSIVENESS AND CONNOTATION

Summary

This paper focuses on emotionality, a semantic category, a term that is associated with expressiveness and connotation. The main reason for suggesting a connection between the abovementioned terms is the delimitation of terms: emotionality and expressiveness, which found to intersect, follow and condition each other. Particular emphasis is put on emotionality that is self-expressional as one of the forms of emotionality.

The second part of this paper points to the clarification of the phenomenon of emotionality as a connotation component. The significance of certain words is taken into consideration that can make synonymic pairs and have the same denotation, but differ in connotative meaning. In this way, with the help of synonymy, words with strong connotations and emotional functions are presented in relation to words that can be said to have a neutral connotation because they are not emotionally coloured. A rating of desirability or undesirability is indicated through the emotional functions.

Keywords: emotionality, expressiveness, connotation.

CITIRANI IZVORI

Humo, Hamza (1928): „Svetski čovek“, u *Pod žrvnjem vremena*, Štamparija društva „Prosveta“, Sarajevo, 3-7,

Humo, Hamza (1955): „Grešno iskušenje“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 28-31

Humo, Hamza (1955): „Babanova bijeda“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 32-38

Humo, Hamza (1955): „Oluja“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 63-68

Humo, Hamza (1955): „Džigit“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 77-88

Humo, Hamza (1955): „Bjelkan“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 89-93

Humo, Hamza (1955): „Kad tutnji iza brda“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 108-146

Humo, Hamza (1955): „Krnata“, u *Hadžijin mač*, Svjetlost, Sarajevo, 177-181

LITERATURA

Knjige:

Beruto, Gaetano (1994): *Semantika*, (prevod: Iva Grgić), „Antibarbarus“, Zagreb

Dragičević, Rajna (2007): *Leksikologija srpskog jezika*, „Zavod za udžbenike“, Beograd

Gortan-Premk, Darinka (2004): *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, Beograd

Prčić, Tvrtko (1997): *Semantika i pragmatika reči*, „Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića“, Sremski Karlovci - Novi Sad

Ristić, Stana (2004): *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku: monografije*, knjiga 1., „Institut za srpski jezik SANU“, Beograd

Selimović, Elharun (2001): *Opća psihologija*, „Fojnica“, d.o.o. Fojnica, Fojnica

Šipka, Danko (1998): *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, „Matica srpska“, Novi Sad

Zgusta, Ladislav (1991): *Priručnik leksikografije*, 1. izdanje, „Svjetlost“, Sarajevo

Časopisi:

Gološ, Enisa (2009): „Konotacijska komponenta značenja“, *Istraživanja*, 4, 119-128

Jovanović, Jelena (2005): „Nekolika zapažanja o pojmovnoj disperziji termina ekspresivnost i njemu srodnih“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 34/3, 225-251

Tošović, Branko (2004): „Ekspresivnost“, *Stil*, 3, 25 – 61

Rječnici:

Kristal, Dejvid (1985): *Enciklopedijski rječnik*, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, „Nolit“, Beograd

Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika (1967), „Matica srpska – Matica hrvatska“, Novi Sad - Zagreb

Simeon, Rikard (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, „Matica hrvatska“, Zagreb

Dr. Enisa GOLOŠ: Emocionalnost – komponenta ekspresivnost i konotacije

---

Škaljić, Abdulah (1989): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, „Svjetlost“,
Sarajevo

UDK 371.3 : 811.512.161] (497.6)

Dr. Deniz MELANLIOĞLU

**YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN ORTAOKUL
ÖĞRENCİLERİNİN İLETİŞİM ENGELLERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

Özet

Farklı coğrafyalarda Türkçe öğrenme isteği her geçen gün artarak devam etmektedir. Balkanlar da bu coğrafyalardan biridir. Türkçe, çoğu Balkan ülkesinde üniversitelerin Türkoloji bölümleri sayesinde lisans düzeyinde, ortaokul ve lisede ise seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Türkçenin yabancılara öğretimi konusunda lisans düzeyindeki öğrenciler üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak ortaokul düzeyinde öğrenenler için literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada Balkan coğrafyası dendiğinde akla ilk gelen ülkelerden biri olan Bosna Hersek'te Türkçeyi seçmeli ders olarak belirleyen ortaokul öğrencilerinin sözel iletişimde karşılaştıkları iletişim engelleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Veri toplamada nitel araştırmanın sunduğu imkânlardan faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların sahip olduğu iletişim engellerinin başında Türkçeye karşı geliştirdikleri kaygının geldiği tespit edilmiştir.

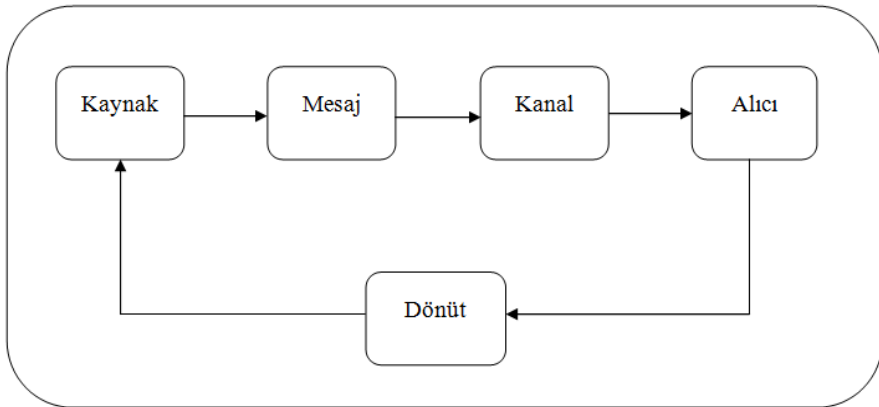
Anahtar kelimeler: yabancılara Türkçe öğretimi, dinleme, konuşma, iletişim, engel.

Giriş

Kimi zaman kendini ana dilinden başka bir dille de ifade etme gereği ortaya çıkar. Bireyden bireye ana dilinden başka bir dil öğrenme nedenleri farklılaşmakla birlikte hepsinin ortak noktası, hedef dili bir iletişim aracı olarak kullanabilmektir.

İletişim bir süreçtir; bu süreç, bir bireyin (konuşanın), öteki bireylerin (dinleyenlerin) davranışlarını değiştirmek amacıyla o bireylere (genellikle sözel) birtakım uyarılar göndermesiyle oluşur (Taşer, 2001:111). Bu gönderimi sağlayan unsurlar; iletişimin ögeleri şeklinde adlandırılmaktadır. İletişim sürecini yapılandıran temel ögeler kaynak, mesaj, kanal, alıcı ve dönüttür (Ergin, 1995:45). Bazı araştırmacılar, bu ögelere, iletişimin bir çevre içinde meydana geldiği gerçeğinden hareketle “gürültü”yü de eklemektedirler.

Şekil 1: İletişim Süreci ve Ögeleri

(Katrancı, 2012:5)

İletişim sürecinin başlamasını sağlayan kaynağı Dökmen (1998:321), “*mesajın oluştuğu yer*” olarak tanımlamaktadır. Kaynak tek bir kişi olabileceği gibi bir grup da olabilir. Kaynak belirli bir etki yaratmak isteyen ve yaratacağı etkiyi düşünmeden mesajı gönderen ögedir.

Kaynak tarafından oluşturulan sembollere “*mesaj*” denir. Araştırmacılar mesajı, “*Bir şeyi aktarmayı, iletmeyi isteyen kaynağın ürettiği sözel, görsel ve görsel-işitsel sembollerden oluşmuş somut bir üründür.*” şeklinde tanımlamaktadırlar (Baltaş ve Baltaş, 1992:29). Kaynak, sahip olduğu bir duyguyu, bir düşünceyi alıcı ile paylaşmak isterse onu, önce mimik, jest, hareket, ses, söz vb. gibi sembollerden en az biriyle oluşturulmuş bir mesaj hâline getirmek sonra da bu mesajı, bir araçla alıcının duyu organlarından en az birine iletmek zorundadır.

Mesajın ilerlerken kat ettiği yol üzerinde bulunan bütün kolaylaştırıcılar kanal olarak düşünülebilir. Kaynak ve hedef birimler arasında yer alan ve işaret hâline dönüşmüş mesajın gitmesine olanak sağlayan yola veya geçide, “*kanal*” adı verilir (Cüceloğlu, 1997:73). Kaynak, düzenlediği mesajları kanaldan bir alıcıya iletebildiği sürece iletişim gerçekleşmiş olur. İletişim sürecinde alıcı, iletilen mesajı çözümleyen taraftır.

Çok yönlü bir süreç olan iletişimin devamını etkileyen bir başka önemli özellik de alıcının mesajı çözüp değerlendirmesinden sonra yeni bir mesaj kodlaması ve dönütte bulunmasıdır (Baltaş ve Baltaş, 1992:31). İletişim sürecinde kullanılan tüm ögeler dönüt alınması için organize

edilmekte ve gerçek iletişim dönütle son şeklini almaktadır. Dönüt, mesajın alıcı tarafından anlaşılmasına bağlıdır. Bilgi kaynağından yola çıkan mesaj ile hedefe ulaşan mesaj arasında fark varsa bu farkı yaratan faktöre “*gürültü*” adı verilmekte ve kimi araştırmacılar tarafından bir iletişim ögesi olarak kabul edilmektedir. Gürültünün bir iletişim ögesi olup olmama durumunun tartışılma nedeni, özellikle sözel iletişimi etkileyen bir unsur şeklinde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

İfade edilen bu iletişim düzeni, ana dili konu edildiğinde kendiliğinden gelişen bir süreç olarak yorumlanabilir. Ancak söz konusu yabancı ya da ikinci dil öğretimi olduğunda her bir aşaması öğrenilmesi ve tekrar edilmesi gereken zorlu bir süreci içermektedir. Yabancı dil öğretiminde anlamayla başlayan öğrenim, öğrencinin kendini ifade etmesiyle devam etmektedir. Anlama ve anlatma sürecinde günlük hayatta en çok başvurulan iki beceri dikkat çekmektedir. Bunlar; dinleme ve konuşmadır. Her ikisi de sözel iletişimin gerçekleşmesi için gereklidir.

Bir yabancı dili bilme ölçütlerinden birisi de o dille kendini sözel olarak ifade edebilmektir. Ancak bu ifade edildiği gibi kolay bir iş değildir. Yabancı dil öğretimine yönelik yapılan uygulama ve çalışmalara bakıldığında da dile getirilen noktanın göz önüne alındığı bir öğretim anlayışının benimsendiği anlaşılmaktadır. Öğrenciye hedef dilin yapısını kavratmaktan ziyade iletişim amaçlı kullanmasını sağlamak gerekir (Shahraki ve Seyedrezaei, 2015: 96). Sadece metin odaklı bir dil öğretimi, öğrencinin hedef dili günlük hayata taşıması için yeterli bulunmamaktadır (Savignon, 1991). Yabancı dil öğretimi hususunda iletişimsel yaklaşım, oldukça önemli bir yol olarak nitelenmektedir. Çünkü iletişimsel dil yaklaşımı, dil felsefesini (Stevick, 1980) başka bir ifadeyle dilin dört becerisinin günlük hayattaki görünümünü

kapsamaktadır. Dolayısıyla öğrencileri hedef dilde karşısındaki söylediğini anlayan ve kendini anlatan bir düzeye getirebilmek için öncelikle süreçte karşılaştığı iletişim engellerini belirlemek ve engellerin azaltılması ya da tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir öğretim sürecinin planlanması gerekmektedir.

İletişim Engelleri

İletişim, kişinin temel gereksinimlerinden biridir. Bu gereksinimin sağlıklı bir şekilde karşılanabilmesi için ortaya çıkan birtakım problemlerin giderilmesi gerekir. Bu problemler genel anlamda iletişim engelleri adıyla nitelenmektedir. Bu engeller Sabuncuoğlu ve Gümüş (2008:175) tarafından fiziksel, teknik, psikolojik ya da sosyal ve örgütsel olarak gruplandırılmaktadır. Bu gruplandırma yabancı dil öğretimi için yeniden ele alındığında hedef dilden kaynaklanan problemler, ayrı bir kategori olabilir.

Hedef dilden kaynaklanan engeller, sosyolojik, ekonomik, psikolojik olabilir. Bunlar içerisinde öğrencinin en çok mücadele etmesi gereken engel türü psikolojik olandır (Thurnbury, 2005). Öğrencilerin karşılaştığı başlıca psikolojik engeller, kaygı, güven eksikliği, utanmadır (Ebadi ve Nikou, 2015:518).

Alanla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde yabancı ya da ikinci yabancı dil öğrenme durumlarında öğrencilerin hedef dile karşı geliştirdikleri kaygı düzeyindeki artış öğrenmeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Horwitz vd. 1986; MacIntyre ve Gardner, 1989). Bu durum, öğrencilerde hedef dilde iletişime geçme isteksizliği yaratmakta veya tamamen engellemektedir (MacIntyre vd., 2001). Her öğrencinin

sahip olduğu kaygı düzeyi farklılaşmakla birlikte hepsinin hedef dili öğrenme sırasında belirli bir düzeyde kaygı taşıdığı söylenebilir.

İletişim, bireyin karşısındaki insanları olumlu ya da olumsuz etkilemede kullandığı en önemli araçlardan biri olarak kabul edilir. Öğretmen, sınıf ortamında bu aracın olumlu etkilerini kullanır ve öğrencilerin de bu etkiyi fark etmesini sağlarsa hedef dile karşı geliştirilen kaygının azalmasına ve öğrenme motivasyonunun artmasına zemin hazırlamış olur (Sidelinger ve Booth-Butterfield, 2010). Dil kaygısı, başlı başına bir iletişim engelidir (MacIntyre, 2007). Bu engel özellikle sözel iletişim becerileri yani dinleme ve konuşma söz konusu olduğunda daha fazla ön plana çıkmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde de iletişim isteksizliğinin genelde konuşma becerisiyle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır (Tabataba'ian, 2012; McCroskey ve Richmond, 1990). Ancak Shahraki ve Seyedrezaei (2015: 99)'ye göre bu durum, dilin dört becerisiyle de ilgilidir, tek bir beceriye indirgenmesi yanlış değerlendirmelerin yapılmasına neden olmaktadır.

Becerilerin öğrenilme sürecinde yapılan hatalar ve karşılaşılan engeller, hedef dilin öğrenilmesini güçleştirmektedir (Anderson, 1995). Karşılaşılan engelleri genellemek yanlış bir tutum olabilir. Öğrenme sürecinin planlanması ya da yeniden düzenlenmesi için her bir becerinin ayrı ele alınması daha doğru bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Zira yapılan araştırmalarda öğrencilerin süreçte çok yönlü engellerle karşılaştığı vurgulanmaktadır (Goh, 2002; Goh, 2000; Bacon, 1992). Bu çalışmada sözel iletişim konu edildiğinden dinleme ve konuşma becerileri açısından bir değerlendirilmede bulunmaktadır.

Hedef dili yani Türkçeyi öğrenmek isteyenler öncelikle dinlemeyi öğrenmelidir (Vandergrift, 2004: 3). Dinleme, bireyin çevreden gelen seslerin ne olduğunu tanımlamak için işitsel ve görsel ipuçlarından hareketle anlayıp yorumlamaya çalıştığı aktif bir süreçtir. Öğrencinin duygusal durumu, dinleme alışkanlıkları, bilgiyi işleme kapasitesi, Türkçe yeterlik ve faaliyetleri, dinlemeye karşı tutumu, süreçte kullanılan dinleme stratejileri, dinleme materyalinin özellikleri dinleme sürecinde izlenen yolu belirleyen unsurlardır. İfade edilen unsurların birinde çıkan aksaklık bütün bir dinleme sürecini olumsuz yönde etkilemek için yeterlidir.

Süreçte öğrencinin karşılaştığı başlıca dinleme engellerini Underwood (1989) şu şekilde ifade etmektedir:

1. Konuşmacının konuşma hızına yetişememe dolayısıyla dinleme-anlama hızı arasındaki koordinasyonu sağlayamama
2. Tekrar gerektiren unsurları belirleyememe
3. Hedef dilde sınırlı kelime bilgisine sahip olma
4. Anahtar kelimeleri fark edememe
5. Alınan bilgiyi yorumlayamama
6. Dikkatini toplayamama
7. Sahip olunan öğrenme alışkanlıkları

Sıralanan bu engellerin kaynağı öğrencilerin kültür, alınan eğitim gibi farklı geçmiş yaşantılara sahip olması gösterilebilir. Kısaca bireysel farklılıklar, sürecin şekillenmesinde en önemli unsur olarak değerlendirilmektedir. Öğrenciler ana dillerinde sözel iletişimi kullanmada problem yaşamıyorsa öğrendiği yabancı dil de bu tarz

problemlerle çok karşılaşmamaktadır (Wu, 2003). Dolayısıyla öğrenci, karşısındakine konuşarak dönütte bulunurken zorlanmamaktadır.

Öğretim sırasında becerilerin öğrenciye kazandırılması noktasında öğretmen, kimi becerilerde öğrencilerin daha çok engelle karşılaştığını fark etmektedir. Hangi dil ikinci ya da yabancı dil olarak öğrenilse öğrenilsin öğrencilerin en çok zorlandıkları beceri, konuşmadır (Ebadi ve Nikou, 2015:514). Özellikle hedef dili, kendi ülkesinde öğrenenler için konuşmada kendini yetersiz hissetme durumu oldukça yaygındır (Chiang, 2012).

Konuşmada akıcılık, telaffuz, kelime bilgisi, jest ve mimik kullanımı konuşarak kendini ifade ederken konuşmacının dikkat etmesi gereken unsurlardır. Dolayısıyla öğrenci düşüncelerini tutarlı bir şekilde ifade etmeye çalışırken diğer öğeleri yerine getirmede zorlanmaktadır. Bu olumsuz durum, zamanla öğrencinin konuşmadan kaçınmasına ya da konuşmak istememesine neden olmaktadır. Böylece konuşmayı destekleyen unsurlar bir iletişim engeli hâlini almaktadır. Konuşmaya yönelik yeteri kadar alıştırma yapamayan öğrenci, ifade edilen iletişim engellerini aşamadığı için öğrenmek istediği hedef dili istenilen düzeyde kullanamamaktadır.

İletişim engellerinin ortaya çıkma durumu hedef dilin yani Türkçenin nerede öğrenildiğiyle de yakından ilgilidir. Kendi ülkesinde Türkçe öğrenen ile Türkiye’de Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin iletişim engelleri farklılık gösterebilir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, kendi ülkesinde Türkçe öğrenen ortaokul öğrencilerinin sözel iletişimde karşılaştıkları iletişim engellerini tespit etmektedir.

Yöntem

Araştırmada belirtilen amaç doğrultusunda nitel araştırma yönteminin sunduğu imkânlardan faydalanılmıştır. Bu çalışma, Bosna Hersek'te ortaokul düzeyinde Türkçe öğrenen öğrencilerin iletişim engellerini belirlemeye yönelik olduğundan fenomenolojik bir durum çalışmasıdır. Fenomenoloji, fenomenler hakkında insanların deneyimlerini, algılarındaki farklılıkları belirlemeye odaklanan ampirik bir çalışmadır. (Yıldırım ve Şimşek, 2008:75). Nitel araştırmada genellemelerde bulunmaktan ziyade küçük grupların belirli bir olguya yönelik görüşlerinin açığa çıkarılması esastır.

Çalışma Grubu

Araştırma 2015-2016 öğretim yılının birinci döneminde Mostar Yunus Emre Kültür Merkezi konuşma kulübüne devam eden ortaokul öğrencileriyle yürütülmüştür. Bu nedenle örneklem metodu olarak kolay ulaşılabılır örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında gönüllülük esas olduğu için çalışma grubunu on öğrenci oluşturmaktadır. Haftada iki saat okulda Türkçe dersi alan öğrenciler, bir saat de Yunus Emre Kültür Merkezinde Türkçe konuşma dersine katılmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 13-15'tir. Türkçe düzeyleri A2'dir. Çalışma grubunun tamamı kız öğrencilerden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri odak grup görüşmeleri yoluyla toplanmıştır. Odak grup görüşmelerinin amacı, belirlenen bir konu hakkında katılımcıların bakış açılarına, yaşantılarına, ilgilerine, deneyimlerine, eğilimlerine, algılarına, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına dair derinlemesine, detaylı ve çok boyutlu nitel bilgi edinmektir (Bowling,

2002). Odak grup görüşmesinde literatüre dayalı hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan açık uçlu sorular şunlardır:

- 1. Türkçe kendinizi ifade ederken neler hissediyorsunuz? Açıklayabilir misiniz?*
- 2. Dinleme ve konuşma becerilerini kullanırken ne gibi problemlerle karşılaşıyorsunuz? Anlatabilir misiniz?*
- 3. Türkçe bilginizin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda neler söyleyebilirsiniz?*
- 4. Dinlerken ya da konuşurken hangi stratejileri kullanıyorsunuz? Açıklayabilir misiniz?*
- 5. İletişim sırasında yararlanılan materyaller hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008:75)'e göre bu analiz biçimi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek kategorilerin tespit edilmesi gerekir. Ulaşılan verilerin analizinde izlenen sıra şu şekilde ifade edilebilir:

1. Verilerin dökümü
2. Verilerin kodlanması ve kategorilerin tasarımı
3. Verilerin yeniden gözden geçirilerek incelenmesi
4. Kategorilerin belirlenmesi
5. Belirlenen ön kategorilere verilerin yerleştirilmesi
6. Eşleştirilen kategori ve verinin yeniden denetlenmesi

7. Kontrol için analiz aşamalarının tekrarlanması (hakem güvenilirliği)
8. Görüşmeciler arası güvenilirlik incelemesi

İçerik analizinin güvenilirliğinin tespitinde alan uzmanı bir başka araştırmacıdan aynı işlem basamaklarını bağımsız olarak yerine getirmesi istenmiştir. Araştırmada tek hakem kullanılmıştır. Diğer araştırmacı da kodlama işlemini bitirdikten sonra iki araştırmacının oluşturduğu kodlamalar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma neticesinde iki kodlama arasındaki uyum Young (1997) tarafından önerilen formülle hesaplanmış ve kodlayıcı güvenilirliği 0.75 ilâ 0.83 arasında tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan on öğrenciye isimlerine bakılmaksızın birden ona kadar numara verilmiştir. Kategorilere ait örnek konuşma cümlelerinin yanında bulunan numaralar katılımcılara ait numaralardır (K1: Görüşleri alınan birinci öğrenci gibi.).

Bulgular

Ortaokul düzeyindeki yabancı öğrencilerin iletişim engellerini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen veri analizi sonucunda ulaşılan bulgular aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 1. İletişim Engeli Kategorileri

<i>1. Kategori</i>	Kaygı
<i>2. Kategori</i>	Tutum
<i>3. Kategori</i>	Bilgiyi işleme ve sunma
	Yeterli kelime bilgisine sahip olmama
	Söyleneni anlayamama

	Yorumlama ve çıkarımda bulunamama Dikkatini toplayamama Sesletimi doğru yapamama Dönütü istenilen zamanda gerçekleştirememe Beden dilini kullanamama ya da yanlış kullanma
<i>4. Kategori</i>	Türkçe yeterlik Kelime bilgisi Dil bilgisi kurallarına hâkimiyet Becerilerin gelişimi
<i>5. Kategori</i>	Strateji Beceri aktifken bir strateji belirleyememe Seçilen stratejiyi uygulayamama Yeterli strateji bilgisine sahip olmama Seçtiği stratejiyi kullanmasına rağmen değerlendirmede başarısız olma
<i>6. Kategori</i>	Materyal Metnin uzunluğu Konu seçimi Cümle yapısı

Yukarıdaki Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcılardan gelen dönütler doğrultusunda karşılaşılan iletişim engellerine yönelik kaygı, tutum, bilgiyi işleme, Türkçe yeterlik, strateji ve materyal olmak üzere altı kategori oluşturulmuştur.

Kaygı, araştırma kapsamındaki öğrencilerin tamamının dile getirdiği bir iletişim engelidir. Bu kaygı düzeyinin kendini Türkçe konuşarak ifade etme durumunda oldukça arttığı ifade edilmektedir:

Öğretmenin söz verirse cevap vermek istemem. Çünkü çok düşünürüm. Yanlış söylersem diye korkarım. O demez bir şey ama ben yanlış yapmak istemem. Çok heyecan yaparım (K3).

Sınav olacaksam hiç konuşmak istemem. Kötü not alırsam çok üzülürüm. Susarım. Sonra haydi cümle kurarım (K7).

Katılımcıların kaygı durumları Türkçeye karşı olan tutumlarını da etkilemektedir. Kaygı düzeyi yükseldikçe Türkçeye karşı besledikleri olumlu tutum olumsuzla dönüşmekte, bu da bir iletişim engeline dönüşmektedir:

Türkçe öğrenmek çok seviyorum. Ama zor oluyor. Türk dizilerine bakarım. Orda alt yazıları okumadan anlamak istiyorum. Ama çok hızlı konuşuyorlar. Bazı kelimeleri hiç anlamıyorum. Ben Türkçem çok kötü kendime küserim. Türkçeyi sevmem (K10).

Konuşmayı hiç sevmem. Her zaman dinlemek isterim. Bazen dinlerken anlamam. Olsun kimse bilmez. Ama konuşursam anlarlar. Türkçe konuşmayı hiç sevmem (K2).

Kaygı ve tutumun iletişim engeline dönüşmesinde öğrencilerin bilgiyi işleme ve sunma aşamasında yaşadıkları aksaklıkların etkisi olduğu söylenebilir:

Söylenen kelimeleri bazen anlamıyorum. Anlamadığım için dinlemem. Çünkü anlamam. Öğretmen sorarsa “Haydi söyle K5 ne anlattı?” susarım. Anlamadım demem (K5).

Bazı kelimeleri söylemek çok zor. R'li kelimeler zor, söylemek istemem. Onların yerine kelimenin Boşnakçasını söylerim. Ne yapayım sınıf bana gülmesin. Bu daha kolay (K7).

Bilgiyi işleme ve sunma noktasında yaşanan sıkıntıların sebebi Türkçe kelime bilgisine ve gramer kurallarına yeteri kadar hâkim olamama gelmektedir:

Dinlerken ne dedi anlamak zor. Bazen anahtar kelimeler var ama ben bilmem. Çünkü Boşnakça ve Türkçe vurgu farklı. Türkçe bütün kelimeler bence aynı (K1).

Konuşmada dil bilgisi çok önemli. Ama zor. Sunu getir neden suyu getir bilmem. Konuşurken çok yanlış yaparım. En zor konuşmak (K6).

Okumayı çok severim daha kolay bence. Bilmediğim kelimelere sözlükten bakarım. Anlarım. Dinlemek ve konuşmak zor. Dinlerken kelimeyi duymam, bilmem, öğrenmem. Konuşurum ama kelime çok az (K8).

Türkçe öğrenme sürecinde katılımcıların becerilere ilişkin herhangi bir strateji eğitimi almadığı anlaşılmıştır. Elbette öğretim sırasında öğretmenin yardım aldığı stratejiler vardır ya da kullanılan Türkçe kitabının yönlendirdiği stratejiler bulunmaktadır. Ancak öğrencilerin bu stratejilerin farkına varması sağlanmamıştır. Dolayısıyla strateji bilgisi, bu çalışma grubu için iletişim engeli olarak yorumlanmaktadır:

Sadece dinlerim. Nasıl dinlerim bilmem. Öğretmenim sessiz ol der olurum. Ne anladın diye sorar cevap veririm. Başka bir şey yapmam (K3).

Kendim çok az konuşurum. En çok derste soru varsa konuşurum. Yoksa konuşmam. Arkadaşlarımla Boşnakça konuşurum. Strateji bilmem aklıma geleni söylerim (K4).

Öğretim sırasında kullanılan materyallerin de kimi zaman öğrenciler için birer iletişim engeline dönüştüğü görülmektedir. Konuşma becerisinde belirli bir konuda konuşma durumunda kalma, dinleme için ise dinleme metninin uzunluğu, metindeki cümle yapısı, nasıl dinlenildiği, ses yüksekliği gibi unsurlardan kaynaklanan engellerle karşılaşıldığı belirtilmektedir:

Bazı cümleler çok uzun anlamam hiç bitmiyor hep devam ediyor. Gülerim o zaman. Sonra telefonumla oynarım (K6).

Kitapta konuşma bölümleri var. Konuşmak istemem. Bazı konular çok saçma, hemen bir cümle söylerim sonra otur (K8).

Katılımcılardan toplanan verilere bakıldığında gelen dönütlerin genelle dersle sınırlı olduğu gözlenmektedir. Bu durum, katılımcıların günlük hayatta Türkçe konuşabilecekleri kişilere rastlamamalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum, Türkçeyi kendi ülkelerinde öğrenen diğer öğrenciler için de geçerlidir.

Sonuç ve Tartışma

Bosna Hersek'te Türkçe öğrenen yabancı öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada karşılaşılan iletişim engelleri kaygı, tutum, bilgiyi işleme ve sunma, Türkçe yeterlik, strateji ve materyal kategorilerinde gruplandırılmıştır. Bu kategorilerde katılımcılar, ne tür durumlarda iletişimi sonlandırdıklarını ya da devam ettirmek için çaba sarf ettiklerini ifade etmektedirler. Bu çalışmada çalışılan hedef kitlenin yaş aralığı 13-15 olduğu dikkate alındığında yetişkin yabancılarla

çalışılma durumunda benzerliklerin yanı sıra farklı sonuçların da ortaya çıkabileceği göz önüne alınmalıdır.

Öğrenciler, Türkçe ana dili konuşucuları ile karşılaşma şansına çok sahip olmadıkları için kendi düzeyleri hakkında sağlıklı bir değerlendirmede bulunamamakta ve sürekli kendilerini “yetersiz” olarak nitelenmektedirler. Bu da Türkçeye karşı besledikleri kaygı düzeylerini yükseltmekte ve olumsuz tutum geliştirmelerine neden olmaktadır. Bosna Hersek televizyon kanallarında yayınlanan Türk dizilerinin de dile getirilen durum üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü öğrenciler kendi Türkçelerini sürekli dizi oyuncularıninkiyile kıyaslamaktadır.

Bilgiyi işleme sunma, Türkçe yeterlik, strateji ve materyal kategorilerindeki dönütler değerlendirildiğinde katılımcılardan ziyade Türkçe öğretiminde kullanılan yöntem ve öğretmen tutumundan kaynaklanan engellerin oluştuğu dikkat çekmektedir. Öğretmenler, ders işleme sürecinde Boşnakça kullanmakta, beceriye yönelik etkinlikler sırasında kullanılan strateji, yöntem ya da tekniğe yönelik farkındalık yaratmaktan ziyade ilgili konuyu işlemek için kullanmakta ve konu bittikten sonra değerlendirmeyi sadece işlenen konuya yönelik gerçekleştirmektedir. Böyle bir durumda da öğrenciler kendilerine yönelik birtakım eksikliklerin olduğunu düşünmekte ve düşündükleri eksiklikleri birer iletişim engeline dönüştürmektedirler.

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular, konuyla ilgili yapılan çalışmaların pek çoğu ile benzerlik göstermektedir. Kimi çalışmalarda kültür de bir iletişim engeli olarak değerlendirilmektedir. Ancak Bosna Hersek ve Türkiye arasında çok eskiye dayanan tarihi ve kültürel bağlar dikkate alındığında bu çalışma için kültürün bir engel olarak görülmemesi

şaşırtıcı bir sonuç değildir. Yapılan diğer çalışmaların sonuçları şu şekilde özetlenebilir. İranlı öğrencilerin iletişim engelleri öğretmen tutumu, akran tutumu, öğrencinin öz yeterlik algısından kaynaklanmaktadır (Shahraki ve Seyedrezaei, 2015: 97). Japon öğrenciler üzerinde yapılan araştırmanın verileri, bu bulgularla örtüşmekle birlikte en fazla akran tutumunun bir iletişim engeli olarak değerlendirildiği görülmektedir (Williams ve Andrade (2008). İfade edilenlerin yanı sıra belirli durumlarda öğrencilerin ait oldukları kültür de hedef dille iletişim kurulması yönünde bazen bir engel olarak düşünülmektedir (Talley ve Hui-ling, 2014). Çünkü ait olunan kültür; algı, tutum ve değer yargılarını şekillendirir. Böylece kültür, öğrencilerin iletişim becerilerini etkileyen bir unsura dönüşmektedir. Tayvanlı öğrenciler üzerinde yapılan çalışmada bu durum örneklendirilmiştir (Talley ve Hui-ling, 2014). Benzer sonuçlar Çinli, Koreli, Endenozyalı ve Arap öğrenciler için de ortaya konmuştur (Haidara, 2014; Aljumah, 2011; Went ve Clément, 2003; Yashima, 2002; Kitano, 2001; Upton, 1989).

Öğrenciler, özellikle hedef dildeki konuşma etkinliklerindeki durumlarını “korkunç bir deneyim” olarak nitelemektedirler (Conway ve Richards, 2007). Çalışma grubundaki öğrenciler de konuşma becerisi için benzer ifadeler kullanmışlardır. Konuşmaktan kaçınma ya da hiç konuşmama, Türkçenin öğrenilmesi önündeki en büyük engellerden biri olarak görülebilir. Bu yargıyı değiştirmek için grup çalışmalarından yararlanılabilir (Pica ve Doughty, 1996: 240).

İletişim engellerinin ortadan kaldırılması için sadece sınıf içinde karşılaşılan engellere yoğunlaşmak yeterli bir yaklaşım değildir (Woodrow, 2006: 309). Öğrencinin hedef dili sadece sınıf ortamında kullanmayacağı dikkate alarak sınıf dışında günlük hayatta da

karşılaşabileceği durumlara yönelik etkinlikler düzenlenmelidir. Öğrenme stratejilerinin planlı kullanılması ile engellerin ortadan kaldırılması sağlanabilir. Bu noktada izlenecek adımları Oxford (1990), şu şekilde özetlemektedir:

1. Öğrenme ihtiyacını ve ne kadar sürede öğreneceğini tanımlama
2. En iyi stratejiyi seçme
3. Strateji eğitiminin bütünlüğüne dikkat etme
4. Motivasyonu sağlama
5. Etkinlik ve materyal hazırlama
6. Tamamen süreçten haberdar edilen bir eğitim sağlama
7. Stratejiyi ve süreci değerlendirme
8. Strateji eğitimini yeri geldiğinde yeniden düzenleme

Bu sekiz aşamalı sürecin ilk beş basamağı, planlama ve hazırlığı kapsarken diğer üç adım izleme, değerlendirme ve yeniden yapılandırmayı kapsamaktadır. Çalışma grubundaki öğrencilerin strateji eğitimi açısından oldukça yetersiz durumda olduğu tespit edilmiştir. Strateji kullanımı, özellikle yeni bir dil öğreniminde öğrencinin işini kolaylaştıran, ipuçları yakalamasını sağlayan, dil öğrenmeyi eğlenceli hâle getiren unsurların başında gelmektedir. Bu noktada öğretmenlerin daha bilinçli hareket etmesi beklenmektedir.

Dinleme ve konuşma becerilerinde karşılaşılan iletişim engelleri bu çalışmada Bosna Hersek örneğinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Diğer ülkeler ve diğer beceriler için de benzer çalışmalar yapılması öğretimin planlanması ve öğrenci gereksinimlerinin karşılanması bakımından faydalı olabilir. Ortaokul düzeyinde A2 seviyesindeki

öğrencilerle gerçekleştirilen araştırma farklı yaş grubu ve düzeylerde de tekrarlanabilir.

ANALIZA POTEŠKOĆA U KOMUNIKACIJI UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA KOJI UČE TURSKE JEZIK KAO STRANI JEZIK

Sažetak

Svakoga dana sve više raste interes za učenjem turskog jezika na različitim geografskim područjima. Jedno od tih područja je i Balkan. Turski jezik se izučava u većini balkanskih zemalja zahvaljujući odsjecima za turski jezik na univerzitetima. Pored toga, turski jezik se izučava kao izborni predmet u osnovnim i srednjim školama. Postoji veliki broj radova u vezi nastave turskog jezika za strane studente na akademskom nivou. Međutim, ne postoji bilo kakva studija u literaturi o nastavi turskog jezika za učenike osnovnih škola. Cilj ove studije bio je da se predstavljaju komunikacijske poteškoće sa kojima se susreću učenici osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, a koji su izabrali turski jezik kao izborni predmet. U prikupljanju podataka, korištene su mogućnosti koje nudi kvalitativno istraživanje. U zaključku studije, utvrđeno je da je glavna prepreka u komunikaciji učenika strah od komunikacije na stranom – turskom jeziku.

Ključne riječi: nastava turskog jezika za strance, slušanje, govor, komunikacija, poteškoće.

Kaynakça

1. Aljumah, F. (2011). Developing Saudi EFL Students' Oral Skills: An Integrative Approach. *English Language Teaching*, 4 (3), 16-42.
2. Bacon, S. M. (1992). The Relationship Between Gender, Comprehension, Processing Strategies, and Cognitive and Affective Response In Foreign Language Listening. *The Modern Language Journal*, 76, 160-178.
3. Baltaş, Z. ve Baltaş, A. (1992). *Beden Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
4. Bowling, A. (2002). *Research Methods in Health: Investigating Health and Health Services*. Philadelphia, PA: McGraw-Hill House.
5. Chiang, M.C. (2012). "The Relationship Between Foreign Language Anxiety and Foreign Language Speaking Proficiency Among Elementary School Students in Taiwan". Master of Arts dissertation, Taiwan: Ming Chuan University.
6. Conway, C. ve Richards, H. (2007). Meeting The needs of Visiting In-Service EFL Teachers from China. *The Tesolanz Journal*, 15, 71-87.
7. Cüceloğlu, D. (1997). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
8. Dökmen, Ü. (1998). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
9. Ebadi, M. ve Nikou, F. R. (2015). The Relationship Between Iranian Efl Teacher's Self- Efficacy with Their Student's

- Emotional Intelligence and Speaking Anxiety. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World (IJLLALW)*, 9 (4), 113-126.
10. Ergin, A. (1995). *Öğretim Teknolojisi - İletişim*. Ankara: PegemA Yayınları.
11. Goh, C. (2000). A Cognitive Perspective on Language Learners' Listening Comprehension Problems. *System*, 28, 55-75.
12. Goh, C. (2002). Exploring Listening Comprehension Tactics and Their Interaction Patterns. *System*, 30, 185-206.
13. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., Cope, J. (1986). Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal*, 70 (2): 125-132.
14. Katrancı, M. (2012). Üstbiliş Stratejileri Öğretiminin Dinlediğini Anlama Becerisine ve Dinlemeye Yönelik Tutuma Etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
15. Kitano, K. (2001). Anxiety in the College Japanese Classroom. *The Modern Language Journal*, 85 (4), 549-566.
16. MacIntyre, P. D. (2007). Willingness to Communicate in the Second Language: Understanding the Decision to Speak as a Volitional Process. *Modern Language Journal*, 91 (4): 564-576.
17. MacIntyre, P. D., Baker, S. C., Cle´ment, R. ve Conrod, S. (2001). Willingness to Communicate, Social Support, and Language-learning Orientations of Immersion Students. *Studies on Second Language Acquisition*. 23: 369-388

18. MacIntyre, P. D. ve Gardner, R. C. (1989). Anxiety and Second-language Learning: Toward a Theoretical Clarification. *Language Learning*, 39: 251-275.
19. McCroskey, J. C. ve Richmond, V. P. (1990). Willingness to Communicate: Differing Cultural Perspectives, *Southern Communication Journal*, 56: 72-77.
20. Shahraki, N. R. ve Seyedrezaei, S. H. (2015). The Relationship between EFL Learners' Language Anxiety and their Willingness to Communicate. *Journal of Language Sciences & Linguistics*, 3 (5), 96-101.
21. Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle.
22. Pica, T. ve C. Doughty (1996) The Role of Group Work in Classroom Second Language Facquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 7, 233- 246.
23. Sabuncuoğlu, Z. ve Gümüş, M. (2008). Örgütlerde İletişim. İstanbul: Arıkan Yayıncılık.
24. Savignon, S. (1991). Communicative Language Teaching: State of the Arts. *TESOL Quarterly*, 25 (2), 261-277.
25. Sidelinger, R. J. ve Booth-Butterfield, M. (2010). Co-constructing Student Involvement: An Examination of Teacher Confirmation and Student-to-student Connectedness in the College Classroom. *Communication Education*, 59 (2):165-184.
26. Stevick, E. W. (1980). *Teaching Language: A Way and Ways*. MA: Newbury House.
27. Tabataba'ian, M. S. (2012). The Interrelationships among Emotional Intelligence, Foreign Language Anxiety, and

- Willingness to Communicate. *Journal of American Science*, 8 (8): 725-730.
28. Talley, Poul C. ve Hui-ling, Tu (2014). Crossing Perceived Cultural Barriers in a Taiwanese College EFL Classroom. *International Journal of Business and Social Science* Vol. 5, No. 6(1); 76-86.
29. Thurnbury. S. (2005). *How to Teach Speaking*. Essex, England: Pearson Education Limited.
30. Taşer, S. (2001). *Konuşma Eğitimi*. İstanbul: Papirüs Yayınevi.
31. Underwood, M. (1989). *Teaching Listening*. New York: Longman.
32. Upton, T. A. (1989). Chinese Students, American Universities and Cultural Confrontation. *TESOL Journal*, 7, 9-28.
33. Vandergrift, L. (2004). Listening to Learn or Learning to Listen. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 3–25.
34. Wen, W.P. ve Clément, R. (2003). A Chinese Conceptualisation of Willingness to Communicate in ESL'. *Language, Culture and Curriculum*, 16: 18-38.
35. Williams, K. E. ve Andrade, M. R. (2008). Foreign Language Learning Anxiety in Japanese EFL University Classes: Causes, Coping, and Locus of Control. *Journal of Foreign Language Teaching*, 5: 181-191.
36. Woodrow, L. (2006). Anxiety and Speaking English as a Second Language. *RELC Journal*, 37, 308-328.
37. Wu, C. T. (2003). "A Comparison of English Listening Comprehension Strategies Used by Taiwanese EFL High School and College Students". Unpublished doctoral dissertation, Texas A & M University, USA.

38. Yashima, T. (2002). Willingness to Communicate in a Second Language: The Japanese EFL Context. *The Modern Language Journal*, 86: 54-66.
39. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
40. Young, M. Y. C. (1997). A Serial Ordering of Listening Comprehension Strategies Used by Advanced ESL Learners in Hong Kong. *Asian Journal of English Language Teaching*, 7, 35-53.

UDK 811.112.2'373.7 : 811.163.4(497.6)'373.7

Dr. Belma ŠATOR; Mr. Alma Mehić

**PRAVI I PSEUDOKINEGRAMI U NJEMAČKOM
JEZIKU I NJIHOVI EKVIVALENTI U BOSANSKOM
JEZIKU**

Sažetak

U ovom radu obrađuju se posebne skupine frazema kojima se označava neverbalna radnja, s jedne strane, i njihovo jezičko kodiranje, s druge strane. Takve izraze nazivamo kinegramima, koje dijelimo na prave kinegrame i pseudokinegrame. Pseudokinegrami se razlikuju od pravih kinegrama po tom što se neverbalna radnja više ne izvodi ili se ne može izvesti (npr. *ein Auge auf jmdn./etw. werfen* – baciti oko na nekoga). Analizirani su pravi i pseudokinegrami u njemačkom kao polaznom jeziku i bosanskom kao ciljnom jeziku, pri čemu su pravi i pseudokinegrami podijeljeni u tri grupe ekvivalenata: potpune, parcijalne i nulte ekvivalente.

Ključne riječi: frazem, frazeologija, kinegram, pseudokinegram, ekvivalencija.

Uvod

Pored toga što se prilikom komuniciranja koristimo jezičkim izrazima, služimo se i neverbalnim načinom ponašanja; npr. slijeganje ramenima i

u njemačkom i bosanskom jeziku koristimo kada smo nesigurni ili kada ne znamo da odgovorimo na neko postavljeno pitanje i sl. Takve i slične neverbalne radnje imaju, dakle, informativnu vrijednost, za razliku od nekih drugih ljudskih radnji.

Neverbalno ponašanje, kao sastavni dio komunikacijskog procesa, podrazumijeva govor tijela: gestiku, mimiku i proksemiku. Prema Lapinskasu (2013:145), govor tijela, pozivajući se na istraživanja unutar kognitivne lingvistike i komunikologije, smatra se važnim sredstvom za posredovanje i reguliranje kulturno – socioloških relacija, s obzirom na da je neverbalno ponašanje kulturološki uvjetovano.

Kinegrami

Unutar frazeologije, nauke koja se bavi izrazima sa prenesenim značenjem, kao zasebna skupina navode se izrazi kojima se označava neverbalna radnja/ponašanje, s jedne strane, i njihovo jezičko kodiranje, s druge strane. Takve izraze nazivamo *kinegramima*.

H. Burger (1976: 313) prvi put spominje termin *kinegram* (*Kineogramm*) kao izraz neverbalnog ponašanja, preuzevši ga iz oblasti kinezike, nauke koja se bavi proučavanjem neverbalne komunikacije. Burger (1998:44f.) u djelu *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen* klasificira frazeme na osnovu njihovih strukturnih, semantičkih i semiotičkih odlika, te kinegrame navodi kao posebnu skupinu.

Švicarska lingvistica R. Rüegg se, također, bavi kinegramima (*Im Abgehen ein Schnippchen schlagend*; 1991), pri čemu navodi ekscerpirane kinegrame, te analizira njihove funkcije. U svojoj knjizi (1991) preuzima termin *kinegram* od H. Burgera (1976), ali u nešto širem kontekstu i pod navedenim pojmom obuhvata sve jezičke jedinice kojima se izražava

neverbalno ponašanje, gdje vrši klasifikaciju na jednočlane (*kommen/doći*) i višečlane (*die Ohren spitzen/ načuliti uši*) kinegrame.

Burger (1976: 317-321) razlikuje dvije vrste kinegrama:

- *prave kinegrame*: svojim doslovnim značenjem označavaju fizičku radnju, a prenesenim značenjem ukazuju na psihičku, odnosno kulturno – socijalnu realnost: *den Finger auf die Lippen legen – staviti prst na usta*;
- *lažne ili pseudokinegrame*: imaju samo simboličko značenje jer doslovno značenje služi kao metafora simboličkom: *jmdm. das Herz brechen – slomiti nekome srce*.

Pseudokinegrami

Pseudokinegrami su posebna, kako tvrdi Rüegg (1991: 24f.), grupa frazeoloških kinegrama koji također imaju dvostruku strukturu jer se na kinetičkom nivou neverbalno ponašanje opisuje metaforom, a ono se kao takvo (više) ne izvodi ili se ne može izvesti. Neverbalno ponašanje sačuvalo se samo na nivou frazeološkog značenja, npr. *das Fell uber die Ohren ziehen (navući nekome krzno preko ušiju) – "preveslati/ nasamariti/ prevariti nekoga"*.

Lapinskas (2013: 149) navodi veliki broj pseudokinegrama kojima se izražava čovjekovo duševno stanje ili određeni ljudski osjećaji, a među njima razlikuje tri grupe:

- kinegrami kojima se izražava neverbalno ponašanje koje se djelomično izvodi ili se može izvesti: *den Kopf hoch tragen – držati glavu visoko; vor jmdm. auf den Bauch liegen* (doslovno: „ležati pred nekim na stomaku“) – *puzati pred nekim*, itd;

- kinegrami kojima se izražava neverbalno ponašanje koje se ne izvodi: *jmds. Herz begann zu hüpfen – srce počinje skakati, die Kehle war ihm wie zugeschnürt – nekome se steglo grlo*, itd;
- kinegrami kojima se izražava određeno ponašanje, geste i mimika, a preuzeti su iz životinjskog svijeta: *die Ohren spitzen – načuliti uši, mit den Ohren schlackern - mlatarati ušima*, itd.

Burger (1976: 320) navodi i „ekstremni“ slučaj pseudokinegrama. To su frazeološki izrazi čije se doslovno značenje ne može realizirati ili je moguće samo pod grotesknim uvjetima, npr: *jmdm. in den Arsch kriechen (zavući se nekome u guzicu) – "biti ulizica"*; *jmdm. auf dem Kopf/auf der Nase herumtanzen (skakati nekome po glavi/ nosu) – "iskorištavati nečiju dobroćudnost"*, itd.

Pravi kinegrami i pseudokinegrami u njemačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u bosanskom jeziku

Problem ekvivalencije

U procesu prevođenja mora se ostvariti jednakovrijednost poruke, dakle, jedinice iz jednog jezičkog sistema moraju se zamijeniti jednakovrijednim jedinicama u nekom drugom sistemu, i to na nivou komunikacijskih situacija. Osim prijevodne ekvivalencije, prema V. Iviru (1985: 85), postoji i formalna korespondencija, koja se uspostavlja na nivou jezičkih sistema i predstavlja "odnos između neke jedinice jednoga jezika i njoj odgovarajuće jedinice drugoga jezika, to jest, one koja u sustavu drugoga jezika zauzima isto mjesto kao što ga zauzima jedinica prvoga jezika u sustavu svojega jezika". Prevodilac povezuje formalne korespondente u

oba jezika i oni mu služe kao osnova za pronalaženje prijevodnih ekvivalenata.

Frazemi su slikoviti izrazi sa, uglavnom, ustaljenom strukturom, pa se kao takvi ne mogu prevoditi direktno, tj. riječ po riječ. Pri prevođenju frazema s jednog jezika na drugi ne može se prevoditi značenje pojedinačne komponente, nego značenje frazema kao cjeline budući da ukupno značenje frazema ne odgovara pojedinom značenju njegovih komponenti. Menac (2007: 110 – 112) smatra da postoje dva načina prenošenja frazema iz jednog jezika u drugi:

1) direktno besprijevodno prenošenje: elementi jednog jezičkog sistema prenose se u drugi tako što ne poprimaju njegove gramatičke osobine i ostaju nepromijenjeni; ovo prvenstveno važi za izraze iz latinskog jezika (npr. *persona non grata*) i raznih živih jezika, npr. iz engleskog (*fifty - fifty*);

2) kalkiranje (prevođenje): može biti potpuno (kalkovi) i djelomično (polukalkovi); potpuno kalkiranje ostvaruje se kad se svi elementi frazema prevedu na ciljni jezik, preuzimajući sve njegove gramatičke osobine (npr. *den Handschuh hinwerfen – baciti rukavicu*) dok se kod djelomičnog kalkiranja jedan element frazema kalkira, tj. prevodi na ciljni jezik, a drugi se preuzima u manje – više nepromijenjenom obliku (npr. *eine fixe Idee – fiks – ideja*).

Prilikom prevođenja frazema s jednog jezika na drugi postižu se različiti nivoi ekvivalentnosti koji se razlikuju od autora do autora (Dobrovol'ski, Matešić, Mrazović i dr.), a nerijetko se iste grupe ekvivalenata nazivaju drugačijim imenom.

Ivir (1985: 116 – 117) upozorava da je prilikom sparivanja frazeoloških ekvivalenata potrebno obratiti pažnju na tzv. "faux amis" – parovi jezičkih

jedinica koji u dva različita jezika imaju sličan oblik, a različito značenje (ili djelomično preklapanje u značenju). Kao primjer bi se mogao navesti njemački kinegram *auf die Nase fallen* – "pretrpjeti neuspjeh, osramotiti se". Navedenom kinegramu u bosanskom jeziku formalno odgovara *padati na nos*, koji ima sasvim drugačije značenje, tj. "suviše se zamarati radom".

Tipologija ekvivalenata

Poredeći prave kinegame i pseudokinegame u njemačkom i bosanskom jeziku, utvrđeno je da je klasifikacija koju nudi Dobrovol'ski¹ najuopćenija i najadekvatnija. Kinegrami i pseudo kinegrami se dijele prema navedenoj klasifikaciji u tri grupe ekvivalenata:

- 1) potpuna ekvivalentnost;
- 2) parcijalna ekvivalentnost;
- 3) nulta ekvivalentnost.

Prvoj skupini pripadaju **pravi kinegrami** (*die Achseln zucken* – *slegnuti ramenima*; *mit verschränkten Armen zusehen/dastehen* – *stajati skrštenih ruku*; *die Augen aufmachen* – *otvoriti oči*; *in seinen Bart brummen/murmeln* – *mrmljati/gundati (sebi) u bradu*; *mit dem linken Bein (Fuß) aufstehen* – *ustati na lijevu nogu (lijevom nogom)*; *sich auf (vor) die Brust schlagen* – *busati/udarati se u prsa*; *jmdm. (für jmdn.) den/die Daumen halten/drücken* – *držati kome palce*; *mit der Faust auf den Tisch hauen/schlagen* – *udariti šakom po stolu*; *(jmdm.) durch die Finger sehen* – *gledati kome kroz prste*; *jmdm. einen (Fuß-)Tritt geben* – *dati kome nogom u tur*; *jmdm. um den Hals fallen* – *pasti/objesiti se kome oko vrata*;

---

¹ Iz: D. Dobrovoljski, *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik*, Leipzig (1988: 58). Sek. cit. prema: Hrustić (2001: 67).

von Hand zu Hand gehen – *ići iz ruke u ruku*; auf die Knie fallen – *pasti (pred kim) na koljena*; den Kopf hängen lassen – *objesiti/oboriti glavu*; jmdm. (e. S.) den Rücken kehren – *okrenuti kome, čemu leđa*; jmdn. über die Schulter ansehen – *gledati koga preko ramena*; jmdm. die Zähne zeigen – *pokazati zube*; die Zunge ausstrecken – *isplaziti jezik*; (sich) die Ärmel hochkrempeln – *zasukati/zavrnuti rukave*; den ersten Schritt tun – *učiniti prvi korak*; jmdm. die Tür zeigen – *pokazati nekome vrata*) i **pseudokinegrami** (jmdm. in den Arsch kriechen – *zavući se nekom u guzicu*; ein Auge auf jmdn./etw. werfen – *baciti oko na nekoga*; jmdm. auf (an) den Fersen sein – *biti nekom za petama*; jmdm. um den (kleinen) Finger wickeln – *motati nekog oko malog prsta*; mit einem Fuß im Grab stehen – *stajati jednom nogom u grobu*; Hand aufs Herz – *ruku na srce*; durch jmds. Hände gehen – *proći kroz nečije ruke*; jmdm. das Herz öffnen – *otvoriti srce nekome*; jmdm. das Herz stehlen – *ukrasti nekome srce*; den Kopf – *izgubiti glavu*; auf den Ohren sitzen – *sjediti na ušima*; ich würde mir eher die Zunge abbeißen – *prije ću sebi pregristi jezik*; jmdm. den Handschuh werfen – *baciti nekom rukavicu*; jmdm. den Korb gehen – *dati nekom korpu*) koji su potpuno ekvivalentni u oba jezika. Potpuna ekvivalencija podrazumijeva isto značenje i oblik, odnosno prisustvo istog somatizma u leksičkom sastavu kinegrama. Slika u pozadini takvih frazema prikazuje određene geste ili pokrete nekog dijela tijela na osnovu kojih dolazimo do frazeološkog značenja.

Drugu skupinu čine pravi kinegrami i pseudo – kinegrami koji imaju djelomičnu ili parcijalnu ekvivalentnost. To su **pravi kinegrami** (*etw. auf seine Achsel nehmen – podmetnuti svoja leđa*; /*nositi/ponijeti što na [svojim] leđima*; jmdm. in den Arm fallen – *stati kome na prste*; mit leeren Backen kauen – *ostati praznih šaka*; jmdm. etw. in den Bart werfen –

*kazati/ reći kome u obraz; die Beine unter den Tisch stecken – ne [htjeti] maknuti/mrdnuti ni [malim] prstom; sich ins Fäustchen lachen – smješkati se iza nečijih leđa; sich die Finger schmutzig machen – isprljati ruke; jmdm. etw. ins Gesicht werfen/schleudern – kazati/ reći kome u obraz; an jmds. Hals hängen – biti na čijim leđima; aus der Hand lesen – čitati iz dlana; seinen (den) Kopf hinhalten – podmetnuti leđa; den Mund halten – držati jezik za zubima; jmdm. im Nacken sitzen – biti nekome za vratom/ petama; zupf/ fass dich an deiner (eigenen) Nase – počisti ispred svojih vrata; auf den Rücken fallen – pasti na gužicu; jmdm. (e.S.) den Rücken kehren/zuwenden – okretati/ okrenuti glavu od koga/ čega; etw. auf seine Schulter nehmen – podmetnuti svoja leđa; sich an (vor) die Stirn schlagen – tući se po glavi; ohne mit der Wimper zu zucken – ne trepnuti (ni) okom; (sich) die Ärmel hochkrempeln – pljunuti u dlanove/ pljunuti u šake; jmdm. eins auf den Hut geben – dati kome po prstima) i **pseudokinegrami** (auf beiden Achseln tragen – sjediti na dvije stolice; du kannst mir den Arsch damit abwaschen – možeš okačiti mačku o rep; jmdm. um den Bart gehen – ići kome niz dlaku; die Beine in die Hand nehmen – bježati glavom bez obzira; jmdm. auf die Ferse treten – stati nekom na žulj; jmdm. stehen die Haare zu Berge – diže se nekom kosa na glavi; jmdm. die Hand darauf geben – dati časnu riječ; aus der Haut fahren – iskočiti iz kože; das Herz fällt jmdm. in die Hosen – srce mu je sišlo u pete; das Knie vo jmdm. beugen – saviti kičmu pred kim; den Kopf in die Schlinge legen – staviti na kocku; sich kein Blatt vor den Mund nehmen – nemati dlaku na jeziku; jmdm. auf der Nase heruntertanzen – skakati nekom po glavi; die Ohren einziehen – uvući rep; eins auf den Pelz kriegen – dobiti po glavi; jmdm. auf die Stirn zusagen – reći nekom*

nešto u lice; den Löffel abgeben – otegnuti papke) koji imaju različit leksički sastav, ali isto značenje.

Treću grupu čine kinegrami i pseudokinegrami u njemačkom jeziku koji nemaju prijevodni ekvivalent u bosanskom jeziku. Izrazi koji nemaju prijevodni ekvivalent u drugom jeziku obično se prevode opisno kako bi se shvatio njihov smisao, odnosno, nefrazeološkom parafrazom. Primjeri njemačkih kinegrama koji nemaju prijevodni frazeološki ekvivalent u bosanskom jeziku su, npr: *jmdn. unter den Arm nehmen* „povesti nekoga sa sobom“; *mit einem blauen Auge davon kommen* „dobro proći“; *über seine eigene Beine fallen* „zapasti u neprijatnost“; *sich in die Brust werfen* „isprstiti se“; *den Daumen auf dem Beutel halten* „biti škrt“, *die Faust in der Tasche ballen* „prijetiti potajno“; *die Finger auf etw. legen* „jasno ukazati na nešto“; *von einem Fuß auf den anderen treten* „biti zbunjen, u neprilici“; *etw. hängt jmdm. zum Halse heraus* „dosadno je“; *jmdn. übers Knie legen* „istući nekoga“; *sich die Köpfe einschlagen* „tući se“; *jmdm. in den Nacken schlagen* „spriječiti nekoga u namjerama“; *offene Türen einrennen* „silom pokušati nešto što je već urađeno“.

Zaključak

U ovom radu obrađene su posebne skupine frazema kojima se označava neverbalna radnja, s jedne strane, i njihovo jezičko kodiranje, s druge strane. Takve izraze nazivamo kinegramima, koje dijelimo na prave kinegame i pseudokinegame. Pseudokinegrami se razlikuju od pravih kinegrama po tom što se neverbalna radnja više ne izvodi ili se ne može izvesti (npr. *ein Auge auf jmdn./etw. werfen – baciti oko na nekoga*). Analizirajući tipologiju ekvivalenata unutar kinegrama i pseudokinegrama u njemačkom kao polaznom i bosanskom kao ciljnom jeziku,

ustanovljeno je da su zastupljene tri grupe ekvivalenata: potpuni (npr. *von Hand zu Hand gehen* – *ići iz ruke u ruku*; *jmdm. das Herz öffnen* – *otvoriti srce nekome*), parcijalni (npr. *jmdm. in den Arm fallen* – *stati kome na prste*; *jmdm. um den Bart gehen* – *ići kome niz dlaku*) i nulti ekvivalenti (npr. *sich in die Brust werfen* „*isprситi se*“). Kao komponente kinegrama i pseudokinegrama najčešće se javljaju somatizmi (npr. *auf die Knie fallen* – *pasti (pred kim) na koljena*; *den Kopf hängen lassen* – *objesiti/oboriti glavu*; *jmdm. (e. S.) den Rücken kehren* – *okrenuti kome, čemu leđa*). Unutar parcijalne ekvivalencije primjetno je da se somatizam kao sastavnica njemačkog pravog kinegrama ili pseudokinegrama prevodi na bosanski jezik nekim drugim somatizmom, npr. Arm „ruka“ → prst (*jmdm. in den Arm fallen* – *stati kome na prste*); Bart „brada“ → obraz (*jmdm. etw. in den Bart werfen* – *kazati/reći kome u obraz*); Hals „vrat“ → leđa (*an jmds. Hals hängen* – *biti na čijim leđima*). S obzirom na to da postoji mali broj radova posvećenih istraživanju kinegrama unutar njemačke i bosanske frazeologije, nadamo se da će ovaj rad poslužiti kao polazište sa daljnja istraživanja kinegrama kao posebne skupine frazema.

Literatura

Stručna literatura:

1. Burger, H./Buhofer A./Sialm, A. (1982): *Handbuch der Phraseologie*, Berlin, New York.
2. Burger, Harald (1998): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin, Erich Schmidt Verlag.

3. Fleischer, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
4. Hrustić, Meliha (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom "Kopf"/"Glava" u njemačkom i u b/h/s jeziku*, Tuzla.
5. Ivir, Vladimir (1985): *Teorija i tehnika prevođenja*, Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu.
6. Knapp, Mark L./Hall, Judith A. (2010): *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*, Naklada "Slap", Jastrebarsko.
7. Lapinskas, Saulius (2013): *Zu ausgewählten theoretischen Problemen der deutschen Phraseologie. Ein Lehrbuch für Studierende der Germanistik*, Univerzitet u Vilniusu (http://www.flf.vu.lt/dokumentai/mokslas/el_knygu_versijos/S.Lapinskas_Zu_ausgew%C3%A4hlten_theoretischen_Problemen_der_deutschen_Phraseologie2013-12-23.pdf – preuzeto 2. 3. 2015)
8. Menac, Antica (2007): *Hrvatska frazeologija*, KNJIGRA, Zagreb.
9. Palm, Christine (1997): *Phraseologie: Eine Einführung*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
10. Prndelj – Šator, Belma (2013): *Zoonimska sastavnica frazema kojima se opisuju čovjekove osobine (na građi njemačkog i bosanskog jezika)*, FHN, Univerzitet "Džemal Bijedić" Mostar.
11. Pease, Allan (2002): *Govor tijela. Kako misli drugih ljudi pročitati iz njihovih kretnji*, AGM, Zagreb.

12. Rüeegg, Regula (1991): *"Im Abgehen ein Schnippchen schlagend". Zur Funktion von Kinegrammen in Volksstücken des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bern; Berlin; Frankfurt a. M.; New York; Paris; Wien, Verlag Peter Lang.
13. Tanović, Ilijas (2000): *Frazeologija bosanskoga jezika*, "Dom štampe", Zenica.

Izvorni naučni članci:

1. Burger, Harald (1976): *"die Achseln zucken" – Zur sprachlichen Kodierung nicht-sprachlicher Kommunikation*, *Wirkendes Wort. Deutsche Sprache in Forschung und Lehre*, 26 Jg.. 311-334. Düsseldorf.
2. Hrnjak, Anita (2005): *Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije)*, *Filologija*, 44, Zagreb, 29-50.
3. Lapinskas, Saulius (2004): *Phraseogesten und Kinegramme als Stilmittel zur Charakterisierung der Personen in narrativen Texten*, *Kalbotyra*, Vilnius, 39-45.
4. Pintarić, Nada (1997): *Razvitak neverbalnog koda*, *SL* 43/44, Filozofski fakultet Zagreb, 251-265.

Rječnici, leksikoni, enciklopedije:

1. Anić, Vladimir (1998): *Rječnik hrvatskoga jezika*, "Novi Liber" Zagreb.

2. Ćoralić, Zrinka (2013): *Bosansko-njemački frazeološki rječnik*, Pedagoški fakultet Bihać.
3. Ćoralić, Zrinka/ Midžić Senija (2012): *Bosanski frazeološki rječnik*, Pedagoški fakultet Bihać.
4. Duden (2002): *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, Dudenverlag.
5. Duden (2006): *Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, Dudenverlag.
6. Friedrich, Wolf (1976): *Moderne deutsche Idiomatik*, München, Max Hueber Verlag.
7. Hansen – Kokoruš, Renate... (et al.) (2005): *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch. Njemačko – hrvatski univerzalni rječnik*, Nakladni zavod "Globus", Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
8. Jahić, Dževad (2010 – 2014): *Rječnik bosanskog jezika*, "Sejtarija", Sarajevo.
9. Lukić, Zlatko (2006): *Bosanska sehara. Poslovice, izreke i fraze Bosne i Hercegovine*, TKD "Šahinpašić", Sarajevo.
10. Matešić, Josip (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, "Školska knjiga", Zagreb.
11. Mrazović, Pavica/ Primorac, Ružica (1981): *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, "Narodna knjiga", Beograd.

12. Röhrich, Lutz (2001): *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*.
Bde. I-V, Freiburg/Basel/Wien, Herder Verlag.

13. Uroić, Marija/ Hurm, Antun (1994): *Njemačko-hrvatski rječnik*,
"Školska knjiga", Zagreb.

ECHTE UND PSEUDOKINEGRAMME IM DEUTSCHEN UND IHRE ÄQUIVALENTE IM BOSNISCHEN

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden besondere Strukturtypen der Phraseologismen bearbeitet, die Kinegramme genannt werden. Kinegramme bezeichnen die Verbalisierungen von nonverbalem Verhalten. Sie weisen eine spezifische doppelte Bedeutungsebene auf. Einerseits beschreiben sie auf der kinetischen Ebene den physischen oder außersprachlichen Vorgang und andererseits kodieren sie auf der symbolischen Ebene die Bedeutung des nonverbalen Verhaltens, die nicht aus den Einzelbedeutungen der lexikalischen Einheiten erschlossen werden kann. Es wird zwischen echten und Pseudo-Kinegrammen unterschieden. Pseudo-Kinegramme, im Gegensatz zu den echten Kinegrammen, beziehen sich auf eine nonverbale Handlung, die nicht mehr ausgeübt wird oder nicht ausgeübt werden kann (z.B. *ein Auge auf jmdn./etw. werfen* – *baciti oko na nekoga*). Aufgrund des Vergleichs der Kinegramme und der Pseudo-Kinegramme der deutschen und der bosnischen Sprache wurde die Typologie der phraseologischen Äquivalente dieser beiden Sprachen erstellt, wodurch ihre Entsprechungen in der jeweils anderen Sprache

gefunden wurden und auf die zwischensprachliche phraseologische Äquivalenz aufmerksam gemacht wurde.

Schlüsselwörter: Phraseologismus, Phraseologie, Kinegramm, Pseudo – Kinegramm, Äquivalenz

UDK 811.112.2'366.58 : 811.163.4(497.6) + 811.163.41/.42'366.58

Mr. Anisa TRBONJA-OMANIĆ

**O ASPEKTU U NJEMAČKOM I BOSANSKOM,
HRVATSKOM, SRPSKOM JEZIKU**

Sažetak: Ovim radom ćemo pokušati da prikazemo ukratko dosadašnja saznanja o aspektu kao lingvističkoj kategoriji. Konsultirajući stručnu referentnu literaturu, definirat ćemo ga, kao i njemu srodne stručne pojmove, „Aktionsart“, akcionalnost, aspektualnost, te ukazati na sličnosti, preklapanja i razlike.

Ključne riječi: aspekt, aspektualnost, akcionalnost, Aktionsarten

Uvod

Uzimajući u obzir dosadašnja istraživanja, može se zaključiti da se lingvisti ne slažu oko stručnih pojmova kao što su aspekt, „Aktionsart“, akcionalnost, aspektualnost. Status aspektualnosti se osporava u najširem smislu riječi, a pojmovi aspekt i „Aktionsart“ se često miješaju i bez razlike upotrebljavaju. Mada većina gramatika savremenog njemačkog jezika prihvata egzistenciju različitih „Aktionsarten“ i definira je kao „Art und Weise“, tj. način kako se vrši neka radnja, postoje, također, i autori koji sumnjaju u njihovo postojanje u njemačkom jeziku jer ne mogu naći zadovoljavajuće kriterije za pojedine „Aktionsarten“.

Aspektualnost

Po uzoru na već postojeće pojmove – modalnost i temporalnost, u lingvističkoj stručnoj literaturi upotrebljava se i pojam aspektualnosti koji je preslikan iz ruskog jezika. Riječ je o semantičko – funkcionalnoj kategoriji koja obuhvata sve funkcije u području načina toka glagolske radnje. Aspektualnost Đorđević (1994: 294) shvata kao opću jezičku i univerzalnu kategoriju koja se u različitim jezicima može izraziti na veoma različit način. Aspektualnost kao nadređeni pojam podrazumijeva više podkategorija, dakle, ne samo glagolski aspekt u tradicionalnom smislu, već i pojedine „Aktionsarten“, glagolski karakter i mnogobrojna leksička, nonverbalna, pa i tekstlingvistička sredstva i oblike izražavanja koji se u različitim jezicima i različitim oblicima realiziraju.

Paralelno sa aspektualnošću, postoji i termin akcionalnost koji se još od rada *O Aktionsart i Aktionalität u njemačkom jeziku* W. Flämiga iz 1965. upotrebljava za pojašnjenje glagolske semantike i to kao subordinirani pojam aspektualnosti. Pojam akcionalnost (Duden, 2006: 414) se u Dudenovoj gramatici upotrebljava kao nadređeni pojam za kategorizacije koje se često obrađuju u istom odnosu kod kojih je semantička uloga od odlučujućeg značenja (agentivnost, kauzativnost). Pod pojmom akcionalnost se obrađuju klasifikacije koje se dodatno uz „Aktionsart“ orijentiraju po semantičkoj ulozi subjekatskog aktanta. Ovdje pripada, između ostalog, i tradicionalno razlikovanje glagola radnje, stanja i zbivanja.

Pridjev „aktional“ upotrebljava se u općejezičkom značenju koje se odnosi na različito stupnjevanje u glagolskom postupku, a ne na tzv. glagolski karakter koji se upotrebljava kao polazna baza pri definiranju

„Aktionsarten“. Oznaka glagolski karakter se, naime, upotrebljava onda kada se žele razlikovati „aktionsartverben“ od drugih glagola koji ne sadrže morfološki znak na osnovu kojeg se može odrediti pripadnost određenog glagola određenoj potklasi aktionsarten (npr. *lieben, öffnen, kommen*).

Aspekt

Kategorija glagolski vid (aspekt) se smatra općom glagolskom kategorijom koja proizlazi iz naravi glagola. Ona je prirodan sastavni dio njegove semantike, te je zbog toga univerzalna jezička kategorija koje se ostvaruje u svim jezicima. Aspekt je samo jedan od potklasa aspektualnosti i odnosi se na vremenski tok glagolske radnje koja se manifestuje perfektivno ili imperfektivno i koja je, prije svega, u slavenskim jezicima obilježena morfološkim elementima i znakovima. Dok u većini slavenskih jezika postoje dva aspekta, perfektivni i imperfektivni, u nekim južnoslavenskim, pa i u grčkom, ima ih više od dva (usp. Barkowski /Krumm, 2010: 14). Aspekatska korelacija u slavenskim jezicima zamjenjuje nedostajuće diferenciranje vremena u prošlosti i pomaže pri prikazu istovremenosti, prijevremenosti i poslijevremenosti događaja (usp. Glück 2005: 61).

Graefen/Liedke (2008: 136) navode da izraz i kategorija aspekt potječu iz starogrčke gramatičke teorije. Činjenično stanje koje je u određenom trenutku završeno obilježava se sa perfektivno, a imperfektivni aspekt izražava suprotnost, odnosno nesvršenost. Događaj se pritom ne poima temporalno, već se glagolskim oblikom izražava perspektiviranje događaja. Kod perfektivnog aspekta je govornik uključen u događaj, pošto se njegovo stajalište nalazi unutar događaja (tzv. Binnenperspektive). Za

ove perspektive postoje najčešće različiti infinitivi i glagolski oblici, tj. postoje odgovarajući glagolski parovi.

U stručnoj literaturi se operira aspekatskim parovima koji omogućuju da se verbalno zbivanje posmatra sa različitih aspekata i zato se predlaže da se upotrijebe izrazi, ptičja, odnosno žablja perspektiva, izrazi koji svjedoče o postojećoj ili nedostatnoj cjelovitosti, zavisno od toga gdje se govornik nalazi, u glagolskom dešavanju ili van njega. Na osnovu takvog načina posmatranja svi se glagoli mogu podijeliti u dvije veće grupe, tj. na perfektivne i imperfektivne, zavisno od toga da li dotični jezik omogućava takav način posmatranja i da li se takva podjela može realizirati.

Razvoj kategorije aspekta

Iz indogermanskog, koji je posjedovao aspekt, razvio se germanski jezik u kojem su prevladavali *aktionsarten*, a ne aspekt. U sačuvanim spomenicima gotskog, starovisokonjemačkog i srednjevisokonjemačkog postoji više glagolskih oblika (sintetičkih i analitičkih) koji se upotrebljavaju za prikazivanje akcionalnih razlika u glagolskom zbivanju/događaju. U idg. je postojao čitav niz glagolskih oblika kod kojih nije temporalno bilo od velikog značenja u centru pažnje već ono aspektualno i koje se izražavalo korijenom glagola tako da je opravdano govoriti o glagolskim korijenima sa aspektualnim značenjem a ne o temporalnim oblicima. Vrijeme se izražavalo nastavcima i tek se dosta kasnije razvilo kao sekundarna pojava (usp. Đorđević 1994: 291).

Germanski je naslijedio prezent kao formalni nastavak idg. prezenta, a preterit za označavanje svih radnji završenih u prošlosti. Svih drugih oblika, koji danas postoje u njemačkom jeziku (futura, perfekt, pluskvamperfekt, mnogobrojne pasivne konstrukcije), nije bilo u

germanskom jeziku. Pojedini nivoi ablauta i vokalske alternacije su bile povezane sa određenim temporalnim ili čak značenjima koji su specifični za način vršenja radnje.

Uzimajući u obzir potpuni razvoj njemačkog glagolskog sistema, Đorđević (1999: 308) zaključuje slijedeće:

Što su razvijeniji temporalni oblici i što im je upotreba različitija, to su slabije razvijeni akcionalni oblici. Obrnut razvoj se može posmatrati u ruskom i poljskom. Što su razvijeniji aspekatski oblici, to je bila manja potreba za razvojem temporalnih oblika. Ovo ne važi za bugarski ili srpsko-hrvatski u kojima su oba sistema podjednako dobro razvijena.¹

Aspekt u njemačkom jeziku

Dürr/Schlobinski (2006: 199) definiraju aspekt kao gramatičko obilježavanje perspektiviranja događaja² i pritom posebnu pažnju usmjeravaju na to da li radnja ima granicu ili ne. Započinjanje radnje, kao i približavanje kraju trajanja radnje se u njemačkom jeziku izražava pomoću derivacije i za to navode primjere: <aufblühen> <erblühen> vs. <blühen> ili kod <schlafen> - <entschlafen>, <trinken> - <austrinken> ili <enden> - <beenden>. U ovim slučajevima riječ je o načinu vršenja glagolske radnje koje se naziva *Aktionsart*. Eroms tvrdi kako u

¹ „Je besser die Tempusformen ausgebaut sind, und je differenzierter ihre Verwendung ist, desto schwächer sind die aktionalen Formen vertreten. Eine umgekehrte Entwicklung läßt sich im Russischen und im Polnischen beobachten. Je besser die Aspektformen entwickelt sind, desto geringer war das Bedürfnis, die Tempusformen auszubauen. Dies gilt aber nicht für das Bulgarische oder das Serbokroatische, in denen die beiden Systeme sehr gut ausgebaut sind.“

² „Die grammatische Merkeirung der Perspektivierung eines Ereignisses nennt man Aspekt.“

savremenom njemačkom jeziku nema aspekta, a da je u slavenskim jezicima ova kategorija standardna i da se veže za dva etimološki srodna korijena. Kao primjer Eroms (2000: 24–25) uzima ruske glagole *pisatj* i *napisatj*, koja oba znače pisati „schreiben“. Prvi je imperfektivni, a drugi perfektivni vid. Imperfektivni vid ne raspolaže prezentom, a formalni prezent označava nešto buduće: *ja napišu pismo* „ich werde einen Brief schreiben“ *ja pišu pismo* „ich schreibe“ (jetzt gerade an einem Brief). **U nestandardnim verzijama njemačkom se mogu naći ovakvi primjeri:**

Ich bin am Arbeiten.

Ich war gerade am Arbeiten, als sich die Tür öffnete.

Imperfektivan   perfektivan (radnja koja počinje).

Lehmann³ navodi da je aspekt u jednom jeziku često ono što je u drugom *Aktionsart*. Imperfektivni i perfektivni **aspekt u ruskom se u njemačkom jeziku izražava morfološkim sredstvima na glagolu:**

Npr. Ja kušaju supu. “Ich esse (die) Suppe.”

Ja skušaju supu. “Ich esse die Suppe *auf*.”

Glagoli *essen* i *aufessen* u njemačkom nisu dva oblika jednog glagola, već dva različita glagola. Terminativni „Aktionsart“ njemačkog odgovara, dakle, ovdje perfektivnom aspektu ruskog jezika. Lehmann, dakle, definira aspekt⁴ kao gramatičku kategoriju glagola koja se češće od

---

³ Aspektualität 01/30/2014 15:16:12

(http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/sem/index.html?http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/sem/aspektualitaet.php)

⁴ „Aspekt ist ebenfalls eine grammatische Kategorie des Verbs, die häufiger als das Tempus durch Auxiliare ausgedrückt wird. Der Aspekt betrifft die interne zeitliche

tempusa izražava pomoćnim glagolima. Aspekt se odnosi na interno vremensko oblikovanje situacije, njen tok i njen odnos prema početku, kraju i rezultatu. On, dakle, prema njemu nije deiktička kategorija. Za *aktionsart*⁵ kaže da je riječ o leksičkoj kategoriji koja je kodirana tvorbom. Ima ista značenjska obilježja kao i aspekt i također nije deiktična kategorija.

Aspekt u slavenskim jezicima

Načelno se može reći da u slavenskim jezicima postoje različite izražajne mogućnosti glagolskog aspekta. Najčešće su posrijedi prosti glagoli (većinom imperfektivni, rjeđi su perfektivni), zatim prefigurirani i sufigurirani glagoli (sufiksacija perfektivnih glagola je najproduktivniji način tvorbe aspekatskih parova u slavenskom jeziku). Kategorija aspekta je u slavenskom veoma heterogena, ali je označena formalnim sredstvima. Ruski jezik važi za prototip aspekatskih jezika, jer skoro neprekidno u glagolskim oblicima razlikuje perfektivni i imperfektivni aspekt. U ruskom jeziku se (to važi uglavnom i za druge slavenske jezike) na osnovu infinitiva kod više od 60 % svih glagola može ustanoviti da li je dotični glagol perfektivan ili imperfektivan (usp. Đorđević 1994: 294).

Aspekt u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku

Glavno obilježje kategorije vida je izražavanje ograničenosti, odnosno neograničenosti trajanja radnje, stanja ili zbivanja (Jahić/ Halilović/ Palić,

---

Gestaltung der Situation, ihren Verlauf und ihre Beziehung zu dessen Anfang, Ende und Resultat. Er ist also keine deiktische Kategorie.“

⁵ „Die Aktionsart schließlich ist eine lexikalische Kategorie des Verbs, die durch Wortbildung kodiert wird. Sie hat dieselben Bedeutungsmerkmale wie der Aspekt und ist also ebenfalls keine deiktische Kategorie.“

2002: 260). Katičić (2002: 51) promatra glagolski vid u okviru predikatskih kategorija. On ne usredsređuje svoju pozornost na svršeni trenutak radnje kao razlikovni faktor (time što ograničuje njeno vršenje), nego na okvir koji daju glagoli svojim značenjem. Radnje koje izriču svršeni glagoli predstavljaju nedjeljivu cjelinu, a radnje koje kazuju nesvršeni glagoli djeljivo trajanje. Kategorija vida (ili aspekta), prema ovom autoru, sadrži samo dvije gramatičke oznake, i to svršen (ili perfektivan) i nesvršen (ili imperfektivan) vid. Gramatička oznaka vida se obično veže za glagol tako da svaki glagol ima svoj vid. Izbor gramatičke oznake vida ujedno je i leksički izbor odgovarajućeg glagola. Postoje i dvovidski glagoli, čiji se vid ne da odrediti po morfološkom obliku, već samo u konkretnom kontekstu, zajedno s drugim semantičkim i gramatičkim elementima. Također, postoje i supletivni aspekatski parovi. Tu je riječ o parovima po značenju sličnih glagola od kojih se jedan javlja s perfektivnim, a drugi s imperfektivnim značenjem. Iako se radi o rijetkim glagolima, neki su *govoriti* (impf.), *reći* (perf.) (Engel/Mrazović, 1986: 167-169). Prema Katičiću, pitanje aspekta pripada području glagolske tvorbe ili leksikologije. Stevanović (1991) glagolski vid smatra i morfološkom i sintaktičkom kategorijom, u slavenskim jezicima, a pogrešnim smatra miješanje sistema glagolskog vida sa sistemom glagolskih vremena. Morfološki sistem vida se, prema njemu, zasniva na jednom temeljnom glagolu, čije vidsko značenje obično odražava prvobitno prirodno vidsko značenje. On ističe kako je veoma važno odrediti radnju najprije prema njenoj prirodi, prema njenom prirodnom vidu. Ako se to uvijek ima na umu, treba onda utvrditi mogu li neki elementi promijeniti to prvobitno značenje – dakle, nastupa li koji stepen metaforizacije, prenošenja značenja. Kao obavezna kategorija predikata,

glagolski vid, prema Stevanoviću, predstavlja i važnu sintaktičku kategoriju, a pogotovo u jezicima bez morfološkog sistema vida funkciju izražavanja vidske semantike često preuzima kontekst. Kao i drugi autori, i Stevanović (1991) ističe da se u slavenskim jezicima glagolski vid izražava (većinom) posebnim morfološkim sredstvima, a u većini drugih jezika se može odrediti samo kontekstualno. Pri opisu svršenih i nesvršenih glagola s obzirom na njihovu sintaktičku upotrebu i njihovu semantiku, on razlikuje u oba tipa po nekoliko značenjskih likova. Nesvršeni glagoli mogu biti neprekidnotrajni (durativni) ili (pretežno) učestali (iterativni). Značenjski lik nije apsolutan, već zavisi od konteksta. Svršeni glagoli mogu imati trenutno – svršeni značenjski lik, početno – svršeni značenjski lik, svršeno – produžni ili neodređeno – svršeni značenjski lik, te završno – svršeni lik. Barić et al. (1997: 225) slažu se sa drugim autorima u tome da je vid ili aspekt glagolska kategorija, karakteristična za hrvatski i druge slavenske jezike. Glagoli koji izriču radnju u vršenju koja je u procesu zovu se nesvršeni (imperfektivni) ili glagoli nesvršenoga (imperfektivnoga) vida (npr. *bacati, dolaziti, plesti*). Glagoli koji izriču izvršenost, ostvarenost radnje, obavljani proces, kao i trajanje radnje prije izvršenja zovu se svršeni (perfektivni) ili glagoli svršenoga (perfektivnoga) vida (npr.: *baciti, doći, isplesti*). Dok se radnja nesvršenoga glagola može odnositi na sva tri vremena (prošlost, sadašnjost i budućnost), radnja svršenoga glagola može samo na prošlost i budućnost (usp. Barić et al., 1997: 226).

Glagoli koji se razlikuju samo po vidu jesu vidski parnjaci (jedan je nesvršen, a drugi svršen), npr. *čitati - pročitati, pisati - napisati*. Međutim, vidskim parnjacima smatraju i one glagole među kojima, osim opreke po vidu, postoji i razlika u načinu vršenja radnje, npr. u parovima *dolaziti -*

doći, micati – maknuti, postoji i opreka 'učestalost' – 'neučestalost' kada nesvršeni glagoli imaju učestalo značenje, a u paru *kopati – iskopati* imamo opreku 'netotivnost' 'totivnost' itd. Zbog takvog preklapanja leksičkog i gramatičkog značenja u nekim gramatikama se značenja iz kategorije načina vršenja radnje svrstavaju u podvidove, podvrste svršenoga, odnosno nesvršenoga vida. Tome pridonose primjeri kao što su neprekidni glagoli (npr. *čitati, gledati*), za koje se kaže da su svi nesvršeni, i kao što su trenutačni glagoli (npr. *viknuti, mahnuti*) koji su svršeni. Nesvršeni učestali glagoli (npr. *preskakivati, žmirkati*) uzimaju se kao podvrsta nesvršenih glagola, a početni svršeni (npr. *zapjevati, pokrenuti se*) kao početnosvršeni (pod)vid itd.

Glagoli *baciti* i *bacati* razlikuju se po vidu i po načinu radnje: *bacati* je učestali, *baciti* trenutni glagol. Te su razlike označene različitim sufiksima *i - a* i nadodsječno (dug kratak korijenski samoglasnik). U opreci *bacati - nabacati* svršenost je označena prefiksom *na -*, ali je njime označen i smjer radnje (*bacanje na nešto*). Neki se svršeni i nesvršeni, i to učestali glagoli, razlikuju samo naglaskom, kao npr. glagoli izvedeni od *gledati*: *pogledati, pregledati* (svršeni) i *pogledati, pregledati* (nesvršeni) itd.

„Aktionsarten“ ili Način vršenja radnje

Prema Đorđeviću (1994: 295) se za glagolski aspekt može govoriti kao o gramatikaliziranoj kategoriji, ali su „aktionsarten“ leksičko – semantička kategorija koja ne pokazuje potpunu paradigmatizaciju i iz tog razloga ju je poprilično teško definirati kao zatvorenu cjelinu. Akcioni glagoli ne tvore kompaktnu klasu glagola, niti tvore aspekatske opozicije, aspekatske parove kod kojih su moguće obje perspektive. Oni su

morfološki označeni prefiksom ili sufiksom, koji kao tvorbeni element donosi novu značenjsku nijansu glagola (usp. *blühen*, ali *erblühen*, *verblühen*; *stechen*, ali *sticheln*; *klappen* ali *klappern* itd.).

I Barkowski/Krumm (2010: 5) „Aktionsart“, odnosno, način vršenja radnje smatraju semantički baziranom kategorijom glagolske klasifikacije, pod kojom su okupljeni glagolski konotirani značenjski aspekti. Za njemačke glagole se to odnosi, između ostalog, na vremensko situiranje toka (početak: *einschlafen*; trajanje: *wohnen*; kraj: *aufstehen*), odnosno svršenost/ nesvršenost (*blühen*; *verblühen*) događaja, radnji, zatim na ponavljanje /iterativnost/ frekventnost (*flattern*; *hüpfen*); dinamiku (*sitzen/sich setzen*). Za razliku od načina realizacije poredbene semantičke konotacije u aspekatskim jezicima, način vršenja glagolske radnje u njemačkom, u pravilu, nije morfološki, odnosno, morfosintaksički obilježen, već je na leksičko – semantičkom nivou. Jung (1990: 236) smatra da tačan prikaz stvarnosti zahtijeva da se događaj prikaže u njegovom načinu trajanja, i to, kako u odnosu na vremensko odvijanje, tako i na modalno diferenciranje, što on naziva terminom „Aktionsarten“. Götze/Hess-Lüttich (1999: 89 – 90) navode da u njemačkom jeziku za razliku od drugih, kao npr. ruskog, nema izgrađenog gramatičkog sistema za način toka radnje (*Aktionsarten*), i da se razlike među njima izražavaju veoma često pomoću leksičkih sredstava (riječi, fraza). Tako se njemački jezik služi: tvorbenim sredstvima (prefiksi, sufiksi i infiksi; promjena vokala *e/i* u sredini riječi, promjena korjenskog vokala *fallen/fällen*; *liegen/legen*), leksičkim sredstvima (*Sie fährt bis zum Bahnhof.* (egressiv); *Sie pflegt täglich in die Sauna zu gehen.* (iterativ) i sintaktičkim sredstvima (prije svega funkcionalnim glagolskim

spojevima⁶, kao i konstrukcijama sa pomoćnim glagolima (*zum Abschluss bringen, zur Diskussion stellen; Er ist zornig. Er gerät in Zorn.* (inchoativ)). S tim se slažu i Engel/ Mrazović (1986: 167 – 169) i tvrde da ako tačno želimo navesti aspekatske razlike u njemačkom jeziku, onda moramo tražiti kontekst iz kojeg će proizaći jasno aspekatsko značenje. One se mogu na dva načina označiti:

1. leksički: *sehen* („imperfektiv“), *erblicken* („perfektiv“)
2. pomoću određenih prefiksa: *lernen* („perfektiv oder imperfektiv“), *erlernen* („perfektiv“).

Hasanica (2009: 86) pod pojmom akcionalnost podrazumijeva način na koji se vrši zbivanje, izražava vremenski tok, promjena radnje ili stanja, frekvencija i intenzitet radnje.

„Aktionsarten“ u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku

Barić et al. (1997: 223) ističu da način vršenja glagolske radnje obuhvata različite semantičke skupine radnji koje se odnose na tok radnje u vremenu (početak, završetak itd.), postizanje svrhe, količinu, intenzitet radnje u odnosu na subjekt, objekt i radnje drugih glagola srodna značenja. Ponekad se te semantičke kategorije povezuju s gramatičkom kategorijom vida, npr. kod neprekidnih glagola, ali ih trebamo razlikovati.

Barić et al (1997: 223-224) razlikuju:

1. a. Neprekidne (durativne) glagole kojima radnja može neprekidno trajati (npr.: *boriti se, cvjetati, čitati, govoriti, hodati, letjeti*, i dr.)

b. Učestale (iterativne) glagole kojima se radnja ponavlja, tj. prekida pa opet nastavlja. Oni mogu biti svršeni i nesvršeni: *izgovarati, poizgovarati, pogledivati, ispregledivati, zatvarati, pozatvarati*, i dr. Neki

---

⁶ Funktionsverbgefüge

učestali nesvršeni glagoli mogu biti i neprekidni. Tako glagoli *dolaziti*, *preplivavati* mogu značiti kako višekratnu, tako i jednokratnu radnju (usp. *Upravo dolazi tata. Poštar dolazi k nama svaki dan.*). Učestali glagoli kojima se radnja vrši na više objekata ili imaju više subjekata nazivaju se distributivnim glagolima, npr. *pogledavati*, *pogledati*; *poispremještati*; *poiskakati*.

c. Trenutne (momentalne) glagole koji izražavaju radnju koja je izvršena u vrlo kratko vrijeme, u trenutku. Svi su svršeni, npr.: *ciknuti*, *pasti*, *pući*, *puhnuti*, *skočiti*.

2. Učinske (faktitivne, uzročne) glagole koji izriču radnju koja uzrokuje ono što se kazuje srodnim glagolom stanja. Glagol *bijeliti*, *bijelim* znači 'činiti što bijelim', a glagol *bijeljeti se*, *bijelim se* 'biti bijel'. Barić et al. navode još primjera ovih glagola:

faktitivni glagoli	stativni glagoli
<i>bijeliti</i> , <i>pobijeliti</i>	<i>bijeljeti se</i>
<i>crveniti</i> , <i>pocrveniti</i>	<i>crvenjeti se</i>
<i>lijegati</i> , <i>leći</i>	<i>ležati</i>
<i>sjedati</i> , <i>sjesti</i>	<i>sjedjeti</i>
<i>stajati (stajem)</i> , <i>stati</i>	<i>stajati (stojim)</i>

3. a. Pantivne glagole koji izriču radnju koja se vrši postupno, a učinak radnje vidi se u svakoj njezinoj fazi: *gradi kuću* - *sagradio je trećinu*, *polovinu*, *cijelu kuću*.

b. Totivne glagole koji izriču radnju koja obuhvaća predmet u cjelini, tako da nisu vidljivi rezultati pojedinih faza: *kuhao je mlijeko* - *skuhao je mlijeko*.

4. a. Početne (inkoativne, ingresivne) glagole koji izriču početak, počinjanje radnje: *poći - polaziti, poletjeti - polijetati, početi - pčinjati, začeti - začinjati*.

b. Završne (finitine) glagole koji izriču završetak, završavanje neke radnje: *dograditi dograđivati, dopisati - dopisivati, dopuniti - dopunjavati*.

5. Poredbene (komparativne) glagole koji se ističu po svojem uspoređivanju s drugim glagolima i razlikuju:

a. Deminutivni glagoli izriču radnju koja je kraća, manjeg intenziteta od obične: *poigravati se - poigrati se, i dr.*

b. Augmentativni glagoli izriču radnju veću, većeg intenziteta od obične, pretjeranu:

prejesti se, prejedati se - jesti.

c. Majorativni glagoli izriču radnju koja je veća, bolja od neke druge: *nadigrati, nadigravati - igrati; nadmudriti, nadmudrivati - mudrovati*.

6. Intenzivne glagole koji izriču radnju velikoga intenziteta koja se razvija ili se razvila do vrhunca volje njezina vršioca. To su najčešće povratni glagoli s prefiksima *ra -*, *uz -* i *za -*: *razveseliti se - razveseljavati se, zamisliti se - zamišljati se i dr.*

7. Stativni glagoli izriču radnju koja je dovoljna vršiocu: *ispavati se, izvikati se, načitati se, i dr.*

„Aktionsarten“ u njemačkom jeziku

U Dudenovoj gramatici (2006: 414) se pod pojmom „Aktionsart“ u širem smislu podrazumijeva kategorijska klasa koja se odnosi na veze događaja

/zbivanja ili stanja stvari koji su označeni glagolom i vremenskim tokom, dok Helbig/Buscha (2001: 62 – 63) podrazumijevaju način toka i stepenovanje događaja koje označava glagol. Diferenciranje događaja slijedi prema vremenskom toku (Ablauf, Vollendung; Anfang, Übergang zum Ende) i sadržajnom toku (Veranlassung, Intensität, Wiederholung, Verkleinerung). Oni glagole dijele u slijedeće klase:

1. durativni glagoli
2. perfektivni glagoli.

Perfektivni glagoli ograničavaju tok događaja vremenski ili izražavaju prelazak iz jednog u drugi događaj. Stepenovanje događaja prema vremenskim fazama (ovdje se govori o faznim aktionsarten) slijedi na veoma diferenciran način, te se prema tome mogu razlikovati slijedeći glagoli :

- (1) ingresivni ili inkoativni glagoli, koji označavaju početak neke radnje:

aufblühen, einschlafen, entflammen, erblicken, loslaufen

- (2) egresivni glagoli, koji označavaju krajnju fazu i kraj nekog događaja:

erjagen, platzen, verblühen, verklingen, zerschneiden

- (3) mutativni glagoli, koji označavaju prelazak iz jednog stanja u drugo stanje:

reifen, rosten, sich erkälten

- (4) kauzativni ili faktitivni glagoli, koji označavaju uzrokovanje, odnosno poticanje, dovođenje u novo stanje:

beugen, öffnen, senken, sprengen, schwenken, verschwenden, schwärzen.

Helbig/Buscha (2001: 67) navode da semantičke klase „Aktionsarten“ nisu povezane na sistematski način sa gramatičkim razlikama. Samo kada su semantičke klase na sistematski način povezane sa morfološkim i/ili sintaktičkim (ne samo sa leksičkim) oblicima, može se govoriti o gramatičkim kategorijama. Takve sistematske veze semantičkih klasa i morfosintaksičkih oblika javljaju se u njemačkom samo u tri slučaja:

a) Kada se stanje ili događaj (postupak, aktivnost) označava u njegovom odvijanju, a da se ne iskaže nešto o promjeni stanja ili događaja, o ograničavanju, stepenovanju, početku ili kraju, govorimo o durativnim ili kurzivnim glagolima.

b) Ako se označava promjena stanja ili događaja, govorimo o inkoativnim ili transformativnim glagolima.

c) Ako se izražava uzrokovanje promjene stanja, stanja ili postupka, govorimo o kauzativnim glagolima.

Ove tri klase su na određeni način međusobno povezane: Inkoativni glagoli impliciraju po svom značenju durativne glagole, jer *incho* pretpostavlja i stanje prije toga i stanje poslije toga. Kauzativni, opet, impliciraju inkoativne (ili durativne), pošto je ono što potiče (uzrokuje) strano djelovanje nekog agensa u stvari promjena stanja ili stanja. Durativni glagoli su glagoli stanja, inkoativni glagoli glagoli zbivanja, a kauzativni spadaju u glagole aktivnosti.

Naprijed navedene gramatičke kategorije su u jasnoj vezi kako sa semantičkim potklasama glagola tako i sa semantičkim klasama „aktionsarten“. Ove se gramatičke kategorije nazivaju „aktionsarten“, pri čemu se mora imati u vidu da su ove aktionsarten kao gram. kategorije, s jedne strane, uže nego semantičke klase aktionsarten (samo se te tri navedene klase javljaju), dok se, s druge strane, u širem smislu shvataju

nego u slavenskim jezicima (prije svega zbog toga što ne samo modificiraju značenje već i konstituiraju značenje) – kao što je, inače, većina semantičkih klasa „aktionsarten“. Sa ovim ograničenjem izgleda upotreba termina aktionsarten opravdana i za ove gramatičke kategorije.

I Götze/Hess – Lüttich (1999) pod pojmom *Aktionsarten* podrazumijevaju način, kao i stepenovanje kako se događaj odvija. U ovoj gramatici razlikuju se slijedeće *Aktionsarten* (1999: 88-89):

(1) glagoli koji označavaju tok događaja bez vremenskog ograničenja (Anfang bzw. Ende) nazivaju se imperfektivnim ili durativnim glagolima: *andauern, blühen, essen, gehen, schlafen, schwitzen, sein*.

Podgrupe imperfektivnih glagola su:

- iterativni ili frekventni glagoli, koji označavaju ponavljanje istovrsnih događaja (nastavak najčešće – *eln odnosno – ern*): *flattern, grübeln, meckern, plätschern, streicheln, zischeln*

- intenzivni glagoli, koji izražavaju stepen ili intenzitet događaja. Pritom može biti riječi o pojačanju kao i o slabljenju radnje: *brüllen, fressen, saufen, schreien* (Verstärkung), *hüsteln, lächeln, schluchzen, tänzeln* (Abschwächung)

(2) glagoli koji izražavaju vremensko ograničenje nekog događaja, tj. prijelaz jednog događaja u drugi nazivaju se perfektivni ili terminativni glagoli: *anfangen, aufhören, umleiten*. Zavisno od momenta, odnosno faze koja se egzaktno obilježava, razlikuju se slijedeće podgrupe:

- inkoativni ili ingresivni glagoli koji obilježavaju početak nekog događaja: *abfliegen, aufmachen, einschlafen, erblühen, losfahren*

- rezultativni ili egresivni glagoli, koji označavaju kraj nekog događaja: *aufessen, aufhören, aufwachen, verblühen, verglühen, verrosten, vollenden, zerschlagen, zerschneiden,*

zumachen

- punktualni ili momentani glagoli koji opisuju samo jednu tačku događaja: *angreifen, finden, treffen*

- mutativni glagoli koji obilježavaju prijelaz iz jednog u drugi događaj: *sich erkälten, gesund werden, umleiten*

- faktitivni glagoli koji označavaju uzrokovanje nekog događaja: *blondieren, reinigen, schwärzen, trocknen*

- kauzativni glagoli koji označavaju poticanje/ naređivanje „Veranlassen“ nekog događaja i time novo stanje: *fällen, legen, säugen, setzen* i: zu *Fall bringen, zum Gehen veranlassen, zum Stehen bringen*

Graefen/ Liedke (2008) ističu da je za nastavu stranih jezika interesantna činjenica da su određena tvorbena sredstva u verbalnom području pogodna za promjenu perspektiviranja događaja. U njemačkom jeziku, prije svega, neki prefiksi i sufiksi daju naslutiti određenu *aktionsart*. U njemačkom jeziku se ruski aspekatski oblici izražavaju sa tzv. analitičkim oblicima:

Peter beginnt zu arbeiten.

Er ist dabei zu arbeiten.

Er fährt fort zu arbeiten.

Er hört auf zu arbeiten (Graefen/Liedke 2008: 139).

Zaključak

Uvidom u referentnu stručnu literaturu, zaključujemo da je aspektualnost opća jezička i univerzalna kategorija koja se u različitim jezicima izražava na različit način, te da ona kao nadređeni pojam podrazumijeva više potkategorija, dakle, ne samo glagolski aspekt u tradicionalnom smislu,

već i pojedine „Aktionsarten“, tj. akcionalnost, glagolski karakter i mnogobrojna druga lingvistička sredstva i oblike izražavanja.

Također, došli smo do zaključka da je aspekt ili glagolski vid opća glagolska kategorija koja proizlazi iz naravi glagola. Ona je prirodan sastavni dio njegove semantike i odnosi se na vremenski tok glagolske radnje koja se manifestuje perfektivno ili imperfektivno i koja je, prije svega, u slavenskim jezicima obilježena morfološkim elementima i znakovima. Aspekatska korelacija u slavenskim jezicima zamjenjuje nedostajuće diferenciranje vremena u prošlosti i pomaže pri prikazu istovremenosti, prijevremenosti i poslijevremenosti događaja. Dok je u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku glagolski vid (aspekt) jedno od osnovnih obilježja glagola, koje se obilježava na samom glagolu, u njemačkom se on izražava različitim leksičkim sredstvima.

„Aktionsarten“, odnosno, način vršenja radnje smatramo semantički baziranom kategorijom glagolske klasifikacije koja obuhvata različite semantičke skupine radnji koje se odnose na tok radnje u vremenu (početak, završetak itd.), postizanje svrhe, količinu, intenzitet radnje u odnosu na subjekt, objekt i radnje drugih glagola srodna značenja.

ÜBER DEN ASPEKT IN DER DEUTSCHEN UND BOSNISCHEN, KROATISCHEN UND SERBISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung: Mit diesem Beitrag werden wir versuchen, bisherige Erkenntnisse über den Aspekt als linguistische Kategorie kurz darzustellen. Die Fach- und Referenzliteratur konsultierend, werden wir diesen Terminus, wie auch ihm verwandte Fachausdrücke, wie

„Aktionsart“, Aktionalität, Aspektualität definieren und auf Ähnlichkeiten, Übereinstimmungen und Unterschiede hinweisen.

Literatura:

Barić, Eugenija et al. (1997): *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Barkowski, H./Krumm, H.-J. (Hrsg.) (2010): *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*, UTB.

Bußmann, Hadumod/Kröner, (Hrsg.) (2008): *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Kröner.

Duden. Die Grammatik, 2006:

Đorđević, Miloje (1994): *Vom Aspekt zum Tempus im Deutschen*, Deutsche Sprache, Heft 4/1994, Erich Schmidt Verlag.

Engel, Ulrich/Mrazović, Pavica (1986): *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, Novi Sad.

Glück, Helmut (hrsg.)(2000): *Metzler-Lexikon Sprache*, Verlag J. B. Metzler Stuttgart, Weimar.

Götze, Lutz/Hess-Lüttich, Ernest W. B. (1999): *Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch*, BERTELSMANN LEXIKON VERLAG.

Graefen, Gabriele/Liedke, Martina (2008): *Germanistische Sprachwissenschaft. Deutsch als Erst-, Zweit- oder Fremdsprache*, A. Francke Verlag Tübingen und Basel.

Hasanica, Memnuna (2004): *Aktionsart u njemačkom jeziku i aspektatska ili vidska značenja u b/h/s jeziku*, u: Zbornik radova II, Univerzitet u Zenici i Pedagoški fakultet u Zenici, str. 127-132 (ISSN1512-9195)

Hasanica, Memnuna (2009): *Akcionalnost i tvorbeni modeli glagola u njemačkom i bhs jeziku*, Univerzitet U Zenici, Filozofski fakultet, Zenica.

Helbig, Wilhelm/Buscha, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik*, Langenscheidt, Berlin und München.

Ludger, Hoffmann (2009): *Handbuch der deutschen Wortarten*, Walter de Gruyter Berlin. New York.

Jahić, Dževad/Halilović, Senahid/Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica

Jung, Walter (1990): *Grammatik der deutschen Sprache, 10., neubearbeitete Auflage*, Bibliographisches Institut, Mannheim, Leipzig.

Katičić, Radoslav (2002): *Velika hrvatska gramatika*, Bd. 3, HAZU-NZ GLOBUS, Zagreb.

Vujaklija, Milan (1980): *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta Beograd

Internet:

Aspektualität 01/30/2014 15:16:12

(http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/sem/index.html?http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/sem/aspektualitaet.php)

Etymologisches Wörterbuch (nach Pfeifer)

<http://www.dwds.de/?qu=kausativ> od 15.5.2014

Universal-Lexikon. 2012. universal_lexikon.deacademic.com

Wikipedia (de.wikipedia.org od 28.04.2013)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4237> (on-line izdanje Hrvatske enciklopedije, Leksikografski zavod Miroslav Krleža)

UDK 811.163.4(497.6)'373.7

811.163.4(497.6)'373.2

Indira ŠABIĆ

FRAZEMI S ONOMASTIČKOM SASTAVNICOM U BOSANSKOME JEZIKU

Sažetak: S obzirom na to da se frazemi produciraju u narodnom duhu, da su često uređeni na narodnom jeziku, te da su njihove sastavnice vrlo često tipizirane leksičke odlike nekoga naroda, očekivano unutar frazeoloških konstrukcija često se pojavljuju imena kao sastavnice, bilo da su u pitanju antroponimi, toponimi ili krematonimi. Time onomastički i frazeološki planovi postaju zanimljivi u pogledu zajedničkoga analiziranja, što će biti predmetom, interesovanja u ovome radu. U radu se predlažu tipovi (frazemi enciklopedijskoga znanja frazemi općega znanja, frazemi igre riječi), struktura (frazemi s jednim antroponomom, s imenom i prezimenom, s dva različita antroponima ili antroponom s nekom drugom onomastičkom sastavnicom) i funkcije antroponimijskih frazema u bosanskome jeziku.

Ključne riječi: frazem, frazemska sastavnica, antroponom, toponim, krematonim

Imena u domenama antroponimijske i toponimijske građe nastaju spontano, na prirodan način, infiltriraju se u jezički sistem i automatski se uključuju u društvene komunikacijske odnose. S tim u vezi, ona postaju dio nacionalnoga jezika, koriste se u svim jezičkim kontekstima različitih

komunikacijskih područja i time učestvuju u izgradnji jezičkoga identiteta. Svojim postojanjem u različitim područjima društvenoga priopćavanja, vlastita imena su uključena u mikrostrukturu jezika. S takvim odlikama vlastita imena posjeduju značajke za istraživanja na sinhronom, dijahronom, prostornom i frekvencionom planu ne samo onomastike već i sociolingvistike. Domene u kojima se javljaju vlastita imena su skoro nebrojne, jer nemoguće je zaobići njihov odnos prema historijskim, gospodarskim, društvenim, kulturnim, vjerskim, tehničkim i sličnim sferama.

Mnoge bosanskohercegovačke frazeme¹ karakterizira prisutnost vlastitih imena. Kao svaka druga riječ i vlastito ime ulaskom u frazem mijenja neke svoje osobine. Bitnost postojanja vlastitoga imena kao frazemske sastavnice ogleđa se i u mogućnosti konstruiranja raznih predodžbi, čime se ostvaruje doprinos slikovitosti i izražajnosti cijele frazemske jedinice. Ruski jezikoslovac Valerij Michajlovič Mokijenko izdvaja tri tipa frazema, s obzirom na to ulogu koju ostvaruje vlastito ime u frazemske spoju: frazem enciklopedijskoga znanja, frazem općega znanja i frazem igre riječi (Mokijenko 1980: 62-65).

1. **frazem enciklopedijskoga znanja**, s inkorporiranim općepoznatim imenima nekih tipiziranih ličnosti, primjerice biblijskim, mitološkim, historijskim ili književnim imenima, čime se stvara aluzija na značajke ili događaje reprezentiranih ličnosti, mjesta ili objekata. Izgovaranjem frazema ovoga tipa, govornik računa na tzv. enciklopedijsko znanje

---

¹ U ovom se radu frazem koristi kao hiponim frazeološkoj jedinici, i kao ekvivalent engl. terminu idiom, za frazeme u užem smislu.

sugovornika i na njegove kognitivne sposobnosti dobrog semantičkoga povezivanja. Takvi su frazemi primjerice:

Tantalove muke - najteže patnje koje mogu snaći čovjeka, situacija u kojoj nije moguće zadovoljiti neke potrebe ili želje premda se čine lako ostvarljivima (usp. Opašić 2014.b: 421). Starogrčkoga mitološkog junaka Tantala bogovi su osudili da vječno bude gladan i žedan premda je stajao do grla u vodi ispod drveta s voćem, ali kada je htio piti, voda se odmakla, a kada je htio jesti, granje s voćkama dizalo se u visinu.

Biti kao Isus na mukama - jako se mučiti, podnositi velike patnje (usp. Opašić 2014.a: 194). Isus na križu je dio Isusove muke opisane u Novom zavjetu. Isus je bio osuđen na smrt, izbičevan, prošao je put do brda Golgote, gdje su ga razapeli na krst. Na krstu je trpio tjelesne i duševne boli.

Biti kao Alija Sirotanović – veoma siromašna osoba (usp. Šehović 2009: 261). Alija je cijeli radni vijek proveo u istom statusu – rudar – brigadir, penzionisao se sredinom sedamdesetih. Iako su u to vrijeme rudarske plate bile znatno veće od radničkih, penzija mu je bila skromna. Najpoznatiji sovjetski rudar u vrijeme obnove poslije Drugog svjetskog rata bio je Aleksej Stahanov. Poslije Drugog svjetskog rata u zemljama socijalizma na inicijativu SSSR – a su pokrenute akcije obaranja rekorda u proizvodnji, odnosno kopanju uglja, građenju kuća, košenju trave i sl. Prvi je to u SSSR – u radio izvjesni Aleksej Stahanov pa su njegovi sljedbenici nazvani Stahanovci. Dvoboj sa ovim Rusom odredio je sudbinu Alije Sirotanovića. Alija je za tu priliku napravio posebnu lopatu, kasnije nazvanu “*sirotanovička*“, na koju je moglo stati 50 kilograma uglja.

Alija Sirotanović je, sa svojih osam komorata, za osam sati rada iskopao 152 tone uglja, prebacio normu za 215%, srušio dotadašnji rekord Stahanova za 50 tona i postigao svoj svjetski rekord u iskopu uglja.

Od Kulina bana i dobrih/sretnih dana – od davnina, od početka, od sretnih dana (usp. Halilović 2014: 253). Iz povelje, koju je ban izdao 29. augusta 1189. godine može se zaključiti da je u to vrijeme postojala uređena feudalna struktura u Bosni. Kulinova vladavina u narodu je zapamćena kao razdoblje blagostanja, odatle strukturalni dio frazema *i dobrih dana*.

Bosna šaptom pade – ova fraza se u prošlosti govorila u različitim prilikama, ali u istim kontekstima. Referira na: događaj iz 1463. godine kada je Bosna pala pod Osmanlijsku vlast iako je očekivala pomoć Europe; 1878. godine kada su Europa i Turska tajnim dogovorom priznali okupaciju BiH od strane Austro – Ugarske monarhije; 1918. godine kada je anektirana u Kraljevinu Jugoslaviju; 1992. godine kada je počela agresija na BiH od strane Jugoslavije.

Lupati kao Maksim po diviziji – kada neko priča besmislice (usp. Šehović 2009: 281). Iako na prvi pogled djeluje kao da je riječ o antroponimu, Maksim je zapravo ime mitraljeza, nazvan po njegovom konstruktoru Hajramu Stivensu Maksimu. Korišten je u Prvom svjetskom ratu, a ispaljivao je 200 metaka u minuti.

Kasno Marko na Kosovo stiže – prekasno je za nešto; zakasniti na nešto. *Kraljević Marko* je uspio izbjeći svoju vazalnu obavezu prema Osmanlijskome carstvu i nije sudjelovao u historijskom Kosovskom boju (1389.). Područje pod njegovom upravom nije pogodila gorka

sudbina velikog poraza, stanovništvo se čak povećavalo, što je vjerojatno bila posljedica relativno slobodne vlasti. Tek 70 godina nakon smrti *Kraljevića Marka*, njegove zemlje podijeljene su, ali ovaj put kao turski timar, no čak i tada uspjeli su neki daleki Markovi kršćanski rođaci postati vlasnici tih posjeda (timara).

2. **frazem općega znanja**, s inkorporiranim imenom iz narodnoga onomastikona, čija frazeologizacijska upotreba konstruira uobičajeno značenje. Izgovaranjem frazema ovoga tipa, govornik računa na sugovornikove kognitivne sposobnosti dobrog semantičkoga povezivanja. Takvi su frazemi primjerice:

Niko ne ispravi krivu Drinu – učiniti/činiti nemoguće;

Ići preko Drine – otići izvan Bosne, u Srbiju;

Zdrav' Osmane, ako ti ostane – kad flaša oko stola kola;

Biti star kao Biblija – biti jako star;

3. **frazem igre riječi**, u kojem se ni ime, ni ostatak frazema ne oslanjaju na neke opće odredbe ili opća značenja, koja bi definirala logičnu frazemsku semantiku, pa je ovaj tip frazema neovisan o iskustvu. U takvim konstrukcijama antroponimi nemaju nikakvu historijsku i anegdotsku podlogu, nemaju naslon na bilo kakav konkretni denotat, već u frazemi egzistiraju isključivo iz silabičko - metričkih razloga (Fekete 1984-185: 842). Jasno je, dakle, da je antroponim u ovoj kategoriji frazema proizvoljna kategorija, bez semantičke konotacije, lako zamjenjiv apelativom ili pak izostavljiv. Takvi bi bili frazemi tipa:

Biti tata-Mata – razumjeti se u nešto, znati dobro raditi nešto;

Nema više Cile-Mile – nema više olako;

Hajde Jovo nanovo – početi sve ispočetka (usp. Šehović 2009: 276; Matešić 1982: 222);

Ako neće Nečo, hoće Hočo – za svaku stvar/pojavu postoji neko da izrazi zainteresiranost;

Sjaši Kurta, da uzjaše Murta – nepromjenjivost okolnosti, ponavljanje;

Biti radio Mileva – sve znati, biti obaviješten;

Praviti se Toša – izigravati neupućenost u nešto, praviti se neupućen, neobaviješten, praviti se glup (usp. Šehović 2009: 301; Matešić 1982: 698);

Biti Čiči i Viči – ljudi koji samo pričaju o čemu, a ništa ne rade;

Svaki Muto nosi žuto – neusklađenost boja u odjevnoj kombinaciji.

U prva dva tipa frazema vlastita imena postaju polazišna tačka frazeološkoga interpretiranja, jer slikovito odražavaju izvjesna svojstva i time utječu na izražajnost ukupnoga značenja. U takvim konstrukcijama imena postaju *ključne riječi frazema*.

Neke teorije govore o važnosti vlastitih imena u pogledu njihovoga porijekla, značenja i pojavnosti, dovodeći isto u vezu s teorijom o jezičkom identitetu (primjerice Blanár 1975²), dok drugi ističu asemantičnost vlastitih imena. V. M. Mokijenko naglašava da je u većini

---

² Za základný príznak vlastných mien pokladáme spoločensky podmienenú identifikáciu. Identifikáciu chápeme ako dialektickú jednotu všeobecných, jedinečných a zvláštnych (špecifických) príznakov druhej jednotliviny. Druhá jednotlivina Ax patrí do triedy A vďaka spoločným príznakom charakteristickým pre príslušný druhový pojem (napr. „rieka“, „ľudské sídlisko“, „osoba“). Pri individualizácii druhej jednotliviny sa odlišujú v rámci triedy A druhotné jednotliviny Ar, A2, A3 ... Au iba uvedením si ich odlišných jedinečných príznakov (napr. istá zemepisná poloha a druh toku pri identifikácii danej rieky). Rovnaká lexéma môže mať platnosť mena v rozličných onymických sústavách, lebo tu má nerovnaký obsah, nerovnakú designáciu (napr. Dunaj pomenovanie rieky, psa, človeka). V onymickom kontexte zisťujeme špecifické príznaky vlastných mien (Blanár, 1974: 132-133).

slučajeva primjena vlastitih imena u frazemskim jedinicama apelativizacijska (vlastito ime frazeologiziranjem gubi referencijsku funkciju koju inače obnaša vlastito ime u drugom kontekstu – izvan frazema u kojem, dakle, ne funkcioniraju kao imena, nego kao nositelji posebnoga frazetskog značenja), ali rijetko postoje i slučajevi suprotnoga, onimizacijskog procesa (primjerice *od Kulina bana i dobrijuh dana*). Prema Mirku Petiju (1999: 106), u frazemima imena prestaju biti imena jer su izgubila semantički nebrojiv oblik pojedinačnosti, a semantičkim pomakom te su riječi dobile semantički nebrojiv oblik cjelovitosti. Takav onim koji ima preneseno značenje općih kulturološki obilježenih leksema može se nazvati *frazeologem* (Peti 1999) ili *etnoalegorem* (Pintarić 2002).

Onimi se u frazemima mogu pojaviti kao imenice ili kao pridjevi, a mogu obuhvatati antroponime (lično ime, prezime, nadimak), toponime (ojkonim, oronim, hidronim), etnike, etnonime ili krematonime. Lična i geografska imena, kao komponente frazeološke jedinice, nude specifičan način razumijevanja i percipiranja stvarnosti, kao karakteristika nositelja jezika u čijem duhu je frazem konstruiran, onimijske komponente identifikaciono projiciraju određeni prostor. Stoga su onimijski frazemi od posebnoga značaja u smislu kulturnog i povijesnog projiciranja nacije, zbog čega oni svojom izražajnošću mogu ući i u sferu razgovora o jezičkom identitetu.

Kao što je navedeno u frazemskim konstrukcijama moguće je prepoznati sljedeće onimijske sastavnice:

a) **toponime**

Nije Švabo na *Husinu* – ne treba žuriti;

Gdje si bio kad je *Sarajevo* gorjelo? – zašto nisi Bosnu u ratu branio;

Nemoj u *Livnu* pjevati, u *Posavini* jahati, niti u *Sarajevu* kese vaditi – jer u *Livnu* oduvijek ima dobrih pjevača, u *Posavini* dobra konja, a u *Sarajevu* imućnih ljudi (usp. Frndić 1972: 323);

Prije kadija iz *Stambola*, nego hodža iz *Kotora* – sporost osobe u obavljanju nekog zadatka (usp. Frndić 1972: 355);

Ode kao Said u *Konjic* – otići negdje bez svrhe (usp. Ljubušak 1997: 37);

Ne udaje se Fata, nego *Kobilja glava* – ženiti se iz interesa (usp. Ljubušak 1997: 37);

Ležati u *Zenici*. – ležati u zatvoru, robijati;

Puhati kao na *Veleži* – jako puhati;

Ukaza se kao Gospa u *Međugorju* – pojaviti se negdje neočekivano;

Ne kazuj mi o magli na *Veleži* – Hercegovačka planina na kojoj nikad magle ne manjka (usp. Frndić 1972: 323).

b) hidronime

Ići preko *Drine* – ići iz Bosne u Srbiju;

Kriv kao *Drina* – biti iskrivljen;

Krvav kao *Drina* – jako krvav zbog ratnih dešavanja;

Ne bi *Drina* oprala – nemoguće očistiti nečija nedjela, nečiju krivicu;

Izvoditi krive *Drine* – biti neozbiljan, djetinjast (usp. Halilović 2014: 92);

Ispravljati krivu *Drinu* – dogovarati se oko nečega što je nemoguće riješiti (usp. Halilović 2014: 92), pokušati naći rješenje u veoma složenoj situaciji (usp. Matešić 1982: 103).

c) **horonime**

Kome *Bosna*, tome dosta – 1. ko Bosnom vlada, dosta mu je; 2. ko s Bosnom ratuje, dosta mu je (usp. Frndić 1972: 319);

Nigdje sunce kao u *Bosni* ne sija – nigdje nije kao u Bosni lijepo;

Ne da *Ćoso Bosne* – oznaka patriotizma. Kada je Turski car dao Bosnu Austro – Ugarskoj monarhiji, pripovijeda se da se neki siromah *Ćoso*, Bošnjak, pljesnuo po svom jataganu, govoreći: „Ako je car dao, ja ne dam”. (usp. Frndić 1972: 353);

Mirna *Bosna* – svi zadovoljni (usp. Halilović 2014: 36).

d) **antroponimi**

Od *Kulina* bana i dobrih dana – početi od početka;

To je od zemana *Kulina* bana – kontekstom reći nekome da laže (usp. Frndić 1972: 308);

Sit kao *Bajro* kukuruze – biti zasićen s nečim;

Voljeti nekoga kao *Bajro* mater – ne voljeti nekoga ili nešto;

Smazati kao *Fata* pitu – nešto brzo pojesti (usp. Frndić 1972: 355);

Krpiti kao *Fata* pitu – spasavati nešto (usp. Karadžić 1969: 161)

Zdravo *Osmane*, ako ti ostane – kad flaša oko stola kola (usp. Frndić 1972: 351);

Besposlen *Mujo* fiškeke savija – besposlen čovjek zabavlja se svakakvim besposlicama (usp. Frndić 1972: 348);

Jedan kao *Mujo* u majke – biti nekome jako važan;

Kud svi Turci tu i mali *Mujo* – raditi što i ostali, prikloniti se psihologiji mase;

Rado *Mujo* ide u mornare: tri ga vuku, a četiri tuku – nevoljno nešto raditi ili negdje ići;

Bolje znaju dvojica nego sam *Mujica* – bolje će dvojica razmišljati nego jedan čovjek;

Bujrum *Musa* kupusa! Mogu ja i mesa – kad jedan drugoga nudi gorim, a bolje sebi ostavlja (usp. Ljubušak 1997: 24);

Zapamtiti pošto je *Musa* prodao jarca – zapamtiti ružan događaj;

Vidjeti kako *Musa* dere jarca – objašnjava nečiju ekstremnu nadmoć i dominaciju;

Oguliti nekog kao *Musa* jarca – izdominirati nad nekim;

Do podne *Alija*, a od podne *Ilija* – ovo se kaže u Bosni na Ilijin dan, 20. jula. Muslimani ga zovu *Alija* a kršćani *Ilija*, a svetkuju ga i jedni i drugi (usp. Frndić 1972: 313). Isto je vrijedilo za Đurđev dan: *Do podne Jure, od podne Ale* (Karadžić 1969: 67).

Hajde *Alija* neka je više vojske – neka je više istomišljenika;

Ha vuk odnio, ha *Alija* otjerao, u toru ga nema – izgubiti nešto, sresti se s gubitkom (usp. Ljubušak 1997: 56);

Jadna Foča šta si dočekala, *Kos* kadija, paša *Kukavica* – Foča, ime jednoga kotare, na istočnoj strani blizu crnogorske granice u Bosni; priča se da je u tom mjestu neka zapovijedao neki paša koji se zvao *Kukavica*, a u isto doba bio je i kadija kome je ime bilo *Kos*, pa je ta rečenica odatle potekla, jer nije bilo narodu po volji stanje s tim pašom i kadijom. (Ljubušak 1997: 27);

Ode kao *Said* u Konjic – ići negdje bez svrhe (Ljubušak 1997: 39);

Ne udaje se *Fata*, nego *Kobilja* glava – oženiti se iz interesa;

Kud svi Turci tu i mali *Haso* – raditi što i ostali. Frazem ukazuje na poslušnost, oslanjanje na psihologiju mase i mirenje sa usudom

okoline. Fraza je nastala u vrijeme kada su kršćani Bošnjake islamske vjeroispovijesti zvali Turcima. (usp. Ljubušak 1997: 29);

Halali *Huso* materi – halaliti/oprostiti se s nečim;

Namjerila se vila na *Halila* – kada nekome nesreća biva učestala (usp. Frndić 1972: 322);

Činiti skokove kraljevića *Marka* – raditi nešto nabrzinu, nepromišljeno, ishitreno;

Dati se na *Ristićev* zanat – krasti.

e) **krematonimi**

Pasti kao *Stari most* u Mostaru – srušiti se, propasti u nečemu;

Lupati kao *Maksim* po diviziji – kada neko priča besmislice (usp. Šehović 2009: 281);

Kao da se ni za *Bajram* najeo nije – ovo se kaže onome, koji je kod jela nepristojan, pa grabi da mu što veći komad zapadne i mnogo jede (usp. Ljubušak 1997: 28);

Ko je dužan i za *Bajram* je tužan – dužnici nikad nisu bezbrižni i sretni (usp. Ljubušak 1997: 46);

Biti star kao *Biblija* – biti jako star.

f) **zoonimi**

Kao *Krasulja* repom – aljkavo nešto uraditi (usp. Šehović 2009: 278);

Cičati/vrištati kao Damjanov *Zelenko* - uporno i tužno vikati, cviliti; žaliti se na nešto. Frazem je nastao prema stihu čuvene epske pjesme iz kosovskoga ciklusa Smrt majke Jugovića, gdje u izvornom tekstu stoji: *Snaho moja, ljubo Damjanova, što nam vrišti Damjanov Zelenko?* (Karadžić 1969: 193)

S obzirom na to da li onimijski frazem ima antroponim, toponim ili krematonim kao sastavnicu, moguće je unutar takvoga razvrstavanja pronaći više podskupina. U ovome radu će se detaljnije analizirati frazeološke jedinice s antroponimijskom komponentom u strukturi.

Cilj je rada istražiti i analizirati ulogu i status koje antroponimijski frazemi imaju u bosanskome jeziku. Najprije se želi protumačiti značenje, porijeklo i simbolika onimijskih frazema, a pri utvrđivanju njihove uloge i statusa polazi se od pretpostavke da su antroponimi, pored toponima i krematonima, najvećim dijelom potvrđeni kao sastavnice frazema koje smatramo onimijskima. Stoga se takvim frazemima utvrđuje porijeklo te obrazlaže njihova ekspresivnost, motivacija i značenje. Time se, na primjeru antroponimijskih frazema, želi potvrditi i pretpostavka da su antroponimi kao sastavnice frazema značajan i vrlo siguran pokazatelj frazemsoga podrijetla, i time kontekstualno ostvariti doprinos jezičkome identitetu bosanskoga jezika.

Građa na kojoj se provodi analiza prikupljena je iz bosanskohercegovačkih općejezičkih rječnika i zbirki bosanskohercegovačke poslovične građe, a provjerena je i istraživanjem aktualnosti pronađenih frazema u aktivnoj upotrebi. Primarni izvori su sljedeći:

Narodno blago – Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak

Narodni humor i mudrost muslimana – Nasko Frndić

Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik – Senahid Halilović, Ilijas Tanović i Amela Šehović

Unutar ovako definiranoga korpusa onimijskih frazema ponuđeno je nekoliko mogućnosti za njihovo razvrstavanje. Najprije je moguće

prepoznati da li su imena u frazeološkoj jedinici idioglotska ili aloglotska, i s tim u vezi odrediti njihove podslojeve. Iz takve perspektive moguće je bosanskohercegovačke onimijske frazeme, odnosno njihove antroponimijske komponente, podijeliti u tri skupine:

a) antroponimi slavenskoga porijekla: npr. od *Kulina* bana i dobrih dana / za vrijeme *Kulina* bana / poranio kao *Bijela* misi / ne hvali *Radaka*, niti kudi *Pejaka*, oba psa jednaka / *Milutinu* po polutinu, i sl.

b) antroponimi kršćanskoga porijekla: biti kao nevjerni *Toma* / biti *Sodoma* i *Gomora* / ukočiti se kao djevica *Marija* / biti star kao *Isusovo* magare / biti na *Isusovim* mukama i sl.

c) antroponimi muslimanskoga porijekla: ako neće brijeg *Muhammedu*, *Muhammed* će brijegu / navalio kao *Muhamed* u raj / *Ćorbeg* sjaši, *Mustajbeg* uzjaši, dok doratu grive otpadoše / nije to *Alajbegova* slama / biti kao *Nasrudin-hodža*, i sl.

S obzirom na značenje koje konstruira, antroponim u frazemu može biti: historijski, književni, biblijski i kolokvijalni.

Antroponimna frazemska sastavnica može označavati ličnost koja je u vezi s nekadašnjim zbivanjima ili situacijama, odnosno koja je dio bosanskohercegovačke historije. Takve se frazemske sastavnice, a i sami frazemi nazivaju *historijskima*:

pasti kao *Kallajeva* politika / ustani *Tito* / biti lijep kao *Tito*, i sl.

Antroponim može potjecati iz svjetske ili bosanskohercegovačke usmene ili pisane književnosti, iz bajki i mitologije. Takve se sastavnice i frazemi nazivaju *književnima*:

Iz domaće književnosti:

biti kao *Budalina Tale* / biti kao nosač *Samuel* / biti kao *Alija Đerzelez* /
biti kao Nasrudin-hodža.

Iz stranih književnosti:

raditi *Sizifov* posao / ne okreći se sine *Brute* / trpiti *Tantalove* muke /
otvarati *Pandorinu* kutiju / imati *Ahilovu* petu / imati *Edipov* kompleks, i
sl.

Antroponim može biti kršćanskoga porijekla. Takvi se frazemi često nazivaju *biblijskim*, pri tome antroponimijske sastavnice frazema nazivaju se *biblizmima*:

držati se kao drvena *Marija* / biti nevjerni *Toma* / mučiti se kao *Isus* na križu / biti star kao *Isusovo* magare / izdati nekoga kao *Juda Krista* / kao sveti *Ilija* galamiti, grmjeti, letjeti, voziti se, i sl.

Antroponim koji potječe iz raznih vrsta svjetske ili bosanskohercegovačke umjetnosti ili druge javne djelatnosti (literatura, likovna, muzička, filmska umjetnost, politika) također može sudjelovati u tvorbi frazema:

ukočiti se kao *Mona Liza* / vikati kao *Tarzan* / imati usta kao *Hanka Paldum* / imati obrve kao *Momčilo Krajišnik*, i sl.

Frazemi mogu nastajati različitim recepturama, primjerice poredbom, metaforom, a veoma često uvjetovani su rimom ili ponavljanjem riječi ili dijela riječi, čime se stvara značajan doprinos njihovoj pamtljivosti i ustaljivanju. Takvi su frazemi kolokvijalni:

Ako neće *Nećo*, hoće *Hoćo*.

Sjaši *Kurta*, da uzjaše *Murta*.

Kurta i Murta izvjesno pripadaju korpusu prepoznatljivih orijentalnih imena turskoga porijekla. U turskom jeziku *kurt* znači *vuk*; *Kurt* je, prema Ismetu Smailoviću, u Bosni i Hercegovini češće prezime nego ime, dok je lično ime Kurta nastalo (tvorbenim) uklapanjem u naš antroponimijski sistem. Ime Murta je hipokoristik od antroponima Murat koji ima porijeklo u turskome obliku *Murad* koji znači *poželjan, cijenjen*, odnosno *Murtez, Murteza* što je tursko ime arapskoga porijekla u značenju *odabrani, zadovoljni, sretni*. (Smailović 1977: 319, 375). S tim u vezi, frazeološki parovi Nečo – Hočo i Kurta — Murta, odgovaraju svim bitnim i poželjnim kategorijalnim tipološkim odlikama: akustičkim, morfološkim, semantičkim, što doprinosi lakšoj holističkoj reprodukciji ovakvih frazema.

Struktura antroponimijskih frazema

U antroponimijskim frazemima, od onimijskih sastavnica, može:

a) **biti zastupljen samo jedan antroponim** (antroponim prve, druge ili treće determinacije, odnosno ime, prezime ili nadimak):

voljeti nekoga kao *Bajro* mater; zdravo *Osmane*, ako ti ostane;
jedan kao *Mujo* u majke; oguliti nekog kao *Musa* jarca; hajde *Alija*
neka je više vojske i sl.

Antroponimi u obliku ličnoga imena ostvaruju najveću produktivnost pri ovakvome načinu frazeologiziranja, međutim, iako rijetko, moguće je potvrditi i frazeme sa samo prezimenskom sastavnicom *pasti kao Kallajeva politika* ili samo s nadimkom *ne da Ćoso Bosne*.

b) biti ostvarena cjelovita antroponimijska formula (ime + prezime):

imati usta kao u *Hanke Paldum*; imati obrve kao *Momčilo Krajišnik*;
biti kao *Alija Đerzelez* i sl.

c) supostojati dva različita antroponima:

izdati nekoga kao *Juda Krista*; do podne *Alija*, a od podne *Ilija* i sl.

d) supostojati antroponim s nekom drugom onomastičkom sastavnicom:

jadna *Fočo* (toponim) šta si dočekala, *Kos* (antroponim) kadija, paša
Kukavica (antroponim) / ne udaje se *Fata* (antroponim), nego
Kobilja glava (toponim) / ode kao *Said* (antroponim) u *Konjic*
(toponim) / ne da *Ćoso* (antroponim) *Bosne* (horonim) i sl.

Poticaj nastanka antroponimijskih frazema

U procesu nastajanja antroponimijskih frazema poticaj može biti vanjština, vanjski izgled neke osobe, pri tome domena izvora koja je sadržana u antroponimijskoj sastavnici, referira na neku historijsku, književnu ili umjetničku ličnost, ili je izmišljeni lik koji je pučkom predajom poprimio neke tipizirane karakteristike:

a) *neobičan izgled dijela tijela*: glava kao *Cocin bubanj*- velika glava / usta kao u *Hanke Paldum* – velika usta / obrve kao u *Momčila Krajišnika* – guste dugačke obrve i sl.

b) *unutrašnje osobine osoba*, i to:

lijenost, sklonost neradu - lijeni *Toma* / siromaštvo - biti kao *Alija Sirotanović* / glupost, ludost - biti kao *Budalina Tale* / dominantnost,

nadmoć - vidjeti kako Musa dere jarca / zasićenost, neosjećajnost - voljeti kao Bajro mater ili sit kao Bajro kukuruze.

- d) *neadekvatan način oblačenja*: ružno se obući - svaki Muto nosi žuto / neusklađenost boja u odjevnoj kombinaciji – skockati se kao Pero Djetlić.

Funkcije antroponimijskih frazeoloških izraza

Funkcionirajući kao prečice antroponimijski frazemi podržavaju teoriju jezičke ekonomije, oni ubrzavaju proizvodnju i razumijevanje govora ili teksta u razmišljanju i sporazumijevanju. S obzirom na to da se opisno kazivanje o nekoj osobi svodi na frazem koji je uvijek koncizan, a kraćim oblikom se gubi manje energije u obavijesti, ovakvim frazeologiziranjem se ostvaruje opći lingvistički zakon štednje energije (fr. *economie linguistique*), odnosno pojam *jezičke ekonomije* Andrea Martineta: da se sa što manje angažmana postigne što veći učinak. Forticiji učinka doprinosi kreiranje stilskih efekata, od kojih su najčešći humor i ironija. Na taj način, antroponimijski frazemi kao metakomunikativni signali definiraju prirodu razgovora. Navodeći izmišljeno ime unutar frazema, odnosno ne izgovarajući ime osobe na koju se aludira, ukoliko je frazem negativne semantike, ovakav način frazeologiziranja doprinosi i teoriji očuvanja obraza (engl. *save our face*) odnosno time se izražava brižnost o vlastitome obrazu (engl. *self – respect*). Obraz je javna slika o samome sebi koju i govornik i slušatelj moraju uzimati u obzir u govornoj situaciji. Na taj način, frazemi ovoga tipa imaju eufemističku ulogu, jer se ostvaruju jezičkim postupkom pri situaciji kada se ne želi ili je nemoguće koristiti riječi ili izraze koji referiraju na određene osobe, kako bi se

producirali određeni stilski ili kognitivni učinci, jer semantika izravnih riječi bi mogla biti uvredljiva, štetna, nekorektna ili socijalno nezgodna.

Reći da je subjekat A podrazumijevao nešto X-om, isto je što i reći: subjekat A je htio da govorni iskaz, u ovome slučaju antroponimijski frazem X, proizvede neki efekt kod slušatelja B (o izvjesnoj osobi C) koji bi trebao prepoznati namjeru subjekta, koji računa na enciklopedijsko znanje slušatelja. Ovakvo objašnjenje pokazuje blisku vezu između pojma značenja antroponimijskoga frazema i pojma njegove namjere (intencije) – izgovaranjem antroponimijskoga frazema nastoji se pružiti informacija slušatelju trudeći se da on shvati to nastojanje, a ono je izložiti situaciju kakva ona jeste, ali uz očuvanje obraza. Antroponimom, koji je sastavni dio frazema i koji unutar frazema postaje osnovni vrštelj specifične radnje ili postaje nositelj specifične osobine, aludira se na različite osobine osobe o kojoj se zapravo želi govoriti s nekim slušaocem. U slučaju historijskih i biblijskih frazema, antroponimi referiraju na određene osobe, kod ostalih frazema fiktivan je i antroponim i osoba koja je u frazemu imenovana njime, pa u takvim slučajevima antroponimi samo po sebi ostvaruju doprinos samo na stilističkoj ravni. Tome u prilog ide i činjenica da se antroponimi u nekim frazemima mogu mijenjati, npr. Kud svi Turci tu i mali Mujo / Haso.

Zaključak

Analizirani frazemi su karakteristični za cijelo bosanskohercegovačko područje, a oni koji bi mogli biti potvrđeni i u drugim (europskim ili svjetskim) sistemima najčešće su biblijski frazemi, frazemi s općepoznatim asocijacijama iz raznih vrsta umjetnosti ili medija, odnosno

tzv. historijski i književni frazemi. U analiziranim frazemima potvrđen je 73 različit antroponim, zapisan u 80 različitih frazema, što govori u prilog plodotvornosti antroponimijske sastavnice u frazemskim konstrukcijama. Potrebno je istaći da je 17 frazema koji u svojoj strukturi imaju više od jednog antroponima. U sveukupnosti analiziranoga korpusa zanimljiva je dominacija muških imena u odnosu na ženska, dominacija orijentalnih imena u odnosu na kršćanska, dominacija pokraćenih imena, hipokoristika, odnosno dvosložnih imena muškoga roda koji se završavaju vokalima *-a*: Alija, Musa, Kurta, Ilija, Toma, Toša ili *-o*: Čoso, Bajro, Huso, Mujo, Jovo, Marko čije kratke forme doprinose olakšanoj holističkoj reprodukciji frazema, ustaljenosti njihova sastava i jezičkoj ekonomiji.

IDIOMS WITH ONOMASTIC COMPONENT IN BOSNIAN LANGUAGE

Summary: Idioms are occurring in informal communications, and often in the vernacular language. Their components are often typified lexical features of the nation in which they are incurred. Therefore, it is expected that within the idioms often appear as the names of the components, whether it comes anthroponyms, place names or chrematonyms. Therefore, in this paper studied onomastic and phraseology. The paper suggests types of idioms with anthroponyms (idioms of encyclopedic knowledge, general knowledge idioms and wordplay idioms), structure (the idioms with one anthroponyms, with name and surname, with two different anthroponyms or anthroponym with some other onomastical

component) and function of idioms with anthroponyms in the Bosnian language.

Keywords: idiom, idiomatic constituents, anthroponym, toponym, chrematonyms

Literatura

Blanär, Vincent (1975): „Metodologické otázky onomastiky”, *Jazykovedný časopis* 26, Veda, 130–138.

Fekete, Egon (1984-1985): „Antroponimski elementi u srpskohrvatskim frazeološkim i gnomskim obrtima”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXVII–XXVIII*, Novi Sad, 835–843.

Frndić, Nasko (1972): *Narodni humor i mudrosti muslimana*, Stvarnost, Zagreb

Karadžić, Vuk (1969): *Srpske narodne poslovice*, Nolit, Beograd

Ljubušak, Mehmed-Beg Kapetanović (1997): *Narodno blago*, Sejtarija, Sarajevo

Matešić, Josip 1982 *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb

Mlacek, Jozef (1981): „Ustálené spojenia s vlastným menom”, *Kultura slova* 15, Bratislava, 264–269.

Mokijenko, Valerij Michajlovič (1980): „O sobstvennom imeni v sostave frazeológii”, *Perspektívy rozvitija slavianskoj onomastiki*, Náuka, Moskva, 57–67.

Opašić, Maja (2014.a): „Biblijski onimi u hrvatskome jeziku”, *Folia onomastica Croatica* 23, Zagreb, 185–208.

Opašić, Maja (2014.b): „Općeeuropski frazemi hrvatskoga jezika u *Rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića”, *Rasprave* 40/2, Zagreb, 411–434.

Peti, Mirko (1999): „O tzv. sadržaju imena”, *Folia onomastica Croatica* 8, Zagreb, 97–121.

Pintarić, Neda (2002): *Pragmemi u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb

Smailović, Ismet (1977): *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo

Šehović, Amela (2009): „Leksika razgovornog bosanskog jezika”, *Govar grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo, 111–309.

LINGVISTIKA
PRIKAZI I OSVRTI

**EDINA ŠPAGO-ĆUMURIJA: *SELIMOVIĆ U*
ENGLSKOM, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru,
Fakultet humanističkih nauka, 2015.**

Kad sam ponuđen da uradim prikaz knjige Edine Špago – Ćumurija, naslovljenu *Selimović u engleskom*, nisam očekivao jedan, u naučnom smislu, iznimno egzaktni rad, tim prije što se činilo da je samim naslovom sužena mogućnost percepcije složenosti i mukotrpnosti prevoditeljstva književne umjetnine, kao što je književnoumjetničkoj javnosti i inače poznato. Vrijedno (i umješno) prevođenje beletristike ponekad je ravno samom stvaralačkom činu, što priznaju i sami književnici. U poeziji (što je često kompleksniji i rafiniraniji posao od prevođenja proznih i dramskih djela) iznimno rijetko dobijamo rezultate (pogotovo kad je riječ o klasičnim autorima) frapantnog prevodilačkog umijeća, često i samih pjesnika. Međutim, time se nikako ne može osporiti ni umijeće, ni artizam, ni nadahnuće onim autorima prijevoda proznih i dramskih djela, posebno ako je riječ o poznatijim djelima i piscima planetarnih razmjera. A u takve književnike, bez imalo dileme, spada savremeni bosanskohercegovački i bošnjački romanopisac Meša Selimović, autor znamenitih i nesvakidašnjih romana, *Derviš i smrt* i *Tvrđava*.

Knjiga *Selimović u engleskom*, Edine Špago – Ćumurija, pruža čitaocu barem dva užitka. Jedan je što pokloniku Selimovićeve književnosti, još jednom (i na poseban način), omogućuje intelektualni i doživljajni susret s

velikanom pisane riječi i njegovim znamenitim djelima, a drugi se užitak odnosi na vještinu autoričinog kompleksnog i minucioznog, pomno istraženog sukusa tih djela s aspekta prevodioca i delikatnosti samog čina prevođenja tih romana jer se radi o prozama specifične, rijetko tako osebuje jezičnoartistične (poetičke, lirske) i idiomске dubine i širine.

Selimović u engleskom je naučno – istraživačko djelo neupitne autentičnosti, posebno s razine ukazivanja i objašnjenja brojnih prepreka i složenih zahtjeva koji se nameću pred prevodiocem njegove proze. U uvodnom dijelu svoje knjige, E. Špago – Ćumurija, potpomognuta i opaskama drugih autora, ustanovljuje divergenciju stavova izraženih preko jezičkog univerzalizma i determinalizma, suprotstavljajući im činjenicu da se svi jezični sadržaji na jedan ili drugi način mogu izraziti u svim jezicima, te ona svoju istraživačku platformu za prevođenje Selimovićevih kompleksnih romana na engleski jezik gradi na sigurnim temeljima konceptualnih i jezičnih prostora koji sasvim uspješno omogućuju transpoziciju umjetnički i stvaralački oblikovanog sadržaja znamenitih romana u engleski jezik.

Uzimajući za bazu svoga rada naučne sistematizacije činjenica, E. Špago – Ćumurija ističe kao naučni egzemplar dva tandemska prijevoda Selimovićevih romana, za *Death and the Dervish*, Bogdana Rakića i Stephen M. Dickeya, a za *Fortress*, Edwarda Goya i Jasne Levinger.

U potpoglavlju *Transpozicija književnog djela u drugi jezik i pregled teorija prevođenja*, autorica pred čitaoca podastire činjenicu da je transpozicija književnog djela na bilo koji drugi jezik iznimno složen proces, te time odbacuje svaku pomisao da se prevodilačkom vještinom može pozabaviti svaka osoba koja poznaje oba jezika jer to nije dovoljno. Prevodilac mora biti u pravom smislu te riječi, prije svega, lingvist – onaj

koji, pored teorije prevođenja, posjeduje znanja iz semantike, stilistike i pragmatike. Na teorijskom planu, ističe autorica, danas se izdvajaju tri osnovne struje: lingvistička, filološka i komunikativna, a također podsjeća i na četiri osnovna teorijska modela prevođenja: denotativni (situacioni), transformacioni, semantički i model nivoa ekvivalentnosti sadržaja.

Drugo poglavlje knjige markirano centralnim naslovom *Transpozicija romana Derviš i smrt i Tvrđava u engleski jezik* predstavlja istraživačko – naučnu materiju koja se na najdirektniji način suočava s transpozicijskom problematikom vezanom za nesvakidašnju jezičnu, stilsku, pa i tematsku kompleksnost dvaju romana. Riječ je, dakako, i o autoričinoj svijesti o tome da su *Derviš i Tvrđava*, čak i za govornike bosanskog jezika, kompleksni i zahtjevni kako u intelektualnom, tako – i još više – u lingvističkom i stilskoizražajnom pogledu. Tako se, već u početku razmatranja dijela knjige koji se odnosi na rečeničku transpoziciju, nedvojbeno nameće svijest o specifikumu refleksije i islamskog misticizma kojima su oba romana, a posebno *Derviš i smrt*, u pravom smislu te riječi preplavljena, uronjena u kompleksni svijet autentične rečenice. Autorica beskompromisno naglašava iznimnu teškoću koja se stavlja pred transformatora, tj. prevodioca s bosanskog na engleski. Špago – Ćumurija i detektira osnovni uzrok te prepreke, a to je engleska rečenica koja je konstruirana na fiksnom redu riječi (što uslovljava i njenu ograničenu dužinu, posebno u odnosu prema jezicima s razvijenom padežnom konglomeracijom), i što je u izravnoj koliziji s autentičnom sintaksom *Derviša i smrti i Tvrđave*. Gledano s aspekta poetike tih romana (a to će u studiji biti naglašeno), lirskog fragmentizma, izuzetne emotivne i refleksivne ekspaniranosti – gotovo da se nameće skepsa kako je nemoguće u transpoziciji na engleski jezik sačuvati i postići autentičnu

izvornost tih romanesknih sadržaja, pogotovo kad je riječ o *Dervišu i smrti*. Pa ipak, autorica ovog, u naučnom pogledu, vrlo osmišljenog djela ne da nam povoda za skepsu, već nas, naprotiv, sigurnom analitičkom metodom jezičnih paralelizama i obiljem primjera vodi u dokaz kako se prevodilačka vještina i lingvistička spretnost itekako snalaze čak i u prevođenju književnog teksta koji je, poput Selimovićevih romana, nesvakidašnji, gotovo neprevodljiv.

U primjerima podudarne i nepodudarne rečenične transpozicije, autorica ukazuje na podudarnost osnovne rečeničke strukture, na preferirani redosljed riječi gotovo svih jezika, ali i na problematiku koju nameće rečenička kompleksnost i njena lingvistička razvijenost koja se ispostavlja u datom slučaju kao markantan problem u jezičnoj transpoziciji. Garniran vrlo očiglednim sredstvima, knjiga *Selimović u engleskom* na vrlo ubjedljiv i bogat način postaje svojevrsni vodič, naučno uputstvo s autentičnim primjerima kako i u kojem pogledu prevodilac koristi sve lingvističke pogodnosti u prevođenju Selimovićeve proze, a da se integritet izvornika ne dovede u pitanje. Naprotiv, autorica se egzaktnim opaskama, raspolažući očiglednim primjerima, dokazuje kao siguran vodič kroz autentični sadržaj izvornika i prijevoda.

U jezičnom smislu, E. Špago – Ćumurija dotiče konkretnu materiju romana s aspekta onih lingvističkih sadržaja koji su implicitni Selimovićevom proznom izričaju, poput karakteristika slobodnog neupravnog govora (s izvanredno nađenim primjerom razgovora Ahmeda Nurudina i Piri – Vojvode, kad ovaj potonji prepričava epizodu o Hasanovom bijegu iz Tvrđave), zatim sintagmatske i semantičke transpozicije. Među naučno najrazvijenije dijelove ove knjige spadaju primjeri koji se odnose na transpoziciju leksičkih značenja, s mnoštvom

primjera iz podudarnosti i nepodudarnosti leksičkih spojeva. Jedan od najinteresantnijih dijelova ove knjige odnosi se na idiomatsku transpoziciju i neutralizaciju idiomatskih značenja. Nekoliko vrlo osebnih pitanja transpozicionih odnosa i specifičnosti tih odnosa dati su vrlo pregledno i gotovo iscrpno u dijelovima studije koji se odnose na pragmatičku transpoziciju, na transpoziciju podudarnih i nepodudarnih konceptualnih svjetova, a posebno su dojmljive opaske o transpoziciji elemenata bosanskog konteksta, s jednim od najstabilnijih i najautentičnijih nalaza vezanih za transpoziciju religioznog sadržajnog elementa u Selimovićevom djelu (s obiljem konkretnih primjera).

S lingvističko – stilskog aspekta, jedan od najzanimljivijih dijelova knjige odnosi se na „ne –svijet“ Ahmeda Nurudina, s vrlo spektakularnom opaskom da glavni lik romana živi „ne –život“ jer mu je dokinuta veza s realnim svijetom. U tom pogledu, autorica nameće tezu kako u romanu obiluju leksemi s karakterom „ne – leksema“ i zaključuje kako Selimović u romanu koristi mnogo leksema koje počinju prefiksom *ne* –, a da to nije slučajno, tvrdeći kako Dervišov duhovni vokabular karakteriše odsustvo emocija, pobune, individualnosti misli, iz čega proizilazi i njegov „ne – svijet“, a koji je autoru s pravom sugerirao enormnu upotrebu „ne – leksema“.

Posljednji dio knjige dotiče također nesvakidašnji lingvistički artizam Meše Selimovića u tzv. „nepoklapanjima značenja“, a vezano za fenomenologiju boje i svjetlosti i sintagmatskim spregama u *Dervišu i smrti*. Na ilustrativan način, s bogatstvom primjera, sačinjena je analiza upotrebe boje i svjetlosti (s opaskom o razlikama u semantičkoj i pragmatičkoj transpoziciji značenja), vezano za ljudsko tijelo, ljude

uopće, za osjećaje, za misao, za prirodu, predmete, ili za karakter okoštalih i autorskih frazema.

Na osnovu svega kazanog, smatram da je knjiga *Selimović u engleskom* naučna studija vrijedna svake pažnje, i s aspekta stručnosti prevodilačkog rada, ali i s aspekta čitalačke i intelektualne znatiželje.

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI

RASPRAVE I ČLANCI

Naučni i stručni tekstovi

UDK 821.163.4(497.6).09 Topčić, Z.

Dr. Vedad SPAHIĆ

**ZAVRŠNA RIJEČ ZLATKA TOPČIĆA
AUTENTIČAN PRILOG ROMANESKNI
DIZAJNIRANJU AUTSAJDERSKE PARADIGME
JUNAKA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ
(POST)RATNOJ PROZI**

Sažetak: Rad nastoji osvijetliti osebnost Topčićeve paradigme autsajderskog junaka u ambijentu predratnog i ratnog Sarajeva te tokom sudskog procesa za ratni zločin koji se protiv njega vodi poslije rata. Pišući završnu riječ u formi memoara glavni junak afirmira manjinski pogled na tzv. velike teme i narative, koji može da zauzme zapaženo mjesto u procesu permanentnog preoblikovanja, a ne tek potvrđivanja i evociranja ličnih i kolektivnih identiteta kao književnih i kulturnih tvorevina.

Ključne riječi: autsajderska paradigma junaka, (post)ratna proza, unutarnja drugost, manjinski pogled, preispitivanje, identitet, sarajevski književni život, suđenje za ratne zločine, postgenocidna viktimologija, ljubav, ljubavni memoari

Knjiga Zlatka Topčića *Završna riječ*, poetološki gledano, predstavlja sasvim nov i apartan doprinos tematizaciji rata i kontemporarne zbilje u recentnoj bosanskohercegovskoj književnosti. Karakteristika tradicionalnih prozih tekstova na temu rata unutar kulturnog prostora južnoslavenske interliterarne zajednice je prevlast narativa koji glorificira militarističku pustolovinu naciona i njegovih monumentalno ovjekovječenih heroja. Tu insajdersku liniju književnohistorijski osvjedočene literarne interpretacije rata (pogl. Ivo Andrić: *Naša književnost i rat*¹) već je 60 – tih godina prošlog stoljeća počela smjenjivati „alternativna linija, u okviru koje je velika, civilizacijski određena tema rata sagledavana i prikazivana s tradicijskog „naličja“, što će reći: ne iz ugla nadmoći i povlašćenosti, nego iz persepektive potčinjenosti i ne-moći, iz perspektive, dakle, manjinskog položaja, onog pogleda na svijet koji se jednom rečju može imenovati kao autsajderski, kao pogled na svet svojstven položaju po strani od vladajućih svetonazora, kao stanovište osujećenih i prikraćenih u odnosu na poziciju većine i kulturno, odnosno političkoistorijski majoritetska shvatanja – ukratko, kao stanovište takozvanih „slabih subjekata“ i personalnih

---

¹ „Rat je i onima koji pre to nisu hteli da vide pokazao kako smo čvrsto vezani sa zemljom svojom, kako smo neizbežno odgovorni prema onima koji su davno pomrli isto kao i prema onima koji se još nisu rodili. Rat je u svemu pomakao naglasak sa individualnog na općenito“. (Ivo Andrić: *Naša književnost i rat*, tekst objavljen 1919. godine, citirano prema Ivo Andrić: *Eseji I – Istorija i legenda*, Sabrana dela, knjiga XVII, str. 173.). Herojsku paradigmu, čiji je protagonista Andrić u citiranom tekstu odlikuje, po Tihomiru Brajoviću, „svojevrnsni aksiološki entuzijazam, verovanje u opstojavanje i potvrđivanje tradicionalnih vrednosti i entiteta upravo u kriznim situacijama kolektivnih preloma; „slabu“, autsajdersku paradigmu odlikuju sumnja i kriticism, urođena ili silom prilika stečena potreba za preispitivanjem i ponovnim, ponekad i negativističkim vrednovanjem“. (Tihomir Brajović: *Autsajderska paradigma u srpskom romanu s ratnom tematikom u Komparativni identiteti*, Beograd, 2012, str. 237.)

identiteta“². Kao i niz centralnih likova iz prethodnih djela³ Topčićev junak i u ovom romanu koketira s modernističkim naslijeđem autsajderski pozicioniranih, humanistički samosvjesnih i univerzalistički deklariranih figura, kojima je zajedničko da, na izvjestan način, predstavljaju tuđinca u postojećoj zajednici. Moderno autsajderstvo pojavljuje se kao intra – distinktivno, i uz to kao „heterogenizirajuće“, u smislu problematizovanja i „raslojavanja“ prividne homogenosti i kompaktnosti zajednice u okviru koje nastaje. Svojim porijeklom iz etnički mješovitog braka Zoran Hadžiosmanpašić predstavlja svojesvrсну „unutarnju drugost“, a pisac ga želi dizajnirati na način da – uprkos svojoj podređenosti, pa i nesretnim vanjskim spletom zbivanja izazvanom ličnom konfuzijom, „pomjerenošću“ i klonulošću – u krajnjoj liniji otjelovi jedan vid moralnog vitalizma u onoj mjeri koliko je to još moguće u smrtonosnom ratnom kovitlacu i na način koji je još zamisliv i pertinentan u datim protivrječajnim okolnostima⁴. Na tom su tragu i fragmenti u kojima se Zoran sam definira ili to čine drugi likovi:

---

². Ibid. str. 221. Brajović daje i prihvatljivu eksplikaciju uzroka koji su doveli do promjene paradigme centralnog junaka južnoslavenske ratne proze: „...ovaj junak je bez ozbiljnijeg otpora preuzeo primat na difuznoj i razuđenoj pozornici moderne književnosti s ratnom tematikom. Čini se da je takav ishod očekivana posledica progresivne demokratizacije modernog doba, koja je, osim političke, donela i neku vrstu instalacije egalitarističkog načela kao ultimativnog izraza humanističkih ideala prethodnih stoleća“ (ibid. str. 221.).

³ Sanja Nikčević ih karakterizira kao luzere kojima se „uvijek ima što oteti. Kad im se otme kuća, obitelj, unište djelovi tijela, zdravlje, onaj koji im otima točno osjeti što je još preostalo i dolazi po to. Jer svi ti nesretni likovi imaju neki skriveni dragulj u grudima, iz njega crpe snagu – ma koliko zgaženi, ranjeni, poniženi ili. Onaj koji otima navaljuje upravo na to – razorit će i onaj kutak mira koji su junaci uspjeli unatoč nevolji koja ih je zadesila“. (S. Nikčević *Neobičan pisac, Zlatko Topčić*, pogovor romanu *Završna riječ*, str. 208.)

⁴ Ovu ocjenu ne zasjenjuje ni činjenica da svoju autsajdersku poziciju naspram etno-političkog mainstream-a junak želi (zlo)upotrijebiti osnivanjem magazina MISTER MIX, koji je trebao biti magazin ljudi iz nacionalno mješanih brakova, a stvarne ambicije „su se iscrpljivale zaključno s novinarskom akreditacijom za ispaljivanje iz Sarajeva“ (str. 16). Topčićevi junaci nisu eskapisti, ni fizički ni duhovno-metafizički. Oni,

„To nije bio moj rat. Dobro, jeste, u nekom općecivilizacijskom značenju, po kojem su nepravda i zlo, ako su usmjereni prema ikom, usmjereni prema svakom. U tom smislu, apstraktnom da paroksizma – da. Inače, ne. ... Ja sam se i ranije smatrao kosmopolitom a sve ispod toga što je određivalo čovjeka imalo je status slučajnog“ (Zoran o sebi, Topčić 2011: 12).

Dali su mi to priznanje (Zlatni ljuljan, op. a.)... jer im je odgovaralo moje ime. Razumijete šta hoću da kažem. ... Služilo im je kao ilustracija da Armija BiH nije... jednonacionalna... Meni nije značilo ništa, ili skoro ništa, ali to je nešto što se ne odbija ne samo iz pristojnosti, jer je njima značilo mnogo, znak da nisu sasvim sami i da za Bosnu još ima nade. U tom smislu, s ponosom sam ponio to priznanje, mislim čak da sam ga zaslužio (Zoran o sebi, Topčić 2011:52).

„On je bio na ovoj strani, a, osim toga, ničiji je... Ne postoji naprosto niko ko je dovoljno zainteresiran ili pogođen njegovom nesrećom da bi našao razloge da ga barem pokuša zaštititi... Naprosto se sam nudio kao rješenje koje zadovoljava sve.... da su se o njemu složili svi koji se inače niučem ne mogu složiti...“ (supruga o Zoranu, Topčić 2011: 184)

---

naprosto, ne bježe – od suštine, od zbilje, od života. Zoran ne eskapira od istine i prezenta, ni književnost ni ljubavna sjećanja nisu s tim razlogom u njegovu životu. Najbliži je, kao i protagonisti drugih njegovih romana, onoj poziciji koju Frederik Džejmson elaborira u *Političkom nesvjesnom*: „Zamišljanje da, zaklonjeno od sveprisutnosti istorije i neumoljivog uticaja društvenosti, već postoji područje slobode – bilo onog mikroskopskog iskustva reči u nekom tekstu ili zanosu i gorljivosti različitih osobnih religija – jest jedino snaženje stiska Nužnosti nad svim takvim slepim područjima u kojima pojedinačni subjekt traži utočište, idući za nekim pojedinačnim, ništa više nego psihološkim projektom spasa. Jedino delotvorno oslobođenje od takve prisile počinje s priznanjem da nema ničeg što nije društveno i istorijsko – zapravo, da sve „u krajnjem značenju“ jest političko“. (Frederic Jameson, *Političko nesvesno*, Beograd, 1984., str. 4 – 5.)

Roman se na istom tragu simbolički i poentira identitarnim samoodređenjem kao pečatnim otiskom junakovog apatridskog statusa, zapravo ironizacijom nepripadanja ijednom etničkom mainstream – u, i „pripadanja“ nekakvom distopijskom kosmopolitskom spaciju borhesovski specificiranim u imenu junaka nekakve pancivilizacijske protežnosti a zapravo perifrazi njegove misli s početka romana – *Moraš biti nešto jednostavno, inače si ništa:*

„Privodim kraju ovo kratko pismo, umoran od njegovih semantičkih polja. Pisao sam dugo i teško, ali se ne žalim, ono je jedino moje što sam u životu birao, sve drugo mi je dato tim imenom – Rodrigo da la Penja David Hrizostom Ibn Al Abdulah“ (Topčić 2011: 198).

Topčić je na ovaj način romanesknoj slici rata obezbijedio novu univerzalnost koja neće biti samo ratna i ne samo i isključivo naša, ovdašnja, premda će, naravno, uvijek biti obilježena prvenstveno našim povijesnim iskustvom i jezikom. Po srijedi je manjinski pogled na tzv. velike teme i narative, koji u mozaičkom sagledavanju savremene bosanskohercegovačke književnosti može da zauzme zapaženo mjesto u procesu permanentnog preoblikovanja, a ne tek potvrđivanja i evociranja ličnih i kolektivnih identiteta kao književnih i kulturnih tvorevina.

Već na početku romana, u jednom od metatekstualnih fragmenata, autor analitički precizno dijagnosticira karakter ovdašnje ratne književnosti odane tzv. **poetici svjedočenja**, implicirajući, sebi svojstvenim smjernociničnim i autoironičnim tonom, vlastiti plan otklona od pisanja «o zločinu sa lica mjesta, i iz prve ruke, koje ima ne samo snagu dokumenata, jer taj cilj je previše plitak i banalan, nego, zagledano u vječnost, iskazuje jasnu namjeru dubokog i tragičnog *umjetničkog očevida*, pretencioznu nakanu patetičnih *svjedoka postojanja!*» (Topčić

2011: 14). Polazeći, naime, od činjenice da bosanskohercegovačkom i književnostima u okruženju na prijelazu stoljeća dominiraju konvencije tzv. stvarnosne književnosti i neorealističkog narativa, pri čemu su „stvarnost“ monopolizirali uglavnom spisateljski simplifikatori, sljedbenici koncepta komunikativnosti pisanja i banalne barthesovske „čitljivosti“ teksta (*reader friendly pismo*), Topčić navješćuje i prilično dosljedno ovaploćuje svoj plan evakuacije ratnog/stvarnosnog pisma s terena faktografsko – mimetičkih modela, shvaćenih bezmalo kao *conditio sine qua non* društvenog angažmana književnosti. I premda je, u odnosu na prethodne romane s tematikom iz posljednjeg rata i poraća – *Kulin*, *Košmar* i *Gola koža*, u ovoj knjizi, a s obzirom na okvir, mizanscen i sadržaj fabule (sudski proces optuženom za ratni zločin i njegovo „pripremanje“ završne riječi u vidu autobiografske ispovijesti), donekle bliži spomenutom poetičkom standardu, pisac ni ovdje ne prijanja uz naivna zagovarivanja ovdašnjih kritičara sofisticirane i postmodernističke književnosti da bi „čitkiji“ tekstovi mogli „približiti književnost“ običnim čitateljima. Receptivna zahtjevnost *Završne riječ*, ipak, nije primarno na poetičkom i elokucijskom planu već u nastojanju piščevom da kognitivne aspekte fabule usložni suočavajući čitaoca s mnogo toga što je nedorečeno i što se tek naslućuje, nudeći argumente da je glavni junak optužen za ratni zločin zaista nevin, kao i razloge da se pomisli kako je on, iz razloga koji bi se, eto, kao mogli razumjeti ali ne i opravdati, stvarno počinio ratni zločin iz osвете. Topčić iskušava čitaoca, poigrava se s njegovim svjetonazorom i predrasudama, želi ga doslovno umiješati u priču u svojstvu sudije.

Refleksije o književnosti i književnom životu, te autorefleksije kojima pokušava odrediti koordinate vlastitog položaja u prepletu bosanskih

čvorova književnih, političkih i nacionalnih konjunktura, predstavljaju jednu od centralnih tematskih preokupacija Topčičeve knjige. Težina ratnog iskustva, koliko pogoduje proliferujućem nefikcionalnom diskursu (ili se sve brojniji autori ratnih zapisa, memoara, dnevnika... takvim mišljenjem tek neopravdano zanose), toliko opterećuje i krivi kralježnicu artificijelnijeg literarno pretendujućeg diskursa držeći ga počesto u nekom licemjernom međuprostoru fikcije i faktografije, koji supruga glavnog junaka, kao svjedokinja optužbe u sudskom procesu protiv vlastitog muža, opisuje riječima: „Znao je povremeno reći da je književnost jedno a život nešto sasvim drugo. Znao je reći i da ne moraš ubiti čovjeka da bi uspješno opisao ubistvo... Ali, mislim da je velika većina njegove odbrane istinita, njegovo iskustvo, da!“ Topčić, na svu sreću, spada u autore koji uspijevaju odoljeti gravitaciji empirizma, a da pri tome umijeće imaginacije ne ustukne pred volumenom i bestijalnošću korpusa najcrnijih tema zločina i traume, niti se povija pod opterećenjem dominantnih političkih diskursa, etnički obojenih percepcija i stereotipa⁵. A to je ona kategorija bosanskih pisaca koje precizno, onako kako to jedino može poetska metafora, opisuje Mile Stojić u pjesmi *Trijumf mašte*:

Govoreći o stvarnosti postižemo

čudesne, gotovo nevjerovatne efekte

u našem slučaju izjednačeni su

---

⁵ O kompleksnosti književne tematizacije rata – naročito ono koji je potencijalna publika preživjela i još joj je blisko prisutan u sjećanju, piše u pogovoru romana i Sanja Nikčević naglašavajući da je „rat koji se nama dogodio na prostorima bivše Jugoslavije ponovio situaciju srednjovjekovnih prikazanja – žrtva je pasivna i trpna, nema izlaza, zločinac je zao do kraja, apsolutno nadmoćan i bahat do mjere koju niti jedna ljudska motivacija ne može opravdati. S druge strane, druga polovica 20 stoljeća izbacila je iz umjetnosti ono lijepo, plemenito, pozitivnu emociju suosjećanje i patos proglašivši sve to jeftinim kičem. Tako je oduzela okruženje u kojem bi priča o nevinoj žrtvi imala svoje dostojno mjesto uzvišenih emocija“. S. Nikčević, navedeno djelo, str. 203-4.

označitelj i označeno:

Pakao za nas nije simbol, nego satiruće iskustvo.⁶

Završna riječ je roman koji kombinira dokumente zapisnika sa sudskih ročišta, datih u formi dramskih replika, sa ispovijednim diskursom ljubavnih memoara, začinjjenih autoreferencijalnim pasažima o književnosti i o književnom životu Sarajeva, u kome glavni lik ima status pisca autsajdera, pri čemu marginalni položaj u hijerarhiji književne čaršije, barem u predratnom vremenu, nije stvar ni onoga što Hans Majer naziva „egzistencijalnim autsajderstvom“⁷ ni vrijednosti njegova djela do koga sam previđe ne drži⁸, već osobnog izbora da kritičko – spisateljske lobije u širokom luku zaobilazi ne bježeći ni od otvorenije konfrontacije sa suspektnim tipovima koji održavaju poremećeni sistem vrijednosti, a što se, u pravilu, događa kada osjeti da je ugrožena njegova „pretjerana namjera da ostane čist“. Na tom je tragu dizajniran, kao neko gotovo mefistofelesko iskušenje – i glavnom junaku i svim drugim pretendentima na sarajevski književni legitimitet – lik kritičara i univerzitetskog profesora Karasove, koji predstavlja vršiku piramide bespoštednoj demistifikaciji podvrgnutog književnog života koji obilježavaju fenomeni kao što su: jaranska kritika i nepotizam, ideološki nadzor, netransparentna cenzura i autocenzura, politička instrumentalizacija književnih udruženja

---

⁶ Mile Stojić: *Prognane elegije*, Sarajevo, 1996., str. 8.

⁷ Po Hansu Majeru „egzistencijalni autsajder je ono što se postaje već samim rodom, podrijetlom, tjelesno-duševnom samosvojnošću, jer je tamo gdje takvo obilježje (pol, rod, porijeklo) odudara od majoritetske „norme“, na neki način sama egzistencija postala je prekoračenjem granice“. (H. Mayer: *Autsajderi*, Zagreb, 1981., str. 14.)

⁸ „...između tih korica čitalac može prepoznati samo tri-četiri susvisla stiha kojih se ne bi mogao postidjeti, sve ostalo je bilo bla-bla, uz drečavi uticaj lektire. Sve bih učinio drukčije, ali ni danas, kada vidim sve greške, nisam u stanju biti različit koliko bih od sebe očekivao kao čitalac.“ (Topčić 2011: 75)

(društvo pisaca je parapolitička organizacija), stjecanje književnog statusa ovisno o voluntarizmu nosilaca književne vlasti, književno-političko reketiranje, lažirane promocije knjiga, akademska zajednica kao suport poremećenom sistemu vrijednosti, trijažirane književne manifestacije i nagrade, pseudokulturna kafanska okupljališta boemije, koju „objedinjuje više sklonost ka istom piću nego poetike i svjetonazor“ i „klempavih doušnika koji su još u trijeznom stanju pravili spiskove „građanske desnice“... Karasovina nekrofilna posvećenost prikupljanju pikanterija i biografskih podataka o piscima kako bi obezbijedio građu i zadovoljio svoju strast za držanjem posmrtnih govora umrlima i žbirsko ucjenjivanje živih samo je suplement njegovog književnokritičkog prosuđivanja sa platforme prepariranog pozitivizma koji se verbalno maskira humanističkom retorikom marksističkog humanizma i uglađenom stilistikom perenijalnih fraza. Iza svakog Karasovinog pisanja, bilo da je afirmativno ili negativno, uvijek stoji određeni skriveni razlog i interes, ponekad sasvim bizaran poput onog u Zoranovu slučaju na koga tipuje kao na budućeg zeta. Pasaži u kojima „veliki cenzor“, ne napuštajući matičnu pozu nadmenog književnog arbitra, ideološki diskurs svoje kritike prilagođava paternalističko-provodadžijskim ambicijama, „pitomo“ je svodeći na benigniju vječitu temu međugeneracijskog jaza, spadaju, blagodareći piščevu umijeću ironijske simulacije, u uspjelije stranice romana:

Generacije rođene u pamuku, u blagostanju samoupravnog socijalizma, što godi biću, ali limitira teme i svodi ih na ljubavni zov tetrijeba. Prava je šteta da takav talenat crpi metafiziku a ne empiriju. ... Mojoj generaciji bile su dostupne velike priče, velike

sudbine... Sreća i blagostanje možda su vaše najveće književne nesreće. Iz sreće i blagostanja ništa dobro u književnosti nije došlo, nego samo od trpnje i muke. Vaša najveća nesreća je što vas je, recimo, eventualno ostavila draga, a najveća bol uganuće zgloba dok rekreativno igrate košarku... a iz tog, sinko, teško nastaju književna čuda. Bog neka nas čuva takvih tema ... (Topčić 2011: 75, 84)

Kao antipod sarajevskoj, ne samo književnoj, čaršiji markiran je Meša Selimović⁹ s kojim Topčić vodi jedan vrlo plodotvoran intertekstualni dijalog na liniji obojici pisaca opsesivnih tema etnokolektivnih karakteroloških (auto)definicija. Monolog glavnog junaka o sarajevskom duhu/ mentalitetu replika je čuvenim Hasanovim monolozima iz romana *Derviš i smrt*. Inspirisano bošnjačkom postgenocidnom viktomologijom Zoranovo intelektualno-emocionalno vrijednosno određenje recentnih identitarnih (re)konfiguracija, dato iz autsajderske vizure „neutralnog drugog“, prividno se fokusira na uži lokalni entitet ali suštinski tipuje na integral presjeka kolektivnog duha i na onaj tip čitalaca koji su spremni aktivnije i dublje preispitivati vlastita mišljenja u procesu čiji se smisao, u konačnici, ostvaruje kritičnijim viđenjem zajednica s kojima dijelimo pripadnost:

Nesreće ih nisu oplemenile, onako kako tuga zna ukrasiti otmjenu dušu, nego su je usitnile, kao da se ostvaruju kletve zavojevača što

---

⁹ „Bio je previsoko, nepodnošljivo previsoko, frustrirajuće i provokativno previsoko, i davao je do znanja da je gore, a mi ne volimo one koji se uzdignu previsoko, ni visoko, pa ih želimo što prije vidjeti među nama, tu, a zatim, po redu, i niže, još niže, ispod.“ (Topčić 2011: 45)

toliko puta pališe grad! Ne znaju tugu s ponosom nositi, nego je svakom preglasno daju na znanje. Možda bi vapaj dosezao dalje da ga iskazuju tiše, s manje geste, s više stvarne unutarnje boli! Ušla im je tuga u naviku, oguglali su na nju i oni i svijet, po njoj ih prepoznaju i sve tako postaje stvar banalne rutine. To nije dobro, ali oni ne vide, pa kao da se još uvijek hvale svojom nesrećom. Ponosni su na svoju zlu kob! Štošta mogu ponuditi svijetu, i još preko tog, ali se klade samo na nju, po njoj su čuveni. Godi im sažaljenje, misle da im tako ukazujete kompliment i činite čast! Utrkuju se u preuveličavanju i umanjivanju tuđih muka, i ne računajte na milost ako kažete da vas rana boli, jer ta rana, ona je zapravo samo obična ogrebotina u odnosu na njihove rane, stvarne, duboke, jer su njihove. Zar su, Darwine, opstali samo najgori?! Hoće monopol na suze, na rane, i ne pristaju da je svaka suza ista. Slabost je vrlina a snaga je zlo, i nikada ne bi mijenjali svoju čestitu slabost za tuđu nečasnu snagu. Dobrota je slaba a zlo je snažno – ali zar upravo to nije ono što voli savremeni svijet, još od vremena kada je Sunce počelo da zalazi! Ljudski rod je postao ravnodušan spram istine a oni se sasvim pouzdaju u to kako im je toliko toga ostao dužan. Misle da su pretrpjeli dovoljno i da su zato zaslužili predah, ali nema ovdje predaha za slabog. ... Hej, jadni i kukavni! Bog im se smilovao, zaista su na velikim kušnjama? Mora da su mnogo zgriješili, čim im se Bog s takvim orkanskim bijesom obraća, a oni još misle da ih voli čim ih pred tolika iskušenja baca. Hej, tugo, daleko im lijepa kuća!

(Topčić 2011: 158)

Nasuprot Selimovićeve fokusa na identitet u nastajanju opterećen „griehom otpadništva“, Topčićev diskurs implicira poziciju već formiranog identiteta u dinamici martiriološki uvjetovane rekonfiguracije i protivrječnosti koje ona nužno nosi sa sobom. Na planu izraza ovaj se pasaž ukazuje kao stilsko – sintaksički citat u kojem se, slično kao i Hasanovim monolozima (*Derviš i smrt*), suprotna značenja unutar iste misli, iste rečenice, brzim smjenjivanjem slivaju u jedinstven utisak. Među njima nema naglih prelaza, jazova, sudara – predstave teku glatko, kontinuirano i neosjetno se, djelujući jedne na druge, međusobno prožimaju i spajaju. Veze u semantičkom lancu iskaza su varijacijskog i gradacijskog karaktera. Preciznom upotrebom jednog ili drugog postupka (varijacije ili gradacije) balansirano se i neosjetno prelazi s doslovnog smisla na metaforički.

Budući da Topčićeva proza simulira poetiku nefikcionalnog teksta s lakoćom se u pripovijedanje involviraju različiti funkcionalni stilovi, prosedei, žanrovi, podžanrovi i teme; čak s tolikom fleksibilnošću da roman dobija odlike svojevrsnog žanrovskog arboretuma u kome se dobro primaju, između ostalog, esejističke i kolumnističke dionice, elementi stripa, komentari uz fotografije iz porodičnog albuma, ali i fragmenti sasvim ozbiljne poezije. S tim u vezi visoku esetetsku ostvarenost dosežu djelotvorne stilsko – funkcionalne preregistracije nematičnih i udaljenih vokabulara kakva je, primjerice, prozna vernakularizacija frazeologije sportskog žurnalizma i lokalne gastronomije¹⁰, nikada na tragu

---

¹⁰ „I dok bi sarajevski derbi zaista opravdao očekivanja, vareški bi najčešće završavao prije isteka vremena jer su se zaporci već odvajali od plečke, hrskava korica bi se zalijevala pivom i nije trpila odlaganja, pa je sudija s pravom svirao kraj prije vremena.“ (Topčić 2011: 7)

koketiranja sa subliterarnim poljem trivijalnih ukusa a uz očuvanje prepoznatljive artifičijelnosti, gipkog i razuđenog leksika, promišljene konstrukcije i pažljivo izvedene narativne arhitektonike romana, čime Topčić utvrđuje stečenu reputaciju pisca za sofisticiraniju, probraniju manjinu domaćih čitatelja.

Iz retrospektivne tačke Zorana Hadžiosmanpašića koji u privoru, pišući memoare, priprema odbranu na lažnu optužbu za ratni zločin svaka se sastavnica njegova identiteta pojavljuje zapravo kao hermeneutički problem: književnost koja to već jeste sama po sebi, odnos fikcije i zbilje, status pisca u ideološkom društvu, rat, zločin, suđenje, politika i etika, kultura i multikultralizam, vjera i hipokrizija, ljubavni i bračni odnosi – sve se to stiče i dodiruje na jednom istom mjestu – u zoni proaktivnog razumijevanja svijeta koju zovemo *interpretacija*, a čije je drugo ime u Topčićevom sistemu vrijednosti *demistifikacija*, temeljita i bespoštedna u tolikoj mjeri da nijednog momenta ne isključuje autodemistifikaciju¹¹ kako na razini privatnosti (Glavni junak samoironično priznaje: «Različiti su konteksti i uglavnom na njima zasnivam svoju odbranu dvostrukih mjerila») tako i na razini kolektiviteta (već naznačeni kritički odnos prema lokalnoj mitologiji: «...sarajevski duh, ako to postoji, zapravo uopće nije nešto čime bi se pametan hvalio. Ugladeni besprizornici bili su paradigma *sarajevske raje – raje iz Fisa, raje s Anexa, vratničke raje, bistričke raje* i svih drugih raja, podgrupa i varijacija – a suština te ideje i koncepta je u tome da se promovira osrednjost i čitav svijet svede na svoju mjeru.»). U skladu s tim od strateškog značaja za Topčićevu poetiku je oštroumno metonimijsko fiksiranje znakovitih toposa društvenog

---

¹¹ Ukoliko autsajderska paradigma ne bi uključivala takav odnos prema sebstvu, izrodila bi se, po prilici, u neki vid pozerske superiornosti i potkopala vjerodostojnost vrijednosnog horizonta u percepciji drugosti.

konteksta (u sva tri tematska/ hromatska kruga pišćeve bio – bibliografije: plavom predratnom, crvenom ratnom i žutom poratnom¹²) po čijim šavovima i bajpasima autor izvodi svoje nerijetko virtuozne kritičko – ironijske verbalne manevre, a da pri tome uspijeva, za razliku od nekih navikanijih savremenika, izbjeći vratolomne skokove od sitnih, naizgled nevažnih detalja svakodnevice kao velikim potezima generalizacije¹³. Tako, primjerice, dijelovi posvećeni maloj mitologiji socijalističke prošlosti s obiljem metonimijski sondiranih referenci¹⁴ nikada nisu destilirano sjećanje i patetično prizivanje godina kada smo svi „živjeli sretno i mirno“¹⁵ niti su na tragu medijsko – političke monetizacije jugonostalgije sublimirane u maksimi Viktora Ivančića *Tko može biti toliko glup da kaže da je Jugoslavija mrtva samo zato što ne postoji* –

---

¹² Ova zanimljiva „periodizacija“, koju pišući o Topčićevim dramama donosi Sanja Nikčević, može se bezrezervno protegnuti na cjelokupni njegov opus. „Prvi je krug plav zbog sfumata dalekog vremena, prošlosti i sjećanja... Crvena je boja krvi prolivene u doba posljednjeg bosanskog rata. Treći krug je žut – prati drame iz suvremenosti bosanskog poraća – iako ranjeni ratom likovi uporno pokušavaju doseći svjetlost normalnog života“ (S. Nikčević, *ibidem*, str. 205.)

¹³ Pogledati: Boris Postnikov: *Postjugoslavenska književnost?*, Zagreb, 2012., str. 59 i 229. Autor ovu zamjerku adresira u prvom redu Miljenku Jergoviću ali i nekim drugim autorima.

¹⁴ Teško je bilo napraviti izbor najreprezentativnijih referenci koje, *pars pro toto*, svojom pojedinačnošću oslikavaju integral konkretnog povijesnog hronotopa. Iz socijalističkog perioda tako smo izdvojili: trofejni pištolj na kome je bilo urezano ime Đure Pucara Starog a u čast najboljih rezultata na obuci. Izbušenu metu čuvao je uokvirenu u zlatni ram iznad bračnog kreveta kao diplomu i najveće životno dostignuće, ali i kao svojevrsno upozorenje“, šator koji je imao čak dvije prostorije i tendu sa zaštitnim zastorom protiv komaraca i plastični sto na rasklapanje s ugrađenim turnirima, fiću s ugrađenom galerijom, dodatno zaduživanje na sindikalnoj kasi uzajamne pomoći da se dostojno dočekaju „prijatelji“ iz Kragujevca...

¹⁵ Čini se da su, *a propos* aktuelene proliferacije jugonostalgije koja ne zaobilazi književnosti južnoslavenske interliterarne zajednice, dapače one su jedno od njenih centralnih poprišta, u pravu V. Perica i M. Velikonja kada cijelu pojavu tumače ne ideološkim pobudama nego iz, postmodernoj epohi svojstvene, globalne marketinško-konzumerističke perspektive: „Danas kad je sadašnjost jedna a o budućnosti je bolje i ne misliti, historije, nostalgije i religije se općenito dobro prodaju na ovom regionalnom, ali i na svjetskom tržištu“. (Vjekoslav Perica, Mitja Velikonja: *Nebeska Jugoslavija*, Beograd, 2012., str 250.)

nego su u funkciji generisanja kompleksnije kognitivne dinamike i unutarnjih strukturo – narativnih tenzija u trofaznoj povijesno – tranzicionoj sukcesiji *predratno doba – rat – poraće* kao temporalne okosnice romana.

Na tragu rečenog, kao centralno poprište preispitivanja tzv. zdravorazumskog poretka stvari fokusirana je ljubav, jer emocionalni odnos muškarca i žene za Zlatka Topčića, i u svojoj najtrivijalnijoj inačici, pa i u svakom od fe(mi)notipova iz Zoranovog bogatog albuma ljubavnih veza i avantura – jedinog polja u kojem on ne fungira kao autsajder – zadržava nešto od onog misterija o koji se, slično kao u *Smiješnim ljubavima* Milana Kundera, obijaju konjunktive ideološki suprimirane a filistarski dizajnirane društvene zbilje. Štaviše, iz stanja posvemašnje subvertiranosti «sigurnih uporišta identiteta» najprikladnijim se ukazuje ono što se opire racionalnom tumačenju, ili kako to jedna od junakovih bivših ljubavi kaže: «Jer, šta je u ovim vremenima i ovdje još sasvim sigurno naše, osim bivših ljubavi...», a sam on u završnoj riječi pred porotom potvrđuje: «Držim se sada za sve ljubavi kao za čvrsto uže koje me još jedino povezuje sa životom». Istinska je spisateljska vještina književno ovjerodostojiti i naturalizirati iskonski pathos ljubavnih emocija u vremenu izrazito nenaklonjenom svakoj vrsti neposrednog iskazivanja osjećanja¹⁶. U tom je pogledu ovaj fenotip autsajderske paradigme junaka

---

¹⁶ Neposrednost, ili „nevinost“ je nešto što postmoderni koncepti književnosti, posvećeni intertekstualnosti i autoreferencijalnosti, bezrezervno odbacuju. „Mislim na postmoderno stanovište kao na muškarca koji voli neku ženu, i koji zna da joj ne može reći „očajnički te volim“, jer on zna da ona zna (i ona zna da on zna) da je ovakve fraze već napisala Lijala (talijanska autorica trivijalnih ljubavnih romana, op. V. S.). A ipak, rješenje postoji. Mogao bi da joj kaže: „Što bi rekla Lijala, očajnički te volim“. I tako, izbegavši lažnu nevinost, jasno stavivši do znanja da se više ne može nevino govoriti, ipak će reći ženi ono što je hteo ... oboje bi se svesno i prijatno poigrali ironijom.. Ali oboje bi uspjeli da, još jednom, progovore o ljubavi.“ Umberto Eko: *Postile uz Ime ruže*, u *Ime ruže*, Beograd, 2000., str. 506.

ukazao se iznimno raspoloživim zahvaljujući dislokaciji iz straight – narativa i insajderskoj ulozi u zoni isključenja reduktivno determinisanih većinskih identiteta kakvi dominiraju na ovdašnjim prostorima. Neke od Zoranovih ljubavnih vinjeta na tom se tragu mogu interpretirati i kao svojevrsno raspletanje mreža etno – socijalne konstruiranosti identiteta i insistiranje na kontekstualnosti moralnih načela i naturaliziranih društvenih uloga, u životnim igrama čija pravila ne priznaju ulazne statuse sudionika. U Zorana od srednjoškolskih dana zaljubljena žena porijeklom iz mladomuslimanske porodice, koja s novom vlašću postaje direktorica banke, kada ih stjecaj okolnosti dovede u poslovni kontakt, poziva ga na večeru – ribu i vino¹⁷.

Roman *Završna riječ* dizajnirajući autsajdersku paradigmu junaka na svoj način afirmira aspekte bosanskih duhovnih i humanističkih vrednota o kojima javnost, navlastito ona medijski prisposobljena, govori općenito, parolaški i prigodničarski, pokazujući kako je moguće teme nedavne ratne prošlosti elaborirati etički odgovorno i poetički izazovno.

**THE FINAL WORD BY ZLATKO TOPČIĆ - AUTHENTIC
APPENDAGE TO ROMANESQUE DESIGNING OF OUTSIDER
PARADIGM OF HERO IN BOSNIA - HERZEGOVINIAN (POST)
WAR PROSE**

SUMMARY: The novel's main protagonist is an outsider, humanistically self-aware and a universalistically declared figure. He is an «inner-

---

¹⁷ Vino je – taj plemeniti, zabranjeni alkohol – trebalo posvjedočiti kako je emancipirana, i razbiti moje predrasude: eto, i ona ide ukorak s vremenom, i nije tako rigidna i isključiva kako se misli. Štošta je bila spremna iznevjeriti samo kako bi mi dokazala da je *savremena*, iako bi mi bila bliža onakva kakva jest.“ (Topčić 2011: 104.)

otherness» and the writer wants to design him so that he embodies a kind of moral vitalism to the extent possible in a deadly war. The focus is on a minority view of the so-called meta theme and narrative which, in a mosaic-like consideration of the contemporary literature of Bosnia and Herzegovina, may play a prominent role in the process of a permanent re-shaping, not just mere confirmation and evoking of personal and collective identities as literary and cultural creations. Inspired by the Bosniak post-genocidal victimology, values of the recent identity (re)configurations, seen from the outsider position of the «neutral other» aim for the integral representation of the collective spirit and for the reader willing to vigorously and deeply re-examine their own opinions. Even though the main protagonist is on trial for war crimes, the focal point of re-examination of the so-called logical order is love – the only area in which he does not function as an outsider – for only love contains some of the mystery against which conjunctures of ideologically silenced and philistine-shaped social reality repel, similarly to *Laughable Loves* by Milan Kundera.

Key words: the outsider hero paradigm, (post)war prose, inner – otherness, minority view, questioning, identity, literary life of Sarajevo, war crimes prosecution, post – genocidal victimology, love, love memoirs

Literatura:

Andrić, Ivo (1976), *Naša književnost i rat*, u: *Eseji I – Istorija i legenda*, Sabrana dela, knjiga XVII, Prosveta, Beograd

Brajović, Tihomir (2012), *Autsajderska paradigma u srpskom romanu s ratnom tematikom*, u: *Komparativni identiteti*, 216-244, Službeni glasnik, Beograd

Eko, Umberto (2000), *Postile uz Ime ruže*, u *Ime ruže*, 479-511, Paidea, Beograd

Jameson, Frederic (1984), *Političko nesvesno*, Rad, Beograd

Mayer, Hans (1981): *Autsajderi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

Nikčević, Sanja (2011), *Neobičan pisac, Zlatko Topčić*, pogovor romanu *Završna riječ*, 199-210, EPH Liber, Zagreb

Perica, Vjekoslav, Velikonja, Mitja (2012) *Nebeska Jugoslavija*, Čigoja štampa, Beograd,

Postnikov, Boris (2012), *Postjugoslavenska književnost?*, Sandorf, Zagreb

Stojić, Mile (1996), *Prognane elegije*, Bosanska knjiga, Sarajevo

Mr. Aida DŽIHO – ŠATOR

„MIMEZA PROCESA“ U ROMANU *ZLATNA BILJEŽNICA*

Sažetak: Ovaj rad se bavi pitanjem metafikcije u romanu *Zlatna bilježnica* autorice Doris Lessing i nekim od načina njenog realiziranja. Rad nastoji analizirati problematiku prenošenja *istine* u romanu, odnosno predstavljanja stvarnosti u fikciji koja je jedna od osnovnih preokupacija protagonistkinje romana Anne Wulf.

Ključne riječi: metafikcija, istina, Doris Lessing, *Zlatna bilježnica*.

U svom romanu *Zlatna bilježnica* (1962), Doris Lessing (1919 – 2013) se odmiče od realizma koji je koristila u svojim prethodnim romanima i kreće u istraživanje same prirode fikcije propitujući načine i mogućnosti predstavljanja stvarnosti u fikciji što njen roman čini metafikcijskim tekstom koji je, dakle, po svojoj prirodi fikcija, funkcionira kao fikcija, ali istovremeno kritički istražuje svoju prirodu i mehanizme postojanja i iskazivanja svoga značenja. Specifičnost romana kreće od same njegove strukture — roman se sastoji od okvirnog romana *Slobodne žene* koji bi sam za sebe mogao funkcionirati kao roman ili barem novela. Unutar tog romana imamo odjeljke sa bilježnicama koje vodi Anna, glavni lik romana *Slobodne žene*. Postoje četiri bilježnice koje se uvijek javljaju istim redoslijedom: crna, crvena, žuta i plava i Anna u njima zapisuje iskustva koja se tiču različitih dijelova njene ličnosti. Taj patern se ponavlja četiri puta nakon čega slijedi zlatna bilježnica u kojoj

Anna objedinjuje svoja iskustva, a zatim slijedi zadnji odjeljak romana *Slobodne žene* kojim se roman zatvara.

Već sa prvom bilježnicom koju i Anna i Doriss Lessing, a i svi kritičari definiraju kao bilježnicu o događajima iz Afrike koji su postali građa za roman *Granice rata*, javlja se metafiktivnost u romanu. Tu uočavamo sve pokušaje da se stvarnost odvoji od fikcije, roman od života, jer Anna govori o svim praktičnim aspektima izdavanja romana, o novcu, o snimanju filma prema scenariju baziranom na knjizi, o sinopsisu za film, o tome koliko je roman udaljen od stvarnosti, te o tome koliko se scenarij za film udaljava još više od istine. Anna nas na sve načine nastoji udaljiti od fikcije, od iluzije stvarnosti jednog riječima konstruisanog svijeta. Pišući o romanu *Granice rata* i događajima iz kojih je potekao, Lessingova u najvećoj mjeri teoretizira roman i piše o njegovim procesima. *Granice rata* prethodi događajima u romanu, a analogno tome i drugom romanu Anne Wulf, *Zlatna bilježnica*. Sam roman u svojoj punoj formi nije uključen u korpus *Zlatne bilježnice*, ali je uključena njegova građa, dakle priča, te time i sam roman u svojoj ogoljenoj formi, dakle onoj koja interesuje metafikciju. Međutim, prije nego li dođemo do događaja koji su bili osnova za *Granice rata*, imamo i sinopsis za potencijalni film *Zabranjena ljubav*, baziran na toj knjizi. Anna nije zadovoljna istinitošću romana, a još manje načinom na koji bi se roman trebao pretočiti u film: „...to je bio sinopsis za *Granice rata*, što se sada promijenilo u *Zabranjenu ljubav*; napisala ga je Anna neiskreno i posprdno, a odobrio savjet za sinopsise u uredu njezina zastupnika“ (Lessing 2008: 71). Podrugljiv ton u rečenici je sasvim jasan i govori o Anninom stavu i prema filmu i prema publici, jer ona misli da bi se uspjeh filma bazirao na prijemčivosti čitalačke publike ka ljubavnim

zapletima u ekstremnim uslovima kao što je rat. Anna je pri tome ljuta i na sebe, jer ne misli ni da je knjigom prenijela bit tog prošlog iskustva, a kamoli da će to uspjeti filmom koji se još više udaljava od istine.

Lessingova postavlja stvari tako da istina dolazi zadnja. Sama ovakva postavka je dovoljno metafiktivna u svojoj prirodi, jer govori o tome do koje mjere možemo rastegnuti događaje i stvarnost i bez, naizgled, ikakve piščeve namjere da od njih načiniti fikciju, odnosno, priču. Anninim trudom da ne napravi fikciju od događaja iz Afrike, Lessingova razbija fikciju ili iluziju realnosti romana *Zlatna bilježnica*, dakle, dolazi do stvaranja i rastvaranja fikcije na djelu. Tu vidimo problematiku prenošenja istine svojstvenu metafiktivnim romanima, jer Anna svim silama nastoji iskristalizirati istinu iz svoje prošlosti: „Kad razmišljam o tom vremenu, o tim vikendima što sam ih provela u hotelu Mashopi, s onom skupinom ljudi, najprije moram u sebi nešto ugasiti; sada dok ovo pišem, moram to ugasiti, inače počinje izranjati „priča“, neki roman, a ne istina“. (Lessing 2008: 78) Međutim, sve što Anna ovdje uspijeva je to da ima antinarativan stav, pošto je evidentno da sam narativ i priču ona ne može zaustaviti, jer „...iako tekstove, knjige ili filmove nazivamo 'narativima', mesto na kome narativ stvarno *nastaje* jeste naša svest“. (H. Porter Abot 2009: 64) I činjenica jeste, da bez obzira na to koliko Anna nastoji razbiti fiktivnost u naraciji tih prošlih događaja, bez obzira na to koliko ubaci usputnih komentara o samom pisanju i nastanku romana, čitalac ne može, a da sve to ipak ne konzumira kao vrstu priče, jer tu postoje svi elementi koji čine vezivno tkivo jednog proznog djela. Najšire rečeno: imamo likove, njihove detaljne opise, tu su događaji, mjesto radnje, vrijeme radnje, ljubav, ljubavni trokut i završetak. „Antipriča“, koju ovdje Lessing priča, sadrži više fabularnosti nego neki

od vrhunskih romana svjetske književnosti. Međutim, iako Lessingova postiže naizgled efekat suprotan od efekta koji unosi metafiktivnost, a to je ogoljavanje fikcionalnosti jednog djela, ovaj proces je i dalje metafiktivan, jer je transparentan u svom nastanku, jer upućuje na proces pisanja, tema mu je fiktivnost, roman i pisanje, a dokazuje koliko priča može biti rastegnuta, a da i dalje ostane priča, koliko se ona uvijek udaljava od istine, te koliko su elastične granice samog romana.

Pitanje istine je tema koja se prožima kroz roman *Zlatna bilježnica* u cjelini. U crnoj bilježnici, Anna piše o tome:

Vrlo jasno se sjećam trenutka kada se rodio onaj roman. Bilo je silovito udaralo; poslije toga, kad sam znala da ću pisati, odredila sam što mogu pisati. „Tema“ je bila gotovo nebitna. Ali ovo što me upravo sada zanima: zašto nisam napisala izvještaj o onome što se događalo, umjesto što sam oblikovala „priču“ koja nema veze s onim iz čega je crpila snagu. Naravno, izravan, jednostavan, bezobličan izvještaj ne bi bio „roman“, i ne bi se objavio, ali mene iskreno nije zanimalo da budem pisac, čak ni to da zaradim novac. Ne govorim sada o onoj igri koju pisci igraju sami sa sobom kad pišu, o psihološkoj igri – ovaj napisani događaj potekao je od ovog stvarnog događaja, ona osoba je prenijeta od one osobe iz života, taj odnos je psihološki blizanac tog odnosa. Ja jednostavno pitam samu sebe: Čemu uopće priča – ne zato što je to možda bila loša priča, ili neistinita, ili da je išta ponižavala. Zašto ne jednostavno istina?

(Lessing 2008: 77)

Status istine i njeno propitivanje je ono što Annu stalno okupira i to ne samo na nivou vlastitog iskustva i u pisanju, nego i u odnosu sa drugim ljudima. Istina je nešto što stalno klizi, mijenja se i savija. Anna čak različito prelama istinu ili stvarnost u bilježnicama koje vodi, te na taj način kao da govori da različiti dijelovi nje same različito percipiraju stvarnost i različito je predstavljaju. Čitalac tek u plavoj bilježnici sasvim slučajno i usputno saznaje da Willi iz crne bilježnice koji bi trebao predstavljati stvarnog čovjeka iz Annine prošlosti nije ustvari Willi, nego Max: „Kad god pomislim na Maxa, svlada me bespomoćnost. Sjećam se da me osjećaj bespomoćnosti naveo da o njemu pišem i prije. (Willi u crnoj bilježnici)“ (Lessing 2008: 256). Anna, dakle, stvarnoj osobi iz svog života koja se zove Max u crnoj bilježnici, koja bi trebala prikazivati stvarne ljude i događaje, mijenja ime u Willi. Bez obzira na to što se radi samo o drugačijem imenu jednog lika, čitalac više ne može percipirati događaje opisane u crnoj bilježnici kao sasvim stvarne, iako su nam na početku kao takvi predstavljeni, dakle, kao događaji iz Anninog života provedenog u Africi koji su poslužili kao građa za roman *Granice rata*. Anna ni na jednom mjestu, prije nego li počne pričanje događaja iz Afrike, ne kaže da će koristiti imena koja je koristila u knjizi. Ona u prvom licu naracije sa događaja koji su vezani za samu knjigu i njeno izdavanje prelazi na građu i iz podjele koja je doslovno stajala na stranici bilježnice i dijelila je na pola riječima „Izvor“ i „Novac“ (Lessing 2008: 70) prelazi isključivo na izvor što implicira stvarnost. O grupi ljudi s kojom je živjela u Africi, Anna počinje pisati nakon što postavi temelje društveno – historijskom kontekstu: „A sada da se prihvatimo naše malene podgrupe. Bila su tri muškarca iz zračne baze koja su se poznavala otprije iz Oxforda – Paul, Jimmy i Ted. Zatim George

Hounslow, koji je radio na putovima. Zatim Willi Rodde, izbjeglica iz Njemačke. Ja. Maryrose koja je stvarno bila rođena u zemlji“ (Lessing 2008: 83). Dakle, namjerno odmicanje od fikcionalizacije se kasnije, otkrivanjem Willijevog imena, ispostavlja kao lažno što kao krajnji cilj ima metafikcijski „aha“ efekat – sve što se nalazi između korica ove knjige je samo fikcija. Kroz ovaj primjer, ali i druge primjere u knjizi, iznova dolazi do izražaja Annina stalna potreba da sve pretvara u priču kao i njeno stalno opiranje tom porivu, što na nivou romana postaje veoma izražen metafikcijski element:

Popela sam se na kat poslije svađe Tommyja i Molly i odmah je počela pretvarati u kratku priču. Sinulo mi je da taj moj postupak – pretvaranje svega u literaturu – mora biti nekakvo izbjegavanje. Zašto ne bih jednostavno zapisala što se danas dogodilo između Molly i njezina sina? Zašto nikada ne napišem jednostavno ono što se dogodilo? Zašto ne vodim dnevnik? Očito, to moje mijenjanje svega u literaturu je samo sredstvo kojim nešto krijem od sebe. Danas je to bilo tako jasno: sjedila sam i slušala Molly i Tommyja kako ratuju, to mi je jako smetalo; zatim sam pošla gore i počela pisati priču, a da nisam ni planirala to učiniti. Vodit ću dnevnik.

(Lessing 2008: 254)

Anna stalno zapada u paradoks između fikcije i faksije, jer koliko god ima potrebu da sve pretvara u priču, ona isto toliko ima potrebu i da priču prekida stvarnošću. Sa psihološkog aspekta, Annina potreba pretvaranja događaja u priču se može objasniti teorijom o dijaloškom sebi koja govori

o narativnoj prirodi ljudske psihe. Naracija se tu postavlja kao princip saznanje egzistencije, jer iz ugla psihologije ljudi sve više postaju likovi vlastitih priča sa drugim ljudima kao likovima sporednih uloga. Dakle, u osnovi svega je ljudska potreba da od svog iskustva načini priču i na taj način ga objasni, odnosno, nađe u njemu smisao. Anna sama piše u žutoj bilježnici: „Književnost je analiza poslije događaja“ (Lessing 2008: 254) čime u suštini objašnjava tu svoju potrebu fabulacije događaja. S druge strane, gledano s književnog aspekta, Annina potreba za fabulacijom svih događaja mora biti sagledana u odnosu na njenu potrebu i da te priče dekonstruira, odnosno, procesom metafikcije defabulira što vidimo da u konačnici vodi rješavanju problema autorske blokade. Ako Anna na neki način fabulacijom događaja rješava svoje psihološke probleme, ona s druge strane njihovom defabulacijom rješava svoje kreativne, spisateljske probleme.

Isti metafikcijski postupak samo sa suprotnim postavkama uočavamo u žutoj bilježnici. Anna, dakle, u crnoj bilježnici nastoji ne napraviti priču od stvarnih događaja i to joj ne uspijeva, a u žutoj bilježnici ona nastoji napisati priču, odnosno roman i to joj opet ne uspijeva – stvarnost, fikcija i analiza procesa pisanja se iznova isprepliću i stvaraju samonastajući metafiktivni svijet romana. U oba slučaja radi se o Anninom vlastitom iskustvu. Žuta bilježnica počinje kao roman što stoji i u Anninoj napomeni na početku bilježnice: „(Žuta bilježnica izgledala je kao rukopis nekog romana, jer je nosila naslov *Sjenka trećega*. I zaista je počinjala kao kakav roman)“ (Lessing 2008: 191). Vrlo brzo nakon čitanja prvih stranica postaje jasno da Anna prenosi sebe na papir ponovo, polazi opet od svog iskustva i svojih događaja čime ima bolji uvid u problematiku istinitosti koja ju okupira. Baš kao što Anna razmišlja o

momentu kada joj je došla ideja za roman, tako i Ella analizira temu i motive svog romana. Anna prebacuje na Ellu čak i svoju potrebu ogoljavanja procesa pisanja: „Ideja za taj roman došla je Elli u času kad se zatekla kako se odijeva za večeru...“ (Lessing 2008: 196) I Ella, kao i Anna razmišlja o svom glavnom liku: „Ella je spoznala da će to biti težak roman. Ne zbog tehničkih razloga. Naprotiv, mogla je zamisliti tog mladića vrlo jasno. Znala je kako živi, koje su mu navike. Bilo je to kao da je priča već napisana negdje u njoj, a ona je samo prepisuje“ (Lessing 2008: 197). Ella se čak, kao i Anna u slučaju *Granica rata*, na neki način, stidi svoje priče: „nevolja je bila u tome što se ona stidjela te priče“ (Lessing 2008: 197). Transponiranje Anninih osobnosti na Ellu je važno, jer ono naglašava hvatanje u koštac sa samom sobom i svijetom putem književnosti. Lessingova veoma pažljivo gradi zamršene svjetove *Zlatne bilježnice*, jer koliko god da ona ide duboko u cjepkanju Anne i njenog iskustva kroz različite bilježnice ili romane u romanima, Lessingova, ipak, vješto ostaje dosljedna u građenju istančanih nijansi Annine kompleksne osobnosti i njihovom rasprostriranju kroz sve strukturalne dijelove knjige.

Anna otvoreno odbija ići dalje od svog iskustva: Anna postaje Ella, Julia postaje Molly, Michael je Paul, Max ili Willi su George, Janet je Tommy. Dakle, vidimo i igru sa imenima koja je vrlo jasna, čak i podrugljiva, jer parodira samo pisanje autobiografskog romana ili autobiografske elemente u romanima. Čitaocu je, na momente, teško odvajati i pratiti likove i njihov razvoj kroz roman, upravo zbog njihovih imena, odnosno, teško je ne imati na umu proces stvaranja romana, proces transponiranja Anninog stvarnog svijeta u njenu fikciju, a pri tome ne biti

svjestan cjelokupne fiktivnosti samog romana *Zlatna bilježnica* što i jeste cilj metafikcije.

Roman koji nastaje u žutoj bilježnici, opet je, kao i *Granice rata*, realističan roman. Međutim, nakon nekih četrdeset stranica roman se prekida, postajemo svjesni prisutnosti bilježnice i njenog okvira i Annine svijesti kao autorice tog romana: „Kad bih pisala ovaj roman, glavna tema (ili motiv) bila bi isprva skrivena, tek bi se polagano javljala“ (Lessing 2008: 231). Nakon analize događaja pisanjem, dolazi do analize postupka pisanja i putem metafikcije to dvoje se isprepliće. Anna u žutoj bilježnici, putem analiziranja lika Elle i njenog konstruiranja, analizira svoj odnos sa Michaelom i nastoji ga sebi objasniti, te bi to bila ona psihološka dimenzija pisanja. Međutim, Anna, također, analizira i konstruiranje Elle kao lika, što bi bio metafiktivni aspekt koji u konačnici vodi iscjeljenju autorske blokade.

Vidim Ellu kako korača po velikoj praznoj sobi; razmišlja, čeka. Ja, Anna, vidim Ellu. Koja je, naravno, Anna. Ali u tome je stvar, jer ona to nije. Čim ja, Anna, napišem: Ella telefonira Juliji reći joj itd., odmah Ella otpluta od mene i postaje neko drugi. Ne razumijem što se događa u trenutku kad se Ella odvoji od mene i postane Ella. Nitko to ne razumije. Dovoljno je nazvati je Ellom, umjesto Annom.

(Lessing 2008: 505)

Sličan postupak prisutan je kod Fowlesa (1926 – 2005) kada u *Ženskoj francuskog poručnika* (1969) govori o neposlušnosti svojih likova.

Međutim, on odlazi korak dalje u metafiktivnom postupku, pa u tom slučaju sam implicitni autor razmišlja o stvaranju svojih likova i ogoljava to razmišljanje pred čitaocem. U slučaju *Zlatne bilježnice*, Lessingova tu diskusiju prepušta fiktivnoj autorici Anni i ostavlja cijelu problematiku u okviru dijegeze romana, ali to i dalje ne umanjuje metafiktivnost samog postupka ogoljavanja procesa pisanja i stvaranja domena fiktivnog. Prethodni primjer ostavlja dojam da Anna kreira likove, odnosno, u ovom slučaju, lik Elle isključivo na sopstvenoj ličnosti. Međutim, Lessingova ide dalje i otkriva čitaocu kompleksnost stvaranja punoće likova, pa vidimo da nije ipak dovoljno samo Annu nazvati Ellom, te da se stvaranje likova zasniva na kompleksnoj mreži konstruktivne imaginacije, ali i da Anna kao autorica svjesno ili podsvjesno ne želi otići daleko od svoje osobnosti u stvaranju svog alterega: „Zašto sam izabrala ime Ella? Jednom sam se na nekoj zabavi upoznala s djevojkom koja se zvala Ella. Pisala je osvrte na knjige za neke novine i čitala rukopise za jednog izdavača. Bila je malena, krhka, crna – istog tjelesnog tipa kao ja“ (Lessing 2008: 505). Iz daljeg opisa lika u odlomku vidimo da djevojka Ella po svemu podsjeća na Annu i da se njen opis poklapa sa opisom Anne iz odjeljka *Slobodne žene*, kao što i samo njeno ime ima istu melodiju izgovora. Lessingova to radi da bi pokazala kako svijet *Zlatne bilježnice* nastaje kao paukova mreža instinktivno izranjajući iz Anninog iskustva. Anna kao osoba mora analizirati događaje i ljude u svom životu i odnose s tim ljudima, a Anna kao autorica mora naći način da analizira proces pisanja i riješi problem svoje kreativnosti. Anna konstantno uviđa lažnost u svemu što napiše, bilo da se radi o romanu, bilo da se radi o bilježnicama. Ona ne može naći formu pismenog izražavanja koja bi bila adekvatna za prenošenje istinitog, sirovog iskustva. Evidentno je da se

Anna stalno opire pisanju romana, jer ga ne vidi kao prostor koji će istinito oslikati stvarnost. Pošto roman gubi sposobnost mimeze stvarnosti, Anna, odnosno Lessingova ga pretvara u mimezu procesa. *Granice rata* je roman pisan u stilu realizma, kao i romani Doris Lessing koji prethode *Zlatnoj bilježnici*, a *Zlatna bilježnica* (roman i stvarne i fiktivne autorice) predstavlja roman koji je prošao kroz tranziciju i formalno i iskustveno se približio novonastaloj stvarnosti, odnosno, to je roman koji Anna želi napisati i za koji u prvom pisanju crne bilježnice misli da nije sposobna: „Pa ipak nisam sposobna napisati jednu vrstu romana koja me zanima: knjigu nabijenu intelektualnom ili moralnom strašću dovoljno jakom da stvori red, da stvori novi način gledanja na život“ (Lessing 2008: 75). Na kraju romana se ispostavlja da Anna ipak uspijeva u tom naumu, ona izlazi iz autorske blokade i stvara novu samopropitujuću vrstu romana koji je jednako zagledan i u svijet i u sebe i svoje unutarnje procese nastanka.

Zaključak

U *Zlatnoj bilježnici*, Lessing kroz metafizijsku formu romana nastoji prići problemima kao što su nastanak romana, upotreba jezika, uloga pisca i čitaoca, te mimezisu, odnosno predstavljanju stvarnosti u romanu. *Zlatna bilježnica* i tematski i formalno istražuje granice tradicionalnog narativa, ali i jezika koji ne mogu iskazati neposrednost savremenog života. Lessingova putem različitih narativnih stilova, glasova, perspektiva i tehnika pisanja nastoji predočiti čitaocu roman u nastanku, odnosno sve fineze, razlike i sličnosti između sirovog materijala

koji predstavlja Annino iskustvo i estetskog oblikovanja tog iskustva u fikciju.

„MIMESIS OF PROCESS“ IN THE GOLDEN NOTEBOOK

Summary

This paper deals with the literary technique of metafiction in Doris Lessing's novel *The Golden Notebook* and with some of the ways of its realization. The paper attempts to analyze the problem of presenting the truth in novel writing, or the representation of reality in fiction, which is one of the main preoccupations of the novel's protagonist, Anna Wulf.

Key words: metafiction, truth, Doris Lessing, The Golden Notebook

LITERATURA

Primarna literatura:

1. Lessing, Doris, *Zlatna bilježnica*, Profil International, Zagreb, 2008.

Sekundarna literatura:

1. Porter, H. Abbott, Uvod u teoriju proze, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI
PRIKAZI I OSVRTI

Dr. Selma RALJEVIĆ

**SLOVO O TEKSTOVIMA KOJI SE TIČU
KNJIŽEVNOSTI I KULTURE U ZBORNIKU RADOVA:
NAUČNI SKUP „SLOVO O ALEKSI ŠANTIĆU, ANTUNU
BRANKU ŠIMIĆU I ZULFIKARU ZUKI DŽUMHURU“,
MOSTAR, 24. I 25. APRIL 2014. GODINE**

(Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu: *Edicija posebna izdanja*, Knjiga 22, Mostar – Sarajevo, 2015.)

Nakon Naučnog skupa „Slovo o Aleksi Šantiću, Antunu Branku Šimiću i Zuki Džumhuru“ u organizaciji Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu i Udruženja „Slovo Gorčina“ u Stocu, koji je uspješno održan 24. i 25. aprila 2014. godine u Mostaru, objavljen je *Zbornik radova*, čime se u formi tekstualnog zapisa, u uredništvu Dijane Hadžizukić i Edima Šatora, sintetizirala riječ – izgovorena i zapisana povodom obilježavanja važnih godišnjica trojice bosanskohercegovačkih autora, a koji su svojim životom i stvaralaštvom neraskidivo povezani sa Hercegovinom. *Zbornik* sačinjavaju tri cjeline: „Slovo o Aleksi Šantiću“¹, „Slovo o Antunu Branku Šimiću“² i „Slovo o Zulfikaru Zuki Džumhuru“³. Svoje viđenje

---

¹ Aleksa Šantić, rođen 27. maja 1968. u Mostaru, umro 2. februara 1924. godine, također, u Mostaru.

² Antun Branko Šimić, rođen 18. oktobra 1898. u Drinovcima, umro 2. maja 1925. godine u Zagrebu.

³ Zulfikar Zuko Džumhur, rođen 24. septembra u Konjicu, umro 29. novembra 1989. godine u Herceg Novom.

života i tumačenje djela pisaca u zborničkoj žiži zapisali su, latinicom ili ćirilicom, brojni učesnici Naučnog skupa – naučni i akademski radnici i istraživači iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Njemačke. Iako se njihovi tekstovi (u zbiru od 400 stranica) bave i naukom o književnosti, i lingvistikom, i metodikom, i prevodjenjem, te historijom i kulturom, najveći je broj onih koji se tiču književnosti.

Hronološki, „Slovo o Aleksi Šantiću“ u domenu nauke o književnosti oblikuju sljedeći radovi: „Šantićevi poetski identiteti“ Elbise Ustamujić, „Bard za sva vremena? (Pjesničko djelo Alekse Šantića i njegova poetika i politika kulture)“ Sanjina Kodrića, „Šantićev sonetarij“ Vildane Pečenković, „Funkcija mirisa u poeziji Alekse Šantića“ Dijane Hadžizukić, „Slika porodice u poetskom opusu Alekse Šantića“ Bojane Anđelić, „Paralelno čitanje Šantićeve drame *Hasanaginica* i istoimene Simovićeve drame“ Aleksandre Tomić, i „Šantićeva dramska slika *Hasanaginice*“ Almedine Čengić. U dijelu *Zbornika* pod nazivom „Slovo o Antunu Branku Šimiću“, književnošću se bave radovi: „Prostor Hercegovine u *Preobraženjima* A. B. Šimića“ Selme Raljević, „Smrt u pjesništvu Antuna Branka Šimića kao metafizička obnova za vječnost“ Sanje Knežević, „Poetska preobraženja Antuna Branka Šimića ('Sastanak sa sobom', 'Bolesnik', 'Moja preobraženja', 'Izgubljen')“ Irme Marić, i „Drugi u poeziji Antuna Branka Šimića i Alekse Šantića“ Lejle Žujo – Marić. „Slovo o Zulfikaru Zuki Džumhuru“ u oblasti(ma) nauke o književnosti, u trećem, i ujedno, posljednjem, ali i najobimnijem dijelu *Zbornika*, zapisano je sljedećim radovima: „Estetički univerzalizam – Osobnost i osebnost putopisa Zuke Džumhura“ Rašida Durića, „Reflektiranje orijentalnog i mediteranskog prostora i duha u putopisu Zuke Džumhura“ Alije Pirića, „Slika Španije u putopisima i ilustracijama

Zuke Džumhura“ Nadije Rebronja, „Grad i smrt kao palimpsest u *Nekrologu jednoj čaršiji Zuke Džumhura*“ Nehrudina Rebihića, „Čitanje grada u prozi *Putovanje bijelom lađom Zuke Džumhura*“ Fatime Trbonja, „Putopisi Zuke Džumhura i njihov pripovjedač (Od bijega u djetinjstvo do povratka u historiju)“ Mirzane Pašić – Kodrić, „Predaje u putopisu Zuke Džumhura“ Amire Dervišević; i, dodatno, domeni nauke o književnosti i historije multidisciplinarno se isprepliću u radu pod naslovom „Povijesni minimalizam u putopisima Zulfikara Zuke Džumhura“ historičara Saliha Jalimama.

Prvo „Slovo o Aleksi Šantiću“ u *Zborniku*, uočavanjem i sagledavanjem „Šantićevih poetskih identiteta“, posebno u pjesnikovoj jedinstvenoj povezanosti sa Mostarom, „gradom poezije“, zapisuje Elbisa Ustamujić. Cijenjena bosanskohercegovačka profesorica književnosti, književna kritičarka i esejistica smatra da bi bilo teško, pa i gotovo nemoguće pronaći pjesnika koji bi svojim životom i umjetnošću bio toliko vezan za neko mjesto kao što je to u slučaju Šantića i njegovog odnosa prema Mostaru, ali i obratno – da bi to mjesto i njegovi stanovnici bili vezani za svoga pjesnika kao što je Mostar prihvatio i proslavio Šantića. U analizi Šantićevih konstruktivističkih identiteta, Ustamujićeva zaključuje sljedeće:

Aleksa Šantić, pjesnik Mostara i Hercegovine svoga vremena, angažiran je u duhu preporodne kulturno-prosvjetne misije i nacionalno-političkih ciljeva srpskog naroda. To su istovremeno i njegove poetske preokupacije otpora u romantičnom zanosu rodoljubivo-socijalne osjećajnosti. Drugi motivski raznovrsniji dio lirske imaginacije odnosi se na

Mostar i gradske lokalitete, na pejzažne, ljubavne, porodične i elegične motive lirske intime. U ta dva potpuno odvojena bloka iščitavaju se dva pola Šantićevih poetskih identiteta.

(Ustamujić 2015: 11)

Ulogom i mjestom Šantićevog pjesničkog djela u književnom kanonu bosanskohercegovačke književnosti u cjelini, te srpske književnosti u Bosni i Hercegovini, zatim srpske književnosti kao cjeline, i jugoslavenske književnosti bavi se Sanjin Kodrić, da bi, preispitivanjem naslovnog pitanja svoga rada („Bard za sva vremena?“), ali ne i konačnim odgovorom na njega, istakao potrebu novih čitanja Šantića u „književno – kulturalnom povijesno oblikovanom mnoštvu“ (Kodrić 2015: 28). Kodrić upućuje da bi se Šantić danas,

posebno u kulturalnoj perspektivi savremene književne historije, nesumnjivo mogao pronaći u izrazitoj složenosti poetike i politike kulture njegova vremena, u kojoj je Šantić – kao i drugi istaknuti autori ovog trenutka u drugim nacionalnim književnostima u BiH – doslovno ispočetka stvarao jednu sasvim novu književnu praksu, s brojnim kompromisima i paradoksima, istovremeno nastojeći biti i pisac i nacionalni tribun, inovator i tradicionalist, i autor nacionalnoknjiževne margine i autor nacionalnoknjiževnog centra, baš kao i otvoren i zatvoren za Drugog i interkulturalni dijalog. Zbog toga, Šantićev književni lik – kao ni likovi drugih značajnih autora njegova vremena – nije

---

singularan niti može biti sveden na jedan, homogen književni identitet. (Kodrić 2015: 28)

Vildana Pečenković prepoznaje Šantića kao jednog od prvih pjesnika koji je „na ovim prostorima promovirao sonetnu formu“ (str. 33), te u svome radu razmatra tri faze Šantićevog sonetopisanja (I faza: 1890 – 1904.; II faza: 1905 – 1914.; III faza: 1918 – 1924.). Kao osnovne značajke pjesnikovog sonetnog opusa, Pečenkovićeva izdvaja tematsku skladnost i poetičku heterogenost. Šantićevi soneti „pretpostavljaju tradiciju ali joj se i opiru, otjelotvorujući se u spletu tradicijskih i modernih formi izraza, gdje se tradicijsko i moderno pretapaju, ostvarujući sklad i harmoniju“, kako to zapaža Pečenkovićeva, i dodaje sljedeće: „U ovim sonetima trajno je prisutan dualizam i sukob principa epskog i lirskog, individualnog i kolektivnog, razuma i srca“ (Pečenković 2015: 40). Dijana Hadžizukić, u svome tekstu koji intertekstualno komunicira ne samo sa drugim piscima, već i sa književnostima, kulturama i civilizacijama, *planetarno* iščitava funkciju mirisa u književnosti, te analizira cjelokupnu poeziju Alekse Šantića iz gledišta upotrebe mirisa i njihove funkcije u postupku stvaranja pjesme. S obzirom na to da se u Šantićevom opusu „miris pojavljuje kao jedan od bitnih markera sjećanja i pamćenja određenog prostora“ (Hadžizukić 2015: 43), Hadžizukićeva pažnju posvećuje ovostranom i onostranom *čitanju* olfaktivnog u korpusu koji čini 597 pjesama, te ustanovljava da se u njih 110 pojavljuje neki miris. Autorica se, dakle, služi statističkom analizom i podacima tek kao sredstvom da bi „pomno“ iščitala prisustvo mirisa, ali i njihovo odsustvo u „minus – postupku“, kao i smradova u Šantićevim pjesmama, te razmotrila njihova svekolika značenja u procesu razvoja književnikovog poetskog umijeća. U „Slovu o

Šantiću“ izdvajamo i rad Almedine Čengić, koja analizira „Šantićevo dramsku sliku *Hasanaginice*“⁴, tekst koji sam autor naziva „pjesnička slika“ s obzirom na to da on „u svojoj strukturi i odgovara ovom određenju“ (Čengić 2015: 91). Kao jedno od specifičnih obilježja Šantićeve *Hasanaginice* (1911., 1919.), Čengićeva naglašava i otkrivanje identiteta *Hasanaginice*, „glavnog sporednog lika“, u imenu Zejna, na samom kraju drame. Nakon detaljne analize teksta, kao i osvrta na pjesnikova stremljena i dostignuća, Almedina Čengić zaključuje da Šantić „osjeća potrebu da napiše dramski tekst *Hasanaginica*, ali ne uspijeva da se oslobodi nečega što je njegova striktna odrednica, a to je tradicija.“ (Čengić 2015: 94)

„Slovo o Antunu Branku Šimiću“ u *Zborniku* započinje tekstom Selme Raljević (moja malenkost) o prostoru Hercegovine u Šimićevoj zbirci lirskih pjesama *Preobraženja* (1920.). Posebna pažnja u radu posvećuje se tumačenju pjesnikove poetike prostora u dvjema pjesmama pod istoimenim naslovom „Hercegovina“ i u pjesmi „Mati“. U cjelini, prostor Hercegovine u pjesmama *Preobraženja* autorica sagledava „simultano u *odjecima* prošlosti i u *mirijadama* novih čitanja prostora s kraja XX i unutar XXI stoljeća“ (Raljević 2015: 155). Između ostaloga, zaključuje se da je Hercegovina kao prostorni znak i jezički izraz ontološki element Šimićevih *Preobraženja*. U nastavku, Sanja Knežević iščitava Šimićev pjesnički opus u ključu njegovih, kako naglašava, do sada kritički zapostavljenih duhovno – refleksivnih promišljanja života. U radu se kontekstualizira Šimićevo stvaralaštvo u odnosu na stilsku formaciju ekspresionizma, te osvjetljavaju bitnosti u pravcu transcendentalnog čitanja njegove lirike. Kneževićeva interpretira pjesme

---

⁴ „Šantićevo dramska slika *Hasanaginice*“ jeste i naslov rada Almedine Čengić.

Preobraženja u kontekstu čitanja Prve i Druge Pavlove poslanice Korinćanima „u kojima apostol Pavao tematizira vjerodostojnost Kristova uskrsnuća pojašnjavajući ga preobrazbom zemaljskoga u duhovno tijelo“, a u čemu autorica prepoznaje „temelj Šimićeva poimanja tijela – smrti – života“ (Knežević 2015: 168). Poziciono u dijelu *Zbornika* posvećenom Šimiću, Lejla Žujo – Marić u svome radu komparativno sagledava ideju *Drugosti* u socijalno orijentiranoj poeziji Antuna Branka Šimića i Alekse Šantića, a u svjetlu poststrukturalističkog viđenja kulture i usmjerenosti ka *razlici*, odnosno *Drugome*. Ističući da poezija Šantića i Šimića u fokusu njenih razmatranja autoimaginativno oslikava Balkan kao prostor socijalne napetosti, razlika i paradoksa – kod Šantića unutar seoskog, a kod Šimića unutar gradskog ambijenta – Žujo – Marić zaključuje da „njihovo djelo na najbolji način ilustrira i književnu i historijsku i kulturološku metaforu *raskršća*, ali pokazuje i sudbinu unutrašnje, socijalno određene drugosti koja nastoji artikulirati svoj glas sa pozicija društvenih margina“ (Žujo – Marić 2015: 212).

Na početku „Slova o Zulfikaru Zuki Džumhuru“ nalazi se slovo Rašida Durića o Džumhurovom hodoljublju i *estetičkom univerzalizmu*. To je pojam kojim autor objedinjuje niz općeprihvaćenih vrijednosti umjetničke riječi – što u slučaju Zuke Džumhura aplicira i argumentira kao „spoj jezičkoga artizma i enciklopedičnosti“ (Durić 2015: 236) – i to do sada neosvijetljenih u književnoj kritici, te općenito neprimjećenih, ponajviše zbog površnog shvatanja putopisa, ali i usljed osjećaja „nepretencioznosti Zukina stila“ (Durić 2015: 236). Između ostaloga, Durić naglašava i sljedeće:

Enciklopedičke činjenice bitno su prožete i dograđene Zukinim psihogramom, oblikovane njegovim ethosom i osebnom estetikom – mjerom za harmoniju, sa konačnim utiskom da su hodoljublja osobna Zukina enciklopedija ljudskog stvaralaštva, poglavito slikarskog, pjesničkoga i materijalno-arhitektonskoga kulturnoga nasljeđa. (Durić 2015: 237)

Alija Pirić u svome članku utvrđuje da kod Džumhura svaka priča i misao ima istočnu paradigmu ili je makar jednim dijelom ukorijenjena negdje na Istoku, te dodaje:

Lucidnim asocijacijama i analogijama, Džumhur pleće mrežu ukupnosti mediteranskih civilizacija; otuda su se tamo našli, na ovaj ili onaj način, Počitelj, Mostar, Sarajevo, dijelom i Beograd, zapravo oni gradovi koje je formirala mediteranska civilizacija, njezina islamska komponenta. Zapravo, poznavanje ovih gradova omogućava putopiscu pohod ostalim gradovima koji su imali sličnu historijsku sudbinu. Otuda putopiščeva slobodna i suverena šetnja po historijskim i ovovremenim sokacima bjelosvjetskih gradova. (Pirić 2015: 167)

Donekle do sličnog zaključka dolazi i Nadija Rebronja u analizi „slike Španije u putopisima i ilustracijama Zuke Džumhura“⁵, koja u svome radu

---

⁵ „Slika Španije u putopisima i ilustracijama Zuke Džumhura“ naslov je rada Nadije Rebronja.

potvrđuje tvrdnju Mome Kapora „da Džumhur nije otišao u Španiju da je upozna, već da je prepozna u sebi“ (Rebronja 2015: 287). Iz toga razloga, kako primjećuje Rebronja, Džumhur pravi stalne paralele sa krajevima u kojima je živio ili iz kojih potiče. Nadalje, odnosom grada i smrti i grada kao teksta, odnosno palimpsesta u *Nekrologu jednoj čaršiji Zuke Džumhura* u svome članku bavi se Nehrudin Rebihić. On, također, utvrđuje da Džumhur, kroz osobenosti posjećenog prostora u drugoj kulturi, tradiciji i prostoru, uvijek pronalazi analogije sa matičnim prostorom i vlastitom kulturom sa gradom kao osnovnim fenomenom svoga iščitavanja povijesti, hijeropovijesti – o kojoj znanje donose samo svete knjige i mitovi – i legendi. Grad se nalazi i u fokusu čitanja Džumhurovog *Putovanja bijelom lađom* (1982.) Fatime Trbonja, koja pišćev autobiografski doživljaj svijeta, karakterističan za njegove putopise, uočava i analizira u tom proznom zapisu. Polazeći od tumačenja da *grad postaje metafora za tekst*, Trbonja pažnju usmjerava na Džumhurovo nizanje toposa u oblikotvornosti desetak jugoslavenskih gradova kao prostora nostalgije i pamćenja u *Putovanju bijelom lađom*. U nastavku, Mirzana Pašić – Kodrić istražuje modalitete i dimenzije homo – autodijegetičkog i heterodijegetičkog pripovjedača u Džumhurovim putopisima. S obzirom na to da je Džumhurov „konačni cilj putopisom pričati upravo priču, i to kako o drugima, onim 'današnjim' ili, još prije, davno nestalim, tako i o sebi, makar i književno izmaštanom“ (Pašić – Kodrić 2015: 317), Pašić – Kodrić dolazi do sljedećeg zaključka:

Džumhur tek putopisnim pripovijedanjem kreira vlastite likove, vlastitog sebe u fiktivno-faktivnom tekstu kao njegovim glavnim subjektom, i to viđenim svojim očima, različitog od

putopisa do putopisa, ali uvijek radoznalog putopisca koji je često i glavni nosilac "radnje" u njegovim, sad već putopisnim pričama te, između ostalog, osnovni nosilac pokretanja fabule i organizacije sižea u njima. Upravo zbog toga, Džumhurovi putopisi i nisu tek puki putopisni prikazi različitih mjesta i kultura, već često prave putopisne priče, s nizom važnih pripovjednih karakteristika te drugim osobenostima karakterističnim za narativnu prozu.

(Pašić – Kodrić 2015: 311-312)

Težište analize u radu Amire Dervišević predstavlja izdvajanje usmenih predaja i otkrivanje njihove funkcije u dotematizaciji putopisne naracije Zuke Džumhura. Derviševićeva naglašava da su se usmenoknjiževnom dotematizacijom Džumhurovog putopisa ostvarile i intertekstualne i interkulturalne i intermedijalne relacije u njegovoj poetici „jer primjeri iz usmenoknjiževnih baština povezuju prostorno veoma udaljene kulture ali i različite vrste umjetnosti – književnost i likovnu umjetnost“ (Dervišević 2015: 324). „Slovo o Zulfikaru Zuki Džumhuru“ zatvara se slovom Saliha Jalimama o povijesnom minimalizmu u Džumhurovim putopisima, koji veli:

Za pravac dosadašnjih razmatranja o genezi i tipovima putopisa važno je istaknuti kako je Džumhurov putopis sjajna ilustracija mogućnosti prave književne kreacije u okviru povijesnog minimalizma: svaki njegov tekst, naime, čuva poticaj i jezgro klasične novinske reportaže, ali ga nadograđuje i nadmašuje jezikom i opservacijom književne

umjetnine sa jakim uporištima u povijesnu zbilju. (Jalimam
2015: 390)

Naposljetku, slovom o književnim umjetninama i Alekse Šantića i Antuna Branka Šimića i Zuke Džumhura, kako prethodnim naučnim skupom, tako i *Zbornikom radova* kao njegovim rezultatom, na još jedan način potvrdila se bitnost stvaralaštva trojice bosanskohercegovačkih umjetnika riječi i izučavanja njihove umjetnosti u *književno-kulturalnom povijesno oblikovanom mnoštvu*⁶ sadašnjosti.

---

⁶ Vidi: Sanjin Kodrić, „Bard za sva vremena? (Pjesničko djelo Alekse Šantića i njegova poetika i politika kulture)“, str. 21 – 29.

UDK 821.163.4(497.6).09-1 : 398 (049.3)

Mr. Irma MARIĆ

**PRIKAZ KNJIGE *SRED MOSTARA ĐERĐEF OD BEHARA*
NUSRETA OMERIKE
(NARODNA BIBLIOTEKA MOSTAR, IC ŠTAMPARIJA
D.O.O. MOSTAR, 2015)**

Moj je narod najveći pjesnik!

Arif-beg Rizvanbegović Stočević

Knjiga *Sred Mostara đerđef od Behara* književnika Nusreta Omerike predstavlja značajan istraživački poduhvat na polju usmene/ narodne lirike u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom i zanimanjem za prostor Hercegovine, odnosno Mostara. Autor analizira i interpretira bošnjačku usmenu lirsku pjesmu ukazujući na esencijalnost i vrijednost mostarske/ hercegovačke usmene lirike kao snažnog kulturalnog temelja u proučavanju, kako autor navodi, „ključnih komponenti duhovno – prostornog jedinstva bošnjačkog etnosa“(Omerika 2015: 9).

Naučna studija i antologija *Sred Mostara đerđef od behara* autorov je prerađeni magistarski rad odbranjen na Fakultetu humanističkih nauka u Mostaru pod naslovom *Mostar kao mjesto nastanka usmenih lirskih i lirsko – epskih pjesama*. Knjiga je potcrtala, kako i sam autor navodi, „značaj njegovanja kulture pamćenja“ i time se ponovo vraćamo na kazivanje o karakteru i smislu proučavanja usmene književnosti s ciljem očuvanja nacionalnog identiteta. Već na prvoj stranici autor izdvaja hadis

koji prenose Ebu Davud i Tirmizi, a koji se odnosi na važnost „traženja znanja“, tj: „Ko bude išao putem traženja znanja, Allah će ga uputiti na jedan od džennetskih puteva... I doista su učenjaci, nasljednici Božijih Poslanika, a Poslanici nisu ostavili iza sebe ni dinara ni dirhema, već znanje, pa ko ga uzme, uzeo je obilnu sreću.“(Omerika 2015: 7)

Nusret Omerika objavio je do sada više naučnih radova iz oblasti usmene i divanske starije književnosti BiH, a autor je antologije i naučne studije koje valoriziraju autonomni i začudni, estetski neupitan, markantan svijet usmene narodne književnosti davši time značajan naučno -istraživački doprinos kulturnoj i stvaralačkoj baštini Bošnjaka. Istaknimo, ovom prilikom, neke objavljene naslove, među kojim je zbirka studija i eseja *Biserna školjka*, istraživački poduhvat koji Omeriku situira kao jednog od tumača bošnjačkog identiteta u usmenoj narodnoj književnosti. Treba posebno naglasiti i autorovo vrlo precizno određenje prema islamu – kao esteticu i svjetonazoru. Također, autor je antologije *Kad izvoru se vratiš* (koja je reprezentativna zbirka islamskih motiva u bošnjačkim usmenim lirskim i lirsko – epskim pjesmama), te knjige *Od zlata jabuka* (u kojoj su fokusirane žene i djevojke iz znamenitih, ali i manje poznatih sevdalinki, balada i romansi), te *Cvijeće mi polje prekrilo* (s lajtmotivom cvijeća u bošnjačkom usmenom lirskom stvaralaštvu).

Knjiga *Sred Mostara đerđef od behara* sastoji se od devet poglavlja, i to: „Metodološki i predmetni okvir istraživanja“, „Sakupljanje usmenih lirskih pjesama u Mostaru“, „Hercegovački biser Osmana Đikića“, „Ženske pjesme u zbirci Mehmeda Dželaluddina Kurta“, „Usmena lirski tradicija u knjizi Huseina Čišića Postanak i razvitak grada Mostara“, „Tematsko – motivska klasifikacija pjesama“, „Poetska dostignuća“, „Zaključak“ i „Izvor voda izviralala“. U okviru navedenih poglavlja

nedvosmisleno se ukazuje na to kako književnost rekonstruira vrijeme i otvara poetičke koncepte traganja za izgubljenim, proživljenim, očuvanim, neprolaznim u tradiciji i kulturnom naslijeđu. Autor ukazuje na to kako usmena književnost predstavlja jedan od vidova nacionalne identifikacije (ako ne i najvažniji), te je i najranija i najvjernija pratnja narodnog života u svim njegovim egzistencijalnim oblicima, od rođenja do smrti.

Nakon metodološkog, pojmovnog i povijesnog koncepta unutar uvodnog razmatranja o bošnjačkoj usmenoj lirici, njenom karakteru, autohtonoj vrijednosti, te nagovještaju specifičnih i mogućih čitanja sevdalinki i romansi i njihovih socioloških odrednica, fokusirajući se na prostor Hercegovine, tj. Mostara, autor se decidnije želi pozabaviti usmenom lirskom pjesmom Mostara izdvajajući kriterije porijekla utvrđene činom, mjestom i vremenom zapisivanja i tematske vezanosti za mostarsku sredinu. Prof. dr. Dijana Hadžizukić u recenziji knjige *Sred Mostara đerđef od behara*, ističe: „Istraživanjem mikroprostora kakav je Mostar, Omerika istražuje specifičnosti usmene pjesme nastale u osobenom kulturnom, historijskom i geografskom podneblju, te književnost razumijeva ne samo kao estetski, već i kao kulturalni i socijalni fenomen.“¹

Poglavljem „Sakupljanje usmenih lirskih pjesama u Mostaru“ autor se dotiče kulturnog identiteta bošnjačke usmene lirike, te spominje i navodi neke od ključnih istraživača i sakupljača narodnog blaga u Mostaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kao što su Osman Đikić, Ludvig Kuba i M. Dž. Kurt. Sljedeća dva uvezana poglavlja: „Hercegovački biser Osmana Đikića“ i „Ženske pjesme u zbirci Mehmeda Dželaluddina

---

¹ Izvod iz recenzije knjige *Sred Mostara đerđef od behara*, str. 299.

Kurta“ predstavljaju kratak osvrt o značaju sakupljačkog i zapisivačkog rada, te pregled motiva i tema u usmenim pjesmama zabilježenim u obje knjige. Također, bitno je istaknuti poglavlje „Usmena lirska tradicija u knjizi Huseina Čišića Postanak i razvitak grada Mostara“ u kojem Omerika konstatira da se Husein Čišić dotakao „svih važnijih tema u gradu koje su mogle biti opjevane ili opričane...“ (Omerika 2015: 39)

U poglavlju „Tematsko – motivska klasifikacija pjesama“ Omerika, linijom klasifikacije usmene lirike Muniba Maglajlića, znalački modificira i proširuje podjelu koju slijedi u svom daljem istraživanju, od uspavanke, mitološke i ljubavne pjesme, djevojačke i o djevojkama, momačke i o momcima, zatim Mostar u lirskoj pjesmi ili grad kao motiv pjesme, te šaljive i svadbene pjesme. U dijelu knjige s naslovom „Poetska dostignuća“, autor ističe estetsku vrijednost usmene lirske književnosti (balada, sevdalinka, romansa), te posebno ističe njene prenosivače/kazivače/ pjevače i potvrđuje kreativnu intuitivnost i značaj naučnoistraživačkog poduhvata u razmatranjima o usmenoj lirskoj pjesmi Mostara. U poglavlju (kao prilog) „Izvor voda izvirala“, autor pregledno, u cijelosti, navodi analizirane lirske pjesme.

Na kraju osvrta na knjigu *Sred Mostara đerđef od behara*, autora Nusreta Omerike, složila bih se s prof. dr. Mirsadom Kunićem, koji kaže: „Bosanskohercegovačka nauka o književnosti ovim rukopisom dobija prvu cjelovitu studiju o mostarskim lirskim i lirsko -epskim (sve češće se koristi naziv 'ženskim') pjesmama i još jednu dragocjenu i dobrodošlu studiju za širi bosanskohercegovački prostor, pri čemu se određeni kritički i teorijski zaključci, rezultati istraživanja, mogu slobodno prenijeti na cijelu bošnjačku usmenu žensku poeziju.“²

---

² Izvod iz recenzije knjige *Sred Mostara đerđef od behara*, str. 301.

Sadržaj knjige *Sred Mostara đerđef od behara* temelji se na čvrstim procjenama i argumentiranim tvrdanjama u objedinjenju usmene lirske baštine koja je narodni stvaralački glas grada Mostara i Hercegovine, glas specifičnog, tradicionalno produhovljenog i opjevanog podneblja, te je vrijedan doprinos nauci o književnosti.

Ukratko, studija *Sred Mostara đerđef od behara* predstavlja moderan književno – naučan, ali i kreativan pristup u daljem istraživanju usmene lirske pjesme karakterističnog hercegovačkog podneblja prepoznatog i u okvirima istraživanja južnoslavenske usmene književnosti.

KOMUNIKOLOGIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Dijana GUPTA

MEDIJI KAO IDENTIFIKACIJA DRUŠTVA

Sažetak

Pod pretpostavkom da slobodni mediji pomažu društvu da izbjegne nemoralne posljedice, tada je taj proces osuđen u onoj mjeri u kojoj su mediji postali oružje propagande koja treba da dobije povjerenje od javnosti za svaku politiku koju vlada odluči da slijedi. Politika itekako zna za svoje potrebe i promociju manipulirati medijima i javnošću sve u svrhu cilja i interesa. Biti novinar i govoriti istinu jeste plemenit ideal. Vrlo često taj ideal nije više to, jer dolazi u sukob sa pritiscima i prijetnjama realnog života i njegovih interesa. Novinari su savjesni istraživači koji obavljaju određenu misiju. Navika nam je da o vijestima mislimo kao uvijek dostupnim. Pravo na slobodu, javno izražavanje uključuje pravo i da se griješi. Opravdanje slobodne štampe kao preduvjet svakog pravednog demokratskog društva jeste što pripadnici tog društva zavise od slobodnog protoka informacija da bi uspjeli upravljati sami sa sobom. Jedini slobodan narod jeste, obaviješteni narod.

Ključne riječi: sloboda, mediji, politika, društvo, javnost, interesi, novinar, informacija, ogledalo, profit, moć

Uvod

Biti novinar znači željeti to. Praksa je najbolji način pripreme da neko bude dobar novinar. Novinarstvo je biznis. Toga moraju biti svjesni svi koji počnu da rade u medijima. Svaki biznis da bi opstao, mora biti profitabilan. Da bi se ta profitabilnost dogodila, onda se mora i neka roba prodati, a ta roba se zove informacija. Svi se mediji bez razlike trude da objave informacije koje drugi nemaju. "U uvjetima 'mobilne privatizacije' sintagma što ju je izmislio Raymond Williams, držeći je obilježjem života većine ljudi, slušanje i gledanje činili bi bit naše političke slobode" (Fredinglis 1997: 128).

Ekskluzivnost nema cijenu. Da bi novine bile uspješne, utjecajne i čitane, moraju se baviti važnim stvarima, objavljivati teme koje su interesantne njihovim čitateljima i široj publici. Svako ko imalo poznaje medije, zna da se ne objavljuju sve vrste informacija i da svake novine imaju svoj profil prema kojem na svoje stranice uvrštavaju teme za objavljivanje.

Čitatelji ne kupuju novine samo zato da bi u njima nešto zanimljivo ili važno pročitali, već to rade iz mnogo dubljih razloga. Oni žele predstaviti sebi živu sliku svijeta i u skladu sa tom slikom žele da predstave sebe. Mediji su tu ako treba da se promijeni nečiji stav ili mišljenje. Dogodit će se to da će se razviti neko mišljenje intelektualnog razumijevanja ili nerazumijevanja onog što se vidi ili čuje u medijima. To znači koliko je neko medijski pismen ili nepismen, sposoban da dešifruje informaciju u pravome smjeru i razumije poruke koje je pročitao ili čuo. Medijska pismenost ne znači samo znati čitati i pisati ili slušati, to znači i razumjeti i imati svoje mišljenje o tome. "RTV reklame, novinski oglasi, reklame na Internetu i drugi oblici multimedijalnog izražavanja jednostavno nose

---

prevagu nad istinskom pluralnom informacijom. Oblikuje se medijska ontologija, po kojoj je informacija dobra ako je isplativa."¹

U medijima lijeve orijentacije neće se objaviti desničarski komentari i obrnuto. Povezivanje novina i čitatelja nije samo političko gledište, već se odnosi i na kulturu življenja, šire stavove i mišljenja. Nije samo pitanje profita ili informacije, već tu je i profil čitatelja i svjetonazor kojim se čitatelji identifikuju. Čitatelji se mogu identifikovati na razne načine ili konotirati na osnovu vjere, nacije, tradicije, kulturološki ili neke druge pripadnosti. Mediji imaju moć mijenjati ne samo život pojedinca, već i šire društvene zajednice. Neki će reći da nije tako. Da li je to stvar stereotipa, usvojenih navika, dominacija moćnih, slabost nemoćnih ili istina 21. vijeka kada mediju oblikuju stvarnost sadašnjeg, ne samo lokalnog, već i globalnog čovjeka?

To je pitanje koje traži odgovor putem raznih panela, konferencija i polemika. To je na dnevnom redu raznih naučnih skupova i ozbiljnih rasprava. Da li je društvo u službi medija ili su mediji u službi društva? Jedni bez drugih ne idu dalje. Ima li istina cijenu u medijima ili je treba sakriti u svrhu profita? To je već stvar viših interesa različitih grupacija gdje je profit mjerilo svih odnosa i realnosti.

Novinari se moraju boriti da ono što objave bude tačno i istinito. Vjerodostojnost nekih novina nije apsolutna kategorija. Kolika je ta vjerodostojnost, to će najbolje pokazati tiraž i prodaja tih novina.

---

¹ Drašković, Veselin, Lukić, Slobodan, Jovović, Radoslav, Ristović, Željko, Drašković, Mimo, *Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija*, Elit, Podgorica, 2010., str. 268.

1. Novinarstvo – stavovi i dileme

Novinarstvo znači samo pravilan odabir informacija. U novinarstvu uspjeh u poslu i karijeri mnogo ovisi od osobnosti novinara. Novinar je svakodnevno na ispitivanju javnosti. To je stresno zanimanje zbog stalne kontrole kojom čovjek obavlja svoj rad. To je posao koji čovjeka stavlja pred vlastite etičke i profesionalne dileme. Tu su i mnoge druge dileme koje se tiču društvene uloge novinara. "Suvremeno istraživanje pokazuje sve veću razinu koncentracije medijskog vlasništva, sa mnogo medijskih industrija koje su već veoma koncentrirane i kojima već veoma dominira vrlo mali broj tvrtki. Mediji su generički termin koji znači sve metode ili kanali informiranja i zabave" (Vilkinson 2002: 186).

Novinarska profesija daje pojedincu u ruke neobično važno i moćno oružje, a to je da svojim pisanjem ili uređivanjem novina djeluje na društvene prilike i procese. Najbolje prolaze novinari koji se s poštenjem odnose prema drugima.

1.1. Društveni uticaj i mediji

Društveni utjecaj je mnogim uspješnim novinarima glavni motiv djelovanja, a zna biti i kriterij prema kojem biraju redakcije. Javna komunikacija odvija se, uglavnom, preko novina, radija, televizije, interneta i oblikuje se prema elitnim interesima, kao i prema strateškim političkim interesima društva i države. Javna komunikacija je temeljno sredstvo funkcionisanja društva, oblikovanja stavova građana i društvenih kriterija. Zato posjedovanje kontrole nad sredstvima javnog komuniciranja je vrlo važno za upravljanje društvom i državom, za održavanje društvene moći. "Konstruktivna komunikacija je mirna,

---

radosna i kreativna, dok je dokumentarna komunikacija zamorna, agresivna, reaktivna te, nadasve, neprirodna. U znanju o komunikaciji postoji sedam zona postojanja. Svaka zona je stanje svijesti iz koje čovjek funkcionira u svijetu 'globalnog biznisa'.²

Raspoloženje se oblikuje sadržajima javnog govora koji uključuje zabavu i selektivno pristrano informiranje i stvaranje raznih stavova i mišljenja. Novi komunikacijski sistemi imaju sve veći društveni i politički utjecaj što se posebno pokazuje u predizbornim i izbornim kampanjama, kao i kod širenja nekih informacija koje nosioci moći pokušavaju prikriti. Javna komunikacija može stvoriti krive slike, ona može manipulirati ljudima, širiti propagandu i na taj način oblikovati javno mnijenje i raspoloženje koje podržava poduzimanje raznih agresivnih i štetnih aktivnosti. "Novinari često dobiju mnogo više informacija nego što se to zove službena informacija, službeni stav. Zbog viška tih, često za društvo vrlo važnih informacija potreban je dobro istančan novinski fairplay" (Tomić 1997: 75). Intenzivna javna komunikacija omogućava da se bolje upozna stanje i događaji. I javna komunikacija može stvoriti krive slike u javnosti sa ciljem da se stvori podrška građana za aktivnosti koje nisu pravedne, dobronamjerne, konstruktivne i korisne.

2. Mediji i kontrola

Kontrola medija je potrebna zbog zaštite sistema, zbog zaštite informacijskih sadržaja koje sistem prenosi, zbog zaštite društva u cijelosti, zbog zloupotrebe u nezakonite svrhe svih mogućnosti koje pružaju novi komunikacijski sistemi. Vrlo često mogućnost kontrole može

---

²Bećirović, Hajriz, Kurtović, Safet, *Poslovno komuniciranje u svijetu globalnog biznisa*, Internacionalni univerzitet Philip Noel, Sarajevo, 2008.

biti zloupotrijebljena. Pored kontrole sistema, treba se razviti i kontrola "kontrolora" komunikacijskih sistema. Komunikacija i njeni kanali se predstavljaju kao nešto što je samo po sebi poželjno i dobro. Internet je postao najvažniji medij. Ni jedan medij prije interneta nije tako brzo osvojio svjetski komunikacijski proces. "Internet omogućuje interaktivnu komunikaciju – gotovo istovremen kontakt sudionika u komunikacijskom činu" (Nuhić 2000: 230). To jeste poželjno i potrebno je, ali mogućnosti koje daje komunikacija ne garantuju da su njen učinak i ciljevi dobronamjerni i konstruktivni.

2.1. Mediji i demokratija

Demokratija je formalni sistem sticanja vlasti, vladanja i mijenjanja nosioca vlasti. Demokratija kao formalni sistem ne garantuje kakav će biti stvarni sadržaj u institucijama i pravilima ponašanja. Također, ne garantuje sadržaj i ponašanje medija, vlasti i vladanja.

Internet je, zbog posljedica koje je izazvao u politici, pobudio velike nade koje su često imale utopijska obilježja. Pri tome su se razvile vizije o 'elektroničkoj demokraciji' odnosno o 'cyber demokracija'. Kritičari predstavničke demokracije nadaju se proboju izravne demokracije koja će dovesti do ukinuća stranaka, udruge čak i parlamenta.

(Kunczik – Zipfel 2006: 64)

Zato demokratija treba pružiti građanima zakonite mogućnosti da reaguju na ponašanje nosilaca vlasti i moći. Vlasti mogu ignorisati reakcije ili zahtjeve građana u ime "viših interesa". Viši interes danas znači sve za

sebe i ništa za drugog. Neki su smjeli reći da viši interesi znače ako jednih ima, a drugih nema. Strategija makijavelizma je da cilj opravdava sve, da je sve u službi profita i moći. Bilo bi nestvarno isključiti medije iz tih procesa, jer mediji su danas perači raznih savjesti, utočište pseudokreatora i garancija da će javnost progutati sve što im se ponudi. Svi su se toliko uklopili u okove stvarnosti koja se ne može svrstati ni u jednu kategoriju koja bi imala početak ili kraj. Današnja stvarnost kao ogledalo društva je u koliziji sa samom sobom, pa svaki pokušaj da se razumije nema smisla. Mediji su tu kao kontrolor ili promotor takve stvarnosti. To je po principu ili prihvati ili ne ideš dalje.

2.2. Medijske propagande

Medijskom propagandom i manipulacijom, te propagandom građana demokratski izabrane vlasti mogu stvoriti podršku građana za razne aktivnosti koje nisu u stvarnom interesu građana ili koje nisu pravedne prema drugim zajednicama ili državama. Govoriti o pravednosti onda tu nema profita i moći. Pravedno društvo je propalo društvo, jer ne može se više govoriti o moći kada su svi jednaki. Mediji nude sliku moćnih koji su u njima i nemoćnih koji te slike gledaju. Današnje društvo riješeno je inicijative. Kritika nije više stvar mišljenja, već vlastite propasti. Zato intelektualci šute. Kritika danas služi samo u svrhu uništenja, nikako u svrhu oporavka društva ili zajednice. Biti svoj ili pošten to je danas ekskluzivnost koja niko neće da kupi, mediji posebno. To je nešto što je u potpunom raskoraku 21. stoljeća, bez posljedica ili kazne. Kazna je danas i stvarnost kojoj se mnogi ne mogu oduprijeti, jer da mogu ne bi preživjeli. Medijske slike svijeta nude se svaki dan čovjeku koji ne želi da vidi, ali ga mora prihvatiti. Je li to osuda bez prava žalbe? Svako za

sebe je odgovoran u prihvaćanju stvarnosti koju nije mogao predvidjeti, ali spreman prihvatiti da ne bi bio odbačen ili pogrešno shvaćen. Manipulacija svim i svačim pogotovo medijska, pokazuje nam svaki dan gdje smo i ko smo, a nigdje smo.

3. Mediji i globalizacija

Suvremeni svijet i globalizacija imaju ekonomsku, političku i kulturnu dimenziju. Svijet je odavno središte ekonomske, političke i kulturne borbe, a ponekad i saradnje. Nove tehnologije daju previše mogućnosti za susrete, saradnju i funkcionalnost. "Moć komunikacije je super dominantna. Oni koji kontroliraju medije, a posebno televiziju kao suvremenu 'agoru', podrške u stanju su i doziraju nivo i kvalitetu demokratije u društvu, samim tim i da naruše njene fundamentalne principe."³ Moderno društvo ima previše mogućnosti i alternativa, ali opet modernom čovjeku je teško biti sam. Zato i ako se javi odsustvo ljudske moći, čovjek će potražiti utjehu u novinama, radiju, televiziji ili internetu. Mediji su postali najbolji prijatelji mnogima. Time je i veća društvena odgovornost medija. Oni, zapravo, imaju obavezu da se uvećaju pozitivni, a umanje negativni učinci na društvo u cjelini. Biti društveno odgovoran zahtijeva ponekad velike kompromise. Pojam društvene odgovornosti, u najširem smislu, označava ozbiljno razmatranje utjecaja koji ima neko djelovanje na okoliš, ukupno društvo – misli se na sve na što subjekat djeluje. "Kritička teorija javnih komunikacija valja se postaviti na stajalištu za koje drži da su vrijednosti" (Fredinglish 1997: 184). Mediji se ne mogu smatrati direktno odgovornim za akcije, stavove ili ponašanje

---

³ Drašković V., Lukić S., Jovović R., Ristović Ž., Drašković M., *Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija*, Elit, Podgorica, 2010., str. 228.

---

pojedinaца, ali oni putem propagande nepobitno imaju veliku moć oblikovanja mišljenja i stavova. Oni odražavaju mogućnost negativnih i stereotipnih slika u društvu. "Neke definicije ograničavaju komunikaciju na transfere informacija. Prema njima komunikacija je proces kojim se neka informacija ili obavijest prenosi od pošiljatelja do primatelja" (Spahić – Šašić 2004: 147).

3.1. Medijske slike

Ako je glavni medijski prostor stvaranje slika i prezentovanje stvarnosti, odnosno, proces kojim se oblikuju i razmjenjuju određena značenja unutar jedne kulture ili društva, onda je jasno da vladajuće predstave života u društvu u mnogo čemu ovise o medijskom reprezentiranju. "Novinarstvo treba da govori o detaljima - ali se često oslanja na opće stavove za koje ne postoje dokazi" (Spahić – Šašić 2004: 147). Nezainteresirana i neosvijestena javnost, neprofesionalni i neobrazovani novinari skloni senzacionalizmu, neriješeni politički problemi, nepovjerenje prema javnostima zapletenost sistema, lutanje politike su neke od teškoća koje zamagljuje medijsku sliku.

ZAKLJUČAK

Današnja kultura se zove kulturom informacija ili kulturom masovnih medija. To je poseban pečat našem vremenu. To uzrokuje brojne promjene na ličnom, profesionalnom, društvenom i porodičnom planu. Mediji, politika i društvo su neraskidivi savez. Lična odgovornost dolazi iz kućnog odgoja, škole, opće kulture. To su stepenice po kojima se kreće u život. Život nudi svakome od nas mnoge mogućnosti, neke odbijamo, a

neke uzimamo. Da nismo pošli za tim, medijske slike ne bi ni postojale. Kada smo već u toj igri, onda smo sudionici moralnog i osobnog pada koji više ne možemo zaustaviti. Uspon je određen samo za odabrane pod određenim uvjetima. Kao društvo se više ne možemo zaustaviti, ali kao pojedinci – ima još nade. Medijske kuće žele da obezbijede korisnicima bolje iskustvo, ali nisu svi u toj poziciji. Mediji su ogledalo države i društva. Poznavaooci medijskih politika slažu se sa konstatacijom da novinarima u tranzicijskim društvima prijeti realna opasnost, kako od kriminalnih, tako i od političkih centara moći. Sve je izmiješano političari, mediji, građani, bezbjednost... Brzi uspon nekih medijskih kuća nije samo rezultat tržišnog uspona, već veza vlasnika tih medija sa različitim centrima moći. Moć određuje svakoga, i malog i velikog čovjeka. Jedni postaju slabiji pod utjecajem jačih, a drugi zbog tih slabosti jači. Potpuno neprirodan odnos u odnosima raznih rivalstava gdje ideologija ili mišljenje nemaju važnosti, gdje novac i moć postaju mjerilo sveukupnih odnosa. Mediji će svakako biti na strani onih koji će nagraditi ono šta se treba čuti i reći, ali nikako u svrhu odgovora već samo saopštenja. S vremena na vrijeme, imamo raznih kategorija novinara, onih koji prave karijere lomeći leđa najnemoćnijih, i onih koji samo šute i rade za plaću. Javni servisi će uvijek biti u krilu moćnika i vladajućih i uvijek će podilazati ko god bude vladao. Privatni servisi su stalno u rastu sa jakom konkurencijom, pa ko daje pare taj i određuje put i pravac. Svako ima svoju političku opciju i to vidljivo. Mediji sve više imaju ulogu zabave na tuđi račun. Oni su postali kao striptiz svega i svačega bez odgovornosti. To je pojavni oblik, ali ne suština. Javnost ide od crnih hronika, kuloarskih politika i razgolićene javnosti, bez sramote ili, u najmanju ruku, ukora. Biti u službi moći i novca znači da ti je sve oprosteno. Javnost

kakva god i gdje bila, kao da je izgubila osjećaj za stvarnost i postala imuna na senzibilnost. Ako posmatramo iz perspektive da su mediji ogledalo društva, onda se moraju što prije očistiti. Ogledalo nije samo slika društva i medija, ona puno jasnije pokazuje i sliku pojedinca. Zato neka se svako prije pogleda sam u ogledalo kada odluči da nešto napiše ili kaže.

THE MEDIA AS IDENTIFICATION OF SOCIETY

Summary:

Provided that free media help society to avoid immoral consequences, then the process is doomed in as much as the media have become the weapon of propaganda which should get the trust of the public for each policy that the government decides to follow. Politics certainly know their needs how to promote and manipulate the media and the public, all with the purpose of objective and interests. Being a journalist and telling the truth is a noble ideal.

Very often this ideal doesn't remain the same, because it comes in conflict with the pressures and threats of real life and its interests. Journalists are conscientious researchers who perform a specific mission. We are used to think always about the news as something always available. The right to freedom of public expression includes the right to make a mistake.

The justification of a free press as a prerequisite for any fair democratic society is that members of the society depends on the free flow of information as they could manage themselves. The only free nation is informed nation.

Key words: freedom, media, politics, society, the public interest, journalist, information, reflection, profit, power.

Literatura

1. Fredinglish, *Teorija Medija*, Barbat, Zagreb, 1997.
2. Drašković, Veselin, Lukić, Slobodan, Jovović, Radoslav, Ristović, Željko, Drašković, Mimo, *Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija*, Elit, Podgorica, 2010.
3. Paul Wilkinson, *Teorizam protiv demokracije*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.
4. Bećirović, Hajriz, Kurtović, Safet, *Poslovno komuniciranje u svijetu globalnog biznisa*, Internacionalni univerzitet PhilipNoel, Sarajevo, 2008.
5. Tomić, Zoran, *Osnove političkog komuniciranja*, Ziral, Mostar, 1997.
6. Nuhić, Muhamed, *Komuniciranje od pećinskog crteža do Interneta*, Svjetlost, Sarajevo, 2000.
7. Kunczik, Michael, Zipfel Astrid, *Uvod u znanost u medijima i komunikologiji*, FriedrichEbentStiltung, Zagreb, 2006.
8. Spahić Besim, Šašić, Nermina, *Novinarstvo u funkciji ljudskog napretka*, The ThompsenFoudation, Unesco, Unicef, Sarajevo, 2004.

UDK 658.8 : 338.48 (497.6 Hercegovina)

659.4 : 338.48 (497.6 Hercegovina)

Mr. Sanela KUKO

PROMOCIJA PRIRODNIH RESURSA KAO TURISTIČKOG POTENCIJALA HERCEGOVINE

„Svaki turizam ovisi o okolišu i prirodi.“

Tonka Pančić Kombol

Sažetak

Svjetska turistička organizacija daje smjernice za razvoj turizma i smatra da će zemlje koje imaju visoko očuvanu prirodu biti interesantne turistima. Pod prirodnim atrakcijama podrazumijevaju se klima, flora, fauna, reljef, hidrografija. Hercegovinu kao turističku destinaciju odlikuju sljedeće specifičnosti: raznovrstan reljef, mediteranska, kontinentalna i planinska klima, bogata vegetacija, brojnost rijeka, jezera, izvora, vodopada, rijeka ponornica, autohtone poljoprivredne kulture, ljepota prirodnih pejzaža. Međutim, uspješnost promocije turističkih atrakcija zavisi i od kvalitete komunikacije, odnosno, koordinacije i usklađenosti promotivnih aktivnosti na destinaciji i usmjerenosti na ciljana tržišta, što je bitan nedostatak sektora turizma Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: prirodni resursi, promocija, turistički potencijali, komunikacija, Hercegovina

Uvod

Preduvjet za razvoj turizma jednog područja je, izmeđuostalog, i postojanje prirodnih i kulturnih resursa. Mada Bosna i Hercegovina pripada mediteranskoj subregiji, Sredozemlju, druge mediteranske regije u Evropi ostvaruju bolje turističke rezultate (Španija, Italija, Turska, Grčka, Hrvatska, Portugal)¹.

Komunikacija u turizmu je bitan element o kojem ovisi uspješnost provođenja ne samo promocije turističke destinacije već i usklađenost interesa svih nositelja turističke ponude i ciljeva turističke politike na nivou zemlje, regije i lokalne zajednice kojima je cilj dovesti turiste u zemlju, ponuditi im raznovrsne i kvalitetne sadržaje uz poželjno niže cijene, te zadržati turiste i učiniti ih u najboljem slučaju promotorima zemlje, proizvoda i usluga koje su koristili. To, praktično, znači da država treba biti glavni menadžer koji donosi zakone, usvaja planove i programe zaštite prirodnog i kulturnog naslijeđa, pravilno klasificira prirodne i kulturne resurse i omogućava njihovu ekonomsku valorizaciju, nakon čega se turistička zajednica bavi razvojnim, edukacijskim programima zajednice u kojoj djeluje, te promotivnim aktivnostima i koordiniranjem poslova u svojoj nadležnosti.

Promocija (lat. *promovere* – pomicanje prema naprijed, podsticanje potrošača na akciju) je oblik komunikacije s javnošću i to masovne i interpersonalne komunikacije. Promocijom se ističu neopipljive

---

¹ Svjetski ekonomski forum je prema indeksu konkurentnosti turizma za 2013. godinu za područje Evrope navedene zemlje stavio na sljedeća mjesta: Španija 4, Portugal 13, Italija 18, Grčka 22, Hrvatska 23, Turska 28, a BiH je na 41, predzadnjem mjestu.

Preuzeto 12.3.2014. godine sa

http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.pdf

karakteristike turističke destinacije kojima se može utjecati na to da se turisti odluče na posjetu nekoj zemlji, pa je upravo atraktivnost turističkog doživljaja bitan motiv dolaska turista. Kada govorimo o prirodnim resursima, oni su kao i kulturni resursi dio geografskog područja neke zemlje, regije, i kao turistički potencijali destinacije imaju mogućnost da prerastu u turističke atrakcije koje čine konkretni lokaliteti, pojave koje svojim atributima povećavaju privlačnu snagu destinacije i koje su informativno i saobraćajno dostupne turistima. Hercegovina je u ovom radu posmatrana geografski, kao destinacija koja ima izvrstan potencijal za razvoj cjelogodišnjeg turizma, ali pitanje na koje tražimo odgovor je: da li su i koliko prirodni potencijali Hercegovine iskorišteni za poboljšanje ponude, stvaranje kvalitetnijeg doživljaja na destinaciji, te da li su uopće iskorišteni i promovirani kao turistički potencijal.

Za analizu su, uz Strategiju razvoja turizma Federacije BiH 2008 – 2018. i Strategiju razvoja turizma Republike Srpske 2010 – 2020., korišteni promotivni materijali turističkih zajednica i agencija, izjave ili komentari turista na globalnim mrežama turista, te mediji u Bosni i Hercegovini ².

Posebnost turističke destinacije Hercegovine

Prirodni resursi su jedan od osnovnih motiva turističkih putovanja i osnova turističke ponude. Istovremeno su i vrlo osjetljiv resurs, te se unutar destinacije moraju poduzimati mjere njegove zaštite. Hercegovina se prostire između planinskog i primorskog područja. Povezana

---

² Istraživanje se bazira na podacima iz 2013. i 2014. godine

je saobraćajnicama sa turističkim regijama Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Putevi koji presjecaju ovo područje imaju lokalni, regionalni i međunarodni značaj.

Značajan faktor za razvoj turizma u Hercegovini je njen reljef; na jednoj strani su „blage planinske strane na Prenju od Zelene Glave (2155 m) niz Boračku dragu i na Lebršniku i Veleži predstavljaju pogodna mjesta za skijanje“³, dok su vještačko jezero u Jablanici, Boračko jezero (Konjic), Ramsko jezero (Prozor – Rama) i more (Neum) pogodni su za ljetni turizam i sportove na vodi.

Nadmorska visina⁴ ima značajnu klimatsku ulogu u Hercegovini, a planinski bedem u Hercegovini predstavlja prirodnu granicu između mediteranskih i kontinentalnih strujanja, zbog čega bi se ovdje mogao razvijati turizam tokom cijele godine. Hercegovinu karakteriše mediteranska, kontinentalna i planinska klima, usljed čega se na ovom prostoru razvio jedan od najraznovrsnijih ekosistema u Evropi.

U Strategiji razvoja turizma FBiH⁵ navodi se da je, prema stepenu raznovrsnosti prirodnih vrijednosti (bioloških, geoloških, hidrološko-ekoloških) i distribuciji naslijeđa, Federacija BiH na samom vrhu skale prostornih i prirodnih neponovljivosti. BiH je značajna i zbog velikog broja endemičnih i reliktnih bioloških vrsta.

---

³Isto, str. 13

⁴„Hercegovina se može podijeliti u tri oblasti. Huminom se zovu najniži krajevi Hercegovine oko Ljubuškog, Čapljine, Mostara, Stoca i Ljubinja do 400 m nadmorske visine. Rudinama se zove malo viši kraj Hercegovine (400 – 800 m), od Trebinja do Kobilje glave, na jugu od Gackog, a u sredini su mu Bileća i Plana. Prema tome, Rudine i Humine su južno od planina (Površi i Brda) i odvojeni su od njih nizom polja i udolina: Mostarskim, Nevesinjskim, Gatačkim poljem itd.“⁴Mihić, Ljubo, Turistički motivi i objekti u Hercegovini, Turistička štampa, Beograd, 1968., str. 12

⁵ Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008 – 2018., prosinac 2008.

Prenj se smatra najljepšom planinom Bosne i Hercegovine ispod čijih vrhova pogled obuhvata stotine kilometara kanjona Neretve, Drežanke, Doljanke, Bijele planine, Čvrsnice, Čabulje, Veleži, Bjelašnice, Zelengore. U masivu Prenja smješteno je Boračko jezero, pa je ovo područje potencijal za razvoj turizma tokom cijele godine.

„Hercegovačka brda su idealna mjesta za sanatorijume za helioterapiju ili liječenje suncem, ili za vazdušne banje“ (Mihić 1968: 42) U kontekstu savremenih trendova u turizmu, ovo područje bi se i u tom smislu moglo razvijati uz kombinaciju eko turizma, zdravstvenog turizma, sportsko – rekreacijskog, wellness i spa turizma, ruralnog i kulturnog turizma. S obzirom na pokazatelje koji ukazuju na porast broja stanovnika starije životne dobi i da „službena predviđanja za zemlje EU pokazuju da će 2050. godine mnogo više starijih stanovnika imati više od 60 godina, za razliku od 20% 2003. godine“⁶, jasno je da to za turizam znači potražnju za odmorom, zdravljem i općenito uslugama prilagođenim ovoj ciljanoj skupini.

Hercegovinu karakteriše i bogata vegetacija, iako se ona najčešće povezuje sa kršom, goleti i stijenama, ali se zapravo na području od mora do planina prostiru pojasevi zimzelene šume, odnosno, listopadne do hercegovačkih planina.

Hercegovina je posebno privlačna zbog hidrografskih uslova, pa pored rijeka i jezera postoje poznata i manje poznata vrela, izvori, rijeke ponornice, vodopadi. Rijeka Neretva je najduža hercegovačka rijeka i sa kanjonom predstavlja prirodnu ljepotu i potencijal za razvoj turizma (odmor, rekreacija, kupanje, sportovi na vodi, ribolov, avanturizam,

---

⁶ Kotler, Philip, Wong, Veronica, Saunders, John, Armstrong, Gary, *Osnove marketinga*, MATE, Zagreb, 2006, str. 99

naučna istraživanja). Za kanjon Neretve Mihić navodi da je ova rijeka „najbolji predstavnik kanjonskih dolina na Balkanskom poluostrvu, duboka je 800, 1000 do 1200 m, vrlo strmih strana“, a prostire se na dužini od 40 km između planina Prenj i Čvrsnica od Jablanice do mjesta Bijelo Polje kod Mostara. Kanjon Neretve je bogat pećinama, rijetkom florom, zanimljivim geološko-geografskim fenomenima, izvorima koji se spuštaju u Neretvu u lijepim vodopadima, zbog čega je sam kanjon jedinstven, privlačan i interesantan turistima, alpinistima, zaljubljenicima u prirodu, ali i naučnicima (geolozi, speleolozi i dr).

Rijeka Neretva je poznata i po bitkama iz Drugog svjetskog rata i kulturno – historijski spomenici iz tog perioda (most u Jablanici, Titov bunker u Konjicu, partizanski spomenici u Hercegovini) potencijal su za promoviranje turizma Hercegovine, ali i osmišljavanje sadržaja na ovim destinacijama i njihovo povezivanje u jedinstvenu tematsku rutu.

„Hutovo blato predstavlja posljednju močvaru u Hercegovini“ (Mihić 1968: 73). Površina mu je 3728,6 ha. Na ovom mjestu stanište pronade oko „240 vrsta ptica“⁷, što je rijetko u svijetu.

Hercegovina je ranije bila poznata po kvalitetnom duhanu, danas se ponosi autohtonim vinima: žilavka i blatina. Ove loze uspijevaju samo u Hercegovini na ugodnoj mediteranskoj klimi. Zbog pogodne klim ovo je područje potencijal za plantaže voća koje ne samo da mogu činiti (i čine ponegdje) oaze i lijep pejzaž uz magistralni put koji povezuje gradove u Hercegovini, već su i potencijal da se turisti uključe u aktivnosti berbe, sakupljanja grožđa, te druge poljoprivredne aktivnosti u Hercegovini, ali i ostvare interakciju sa lokalnim stanovništvom. Specifične poljoprivredne

---

⁷ Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008 – 2018., prosinac 2008, str. 32

kulture Hercegovine su i šipak (nar), smokva, trešnja, višnja, te proizvodi koji se spravljaју od voća: različite vrste pekmeza, sok od šipka, slatko od trešanja, višanja i dr.

Iako Hercegovina ima prirodne potencijale za razvoj turizma, te iako stručnjaci za turizam posebnu pažnju posvećuju prirodnim resursima, njihovom očuvanju i unapređenju, u Bosni i Hercegovini se često suočavamo sa kontradiktornostima, pa i nezainteresovanošću da se razvije strategija očuvanja eko sistema. Tom mišljenju ide u prilog činjenica da na nivou države nemamo strategiju razvoja ruralnih područja, strategiju razvoja poljoprivrede, iako strani investitori insistiraju na državnim strategijama, a ne strategijama entiteta kako bi investirali u BiH. S druge strane, područje Dinarida koje obuhvata južnu Evropu među kojima i našu zemlju, područje je koje spada u zaštićenu eko zonu i na osnovu kojeg se rade projekti regionalnog povezivanja u turizmu i promoviranja regije Južne Evrope, ali se u BiH govori o mogućem iskopavanju nafte na području Drežnice koja pripada jednim dijelom tom zaštićenom eko sistemu. Pri tome valja istaći da je voda bitan resurs BiH i već danas skuplja od nafte.

U Strategiji razvoja turizma Republike Srpske (2010 –2020) navodi se da oko 50% stanovnika živi u ruralnim područjima ovog entiteta, pa bi razvoj ruralnog turizma, eko, sportskog, lovnog, omogućio da se sačuva selo, da se ljudima koji tu žive stvore uvjeti za ostvarivanje prihoda od turizma, ali su u istoj strategiji istakli da je neophodno ulaganje države u infrastrukturu, usluge, te edukacija lokalnog stanovništva.

Prirodne ljepote, povoljni bioklimatski uslovi, kulturološke zanimljivosti, privlače turiste danas. Masovni turizam ima osobine sezonalnosti što se negativno odražava na prostorne i ekološke elemente destinacije, zbog

čega je bitno afirmisati posebne oblike turizma koji bi se prilagođavali savremenim kretanjima individualnosti turizma, gdje poseban naglasak treba staviti na ekoturizam⁸ čiji bi razvoj stvorio „mogućnosti za integriranje razvoja ruralnih područja, turizma, resursnog menadžmenta i menadžmenta zaštićenih područja.“⁹ U svijetu je prisutna tendencija zagađenja okoline i uništavanja prirodnih resursa, te je potrebno razvijati ekološki održivu strategiju i praksu čuvanja okoline i životne sredine, što uključuje educiranje domaćeg stanovništva i turista. „Turističke će destinacije (i zemlje u cjelini) već u bližoj budućnosti biti vrednovane prema standardima očuvanja okoliša.“¹⁰

Prirodni resursi su nedovoljno iskorišteni kao turistički potencijal Hercegovine

Naslov je ujedno i teza koju dokazuju analizirani printani promotivni materijali turističkih zajednica i agencija (ukupno sedam)¹¹, video Turističke organizacije grada Trebinja, zatim promovirani prirodni potencijali Hercegovine od turista na globalnim društvenim mrežama turista *Trip Advisor* i *Virtual Tourist*, a koje su poslužile za komparaciju, te elektronski i printani mediji gdje se vidi koliko se prirodni resursi promoviraju lokalnom stanovništvu.

---

⁸ „Ekoturizam se definira i kao „putovanje u relativno neporemećena i nezagađena područja s posebnim ciljevima proučavanja i uživanja u prizorima u prirodi te u životinjama i bilju divljina, kao i svakom postojećem kulturnom događaju (prošlom i sadašnjem) koji se nudi u tom području.““ Pančić Kombol, Tonka, *Selektivni turizam, uvod u menadžment prirodnih i kulturnih resursa*, Sagena, Matulji, 2000., str. 96

⁹Isto, str. 97

¹⁰ Isto, str. 96

¹¹Analizirani su printani promotivni materijali turističkih zajednica: Federacije BiH, Hercegovačko-neretvanskog kantona, Grada Trebinja, te agencija: Sunce Jablanica, Fortuna Mostar, Zoor Bosna Konjic, Riva Tours Neum.

Naredna tabela daje brojčani omjer promoviranih prirodnih potencija u printanim i video promotivnim materijalima turističkih zajednica i agencija.

Promovirani prirodni potencijali u Hercegovini

Redni broj	Organizacija/ agencija	Prirodni potencijali	Sportske aktivnosti
1.	TOGT		
	Katalog	4	6
	Itinerer	0	0
	Letak	3	3
	Letak (Dučić)	1	0
	Itinerer Južna Hercegovina	6	1
	Film Trebinje grad u kamenu	6	6
2.	TZHNK		
	Turistički vodič Konjic	7	4
	Letak Međugorje	0	0
	Mapa biciklističke staze (Velež)	2	1
	Letak Adristorical Lands	0	0
	Katalog Adristorical Lands	3	0
	Mapa TZ HNK	12	12
	Stolac *		
	Vodič	3	0
	Letak Radimlja	0	0
	Mapa kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Stoca	2	0
3.	TZ ZHK		

	Katalog Ljubuški	8	0
	Katalog Grude	3	0
	Katalog Posušje	5	0
	Katalog Široki Brijeg	3	0
4.	TA Zoor, Konjic		
	Katalog	3	0
	Itinerer	5	5
5.	TA Fortuna, Mostar, Međugorje		
	Turistička monografija Mostar	4	2
	Katalog Planine BiH	2	0
	Itinerer ekskurzije	6	2
	Turistička monografija Neum i okolica	5	6
6.	TA Riva, Neum		
	Itinerer	3	3
	Itinerer Panoramska vožnja	1	1
	Turistički vodič Visit Neum	4	2

---

*Napomena: promo materijal Stoca nalazio se na štandu izložbenog prostora TZ HNK na Sajmu privrede u Mostaru 2014..

Tabela br.1.omjer promoviranih prirodnih potencijala u Hercegovini

Za razliku od navedenog, daleko je manji broj promoviranih prirodnih potencijala Hercegovine od turista koji su ovu destinaciju posjetili i promovirali je putem društvenih mreža turista *Trip Advisor* i *Virtual Tourist*, što pokazuju sljedeće tabele:

**Promocija turističkih potencijala Hercegovine
prema preporukama turista na *Trip Advisor-u***

Rang	Destinacija	Prirodni resurs
2	Mostar	Kravice, rijeka Neretva, brdo Hum (pogled na grad)
7	Konjic	Rafting Neretvom

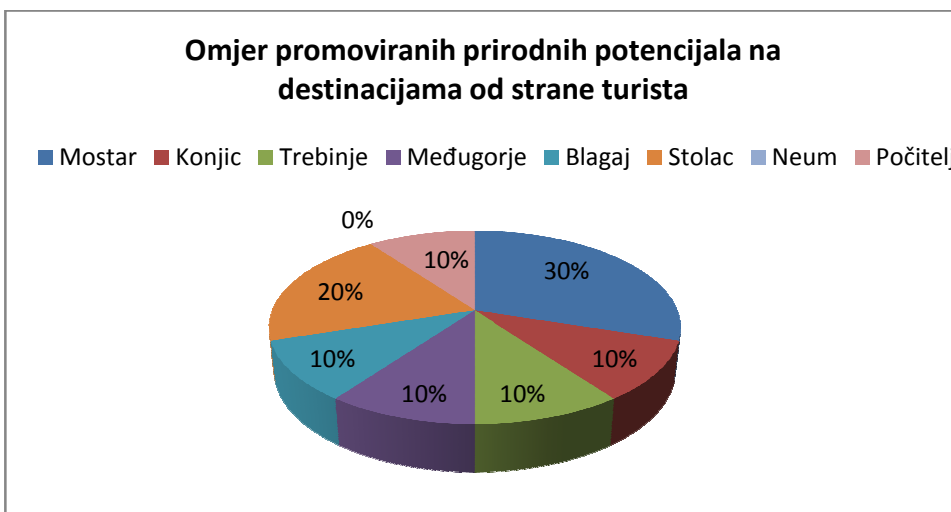
Tabela b. 2: promocija prirodnih resursa na Trip Advisor-u

**Promocija turističkih potencijala Hercegovine
prema preporukama turista na *Virtual Tourist-u***

Rang	Destinacija	Najpopularnije prirodne atrakcije na destinaciji
6	Trebinje	rijeka Trebišnjica
10	Međugorje	Šetnja do križa na brdu nedaleko od Međugorja
14	Blagaj	Zelena pećina
18	Stolac	Kupalje, Bregava,
20	Neum °	-
24	Počitelj	Neretva

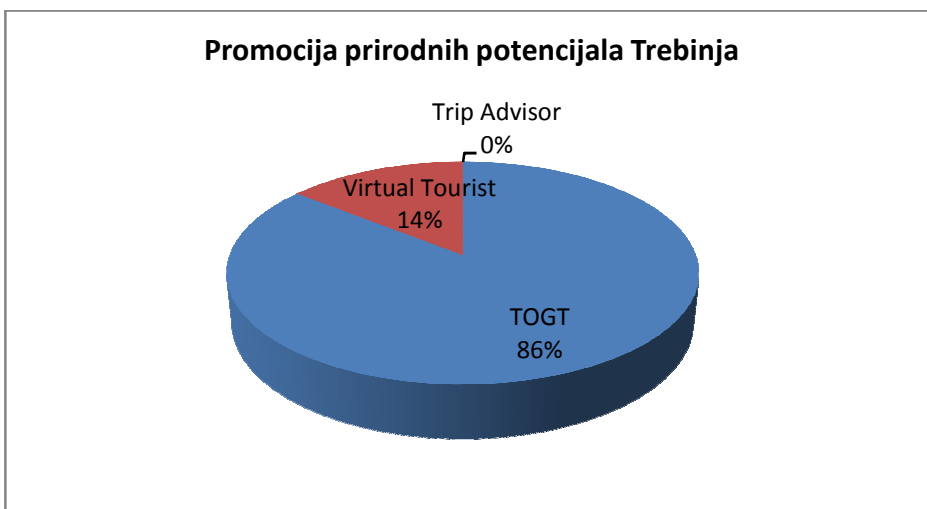
° Neum su turisti kritikovali zbog položaja i ambijenta

Tabela br. 3: prirodni potencijali po preporukama turista na *Virtual Tourist-u*

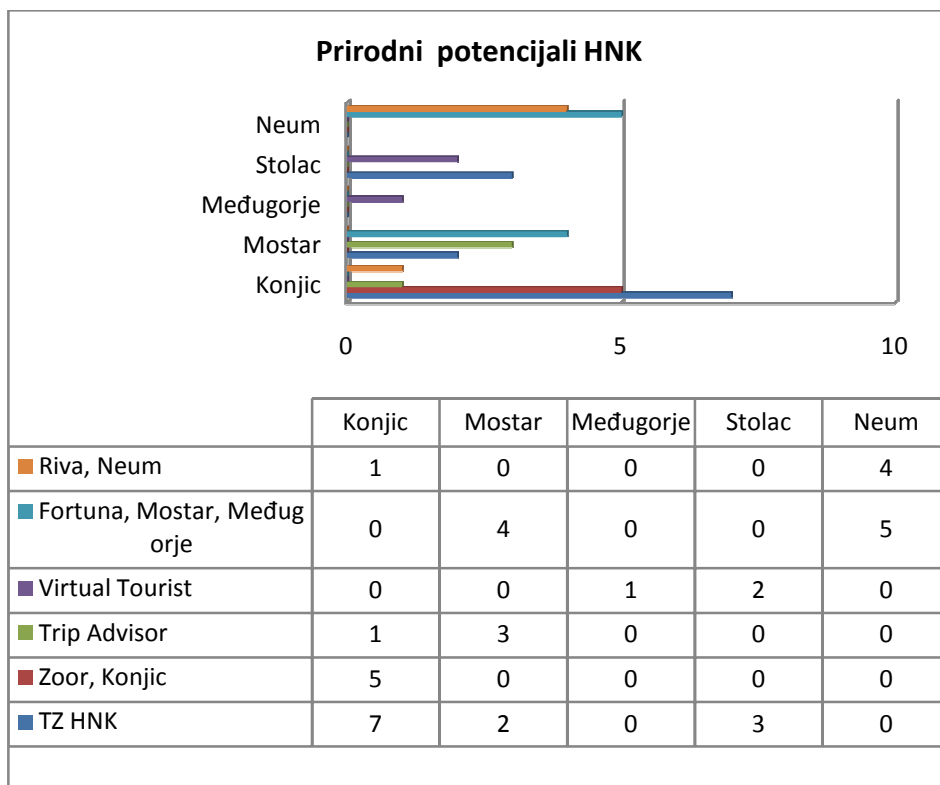

Grafikon br. 1: Prirodni potencijali na destinacijama po preporukama turista na Virtual Tourist i Trip Advisor

Iz navedenih tabela izvučeni su grafikoni za mjesta koja su promovirali turisti na mrežama turista koje smo uporedili sa promoviranim prirodnim potencijalima turističkih organizacija i agencija. Za omjer je uzet izvor sa najvećim brojem promoviranih prirodnih potencijala određene destinacije.

Grafikon br. 2: Omjer promoviranih prirodnih potencijala Trebinja u printanim materijalima od strane turističke organizacije u odnosu na promovirane potencijale od strane turista

Grafikon br. 3: Omjer promoviranih prirodnih potencijala u HNK u printanim materijalima TZ HNK – a i agencija u odnosu na promovirane resurse od turista

Napomena: za Konjic je omjer bio Itinerer (Zoor) i Turistički vodič Konjic (TZ HNK – a); za Mostar Turistička monografija Mostar (Fortuna) i Mapa TZ HNK –a ; za Stolac Vodič Stolac; za Neum Turistički vodič Visit Neum (Riva) ,Turistička monografija Neum i okolica (Fortuna), Mapa TZHNK.

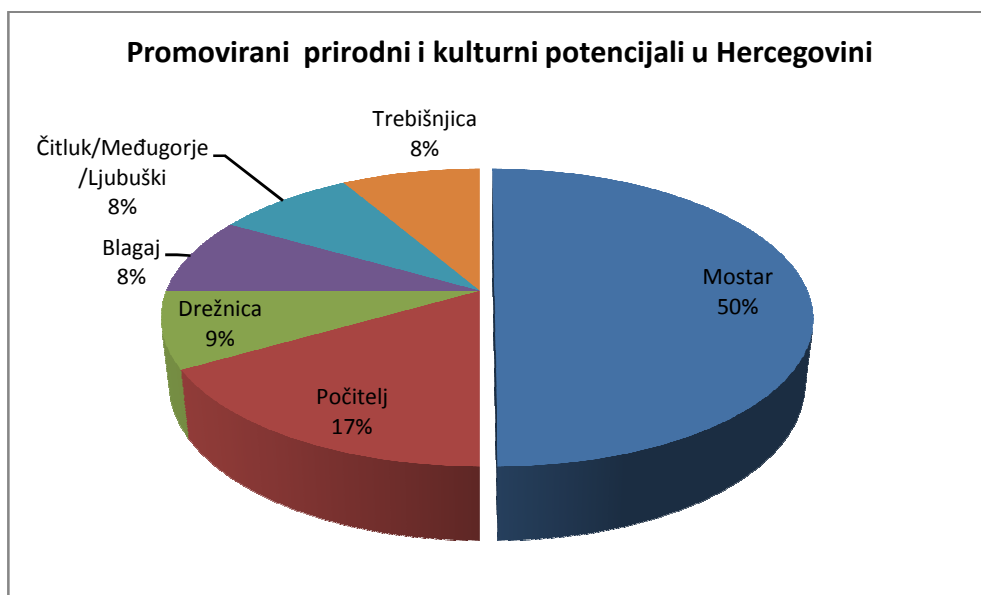
Interesantno je da se u Turističkom vodiču *Visit Neum* npr. pod naslovom „Sport i rekreacija“ navodi da grad za sport i rekreaciju nudi: „*plaže sa svim sadržajima (ležaljke, suncobrani, pedaline, jet ski)*“, što već upućuje

na to da nema sadržaja i aktivnosti kojima bi se upotpunio odmor potencijalnih turista.

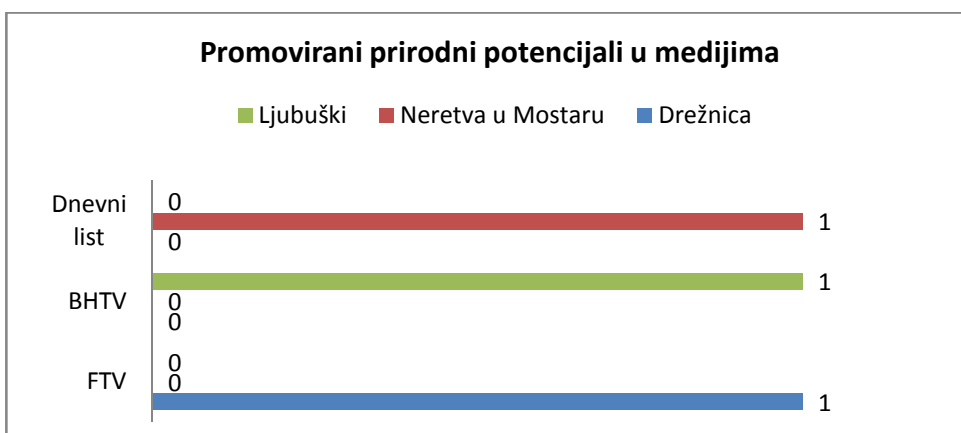
Promocija prirodnih potencijala Hercegovine u medijima

Za potrebe ove analize praćeni su televizijski sadržaji na Federalnoj televiziji (24.3.2014. do 30.3.2014.), TVBiH (31.3.2014. do 6.4.2014.) i lokalnoj televiziji Mostar (7.4.2014. do 11.4.2014.), te sadržaji dnevnih novina Dnevni list i Dnevni avaz (oba lista od 10.3.2014. do 16.3.2014.).

Naredni grafikoni pokazuju koje destinacije i koji resursi su promovirani u analiziranim elektronskim i printanim medijima.

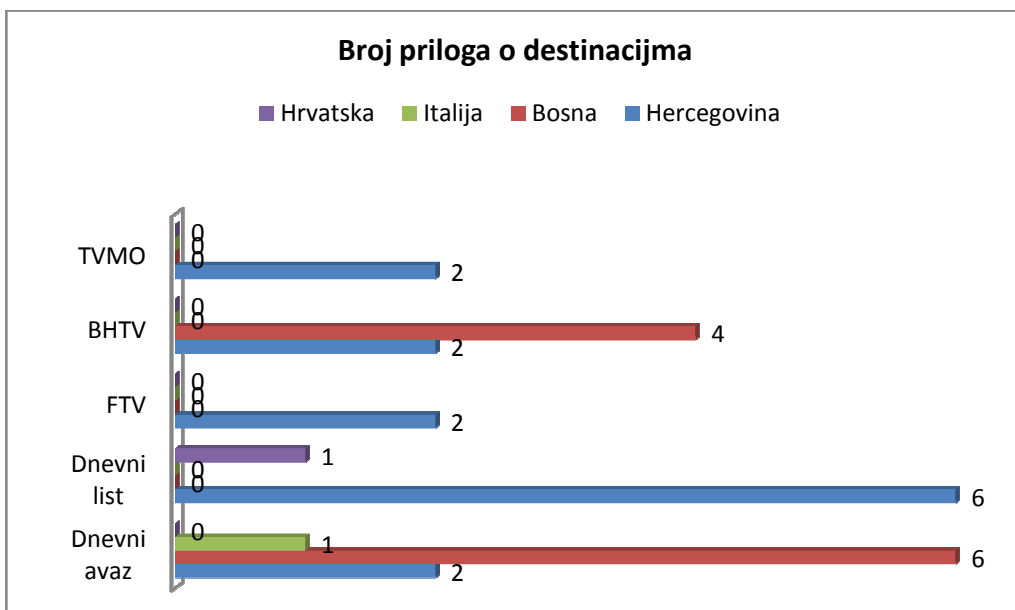

Grafikon br. 4: Omjer promoviranih potencijala u Hercegovini u periodu kada je provedena analiza medija

Grafikon br. 5: Pregled promoviranih prirodnih resursa u Hercegovini

Kod ove analize je zanimljivo da je promovirana Neretva kao potencijal Mostara, također i Drežnica koja se nalazi sjeverno od Mostara, a ti potencijali su istaknuti jedino na Turističkoj mapi HNK –a, dok turisti na društvenim mrežama turista iste nisu promovirali. Što se tiče Ljubuškog, zapravo je u pitanju promocija projekta kojim će se izgraditi postrojenje za prečišćavanje voda u Ljubuškom uvršten u ovu analizu jer se odnosi na stvaranje boljih ekoloških uslova i očuvanje okoline.

Grafikon br. 6: Broj priloga o destinacijama u analiziranim medijima

Pregledom televizijskih programa ustanovili smo sljedeće: Federalna televizija BiH sadržaje koji promoviraju kulturnu i prirodnu baštinu Bosne i Hercegovine emituje u ranom jutarnjem terminu u 7 ili 6 sati, kakva je npr. emisija 28.3. u 6h Priče iz Hercegovine, Čitluk i Međugorje (obrazovni program), dok je Televizija Bosne i Hercegovine emitovala sadržaje koji promoviraju prirodnu baštinu u terminu u 19.35 i reprizirala ih u jutarnjem terminu u 9.30. (1.4. Prirodna baština BiH: Kolika je Jahorina planina, r. 9.30; Prirodna baština BiH: Jahorino i tvoje ljepote, 19.35; 2.4. Prirodna baština BiH: Jahorino i tvoje ljepote, r. 9.30; 3.4. Prirodna baština BiH: Niz Orijen planinu, 9.30; Prirodna baština BiH: Vranica u moru karbonatnih Dinarida, 19.35; 4.4. Prirodna baština BiH, Vranica u moru karbonatnih Dinarida r. u 9.30; Prirodna baština BiH, Preko planine Vranice u 19.35). Ova televizija, također, emituje sadržaje koji promoviraju kulturno – historijsku baštinu u jutarnjem terminu od

6.50 i 8.30 (Istorija civilizacije, Na tragu drevnih civilizacija, Sevdah na Vrelu Bosne, Sevdalinko, pjesmo najmilija, Sarajevo, divni grade).

Ako posmatramo na koji način i koji se turistički potencijali promoviraju putem medija, vidimo da je u pitanju zanemariv broj promoviranih prirodnih potencijala, posebno uzmemo li u obzir tehnike kojima se oni promoviraju (javno informisanje i publicitet).

Zaključak

Na osnovu analize možemo zaključiti da je promocija prirodnih potencijala Hercegovine neujednačena, da se ne provodi strateški, da su informacije o prirodnim potencijalima prilično nesređene, nepotpune, te da je neujednačen omjer promoviranih prirodnih potencijala Hercegovine, te svakako da je veliki broj neiskorištenih prirodnih potencijala koji tek treba da prerastu u turističke atrakcije. Iako je Hercegovina bogata prirodnim potencijalima, brojni su oni kojima nije data važnost u promociji i afirmaciji putem medija.

Uloga komunikacije, odnosno, promocije je značajna ne samo što utječe na izbor turističke destinacije, već pruža i kvalitetne i korisne informacije o destinaciji, njenim posebnostima, prednostima, vrijednostima, sadržajima, kao i mogućnostima posjete.

Elektronski mediji nisu dovoljno iskorišteni za promociju prirodnih potencijala Hercegovine, dok je promocija u printanim medijima neujednačena. Povod za medijsko izvještavanje o turizmu u Hercegovini su najčešće događaji, a dominantno sredstvo odnosa s javnošću je publicitet. Promotivne aktivnosti nisu usklađene na nivou države pa do nižih organizacionih jedinica u sektoru turizma, te su nedovoljno usmjerene na domicilno (lokalno) stanovništvo koje bi se trebalo upoznati

sa značajnim prirodnim potencijalima kako bi ih samo vrednovalo i dalo doprinos njihovom očuvanju i zaštiti.

S obzirom na to da je turizam osjetljiv na sve društvene, ekonomske i političke promjene, važno je trajno razvijati dobre odnose sa svim javnostima od kojih zavisi uspjeh u razvoju turizma, kako bi se u konačnici došlo do kvalitetne turističke ponude, te je u tu svrhu neophodno unaprijediti kvalitet komunikacije i promocije u turizmu na svim nivoima u Bosni i Hercegovini.

Literatura:

1. Geić, Stanko, *Organizacija i politika turizma: kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti*, Sveučilište u Splitu, Sveučilišni studijski centar za stručne studije, 2007.
2. Kotler, Philip, Wong, Veronica, Saunders, John, Armstrong, Gary, *Osnove marketinga*, MATE, Zagreb, 2006, str. 99
3. Magaš, Dragan, *Turistička destinacija*, Sveučilište u Rijeci, Hotelijerski fakultet Opatija, Opatija, 1997.
4. Mihić, Ljubo, *Turistički motivi i objekti u Hercegovini*, Turistička štampa, Beograd, 1968., str. 73
5. Pančić Kombolt, Tonka, *Selektivni turizam: uvod u menadžment prirodnih i kulturnih resursa*, Sagena, Matulji, 2000.
6. Senečić, Josip, *Promocija u turizmu*, Ekonomski fakultet, Mikrorad, Zagreb, 1998.

Internet izvori:

1. Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008 - 2018.

[http://www.ruralexension.org/doc/Strategija%20razvoja%20turizma%20FBIH%202008-2018%20\(2008\).pdf](http://www.ruralexension.org/doc/Strategija%20razvoja%20turizma%20FBIH%202008-2018%20(2008).pdf)

2. Vlada Republike Srpske, Strategija razvoja turizma RS-a 2011-2020. <http://www.vladars.net/sr-SP->

[Cyrl/Vlada/Ministarstva/mtt/Pages/default.aspx#collapsible3](http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mtt/Pages/default.aspx#collapsible3)

3. Svjetski ekonomski forum

http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.pdf

PROMOTION OF NATURAL RESOURCES AS A TOURIST POTENTIAL OF HERZEGOVINA

Summary

World Tourism Organization provides guidelines for the development of tourism and presumes that those countries with highly preserved nature will be of more interest to tourists. Natural attractions include climate, flora, fauna, relief and water bodies. Herzegovina as a tourist destination is characterized by the following specific features: various types of relief, Mediterranean, continental and mountain climate, rich vegetation, abundance of rivers, lakes, springs, waterfalls, underground streams, native crops, and the beauty of the natural landscape. However, the success of promoting tourist attractions depends on the quality of communication, coordination and coherence of promotional activities at the given tourist destination and their focus on the target market, which is a major shortcoming of the tourism sector in Bosnia and Herzegovina.

Key words: natural resources, promotion, tourist potential, communication, Herzegovina

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1.5, font *Times New Roman*, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.*

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi na jeziku na kojem je rad napisan; integralni dio teksta; zaključak koji se piše na kraju integralnog dijela teksta, i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano, npr, na bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se i na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano, npr, na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl); spisak citiranih izvora i literature. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.*

Poželjno je da rad, ako ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci veličinom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ako je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili

(Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do 4 reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od 4 reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Spisak izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu. Ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz nekog časopisa ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, a citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka "Psiha", Zagreb.

Beaugrande, R. de, Dressler, W (1981): *Introduction to Text Linguistics*, "Longman", London

Šator, Muhamed (2004): "Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*", *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122.

PODACI O AUTORIMA

1. **Dr. Adnan Velagić:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru; e-mail: adnan.velagic@unmo.ba
2. **Dr. Salih Jalimam:** Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici; e-mail: salihjalimam@prf.unze.ba
3. **Mr. Adis Zilić:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru; e-mail: adis.zilic@unmo.ba
4. **Dr. Senaid Hadžić:** Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli; e-mail: senaid.had@hotmail.com
5. **Dr. Faruk Taslidža:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru; e-mail: faruk.taslidza@unmo.ba
6. **Mr. Ajla Burkić:** doktorant Odsjeka za historiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu; e-mail: las.ayllah@gmail.com
7. **Dr. Edina Špago-Ćumurija:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru; e-mail: edina@unmo.ba
8. **Dr. Sanel Hadžiahmetović Jurida:** Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli; e-mail: sanel.h.jurida@untz.ba
9. **Dr. Edina Solak:** Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici; e-mail: edina262@gmail.com
10. **Mr. Alica Arnaut:** Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici; e-mail: alica_arnaut@yahoo.com
11. **Dr. Edna Klimentić:** Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli/Biblioteka: e-mail: edna.klimentic@untz.ba

12. **Dr. Enisa Gološ:** Pedagoški zavod Mostar: e-mail: enisa_mo@hotmail.com
13. **Dr. Deniz Melanlioglu:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru; denizmelanlioglu@hotmail.com
14. **Dr. Belma Šator:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru; e-mail: belma.prndelj@unmo.ba
15. **Mr. Alma Mehić:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru; e-mail: alma.mehic@unmo.ba
16. **Mr. Anisa Trbonja-Omanić:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru; e-mail: anisa.trbonja@unmo.ba
17. **Indira Šabić:** Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli; e-mail: indirasmajlovic@yahoo.com
18. **Dr. Safet Sarić:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, e-mail: safet.saric@unmo.ba
19. **Dr. Vedad Spahić:** Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli; e-mail: vedad.spahic@bih.net.ba
20. **Mr. Aida DŽIHO – ŠATOR:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, e – mail: Aida.Dziho@unmo.ba
21. **Dr. Selma Raljević:** Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru; e-mail: selma.raljevic@unmo.ba

22. **Mr. Irma Marić:** Fakultet humanističkih nauka
Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru; e-mail:
irma.maric@unmo.ba
23. **Dr. Dijana Gupta:** Fakultet humanističkih nauka
Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru; e-mail:
dijana.gupta@tel.net.ba
24. **Mr. Sanela Kuko:** Fakultet humanističkih nauka
Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru; e-mail:
sanela.kuko@unmo.ba